ideea europeană

raymond aron

Democrație și totalitarism

Fundația concept

Liberté • Égalité • Fraternité
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

AMBASSADE DE FRANCE
EN ROUMANIE

ALL

Démocratie et totalitarisme
Raymond Aron
Copyright © 1965 Éditions Gallimard

Democrație și totalitarism
Raymond Aron
Copyright © 2001 **ALL EDUCATIONAL**
Traducere: Simona Ceaușu

Toate drepturile rezervate Editurii **ALL EDUCATIONAL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **ALL EDUCATIONAL**.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate Editurii **ALL EDUCATIONAL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **ALL EDUCATIONAL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
ARON, RAYMOND
Démocratie et totalitarisme/Raymond Aron; trad.: Simona Ceaușu - București: Editura ALL EDUCATIONAL, 2001
280 p.; 20 cm

ISBN 973-684-358-0

I. Ceaușu, Simona (trad.)

321.6
321.7

Editura **ALL EDUCATIONAL** Bd Timișoara nr. 58, sector 6
București, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10

Departamentul difuzare ☎ 402 26 20
Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro

Redactor: Constantin Vlad
Coperta: Dominic Cernea

PRINTED IN ROMANIA

Raymond Aron

DEMOCRAȚIE ȘI TOTALITARISM

Traducere de
Simona Ceaușu

Fundația concept
All

Această carte face parte dintr-o serie de trei lucrări, serie constituită plecând de la lecțiile despre societatea industrială ținute la Sorbona în perioada 1955-1958:

Dix-huit leçons sur la société industrielle (Gallimard)
La lutte de classes. Nouvelles leçons sur la société industrielle (Gallimard)
Démocratie et totalitarisme (Gallimard)

Deși fiecare dintre aceste cărți constituie un tot și se poate citi independent de celelalte două, numai seria completă ne permite să obținem adevăratul sens al cercetării. (Raymond Aron)

Raymond Aron s-a născut la 14 martie 1905 la Paris, într-o familie lorenă. Tatăl său era profesor de drept.

În 1924, intră la *École normale supérieure*, unde se împrietenește cu Jean-Paul Sartre și Paul Nizan. Agregat în filosofie în 1928, predă în 1930 la universitatea din Köln, în calitate de lector, apoi la *Maison académique* din Berlin în perioada 1931-1933. În timpul acestei ședere își orientează cercetările spre sociologia germană. Revenit din Germania, predă la Havre (1933-1934), unde îi urmează la catedră lui Jean-Paul Sartre, apoi este numit secretar al „Centre de documentation sociale" de la *École normale supérieure*, post pe care îl ocupă până în 1939. În 1938 își susține tezele *Introduction á la philosophie de l'histoire* (Introducere în filosofia istoriei) și *La philosophie critique de l'histoire* (Filosofia critică a istoriei).

În 1939 este mobilizat, iar la sfârșitul lunii iunie reușește să se îmbarce pentru Anglia. Se înscrie în F.F.L.[1], apoi este redactor șef al ziarului *La France libre* de la Londra.

După eliberare, desfășoară o dublă activitate de jurnalist politic și de universitar.

Editorialist la *Combat* (1945-1946), apoi la *Figaro* (1947-1977) și *Express* (1977-1983), analizează cu regularitate conjunctura internațională și

---

[1] F.F.L. (Forces Françaises Libres) – nume dat unităților de voluntari recrutați de generalul de Gaulle în august 1940 și compuse inițial din trupele franceze evacuate din Norvegia către Anglia, cărora li s-au adăugat forțele din colonii trecute de partea lui de Gaulle. (n. trad.)

internă și participă activ la dezbaterile ideologice ale Războiului rece. În 1955 publică *L'opium des intellectuels*.

Profesor la *Institut d'études politiques* din Paris (1945-1954) și *École nationale d'administration* (1945-1947), devine titular al catedrei de sociologie al Facultății de Litere din Paris (1955-1967), director de studii la secțiunea a VI-a a *École pratique des hautes études* (1960-1978), profesor la *Collège de France* (catedra de sociologie a civilizației moderne, 1970-1978).

Întreaga sa operă se împarte între filosofia istoriei și devenirea societăților noastre: devenirea diplomatico-strategică (*Paix et guerre entre les nations*, 1962; *Le Grand débat*, 1963) și dezvoltarea economică. Lucrarea *Dix-huit leçons sur la société industrielle* (1962) constituie un prim pas pe calea reflecției despre viitorul societăților industriale și despre relațiile dintre știința economică și sociologie, care este completată de *La lutte de classes* (1964) și *Démocratie et totalitarisme* (1965). Pe tot parcursul carierei sale intelectuale, a dialogat cu marii sociologi Marx, Tocqueville, Pareto, Clausewitz: *Essai sur les libertés* (1965), *Les grandes étapes de la pensées sociologiques* (1967), *Penser la guerre, Clausewitz* (1976).

La scurt timp după publicarea lucrării *Mémoires*, care s-a bucurat de un succes imediat, Raymond Aron a încetat din viață la Paris la 17 octombrie 1983.

INTRODUCERE

Acest volum, publicat inițial la „Centre de Documentation Universitaire" cu titlul, mai exact dar prea lung, Sociologie des sociétés industrielles, esquisse d'une théorie des régimes politiques, *este al treilea dintr-o serie din care fac parte și* La lutte de classes *(la Centre de Documentation Universitaire, cu titlul* Le développement de la société industrielle et la stratification sociale*). Deși fiecare dintre aceste cărți constituie un întreg și se poate citi independent de celelalte două, numai întreaga serie ne permite să obținem adevăratul sens al cercetării.*

Aceste nouăsprezece lecții au fost susținute la Sorbona în timpul anului universitar 1957-1958. Nu pot deci decât să amintesc mai întâi avertismentul prezent în prefața lucrării Dix-huit leçons sur la société industrielle*:*

„Etapă a unei cercetări, instrument de lucru pentru studenți, cursul sugerează o metodă, schițează concepții, aduce fapte și idei, păstrează și nu poate să nu păstreze amprentele învățăturii și ale improvizației. Lecțiile nu au fost redactate dinainte: stilul este deci un stil oral, cu greșeli inevitabile pe care corecțiile ulterioare le-au mai atenuat, dar nu le-au îndepărtat definitiv."

Cititorul nu trebuie să uite anul universitar în care a fost susținut acest curs – 1957-1958 – dacă vrea să interpreteze corect anumite lecții, în special pe cea de-a 11-a, La corruption du régime français, *și cea de-a 19-a, cea din urmă susținută în a doua jumătate a lunii mai, după evenimentele din 13 mai și înainte de venirea la putere a generalului de Gaulle. Rezultă deci, în mod evident, că toate considerațiile referitoare la regimul francez, adică regimul din timpul celei de-a IV-a Republici, nu mai prezintă interes în zilele noastre. Ele au un caracter retrospectiv, ca și considerațiile referitoare la regimul de la Weimar. Ele nu și-au*

pierdut totuși întreaga semnificație. Dimpotrivă, au câștigat poate o deschidere istorică deși au pierdut pe plan politic sau jurnalistic. Trecerea de la cea de-a IV-a la cea de-a V-a Republică reprezintă de acum un model, deja clasic în felul său, al sfârșitului unei democrații corupte așa cum este și trecerea de la Republica de la Weimar la cel de-al Treilea Reich. Modelul francez este, într-o anumită măsură, liniștitor, pe când cel german al Republicii de la Weimar era terifiant.

În ambele cazuri s-a produs o lovitură de stat legală sau semilegală. Hitler a fost numit în funcția de cancelar de președintele Hindenburg, la fel cum generalul de Gaulle, desemnat de René Coty, a fost investit de Adunarea Națională franceză. Votul în cadrul Adunării nu a fost decât în aparență liber. Rebeliunea a precedat seducția. Istoricii au încă păreri contradictorii în ceea ce privește rolul pe care l-a avut generalul de Gaulle în evenimentele din Alger. El nu era singurul care putea dori sau organiza revolta francezilor din Algeria și a armatei dar, începând cu declarația comunicată presei la 15 mai, în momentul în care semirăzvrătiții din Alger păreau să ezite să treacă Rubiconul, el a fost cel care, în mod direct sau prin intermediari, a făcut jocurile, menținând totuși distanța necesară față de oamenii din Alger pentru a părea un arbitru, dacă nu chiar un salvator în ochii personalului politic al celei de-a IV-a Republici. Acest personal politic era conștient de faptul că va pierde puterea imediat ce solitarul de la Colombey o va redobândi, dar, în cazul în care operațiunea denumită Résurrection[1] *era dusă la bun sfârșit, nu avea de pierdut doar puterea. Franța s-a dovedit o dată în plus expertă în „arta loviturilor de stat legale", pentru a folosi din nou expresia care figurează în lecția a 19-a. Votul Adunării Naționale din iunie 1958 s-a supus constrângerii, comparabile în această privință cu votul Adunării Naționale de la Vichy din iulie 1940. Umbra pretorienilor plana asupra „Maison sans fenêtres" (Casa fără ferestre) din Palatul Bourbon[2], așa cum cu optsprezece ani înainte planase asupra Cazinoului*

---

[1] Résurrection (Deșteptarea) – Operațiune declanșată de generalii francezi de la Alger împotriva guvernului Franței cu scopul păstrării Algeriei ca posesiune franceză. (n. trad.)

[2] Palatul Bourbon – Edificiu parizian construit în 1722 de ducesa de Bourbon, fiica lui Ludovic al XIV-lea. În 1795, aici și-a desfășurat lucrările Consiliul celor Cinci Sute, în interior fiind amenajată o vastă sală de formă semicirculară ca loc de organizare a ședințelor parlamentare. Din 1829 sediu al Camerei Deputaților. (n. trad.)

din Vichy. „Republica deputaților" nu a avut în secolul XX martiri al căror nume să poată fi reținut de istorici așa cum a fost cel al lui Baudin, victima loviturii de stat necamuflate a lui Ludovic-Napoleon.

Oricare ar fi aprecierea la adresa tranziției de la o republică la alta în mai-iunie 1958, oricare ar fi rolul ce i se atribuie generalului de Gaulle, este un lucru incontestabil – iar acest curs este dovada – că actorii și observatorii celei de-a IV-a Republici, în 1957-1958, au avut sentimentul unei crize a regimului. Această criză a fost provocată de combinația dintre o problemă dificilă – destinul Algeriei, numită la acea epocă Algeria franceză – și instituțiile debile și discreditate. Pentru istoricul din zilele noastre, cu obiectivitatea pe care i-o permite distanța în timp, bilanțul celei de-a IV-a Republici nu pare atât de dezastruos cum părea acum opt ani. În pofida inflației, modernizarea economiei era pe calea cea bună. Adaptarea la conjunctura mondială, reconcilierea cu Republica Federală a Germaniei, cartelul cărbune-oțel erau bunuri câștigate, Tratatul de la Roma era semnat. Cea de-a IV-a Republică nu mai avea de depășit „pentru a-și îmbrățișa secolul" decât două obstacole: să pună capăt caruselului ministerelor datorită căruia, chiar dacă consecințele nu erau atât de tragice pe cât pretindea eternul antiparlamentarism al francezilor, „țara legală" părea ridicolă în ochii străinilor; să pună capăt conflictului din Algeria și să fie de acord cu o decolonizare pe care o impuneau în același timp spiritul epocii, anticolonialismul celor două mari Puteri și vlăguirea Franței după cel de-al doilea război mondial.

Aceste două obstacole erau probabil imposibil de depășit. Generalul de Gaulle nu ar fi dat probabil niciodată girul său decolonizării, atâta timp cât răspunderea și meritul acesteia nu i-ar fi revenit. El nu era cineva din categoria politicienilor venerabili dornic să își lumineze națiunea, ci un om politic, nerăbdător să ajungă în singurul post pe care îl considera demn de el, acela de ghid suprem, „întruchiparea legitimității". Republica parlamentară, oricum ar fi stat lucrurile, ar fi avut dificultăți în a se reforma. Împrejurările istorice și sociale de care ne este permis să legăm practica celei de-a IV-a Republici sunt multiple. Începând din 1789, Franța nu a avut niciodată un regim la adăpost de contestații, partide reduse numeric și bine organizate, nu a cunoscut niciodată etica parlamentarismului nescris care să fie și respectată, nu a cunoscut niciodată stabilitatea ministerială a unui regim parlamentar.

Nu există de asemenea nici un exemplu, de secole, de regim francez care să fi știut să se reformeze el însuși.

*Cele câteva șanse pe care cea de-a IV-a Republică le-ar fi putut avea pentru a depăși aceste două obstacole ar fi dispărut datorită însești compoziției celei din urmă Adunări a celei de-a IV-a Republici și a acțiunii întreprinse de gaulliști. Generalul de Gaulle însuși a arborat o tăcere misterioasă; fiecare vizitator revenea de la Colombey cu sentimentul că generalul împărtășea propriile-i sentimente. Liberalii erau în orice caz mult mai convinși decât radicalii (*les ultras*), dar aceștia din urmă contau pe putere pentru a-l readuce pe fostul conducător al Franței la deviza care îi aparținuse în timpul războiului: a salva fiecare porțiune din teritoriile deasupra cărora fluturase drapelul tricolor. Între timp, radicalii de orientare gaullistă acționau după bunul plac și supuneau oprobriului public pe acei francezi vinovați de a recomanda o politică cu care ei înșiși aveau să se mândrească câțiva ani mai târziu.*

Astfel, cel pe care-l numeam acum opt ani „Salvatorul legal" a devenit moștenitorul „Republicii corupte" (a cărei corupție a accentuat-o din răsputeri), asumându-și rând pe rând, așa cum prevedeam în lecția a 19-a, funcția de dictator *(în sensul roman al cuvântului) și cea de* legiuitor. *Rezultatul pe care l-a avut în urma intervenției sale criza din Algeria tinde să confirme teza sugerată în aceste lecții: francezii atribuiau în mod greșit regimului lor „pierderea imperiului" sau „decolonizarea" pe care le-au impus forțele mondiale. De fapt, ar fi fost corect să spunem că cea de-a IV-a Republică a fost incapabilă nu să mențină, ci să piardă Algeria. Franța avea nevoie de un guvern puternic pentru a se ridica la înălțimea „eroismului renunțării". Spectrul și devotații generalului de Gaulle au interzis tuturor guvernelor celei de-a IV-a Republici să facă ceea ce majoritatea acestora considerau că este inevitabil și de dorit. Numai anumite personalități tragice, Georges Bidault de exemplu, au rămas fidele până la capăt, până la exil sau până la închisoare, lor înșile sau poate imaginii generalului de Gaulle „care nu renunță niciodată la nimic". Nu pot să mă împiedic să nu nutresc o oarecare simpatie pentru cei care, spre deosebire de gaullișții foarte dedicați, au pus fidelitatea față de ideile lor mai presus de loialitatea față de un om.*

Dacă opera dictatorului *tinde să confirme analizele acestor lecții, putem spune oare același lucru despre opera* legiuitorului*? Aprecierile din lecția a 11-a plecau de la ipoteza de bază a conjuncturii politice a*

celei de-a IV-a Republici. Ele nu se refereau la eventualitatea unei revoluții, fie ea pacifice și semilegale. Regimul celei de-a V-a Republici nu aparține nici unuia dintre tipurile pe care le deosebesc în mod normal politologii, el nu este nici o modalitate a guvernului parlamentar (al cărui model pur este modelul britanic), nici a guvernului prezidențial (al cărui model citat întotdeauna este modelul american), el reprezintă o reîntoarcere la un imperiu parlamentar, împăratul, ales pentru șapte ani prin vot universal, exercitând atribuțiile de șef al executivului și folosind cu o libertate deplină referendumurile-plebiscitele.

Așa cum funcționează din 1958, regimul este în mod esențial gaullist, vreau să spun: este determinat mai degrabă de persoana șefului statului decât de textul Constituției. Nimeni nu are nici un fel de îndoială în ceea ce privește repartizarea autorității între președintele Republicii și primul ministru, atâta timp cât generalul de Gaulle se află la palatul Élysée. Tot generalului i se datorează alegerea în 1962 a unei majorități parlamentare alcătuite din deputații UNR[1] și independenții care au fost chemați să alcătuiască o coaliție cu UNR. În alte împrejurări sunt posibile rivalitatea între cei doi șefi ai puterii executive, o opoziție între majoritatea parlamentară și președintele Republicii. Ar fi deci imprudent să afirmăm că constituția din 1958, pe care însuși creatorul o tratează cu dezinvoltură, este destinată să pună capăt tribulațiilor politico-constituționale ale Franței.

Revenirea la jocurile, la plăcerile și deliciile celor de-a III-a și a IV-a Republici mi se pare lipsită de sens. Constituția celei de-a V-a Republici, indiferent de modificările pe care le-ar suferi după dispariția generalului de Gaulle, oferă executivului astfel de mijloace de acțiune încât reînvierea unei republici parlamentare pare, pentru o lungă perioadă, greu de conceput. Potrivit ideilor astăzi la modă, declinul Parlamentului și consolidarea în același timp a guvernului și a administrației răspund nevoilor unei societăți industriale. Viclenia Rațiunii, pentru a-l cita pe Hegel, ar fi folosit pasiunile apărătorilor Algeriei pentru a provoca revoluția pe care „eroul istoric" a folosit-o la rându-i pentru a da Franței instituțiile pe care le impun necesitățile civilizației moderne.

---

[1] UNR (Union pour la Nouvelle République), partid fondat de generalul de Gaulle la 1 octombrie 1958, după reîntoarcerea sa la putere, prin reunirea mai multor grupări gaulliste. A purtat această denumire până în 1967, când a devenit UDR (Union de Démocrates pour la République). (n. trad.)

Această interpretare nu exclude o alta inspirată mai degrabă de istorie, pe care aș denumi-o interpretare pendulară. *Republica parlamentară, în timpul căreia șeful executivului, cel mai adesea aproape necunoscut cetățenilor, iese dintr-o competiție obscură între partide și ambițiile unor personalități dominante, a fost, o dată în plus, înlocuită de o republică consulară. Atenția este fixată asupra unui singur om care absoarbe, în soarta sa, soarta unei națiuni întregi, mai puternic decât au fost regii legitimi, dar care și-a obținut legitimitatea datorită voinței populare, așa cum se manifestă aceasta mai degrabă în referendumuri decât în alegeri. Într-o perspectivă istorică, cea de-a V-a Republică este evident al treilea Imperiu, liberal și parlamentar încă de la începuturi, dar prea puțin parlamentar la capătul celor opt ani (poate chiar mai puțin parlamentar în 1965 decât în 1959).*

Aceste două interpretări – să spunem pentru a simplifica lucrurile, una sociologică și alta istorică – pun în lumină două aspecte ale conjuncturii politice a Franței. Putem spune că regimul actual repetă experiențele anterioare într-un stil singular, inseparabil de personalitatea unui om; putem spune de asemenea că introduce o fază nouă. Constituția actuală permite practici destul de diferite, în funcție de raporturile dintre cei doi șefi ai executivului, între majoritatea parlamentară și primul ministru sau președintele Republicii. Este un lucru inevitabil ca practica actuală să se schimbe după retragerea generalului de Gaulle, este posibil chiar ca textul Constituției să fie modificat în sensul unui guvern prezidențial sau în sensul unui guvern parlamentar, și într-un caz și în celălalt în vederea limitării puterilor președintelui Republicii.

Personal, recunosc de bună voie incertitudinile viitorului fără să le iau în tragic. Observatorii au tendința să judece regimurile politice făcând abstracție de sarcinile pe care le au de îndeplinit. Cea de-a IV-a Republică și chiar cea de-a III-a au avut sarcini dificile. După 1945, Franța trebuia să își reconstruiască ruinele, să se implice într-o conjunctură diplomatică fără precedent, să fie de acord cu ideea unei Europe unite, să își modernizeze economia și să transforme fundamental dacă nu chiar să renunțe la imperiu și toate astea în același timp. Conflictul permanent între generalul de Gaulle și partide, din 1946 până în 1958, a influențat cea de-a IV-a Republică și a fost un factor de paralizie deoarece gaulliștii au criticat permanent opera unificării europene și decolonizarea – operă care este astăzi cel mai important merit al celei de-a V-a Republici în conștiința francezilor.

Republica gaullistă nu va lăsa însă o moștenire atât de grea. Principalele probleme pe care Franța trebuia să le rezolve în 1945 sunt acum rezolvate. Cu excepția unor accidente, nimic nu anunță apariția unor probleme extrem de dificile. Poate cel mai dificil lucru va fi lichidarea anumitor elemente ale gaullismului: obiceiuri legate de autoritarism și arbitrar pe care stilul președintelui Republicii le-a transmis unor șefi mai mici, politica externă care preferă strălucirea și succesul de teatru construcțiilor durabile și care nu mai reușește să deosebească tactica de strategie, jocul de scop sau care pare în continuare să nu aibă alt obiectiv decât să se afirme ea însăși într-un joc în permanentă schimbare.

Cea de-a IV-a Republică mi-a servit drept exemplu de corupție a unui regim constituțional-pluralist în prima parte a acestui curs. În cea de-a doua parte am ales regimul sovietic ca exemplu de regim de partid monopolist. Trebuie deci să mai spun câteva cuvinte despre evoluția regimului sovietic între 1958 și 1965.

Schimbările sunt, bineînțeles, limitate în alt mod decât în cazul Franței. În esență, regimul sovietic rămâne așa cum era în epoca în care eu predam aceste lecții, denunțându-l pe Stalin și cultul personalității. Evoluția s-a făcut în sensul care mi se părea pe vremea aceea cel mai probabil, în sensul a ceea ce am convenit să numim liberalizare. Sunt chiar tentat să cred că contradicțiile regimului de partid monopolist pe care îl analizez în lecțiile 16, 17 și 18 sunt acum evidente.

Contradicția centrală se rezumă în următoarea formulă: în momentul în care intelligentsiei i se acordă dreptul să discute în mod rațional despre majoritatea problemelor, cum să îi mai refuzi dreptul de a discuta despre monopolul partidului, adică despre identificarea proletariatului și a partidului – adică despre fundamentul însuși al legitimității regimului? Această contradicție poate părea pur teoretică și, din această cauză, deloc de temut pentru Putere. Adevărul este cu totul altul. A pune sub semnul întrebării formula legitimității înseamnă în egală măsură a pune sub semnul întrebării regimul însuși. Dat fiind că simultan teroarea este redusă la minimum, dacă nu chiar eliminată definitiv, cele două principii (în sensul înțeles de Montesquieu) lipsesc simultan. De ce să fie vorba de teamă dacă legalitatea socialistă este respectată, cu alte cuvinte dacă numai vinovații trebuie să se teamă de rigorile legii? De unde atâta entuziasm dacă problemele esențiale sunt acelea ale raționalizării economice și dacă aceasta, la rându-i, impune în orice

caz un calcul economic, rata dobânzii, prețuri care țin cont de lipsa relativă a unor mărfuri, pe scurt majoritatea conceptelor și mecanismelor capitalismului sau, mai precis, a pieței?

*Nu trag deloc concluzia că regimul sovietic este de acum condamnat, doar dacă se vrea să se spună că regimurile politice sunt condamnate la moarte încă din momentul apariției lor. Cetățenii sovietici sunt mândri de țara lor, de faptul că a ajuns o putere de prim rang și care leagă mai mult sau mai puțin strâns regimul de patria lor. Obișnuința înlocuiește entuziasmul sau teama. Condițiile de viață se îmbunătățesc. Revenirea la viața cotidiană (*die Veralltäglichung, *potrivit expresiei lui Max Weber) risipește în egală măsură iluziile idealiștilor și coșmarurile profeților negri.*

Rezultă deci că regimul de partid monopolist, așa cum poate fi observat astăzi în Uniunea Sovietică, este în egală măsură prea despotic pentru liberalismul pe care îl pretinde și prea liberal pentru despotismul pe care îl manifestă. În exterior, riscă să piardă, în favoarea Chinei comuniste, mai săracă, mai violentă în declarații, mai tiranică, monopolul ideii revoluționare. În interior, este deja condus de oameni din a treia generație, care nu au participat la cucerirea puterii și la războiul civil, produs al regimului însuși și nu al revoltei împotriva regimului anterior. Acești oameni nu mai pot face abstracție de inadecvarea metodelor staliniste de planificare la necesitățile unei economii complexe. Ei constată că agricultura, după progresul perioadei 1953-1959, nu a mai progresat pe parcursul ultimilor cinci ani. Pot ei în același timp să raționalizeze economia, să satisfacă cerințele consumatorilor și să îi confere Uniunii Sovietice prestigiul ideii revoluționare? În epoca marilor epurări s-a răspândit marea minciună a regimului cel mai uman din lume. Istoria are o logică bizară. Regimul sovietic avea nevoie de delirul stalinist și de teroare pentru a fascina. Cu cât mai mult planificatorii sovietici recunosc exigențele pieței, cu atât mai puțin îi impresionează pe occidentali prin ratele de creștere (care, în orice caz, scad). Cu cât mai mult guvernanții sovietici acordă libertăți intelectualilor și securitate simplilor cetățeni, cu atât mai puțin se pot lăuda în exterior cu realizări fictive. Normalizarea în interior paralizează propaganda în exterior. Ici și colo, realitatea învinge ficțiunea. Oare edificatorii viitorului se vor mulțumi să fie doar ceea ce sunt, gestionari ai unei societăți ierarhice și administrative, dornici nu numai să ajungă din urmă Occidentul ci să îl și imite?

PARTEA ÎNTÂI

Concepte și variabile

I

DESPRE POLITICĂ

Termenul politică se folosește cu sensuri multiple. Se vorbește despre politică internă și despre politică externă, despre politica lui Richelieu și despre politica alcoolului sau despre politica sfeclei și ajungi uneori la disperare pentru a găsi unitate între atâtea utilizări diferite. Bertrand de Jouvenel, într-o carte recentă, a considerat că sensurile termenului sunt atât de variate încât este mai bine să alegi, potrivit propriei decizii, un sens între mai multe posibile. Poate are dreptate, dar mi s-a părut că s-ar putea pune o oarecare ordine în acest haos fixând atenția asupra a trei echivocuri fundamentale care, mi se pare, se dezvăluie analizei ca fiind echivocuri bine întemeiate. Lui Auguste Comte îi plăcea să compare diferitele sensuri ale unui cuvânt și să degaje semnificația profundă a acestei diversități aparente.

Cel dintâi echivoc este cel care rezultă din faptul că termenul *politică* este folosit pentru a traduce două cuvinte englezești care au fiecare un înțeles precis. Într-adevăr, politica, în franceză, traduce în același timp ceea ce anglo-saxonii numesc *policy* și ceea ce numesc *politics*.

Numim *policy* o concepție sau o acțiune în sine a unui individ, a unui grup sau a unui guvern. Atunci când cineva se referă la politica alcoolului, vizează ansamblul programului de acțiune aplicat în cazul unei probleme date, aceea a excedentului sau deficitului producției. Atunci când cineva evocă politica lui Richelieu, se gândește la concepția pe care Richelieu o avea despre interesele țării, la obiectivele pe care voia să le realizeze și la metodele pe care le folosea. Un prim sens al termenului desemnează deci programul, metoda de acțiune sau acțiunea în sine a

unui individ sau a unui grup, referitor la o problemă sau la totalitatea problemelor unei colectivități.

Un alt sens, politica, *politics* în engleză, se aplică domeniului în care rivalizează sau se opun diversele politici (în sensul de *policy*). Politica-domeniu este ansamblul în care se luptă indivizi sau grupuri care au fiecare propria *policy*, adică obiectivele lor, interesele lor, filosofia lor uneori.

Aceste două sensuri ale cuvântului politică, deși sunt diferite, sunt legate. Politicile, definite ca programe de acțiune, riscă întotdeauna să se confrunte cu alte politici. Programele de acțiune nu sunt în mod necesar consensuale; în acest sens, politica-domeniu comportă un element de conflict, dar comportă și un element de înțelegere. Dacă politicile, adică obiectivele vizate de indivizi sau grupuri în interiorul unei colectivități globale, ar fi fost în mod riguros contradictorii, am fi avut de a face cu o luptă fără o cooperare posibilă, iar colectivitatea n-ar mai fi existat. Colectivitatea politică se definește prin alcătuirea planurilor de acțiune parțial contradictorii și parțial compatibile.

Guvernele au programe de acțiune, dar aceste programe nu pot fi realizate fără concursul guvernaților. Ori, aceștia sunt arareori unanimi în a-i aproba pe cei cărora trebuie să li se supună.

Multe minți alese își imaginează că politica-program de acțiune are un caracter nobil și că politica-conflict de programe de acțiune a indivizilor și grupurilor are un caracter trivial. Ideea că ar putea să existe politică, adică programul de acțiune al guvernanților, fără conflict, este, după cum vom vedea, o idee falsă.

Cel de-al doilea echivoc se datorează faptului că același cuvânt desemnează în același timp realitatea și conștiința acestui fapt. Se vorbește de politică în egală măsură pentru a desemna conflictul dintre partide și cunoașterea acestui conflict. Acest echivoc se regăsește în cazul cuvântului istorie. Același cuvânt *istorie* desemnează succesiunea societăților sau a epocilor și efortul de cunoaștere a acestora. Politica desemnează în același timp domeniul și cunoașterea pe care o avem despre acest domeniu și cred că în ambele cazuri originea echivocului este aceeași. *Conștiința realității este parte din realitatea însăși.* Există istorie, în sensul tare al cuvântului, în măsura în care oamenii sunt conștienți de trecutul lor, de distincția între trecut și prezent și recunosc diversitatea epocilor istorice. Tot astfel, politica-domeniu presupune un minimum de conștiință de

sine. În orice colectivitate, indivizii trebuie să știe cu aproximație ce oameni se află la conducere, cum sunt aleși, în ce mod se exercită autoritatea. Orice regim politic presupune din partea indivizilor care fac parte din acest regim o cunoaștere a respectivului regim. N-am putea trăi într-o democrație, așa cum o practicăm noi în Franța, dacă cetățenii n-ar avea o conștiință minimă a regulilor potrivit cărora funcționează regimul. Politica-cunoaștere este dezvoltarea acestei conștiințe spontane a politicii. De asemenea, orice cunoaștere politică întâlnește opoziția posibilă între politica trăită și celelalte politici posibile. Îndată ce depășește apărarea și ilustrarea regimului existent, tinde fie să suprime orice referire la valori (noi procedăm astfel, ceilalți procedează altfel și mă abțin să judec valoarea relativă a metodelor noastre și a celorlalți), fie să găsească un criteriu pentru a determina cel mai bun regim. Integrarea conștiinței politice în realitatea politică pune problema relației între judecata de fapt și judecata de valoare. Lucrurile nu se petrec la fel atunci când este vorba despre realitățile naturale în care conștiința nu este parte a realității însăși.

Cel de-al treilea echivoc, cel mai important, rezultă din faptul că denumim prin același termen politică, pe de o parte, un sector particular din ansamblul social și, pe de altă parte, ansamblul social însuși, observat dintr-un anumit punct de vedere.

Sociologia politicii se referă la anumite instituții, ca de pildă, în societățile moderne, partidele, Parlamentul, administrația. Aceste instituții constituie poate un sistem, dar un sistem parțial în opoziție cu familia, religia, munca. Acest sector din ansamblul social are o particularitate, el determină alegerea celor care guvernează colectivitatea în întregime și modul de exercitare a autorității. Altfel spus, este vorba despre un sector parțial, ale cărui repercusiuni asupra ansamblului sunt vizibile imediat. S-ar putea obiecta că sectorul economic exercită și el o influență asupra celorlalte sectoare ale realității sociale, ceea ce este adevărat; dar guvernanții unei societăți nu guvernează partidele sau parlamentele, ei guvernează viața economică și au dreptul să ia decizii referitoare la toate sectoarele ansamblului social.

Am mai putea vorbi și despre legătura între sectorul parțial și ansamblul social după cum urmează. Orice cooperare între oameni presupune o autoritate; ori, modul de exercitare a autorității și alegerea guvernanților constituie esența politicii. Politica este caracteristica majoră a

colectivității în ansamblul său deoarece este condiția oricărei cooperări între oameni.

Cele trei echivocuri sunt inteligibile și bine întemeiate. Politica-program de acțiune și politica-domeniu sunt legate una de alta dat fiind că domeniul lor este locul unde se opun programele de acțiune; politica-realitate și politica-cunoaștere sunt legate deoarece cunoașterea este parte integrantă a realității însăși; în fine politica-sistem parțial conduce la politica-aspect care înglobează colectivitatea în întregul ei dat fiind că acest sistem parțial exercită asupra ansamblului colectivității o influență dominantă.

Să mergem mai departe. Politica este înainte de toate traducerea termenului grec *politeia*. Politica este în esență ceea ce grecii numeau regimul cetății, adică modul de organizare a conducerii considerat ca fiind caracteristic modului de organizare al colectivității în ansamblul ei.

Dacă politica este în esență regimul colectivității în ansamblul ei sau modul său de organizare, înțelegem echivocul sensului limitativ și al sensului cuprinzător. Într-adevăr, sensul limitativ se aplică sistemului particular care-i determină pe guvernanți și modul de exercitare a autorității, dar simultan cuvântul se poate aplica modului de cooperare al indivizilor în interiorul fiecărei colectivități.

Al doilea echivoc decurge din cel dintâi. Fiecare societate are un regim și nu poate fi conștientă de sine fără să descopere diversitatea regimurilor și problema pe care o pune această diversitate.

În fine, echivocul între programele de acțiune și domeniul lor de aplicare devine inteligibil. Politica, în sensul programului de acțiune, comportă modalități multiple; politica celor care dețin autoritatea și o exercită într-un anume mod; politica celor care nu dețin autoritatea și vor să o obțină; politica indivizilor sau a grupurilor care au obiective proprii și vor să folosească anumite metode; în fine, politica celor care urmăresc să modifice însuși regimul. Toate aceste politici reprezintă programe de acțiune, parțiale sau globale, în funcție de obiectivele interne regimului sau de obiectivele care privesc regimul însuși.

Am spus deja că politica nu desemnează numai sectorul parțial al ansamblului social, ci și un aspect cuprinzător al colectivității în ansamblul

ei. Dacă așa stau lucrurile, se pare că noi am admite un soi de primat al politicii. Ori, acest curs despre politică urmează după un curs despre economie și după un curs despre clasele sociale. Acest primat sugerat nu contravine oare metodei folosite până în prezent?

Am plecat de la opoziția între gândirea lui Tocqueville și cea a lui Marx. Tocqueville considera că mișcarea democratică antrenează ansamblul societăților moderne spre eradicarea deosebirilor de statut și de condiție între indivizi. Această mișcare irezistibilă poate, după părerea lui, să conducă la două tipuri de societate, o societate egalitară și despotică, o societate egalitară și liberală. Tocqueville ne-a oferit un punct de plecare; eu m-am limitat la a spune: vom vedea, după ce vom studia dezvoltarea societății industriale, în ce măsură o formă sau alta de societate este mai probabilă.

Marx, la rândul său, căuta în transformările economiei explicația transformărilor sociale și politice. El credea că societățile capitaliste sunt afectate de contradicții fundamentale, că, în consecință, vor evolua spre o explozie revoluționară și dincolo de explozia revoluționară va interveni un regim socialist într-o societate omogenă, o societate fără clase. Organizarea politică va tinde să dispară, dat fiind că statul, după părerea sa instrumentul de exploatare al unei clase de către o altă clasă, va tinde să dispară o dată cu deosebirea între clase.

Nu am presupus că transformările economiei determină în mod necesar structura socială sau organizarea politică, dar voiam să supun experienței și criticii ipoteza acestei determinări unilaterale. Era vorba despre o ordine metodologică și nu despre o ordine doctrinară. Ori, rezultatele la care am ajuns negau mai degrabă teoria pe care aș fi putut-o obține din ordinea pe care am adoptat-o.

Am început cu economia cu scopul de a defini un anumit tip de societate, societatea industrială, și am lăsat deschisă problema de a ști dacă un anumit stadiu de dezvoltare economic *determină* relația între clase, organizarea politică. Ori, în cercetările făcute pe parcursul ultimilor doi ani, am pus mai degrabă în lumină un primat al fenomenelor politice în raport cu fenomenele economice.

Într-adevăr, la originea societății industriale de tip sovietic se află mai întâi și înainte de toate un *eveniment*, adică o revoluție. Revoluția din 1917 a avut cauze multiple, dintre care unele sunt de ordin economic, dar a fost precedată în mod direct, îndeaproape de un fapt de ordin

politic și avem toate motivele să insistăm asupra adjectivului politic deoarece, potrivit opiniei celor care au înfăptuit revoluția, condițiile de maturitate economică nu erau îndeplinite.

Mai mult, caracteristicile majore ale economiei sovietice sunt un rezultat, cel puțin parțial, al partidului și ideologiei sale. Nu putem înțelege nici modul de planificare, nici repartizarea resurselor colective, nici ritmul de creștere al economiei sovietice dacă nu ținem seama de faptul că toate aceste fenomene sunt influențate de reprezentarea pe care comuniștii și-o fac despre ceea ce trebuie să fie o economie și despre obiectivele pe care și le propun în fiecare clipă: decizii de ordin politic, în sensul tare al termenului, pentru că este vorba nu numai despre planul de acțiune al conducătorilor comuniști ci și de planul de acțiune referitor la organizarea colectivității.

În fine, planificarea economiei sovietice este rezultatul direct al deciziilor luate de conducătorii partidului, al deciziilor luate de sistemul social particular numit politic. Economia sovietică este dependentă în cel mai înalt grad în egală măsură de regimul politic din Uniunea Sovietică și de programele de acțiune ale conducătorilor partidului în fiecare clipă.

Această politizare a economiei sovietice, această subordonare a structurii și a funcționării economiei sovietice față de considerații politice demonstrează că sistemul economic nu este mai puțin influențat de sistemul politic decât este influențat acesta din urmă de cel dintâi.

În Occident, politizarea economiei ni s-a părut *în mod curios* mai puțin determinată. Spun *în mod curios* pentru că ideologia pe care o revendică regimul sovietic impune primatul economiei, în timp ce ideologia pe care o revendică regimurile occidentale impune primatul politicii. Potrivit reprezentării pe care occidentalii și-o fac despre societatea ideală, un mare număr de decizii, importante pentru economie, sunt luate în afara sectorului politic, în sensul limitativ al termenului. De exemplu, repartizarea resurselor colective între investiție și consum, determinată în regimul sovietic de deciziile planificatorilor este, în Occident, rezultatul, cel mai adesea involuntar, al unui mare număr de decizii luate de subiecții economici. Dacă economia sovietică este efectul unei anumite politici, economia occidentală este efectul unui sistem politic care își acceptă propria limită.

În ceea ce privește clasele sociale, politizarea ni s-a părut și mai accentuată. Am constatat că toate societățile, atât sovietice cât și

occidentale, sunt eterogene, ceea ce presupune eterogenitatea indivizilor, eterogenitatea grupurilor. Există o ierarhie a autorității, o ierarhie a veniturilor. Există o distincție în ceea ce privește modul de viață între cei care se află la nivelul inferior și cei care se află la nivelul superior al ierarhiei sociale. Se creează grupuri, mai mult sau mai puțin distincte, în rândul indivizilor care au venituri de același nivel, moduri de a gândi sau moduri de a trăi mai mult sau mai puțin asemănătoare.

Dar atunci când ajungem la întrebarea fundamentală: în ce măsură există sau nu clase distincte, grupuri conștiente de apartenența lor la o clasă determinată, impermeabile la societatea globală, ne confruntăm cu o dificultate fundamentală: pe de o parte, grupurile au dreptul să se organizeze, muncitorii au dreptul să își creeze sindicate, să îi aleagă pe liderii acestor sindicate; toate grupurile de interes, într-o societate democratică de tip occidental, sunt autorizate să se organizeze, să își pledeze cauza; într-o societate de tip sovietic, nici un grup de interes nu are dreptul să se organizeze. Acesta este elementul cel mai izbitor pe care l-am constatat în comparația pe care am făcut-o între o societate de tip sovietic și o societate de tip occidental. Pe de o parte masa socială este eterogenă din multe puncte de vedere, dar nu se disociază în grupuri organizate și conștiente de sine; pe de altă parte, masa socială se descompune în grupuri de interese sau grupuri ideologice numeroase, toate fiind autorizate să își aleagă reprezentanții, să își apere ideile și să se lupte unele cu altele.

Această diferență fundamentală între dreptul de organizare a grupului și negarea acestui drept are un caracter politic. Cum am putea formula ideea că, într-un tip de societate, clasele se afirmă prin ele însele în realitatea lor și în celălalt tip par să nu existe, dacă nu ținem seama de faptul că, pe de o parte, regimul politic tolerează organizarea grupurilor și pe de altă parte o interzice?

Problema claselor sociale nu poate fi tratată dacă facem abstracție de natura regimului politic. Regimul politic, adică organizarea puterii și ideea pe care guvernele o au despre autoritatea lor, este acela care determină pe de o parte existența sau inexistența claselor și mai ales conștiința de sine a acestora.

Așa cum am constat că voința politică se află la originea sistemului economic, constatăm că există un mod de exercitare a autorității, un regim politic la originea claselor sociale, a nivelului

de conștiință a claselor, a nivelului de permeabilitate a grupurilor sociale în societatea globală.

În ce sens trebuie să înțelegem acest primat al politicii? Aș vrea să evit orice echivoc în această privință.

1. Nu se pune problema să înlocuim doctrina unei determinări unilaterale a societății de către economie cu o doctrină care ar fi la fel de arbitrară, cea a determinării societății de către politică. Nu este adevărat că tehnica, nivelul de dezvoltare a forțelor economice sau repartizarea resurselor colective *determină* ansamblul societății; cu atât mai mult, nu este adevărat că putem deduce din organizarea puterilor publice toate caracteristicile societății.

Putem merge mai departe. Este ușor să demonstrăm că orice teorie a determinării unilaterale a ansamblului social de către o parte a realității colective este falsă. Putem demonstra acest lucru pe mai multe căi:

– *Pe cale sociologică*: nu este adevărat că în condițiile existenței unui anumit tip de economie, rezultă un regim politic determinat și doar acela. Să presupunem că într-un anumit stadiu de dezvoltare a forțelor de producție sunt posibile diferite modalități de organizare a puterilor publice; tot astfel, dacă ne gândim la o organizare a puterilor publice, de exemplu un anumit tip de regim parlamentar, nu putem prevedea care este sistemul sau modul de funcționare a economiei.

– *Pe cale istorică*. Din punct de vedere istoric, începând cu un anumit eveniment, putem ajunge la cauze dintre care nici una nu este primordială. Niciodată nu putem opri dinainte consecințele ulterioare ale unui eveniment. Altfel spus, formula: *în ultimă analiză* totul se explică prin rațiuni de ordin economic, fie prin rațiuni de ordin tehnic, fie prin rațiuni de ordin politic este lipsită ca atare de semnificație. Plecând de la situația societății sovietice de astăzi, veți ajunge la Revoluția sovietică din 1917 și mai departe la regimul țarist și tot așa la infinit, remarcând la fiecare etapă când factorii politici, când factorii economici.

Chiar și aserțiunea: *o anumită stare de lucruri este mai importantă decât alta* este echivocă. Să presupunem că am considera cauzele de ordin economic mai importante decât cauzele de ordin politic. Ce înțelegem prin asta? Să luăm cazul unei societăți de tip sovietic. Garanțiile de libertate oferite indivizilor în această societate sunt modeste; în schimb,

muncitorul găsește aici de lucru și, absenței șomajului i se adaugă o viteză rapidă de creștere economică. Propoziția potrivit căreia economia este esențială se poate referi la viteza ei rapidă de creștere. În acest caz, importanța cauzei economice este determinată de interesul care i se acordă dispariției șomajului sau ratei de creștere. Dar dacă ne facem probleme numai în privința libertății, în loc să ne întrebăm care sunt meritele relative ale economiilor planificate sau ale economiilor neplanificate, atunci regimul politic este mai important decât rata de dezvoltare. Altfel spus, noțiunea de „importanță" poate fi relativă în comparație cu valorile pe care observatorul le atribuie fenomenelor. În acest caz, importanța variază în funcție de interesul observatorilor.

Și atunci, ce înseamnă primatul politicii despre care am vorbit? El are două semnificații.

În zilele noastre, cei care compară diferitele tipuri de societate industrială constată că trăsătura caracteristică a fiecărui tip de societate industrială depinde de politică. Regăsesc astfel o idee a lui Alexis de Tocqueville: toate societățile moderne sunt democratice, adică contribuie la înlăturarea progresivă a deosebirilor de condiție sau de statut personal, dar aceste societăți se pretează la o modalitate despotică sau tiranică și la o modalitate liberală. În ceea ce mă privește aș spune: societățile industriale moderne, care au numeroase trăsături comune (repartizarea mâinii de lucru, creșterea resurselor colective etc.) se deosebesc înainte de toate prin organizarea puterilor publice, această organizare antrenează la rândul ei mai multe trăsături ale sistemului economic și relații între grupuri. În secolul în care trăim, totul se petrece ca și cum; în ceea ce numim societate industrială, politica ar fi cea care determină diferitele tipuri de puteri. Stilul vieții în comun este modificat în întregime de diferențele politicii considerată ca un sistem parțial.

2. Al doilea sens pe care îl dau primatului politicii este un sens uman. Este adevărat că un anumit observator va considera volumul producției globale sau repartizarea resurselor un fenomen fundamental. În raport cu omul, politica este mai importantă decât factorul economic, ca să spunem așa prin definiție, pentru că politica privește în mod mai direct sensul însuși al existenței. Filosofii au considerat întotdeauna că viața umană este ca să spunem așa alcătuită din relațiile între persoane. A trăi omenește înseamnă a trăi cu ceilalți oameni. Relațiile interumane sunt fenomenul fundamental al oricărei colectivități. Ori, organizarea

autorității implică în mod mai direct modul de viață decât orice alt aspect al societății.

Să ne înțelegem bine. Politica, în sens limitativ, adică sectorul particular în care sunt aleși și acționează guvernanții, nu determină toate reacțiile oamenilor în cadrul colectivității. Nu trebuie să uităm relațiile între indivizi în cadrul familiei, în cadrul bisericilor, în procesul muncii care nu sunt *determinate* de organizarea autorității în sectorul particular pe care îl numim politică. Și totuși, chiar dacă nu suntem de acord cu concepția filosofilor greci potrivit căreia viața esențialmente umană este viața politică, nu este mai puțin adevărat că modul de exercitate a autorității, modul de desemnare a șefilor contribuie mai mult decât orice altă instituție la modelarea stilului relațiilor între indivizi. Și, în măsura în care stilul acestor relații este definiția însăși a existenței umane, politica este mai aproape de ceea ce trebuie să rețină înainte de toate interesul filosofului sau al sociologului decât orice alt sector al colectivității.

Primatul despre care vorbesc este deci strict limitat. Nu este vorba în nici un caz de un primat cauzal. Numeroase fenomene economice pot avea influență asupra formei pe care o adoptă, într-o societate dată, organizarea puterilor publice. Nu pretind că puterile publice determină economia fără să fie determinate de aceasta. Orice noțiune de determinare unilaterală, țin să repet acest lucru, este lipsită de semnificație. Nu vreau să spun că trebuie să fim interesați de lupta dintre partide sau de viața parlamentară mai mult decât de familie sau de biserici. Aspectele vieții sociale sunt mai mult sau mai puțin *interesante* în măsura în care observatorul este mai mult sau mai puțin interesat de ele. Este îndoielnic faptul că filosofia însăși este în măsură să stabilească o ierarhie între aceste aspecte ale realității sociale.

Este adevărat însă că sectorul social care, în sens limitativ, este denumit politică este cel în cadrul căruia sunt aleși cei care comandă și procedeele potrivit cărora comandă. Prin urmare, acest sector al vieții sociale ne relevă caracterul uman sau neuman al colectivității în ansamblul ei.

Regăsim astfel aserțiunea care stătea la baza tuturor filosofiilor politice. Filosofii din trecut, atunci când își puneau întrebări despre politică, erau convinși efectiv că organizarea autorității se confundă cu esența colectivității. Această convingere era fondată ea însăși pe două aserțiuni; nu există viață socială fără o autoritate organizată, stilul

autorității este caracteristic umanității relațiilor sociale. Oamenii nu sunt umani decât dacă se supun și comandă în mod uman. Atunci când Rousseau dezvolta teoria *Contractului social*, dezvăluia în același timp geneza teoretică, dacă putem spune așa, a colectivității și originea legitimă a puterii. Legătura între legitimitatea autorității și fundamentul colectivității era caracteristica majorității filosofiilor politice ale trecutului. Ideea ar putea fi reluată astăzi.

Scopul acestor lecții nu va fi acela de a dezvolta o teorie a autorității legitime sau condiții pentru care exercițiul autorității este uman, ci de a studia sectorul particular al colectivității, denumit politică în sensul strict al termenului. Simultan, vom încerca să realizăm care este influența pe care politica o exercită asupra ansamblului colectivității, să înțelegem dialectica sensului strict și a sensului care înglobează politica, pe planul relațiilor cauzale și pe planul caracteristicilor esențiale ale vieții colective. Intenția mea nu va fi doar aceea de a marca opoziția între regimurile de partide multiple și regimurile de partid unic, ci de a urmări prelungirile alegerilor fundamentale pe care le implică esența fiecărui regim. Altfel spus, mă voi strădui să studiez sistemul particular care se numește politică pentru a vedea în ce măsură filosofii din trecut aveau dreptate să admită ideea că trăsătura fundamentală a colectivităților este organizarea puterilor.

II

DE LA FILOSOFIE LA SOCIOLOGIA POLITICĂ

În ce constă studiul sociologic al regimurilor politice, distinct de studiile filosofice sau juridice? Răspunsul banal este aproximativ următorul: filosofia studiază regimurile politice, cu intenția de a evalua meritele proprii ale fiecăruia dintre ele; ea tinde să determine fie regimul cel mai bun, fie principiul legitimității fiecărui regim sau al tuturor regimurilor; în orice caz, are o intenție axiologică, în timp ce sociologia este în mod esențial un studiu factologic, fără a avea pretenția unei judecăți de valoare. Studiul pur juridic concentrează atenția și interesul asupra constituției înseși; de exemplu, juristul se întreabă cum sunt aleși guvernanții, cum sunt votate legile și adoptate decretele potrivit constituțiilor britanică, americană sau franceză. Juristul urmărește problemele pe care le pune conformitatea unui eveniment dat cu legile constituționale: legea deplinelor puteri din martie 1933 era sau nu în conformitate cu constituția Republicii de la Weimar? Votul Parlamentului francez, în iunie 1940, prin care i se acordau puteri depline mareșalului Pétain, era sau nu în conformitate cu Constituția franceză? Bineînțeles, studiul juridic nu depinde de analiza formală a textelor, el ține cont și de modul în care regulile constituționale sunt sau nu aplicate la un moment dat, într-o țară dată. Și totuși, el păstrează ca centru de interes regulile jocului constituțional așa cum sunt fixate în textele de legi. În schimb, studiul sociologic consideră regulile jocului constituțional drept un element între altele; el este interesat în egală măsură de partide sau grupuri de interes, de recrutarea oamenilor politici, de funcționarea Parlamentului.

Sociologul analizează regulile jocului politic fără să acorde atenție deosebită regulilor constituționale în raport cu regulile nescrise care reglementează comportamentul în interiorul partidelor și între partide, în timp ce juristul începe prin a preciza ce anume prevede constituția și analizează apoi modul în care este aplicată constituția, în sens strict.

Aceste două răspunsuri care urmăresc să delimiteze sociologia politică, în raport cu filosofia și în raport cu dreptul, nu sunt false, ci superficiale. Aș vrea, în continuarea acestei lecții, să aprofundez specificitatea studiului pur sociologic.

Două remarci sunt în măsură să justifice această cercetare. Sociologii nu sunt aproape niciodată neutri; majoritatea nu se mulțumesc să studieze modul în care funcționează regimurile politice, ei presupun că suntem incapabili să determinăm care este regimul cel mai bun sau care este principiul de legitimitate valabil. Ei sunt aproape întotdeauna consecvenți cu o filosofie, cu dogmatismul sociologic sau relativismul istoric.

Nu există nici un exemplu în care o filosofie a politicii să nu includă și elemente sociologice; toți marii filosofi ai politicii și-au fundamentat alegerea celui mai bun regim pe baza unei analize fie a naturii umane, fie a modului de funcționare a diferitelor regimuri pe care le aveau la îndemână. Rămâne deci să aflăm prin ce anume studiul factologic, așa cum este practicat de filosofi, diferă de studiul factologic așa cum este practicat de sociolog, presupunând că există o diferență între cele două tipuri.

Să revenim la autorul și la textul care, în istoria gândirii occidentale, au jucat rolul cel mai important și mai constant. *Politica* lui Aristotel a fost timp de secole, în același timp filosofie politică și sociologie politică. Această carte venerabilă, care este și astăzi demnă de un studiu aprofundat, nu comportă doar judecăți de valoare, ci și o analiză extrem de riguroasă a faptelor. Aristotel a reunit o documentare bogată asupra constituțiilor cetăților grecești, a încercat să descrie aceste constituții (nu cu sensul modern al cuvântului constituție, text scris, ci cu sensul cuvântului regim), să analizeze modul în care funcționau regimurile cetăților grecești. Plecând de la acest studiu comparativ, a stabilit clasificarea celebră a celor trei regimuri fundamentale: regimul monarhic în care puterea suverană aparține unei singure peroane, regimul oligarhic în care puterea

suverană e deținută de mai multe persoane, regimul democratic în care puterea suverană aparține tuturor cetățenilor. La această clasificare a adăugat antiteza dintre formele sănătoase și formele corupte, și în fine, a studiat regimurile mixte.

O analiză de acest fel are, în sensul actual al cuvântului, un caracter sociologic. În particular, unul dintre capitole pare încă un model de analiză sociologică, cel consacrat revoluțiilor. Nimic nu îl interesa mai mult pe Aristotel decât cele două întrebări: cum se menține un regim? cum se transformă un regim sau cum poate fi răsturnat? Învățatul este cel care trebuie să dea sfaturi oamenilor de stat. *Politica* oferă guvernanților fiecărui regim sfaturi despre cel mai bun mod de a păstra regimul existent. Pe parcursul scurtului capitol în care Aristotel le dezvăluie tiranilor modul în care să își apere tirania, putem spune că este anticipată celebra lucrare al lui Machiavelli, *Principele*. Un regim tiranic fiind un regim rău pentru cetățenii săi, mijloacele necesare pentru a-l menține vor fi asemenea regimului însuși, adică vor fi detestabile, contrare moralității.

Politica lui Aristotel nu este doar o sociologie, ea este în egală măsură o filosofie. Studiul diferitelor regimuri, al funcționării lor, al modalităților de a le menține și al modului în care sunt răsturnate de la putere este orientat spre o problemă fundamentală care este o problemă filosofică, adică: care este cel mai bun regim? Ori, cercetarea regimului cel mai bun are un caracter *în mod esențial* filosofic deoarece înseamnă să înlături de la început argumentul potrivit căruia diferitele regimuri sunt echivalente, nu pot fi clasificate potrivit unei ierarhii de valoare. Potrivit lui Aristotel, căutarea regimului cel mai bun este legitimă, pentru că există o finalitate a naturii umane. Cuvântul *natură* nu desemnează doar modul în care oamenii se comportă ca ființă individuală sau ca membri ai colectivității, ci și ceea ce implică destinul uman. De îndată ce subscriem unei concepții teleologice a naturii umane, de îndată ce admitem existența unei vocații umane, este firesc să ne punem întrebarea care regim e mai bun.

Mai mult, potrivit interpretării ce i s-a dat în mod curent *Politicii* lui Aristotel, stabilirea celor trei tipuri fundamentale de regimuri ar avea o valoare supraistorică, care s-ar aplica tuturor regimurilor din toate epocile; stabilirea celor trei tipuri de regimuri nu s-ar aplica doar cetăților grecești, într-un cadru social dat, ea ar fi universal valabilă, ceea ce presupune că principiul de bază al oricărei clasificări ar fi numărul celor care dețin puterea suverană.

Aceste trei idei ale filosofiei politice a lui Aristotel au fost abandonate, de-a lungul istoriei, una după alta. Nu a mai rămas nimic din ele astăzi, în momentul în care noi, sociologii, ne punem din nou problema regimurilor politice.

Să analizăm mai întâi cea de-a treia afirmație, adică valoarea universală a clasificării regimurilor politice în funcție de numărul celor care dețin puterea suverană.

Dacă suntem de acord cu întrebarea clasică: cine comandă?, suntem de acord că există trei răspunsuri și numai trei. În *Spiritul legilor* putem constata, în cel mai limpede mod posibil, renunțarea la valoarea universală a clasificării regimurilor în funcție de număr: unu, mai mulți, toți. Montesquieu propune de fapt și el o clasificare a regimurilor politice: republică, monarhie și despotism; dar imediat apare o deosebire fundamentală. Potrivit lui Montesquieu, fiecare dintre aceste regimuri caracterizează un *tip social*. Montesquieu păstrează ideea lui Aristotel că natura unui regim depinde de cei care dețin puterea suverană. Republica este regimul în care poporul în calitate de corp social sau o parte a poporului deține puterea suverană; monarhia este regimul în care guvernează o singură persoană, dar potrivit unor legi fixe și clar stabilite; și în fine despotismul este regimul în care guvernează o singură persoană, dar în mod arbitrar, fără a ține cont de legi sau de reguli. Rezultă deci că cele trei tipuri de guvernare nu sunt definite în mod exclusiv de numărul celor care dețin puterea. Între monarhie și despotism nu există deosebiri în ceea ce privește numărul celor care dețin puterea suverană; suveranitatea aparține unei singure persoane, atât în cadrul unei monarhii cât și în cadrul unui regim despotic. Clasificarea presupune un al doilea criteriu: puterea suverană este exercitată în conformitate cu niște legi fixe și clar stabilite sau în mod arbitrar, în afara oricărei legi sau reguli? După cum puterea suverană a unei singure persoane este conformă unei legalități sau străină de orice legalitate, principiul regimului este fie onoarea, fie teama.

Și încă ceva. Montesquieu spune în mod explicit că a luat ca model de republică cetățile antice, ca model de monarhie regatele moderne din Europa, ca model de despotism imperiile asiatice și adaugă: fiecare dintre aceste regimuri apare în condiții economice, sociale și, așa cum am spune noi astăzi, demografice determinate. Republica nu este cu adevărat posibilă decât în cetăți mici; monarhia întemeiată pe onoare

este regimul caracteristic statelor de dimensiuni medii. Atunci când statele devin prea mari, despotismul este aproape inevitabil. Clasificarea regimurilor făcută de Montesquieu presupune o dublă opoziție. Mai întâi opoziția între regimurile moderate și regimurile nemoderate sau între regimurile în care legalitatea este respectată și regimurile arbitrare: pe de o parte republica și monarhia și pe de altă parte, despotismul. Apoi opoziția între republică, pe de o parte, și monarhie și despotism, pe de altă parte. În fine, aceste două opoziții sunt depășite de o dialectică care este aproximativ următoarea. Un prim tip de regim, care poate fi democrație sau aristocrație, este acela în care poporul în calitate de corp social deține puterea suverană. Esența o constituie egalitatea între cetățeni, principiul fundamental este virtutea. Apoi urmează un regim, regimul monarhic, care reprezintă negarea egalității republicane; monarhia este întemeiată pe inegalitatea dintre ordine și persoane; în măsura în care fiecare face parte dintr-un ordin și face ceea ce îi impune onoarea, monarhia este stabilă și prosperă. Trecem de la egalitatea republicană la inegalitatea aristocrațiilor integrate în monarhiile europene. În ceea ce privește despotismul, el ne readuce într-o oarecare măsură la egalitate. Într-un regim despotic guvernează o singură persoană; cum această persoană deține o putere absolută și nu este supusă nici unei reguli, nimeni, în afară de sine, nu este în siguranță. Toți se tem și, dintr-o dată, din partea de sus până în partea de jos a scării ierarhice, sunt aduși la egalitate, dar în loc de egalitatea cetățenilor în libertate, este vorba despre egalitatea cetățenilor în teamă. Pentru a lua un exemplu care să nu șocheze pe nimeni, să spunem că, în ultimele luni ale regimului hitlerist, nimeni nu era protejat de faptul de a fi un apropiat al lui Hitler; putem chiar spune că pericolul creștea pe măsură ce o persoană urca pe scara ierarhică.

O astfel de clasificare păstrează o parte din concepția lui Aristotel, ideea că problema cheie este aceea de a ști câți oameni dețin puterea suverană. Dar această problemă nu mai este exclusivă deoarece se adaugă, pentru a folosi limbajul sociologic, o a doua variabilă, modul de exercitare a autorității, în conformitate cu anumite legi sau în mod arbitrar. În plus, modul de guvernare nu poate fi analizat făcând abstracție de organizațiile economice și sociale. Clasificarea regimurilor politice furnizează în același timp clasificarea tipurilor de societate, dar un mod de guvernare este legat de o organizare economică și socială și nu poate fi separat de aceasta.

Din exemplul lui Montesquieu putem deduce dacă nu o concluzie, măcar o întrebare: dacă am încerca să stabilim o clasificare a regimurilor politice, ar fi aceasta valabilă numai în raport cu o anumită organizare economică și socială sau pentru toate epocile? De fapt, voi adopta aici metoda prudentă, mă voi limita să schițez o clasificare a regimurilor politice a cărei valabilitate o voi reduce la societățile industriale moderne.

Montesquieu nu se întreabă, cel puțin în mod explicit, care este regimul cel mai bun, în modul în care o face Aristotel. Montesquieu a observat două tipuri de regimuri moderate, republica și monarhia, a stabilit că principiul, adică sentimentul care menține și face să funcționeze fiecare regim, este într-un caz virtutea, simțul egalității și supunerea în fața legii și în celălalt caz onoarea, adică respectarea de către fiecare a ceea ce îi impune locul pe care îl ocupă în societate. Dacă analizăm aceste două principii de funcționare, nu putem afirma, la o primă analiză, că unul este mai bun decât celălalt pentru că au o valoare proprie onoarei aristocratice.

În termeni mai generali, începând din momentul în care regimul politic este legat de organizarea socială, diversitatea tipurilor de organizare socială, posibile și reale, pare să descurajeze dinainte căutarea celui mai bun regim în abstract. Recunoașterea multitudinii regimurilor sociale și a principiilor pare să înlăture căutarea celui mai bun regim, datorită simplului fapt că ea respinge concepția teleologică a naturii umane, indispensabilă în trecut pentru ca problema celui mai bun regim să aibă o semnificație.

De ce oare problema celui mai bun regim dispare în același timp cu interpretarea teleologică a naturii umane? Vom vedea de ce, raportându-ne la unul dintre marii autori ai tradiției politice. Hobbes abordează o concepție riguros mecanicistă despre univers: omul este definit de dorința, de voința de a-și salva viața și de a se bucura de plăceri. Comportamentul său este comandat de interes.

O astfel de concepție exclude problema celui mai bun regim, cu condiția să nu începem prin a stabili scopul pe care îl urmărește, înainte de orice, omul supus unui mecanism strict. Potrivit lui Hobbes, un astfel de scop există, simplu, prozaic – acela de a supraviețui. Oamenii fiind prizonieri ai propriilor lor pasiuni se dușmănesc unii pe alții, atunci când nu se supun unei legi comune. De aici rezultă întrebarea fundamentală a lui Hobbes: ce trebuie să fie regimul politic pentru a asigura

pacea între oameni? În locul întrebării: care este cel mai bun regim în funcție de finalitatea naturii umane? din punct de vedere teoretic se pune întrebarea: ținând cont de modul cum se comportă ființa umană, cum trebuie să fie statul care poate garanta indivizilor securitatea persoanei și poate evita pericolul unei morți violente.

În termenii unei asemenea filosofii, ne întrebăm care sunt limitele suveranității: cât credit trebuie să-i acordăm Puterii pentru a evita războiul civil? În spațiul gândirii teleologice se pune întrebarea ce reprezintă suveranul pentru ca oamenii să poată trăi în virtute.

O concepție mecanicistă despre natura umană nu presupune adoptarea unei doctrine a suveranității absolute și nelimitate. Un alt filosof, dintr-o generație de după Hobbes, a ales același punct de plecare, dar a ajuns la o altă concluzie. Oamenii, potrivit lui Spinoza, sunt mânați de pasiunile lor; abandonați lor înșile, se dușmănesc unii pe alții pentru că nu acționează potrivit îndemnurilor minții și pentru că fiecare vrea să se impună în fața celorlalți. Trebuie deci creată o putere suverană care să impună prin lege pacea între cetățeni. Dar în vreme ce Hobbes este preocupat aproape în exclusivitate de a acorda suveranului o autoritate suficientă pentru ca pacea să domnească în orice împrejurări, obsedat de teama că, în absența unei autorități lipsite de condiționări, izbucnește războiul civil, Spinoza vrea la rândul lui să limiteze puterea suveranului pentru ca pacea să fie rezultanta acțiunii oamenilor liberi și pentru ca filosofii să fie respectați.

O ultimă fază a disoluției filosofiei politice tradiționale este marcată de ceea ce numim îndeobște filosofii ale istoriei sau sociologii. Filosofiile istoriei sau sociologiile, cele ale lui Marx și Auguste Comte de pildă, au în comun subordonarea problemei politice problemei economico-sociale. Sociologia, putem spune, a fost creată în secolul al XIX-lea răsturnând tradiția primatului regimului politic asupra organizației economice și sociale. Marx era conștient de această răsturnare și de importanța ei. Potrivit lui, întrebările fundamentale erau: care este organizarea producției? Care sunt relațiile între clase? În ceea ce privește regimul politic, analiza structurii economice îl va explica în paralel.

Această concepție, care subordonează regimurile politice organizării economice și sociale, este amenințată de oscilația între relativismul integral și dogmatism, justificând fanatismul. Dovada acestei oscilații o găsim în folosirea cuvântului „istorism" sau „istoricism". Cele două cuvinte sunt folosite în sensuri uneori diferite, alteori identice, sunt

folosite atât în germană cât și în engleză și în franceză și desemnează, după caz, doctrine în aparență antitetice.

Când K. Popper, profesor la *London School of Economics*, a scris cartea *Mizeria istoricismului*, el viza o interpretare a istoriei potrivit căreia s-ar putea prevedea, în funcție de un determinism global, regimul viitorului (iar acest regim inevitabil al viitorului reprezintă, în ochii anumitor persoane, un scop al istoriei). Dar uneori numim istoricism o concepție aparent opusă, potrivit căreia, de-a lungul timpului, se succed regimuri economice, sociale și politice, fiecare unic și de neînlocuit. Cartea profesorului Meinecke, dispărut în urmă nu cu mult timp, intitulată *Die Entstehung des Historismus* (Constituirea istoricismului), reprezintă o înțelegere distinctă a istoricismului față de modul cum l-a definit Popper. Potrivit lui Meinecke, istoricismul se definește prin recunoașterea pluralității regimurilor economice, politice și sociale prin afirmarea valorii echivalente a acestor regimuri; potrivit faimoasei formule a unui istoric german, „fiecare epocă este creația nemijlocită a lui Dumnezeu".

Asemănarea dintre cele două sensuri, aparent opuse, este ușor de constatat. În filosofia lui Marx, asistăm la transformarea relativismului integral în dogmatism istoric. Să luăm de pildă interpretarea banală pe care teoria marxistă a politicii o dă regimurilor politice. Până în prezent, orice societate a fost caracterizată prin lupta de clasă; în toate tipurile de societate au existat o clasă dominantă și o clasă dominată, o clasă care exploata și o clasă care era exploatată. În toate tipurile de societate statul a fost instrumentul cu ajutorul căruia clasa dominantă menținea exploatarea clasei dominate; statul nu era deci nimic altceva decât organul de exploatare al unei clase de către o altă clasă. Dacă introducem în această schemă toate tipurile de societate, alunecăm spre relativismul integral, pentru că nu mai există nici un motiv pentru care am prefera un regim altuia. Dacă, începând cu o anumită dată sau într-un anumit regim economic și social previzibil, opoziția între clasa exploatatoare și clasa exploatată va dispărea, nu vor mai exista clase rivale și, datorită omogenității sociale, dintr-o dată va apărea un regim perfect .

Este suficient să spunem că toate regimurile *mai puțin unul* justifică o concepție pesimistă a organizării sociale pentru a fi la limita relativismului și în același timp pentru a ajunge la dogmatism. Dar acest dogmatism este ușor de înlăturat; este suficient ca regimul zis socialist să prezinte aceleași caracteristici ca regimurile precedente, pentru ca și

în regimul socialist să existe o clasă exploatatoare și o clasă exploatată, pentru ca statul să fie și în acest caz instrumentul cu ajutorul căruia clasa dominantă își menține dominația asupra claselor exploatate. În acest caz ieșim din dogmatism pentru a reveni la relativism.

Dialogul pe care sunt pe cale să îl reconstitui nu este fictiv ci este, am putea spune, răspunsul pe care Pareto i l-a dat lui Marx. Pareto s-a mulțumit să răspundă: Marx a avut dreptate, cu o singură rezervă; luciditatea sa era absolută în ceea ce privește regimurile trecutului și ale prezentului, dar își făcea iluzii în privința regimurilor viitorului, își imagina că lupta de clasă, exploatarea claselor unele de către altele pe care a analizat-o cu atâta perspicacitate, va dispărea o dată cu apariția socialismului. Ori, această luptă de clasă, departe de a dispărea într-o fază dată a evoluției, va continua să existe atâta timp cât s-ar putea prevedea cu anticipație. Marx făcea să dispară exploatarea și o dată cu ea și statul considerând că statul nu există decât pentru a menține dominația unei clase asupra alteia. Pareto s-a limitat să răspundă reluând tradiția politică a trecutului.

Problema fundamentală nu este aceea de a ști cum sunt repartizate bogățiile între membrii colectivității: această repartizare este aproximativ aceeași în toate tipurile de societate cunoscute. Adevărata problemă este aceea de a ști cine guvernează, problemă care se va pune în viitor așa cum s-a pus și în trecut și se pune și în prezent. Pareto a introdus o clasificare simplă a regimurilor politice, nu în funcție de numărul celor care dețin autoritatea, ci în funcție de caracterul psiho-social al celor care dețin puterea și în funcție de modul în care se exercită puterea. Oamenii care guvernează seamănă unii cu niște lei (cei care folosesc de preferință mijloace de forță), ceilalți cu niște vulpi (cei care folosesc în special mijloace viclene, adică mijloace verbale și speculative). Această opoziție între lei și vulpi aparține trecutului, este extrasă din Machiavelli (Pareto se referă cu încântare la Machiavelli). O astfel de clasificare nu elimină diferențele între regimuri, în funcție de caracterul oamenilor care exercită puterea și de natura mijloacelor folosite de unii și de ceilalți. Dar toate aceste regimuri au anumite trăsături comune datorită cărora sunt în cele din urmă aproape echivalente sau datorită cărora problema celui mai bun regim pare să fie cel puțin lipsită de sens.

Toate regimurile sunt definite în esență de lupta pentru putere, de faptul că un număr mic de oameni exercită puterea. Ce este politica?

luptă pentru putere și avantajele pe care ți le dă aceasta. Această luptă este permanentă. Pareto ar fi spus cu încântare, în maniera lui Hobbes și a lui Spinoza, că această luptă este permanentă pentru că toți oamenii vor să fie cei dintâi și că nu este posibil ca toți să își atingă scopul. Sau cu și mai multă obstinație ar fi spus că oamenii vor să beneficieze de avantajele pe care le oferă autoritatea; ori, este imposibil ca toți să dispună de autoritate și de avantajele pe care aceasta le procură. În rest, ideile, filosofiile nu sunt decât niște sisteme de justificări, în fond interșanjabile. În acest moment, politica înțeleasă ca acțiune se reduce la o bătălie între oameni pentru putere și profituri, iar știința politicii devine, potrivit expresiei unui sociolog american: cine ce primește? cum? când? (în engleză: Who gets what? how? when?). Ajungem la filosofia pe care astăzi o considerăm ca descinzând din Machiavelli, ultima etapă a disoluției filosofiei clasice sau a concepției morale a politicii.

În termenii unei asemenea filosofii există idei și justificări, dar ele vin în sprijinul voinței de putere. Meritul unei *formule* politice nu depinde de valoarea sau de adevărul său, ci de eficacitatea sa. Ideile nu sunt decât arme, mijloace de luptă folosite de oamenii angajați prin definiție în bătălie; ori, într-o bătălie, nu poate fi vorba de alt obiectiv decât acela de a obține victoria.

O astfel de interpretare a politicii pare să favorizeze apariția unei sociologii profund obiective, dat fiind că am început prin a elimina orice referire la ceea ce ar putea să aibă o valoare universală, orice referire la natura umană și sensul acesteia. De fapt, această sociologie așa-zis obiectivă implică o filosofie la fel de discutabilă ca și filosofia teleologică a naturii umane de la care am plecat. Această folosofie cinică a politicii, sub aparența că se opune oricărei filosofii, implică o anumită filosofie. Ea implică o filosofie a sensului, ea implică faptul că sensul politicii este lupta și nu căutarea unei autorități justificate. Dar negarea sensului nu este demonstrată mai obiectiv sau mai științific decât afirmarea acestuia. Faptul de a decreta că omul este o pasiune inutilă nu are un caracter mai puțin filosofic decât a da existenței umane o semnificație.

Sociologia politică, așa cum aș vrea să o abordez, nu va li legată de concepția teleologică a naturii umane care implică determinarea celui mai bun regim în funcție de vocația omului, dar nu va li legată nici de filosofia practicată de Machiavelli sau de cea istoricistă. Filosofia care descinde din Machiavelli și care consideră că esența politicii se află doar

în lupta pentru putere este o abordare parțială care tinde să se contrazică pe sine, ca toate filosofiile sceptice.

Pe scurt, iată câteva dintre supozițiile metodei pe care o voi adopta.

1. Voi încerca să definesc regimurile politice care putem constata că există în societățile industriale moderne, fără a afirma că clasificarea acestor regimuri este valabilă pentru alte tipuri de societăți. Nu exclud faptul că s-ar putea găsi o clasificare cu valoare universală; anumite concepte se pot aplica unor regimuri politice care sunt suprastructurile unor societăți extrem de diverse, dar, la început, ambițiile mele vor fi limitate la o clasificare a regimurilor politice ale societăților industriale.

2. Problema politică nu mi se pare, în etapa actuală a gândirii, definită printr-o unică formulă. Elementul cert este astăzi că vizăm obiective diverse, dorim valori care nu sunt neapărat contradictorii, dar nici neapărat consensuale. De exemplu, suntem preocupați să stabilim coordonatele unui regim legitim, adică în conformitate cu ideea pe care ne-o facem despre ceea ce trebuie să fie autoritatea, dar simultan ne întrebăm care este organizarea *eficace* a puterilor publice. Nu mi se pare un fapt demonstrat dinainte și nu mi se va părea demonstrat nici după studierea problemei că regimurile trebuie să fie simultan cele mai bune din aceste două puncte de vedere. Un regim politic poate fi preferabil dintr-un punct de vedere și dezagreabil din alt punct de vedere. Nu toate regimurile sunt echivalente, dar noi avem sisteme de referință multiple. Nimic nu demonstrează că am putea ajunge la o concluzie univocă atunci când comparăm regimurile.

3. Sociologul nu mi se pare condamnat nici la cinism, nici la dogmatism. El nu cade în mod obligatoriu în cinism pentru că ideile politice sau morale pe care le invocă pentru a judeca regimurile politice fac parte din realitatea însăși. Marea iluzie a gândirii cinice, obsedată de lupta pentru putere, constă în a subestima un alt aspect al realității: căutarea puterii *legitime*, a autorității recunoscute, a *celui mai bun* regim. Oamenii nu au considerat niciodată că politica este definită exclusiv de lupta pentru putere. Cel care nu ține cont de aspectul „lupta pentru putere" este un naiv, cel care ține cont numai de aspectul luptei pentru putere este un fals realist. Realitatea pe care o studiem este o realitate umană. Problema legată de legitimitatea autorității face parte din legitimitatea autorității.

Din acest refuz al cinismului machiavelic nu rezultă că suntem în măsură să definim o dată pentru totdeauna cel mai bun regim. Este posibil ca problema să nu aibă deloc sens. Ceea ce este necesar pentru sociologia politică pe care voi încerca să o practic este ca *pluralitatea* regimurilor, a valorilor și a instituțiilor politice să nu fie *incoerentă*. În acest scop, este de ajuns ca diferitele instituții politice să constituie niște răspunsuri la o problemă constantă.

Problema care se pune întotdeauna, sub numele de problemă politică, este aceea de a justifica *autoritatea* și *supunerea*. Hobbes a justificat admirabil supunerea punând accentul pe latura sumbră a naturii umane. Astfel puterea acordată guvernanților are un fundament. Dar în acest fel nu poate fi justificat orice tip de supunere, orice tip de putere. Este oare posibil să fie justificate simultan supunerea și refuzul ascultării? autoritatea și limitele supunerii? Aceasta este problema eternă a ordinii politice pentru care toate regimurile, sunt, de fapt, soluții pe veci imperfecte.

III

DIMENSIUNILE ORDINII POLITICE

În capitolul precedent, am arătat trecerea de la căutarea filosofică a celui mai bun regim la studiul sociologic al regimurilor în realitatea lor și în diversitatea lor. Există patru motive care m-au determinat să plasez căutarea celui mai bun regim în abstract și în universal.

1. Este îndoielnic faptul că putem determina cel mai bun regim făcând abstracție de organizarea generală a societății; este posibil ca regimul cel mai bun să nu poată fi definit decât pentru un tip anume de organizare socială.

2. Noțiunea cel mai bun regim este legată de o concepție teleologică a naturii umane. Dacă adoptăm o concepție deterministă a naturii umane, problema pe care ne-o punem este aceea a instituțiilor care sunt cel mai bine adaptate la conduita spontană, obișnuită a oamenilor.

3. Obiectivele regimurilor politice nu sunt univoce și nu sunt neapărat consensuale. Regimul care asigură cea mai mare marjă de libertate cetățenilor nu asigură întotdeauna cea mai mare eficacitate puterii, regimul întemeiat pe consimțământul celor guvernați nu lasă întotdeauna deținătorilor autorității o marjă de acțiune suficientă.

4. Și în fine, fiecare recunoaște că la un anumit nivel de concretizare instituțiile sunt în mod inevitabil diferite. Problema celui mai bun regim nu se poate pune decât la un nivel înalt de abstractizare; în fiecare societate, instituțiile trebuie să fie adaptate la particularitățile unei constelații istorice singulare.

Simultan, am încercat să îl pun în gardă pe cititor în privința unui fals pozitivism care ar confunda studiul sociologic al regimurilor politice cu acceptarea unei filosofii cinice a politicii. Am numit filosofie cinică a politicii acea filosofie care ar considera lupta pentru putere și pentru repartizarea avantajelor pe care le asigură aceasta ca reprezentând esența, realitatea unică a politicii. Lupta pentru putere există, cel puțin în mod virtual, în toate regimurile cunoscute. Dar sociologul nu trebuie să confunde studiul obiectiv și filosofia cinică.

Mai întâi, dacă el ar considera că politica se definește exclusiv prin lupta pentru putere, ar elimina din realitate semnificația pe care oamenii o dau politicii. În al doilea rând, sociologii care ar subscrie filosofiei cinice a politicii ar ajunge fie la un relativism pur și simplu potrivit căruia regimurile ar fi ca să zicem așa echivalente, fie, ceea ce se întâmplă cel mai adesea, la o concepție implicită despre cel mai bun regim, fondat pe noțiunea de putere. Cel mai bun regim ar fi acela care asigură puterea cutărui sau cutărui individ; de unde rezultă, în mod inevitabil, într-o filosofie de acest tip, oscilația între scepticism și fanatism.

Ceea ce afirmăm noi nu este faptul că sociologul poate rezolva, în termeni generali, problema politică așa cum și-o pun oamenii (și oamenii o pun dând un sens noțiunii de guvernare legitimă, sau de cea mai bună guvernare), sociologul *trebuie să înțeleagă logica internă a instituțiilor politice.* Instituțiile politice nu sunt o juxtapunere accidentală de practici, orice regim politic comportă un minimum de unitate și de sens pe care sociologul trebuie să le descifreze.

Regimul politic este alcătuit dintr-un sector particular al ansamblului social, sector care comportă caracteristica unică de a comanda întregul. Putem deci conceptualiza realitatea politică recurgând fie la noțiuni specifice ordinii politice, fie la noțiuni vaste și vagi, pretenții filosofice. Nici conceptele juridice, nici conceptele filosofice nu răspund exigențelor înțelegerii sociologice.

Conceptul juridic cu ajutorul căruia încercăm cel mai adesea să înțelegem ordinea politică este cel al suveranității. Acest concept se aplică deținătorului autorității legitime, el precizează cine are dreptul de a comanda. Dar acest concept se aplică în cazul a două semnificații diferite. Într-adevăr, titular al suveranității este cel care deține autoritatea

legitimă, dar acesta din urmă nu este întotdeauna deținătorul puterii *de facto*. Să presupunem, într-adevăr, că un regim politic din epoca noastră se întemeiază pe suveranitatea poporului. Este evident că niciodată un popor mare nu a guvernat în mod direct. Poporul, ansamblul indivizilor care alcătuiesc o colectivitate dată, este incapabil să exercite în mod global funcțiile de conducere.

În renumita formulă „guvernarea poporului, de către popor, pentru popor", presupunem că există o confuzie între deținătorul autorității legitime și posesorul puterii *de facto*. Dar, într-o colectivitate complexă așa cum sunt toate societățile moderne, trebuie să facem distincție între originea legitimă din punct de vedere juridic a autorității și posesorul unei autorități *de facto*. Dar, chiar și în colectivitățile de dimensiuni mici în care ansamblul cetățenilor constituia efectiv instanța supremă, deosebirea se făcea între deținătorul legitim al suveranității și cei care exercitau cutare sau cutare funcție de autoritate. Această distincție o găsim în mod explicit la Aristotel.

Când ajungem la societățile moderne, suveranitatea nu mai este o simplă ficțiune juridică. Poporul este suveran? Formula poate fi acceptată fără deosebire de regimurile occidentale, de regimurile fasciste, de regimurile comuniste. Nu există, ca să spunem așa, regim contemporan care să nu pretindă, într-o oarecare măsură, că se întemeiază pe suveranitatea populară. Ceea ce variază sunt procedeele juridice sau politice prin care această autoritate legitimă este transmisă de la popor spre ființele reale. Potrivit ideologiei regimurilor fasciste, voința autentică a poporului nu se exprimă decât prin intermediul unui om, Führerul, sau al unui Partid. Potrivit ideologiei regimurilor comuniste, autoritatea legitimă exprimă voința proletariatului, iar aceasta are ca organ Partidul comunist. În ceea ce privește regimurile occidentale, ele pretind că, poporul fiind suveran, cetățenii trebuie să aleagă în mod liber între candidații care concurează la exercitarea puterii. Altfel spus, ceea ce deosebește regimurile sunt procedeele de alegere a liderilor politici, modul de desemnare a posesorilor puterii *de facto*, modalitățile prin care se ajunge de la ficțiunea suveranității la realitatea puterii.

Potrivit sociologului, teoria suveranității nu este lipsită de semnificație, dar pe el îl interesează mai puțin principiul juridic al suveranității cât procedeele prin care autoritatea, pe care o deține teoretic poporul sau o anumită clasă, este transmisă unei minorități care o exercită efectiv. E

de la sine înțeles că în societățile numeroase și complexe pot exista eventual guverne pentru popor, nu guverne alcătuite de către popor.

La cealaltă extremitate, am putea defini regimurile politice prin noțiuni ca libertate, egalitate, fraternitate. Anumiți observatori par să creadă că problema sociologică a democrației constă în a determina care sunt regimurile care înfăptuiesc egalitatea sau libertatea. Voiam să spun, în câteva cuvinte, de ce astfel de concepte nu pot defini regimurile politice ale epocii noastre.

În nici una dintre societățile moderne, indivizii nu sunt egali din punct de vedere economic, o știm cu toții; în acest caz ce mai înseamnă egalitatea cetățenilor? Din punct de vedere practic, două lucruri: fie participarea la dreptul de suveranitate, adică dreptul de a vota, fie egalitatea în fața legii. În majoritatea societăților moderne, aceste două forme de egalitate funcționează simultan; cetățenii sunt egali în fața legii și au aceleași drepturi politice pentru că sunt abilitați să își aleagă reprezentanții.

Aceste două forme de egalitate nu exclud numeroase forme de inegalitate economică, socială. Știm acest lucru în urma a numeroase experiențe, sufragiul universal nu permite întotdeauna cetățeanului să își aleagă în mod real reprezentanții, chiar dacă votul este autentic. Ba chiar mai mult, cetățeanul nu are întotdeauna impresia că deține puterea datorită simplului fapt că votează din patru în patru sau din cinci în cinci ani. Dacă am vrea să definim democrația în mod exclusiv sau în principal prin sufragiul universal, ar fi trebuit să menționăm ruptura care s-a produs între instituțiile din Marea Britanie din secolul al XVIII-lea, unde numai o modestă minoritate din țară beneficia de drept de vot și instituțiile din zilele noastre. Am putea adăuga, continuând în același sens, că o societate în care femeile nu au drept de vot nu respectă primul principiu al democrației. Ori, între instituțiile din Anglia aristocratică din secolul al XVIII-lea și instituțiile Angliei democratice de astăzi observăm o continuitate și o serie de similitudini, în pofida non-egalității englezilor de odinioară în fața legii electorale.

În ceea ce privește *libertatea*, ea este un concept și mai echivoc. Un analist al limbajului ar afirma că trebuie să facem distincție între *libertăți* și că definiția *libertății* nu poate fi decât rezultatul unei alegeri metafizice. Într-adevăr, dacă cineva care nu este împiedicat de altcineva sau de circumstanțele sociale este liber să facă cutare sau cutare lucru, nimeni nu este deplin liber și nimeni nu este complet lipsit de libertate. Marja

de alegere sau de inițiativă, lăsată individului, variază de la o societate la alta dar și de la o clasă la alta în interiorul aceleiași societăți.

Se poate oare spune că libertatea politică este definită prin drepturi precise, ele însele garantate de către instituții? În acest caz, este adevărat, regulile lui *Habeas corpus*, sufragiul universal, libertatea cuvântului și de expresie ar constitui conținutul *libertății*. Dar, fără a discuta aici o atare concepție, aceasta ar implica de fapt, în lumea de astăzi, o luare de poziție politică.

Marxist-leniniștii, într-adevăr, consideră că aceste libertăți sunt formale și afirmă că este necesar ca temporar acestea să fie sacrificate în favoarea unor libertăți pe care ei le consideră reale. Ce înseamnă participarea la alegeri de vreme ce acestea sunt manipulate de către deținătorii puterii sau de minoritățile atotputernice? Ce înseamnă libera exprimare pentru șomerul sau chiar pentru lucrătorul industrial, care are o muncă monotonă, stabilită împotriva voinței lui?

În rest, este cert că sentimentul de a fi liber nu este în mod necesar legat de instituțiile pe care noi le considerăm în Occident elemente constitutive ale libertății politice. Proletarul care aderă la partidul comunist se consideră oprimat și exploatat într-un regim occidental, el își închipuie că ar fi liber (sau că ar avea sentimentul că este liber) într-un regim de tip sovietic.

Altfel spus, fie vom introduce pe ascuns o filosofie prin definiția pe care o adoptăm a libertății, fie vom constata echivocul a ceea ce societățile și indivizii înțeleg prin libertate.

Voi înlocui deci în mod provizoriu conceptualizarea juridică prin suveranitate și conceptualizarea filosofică prin libertate și egalitate. Teoria sociologică a regimurilor politice pune accentul pe instituții și nu pe justificările sau pe idealurile de la care acestea se reclamă. Teoria sociologică se referă la realitate și nu la idee.

Ce trebuie să înțelegem prin realitate? Mai întâi, pur și simplu realitățile politice pe care le cunoaștem cu toții, pe care le observăm cu toții zilnic, alegeri, parlamente, legi, decrete, altfel spus, procedeele prin care sunt aleși deținătorii legitimi ai autorității, prin care acești deținători ai autorității exercită efectiv puterea.

Sarcina noastră este aceea de a determina ce anume caracterizează fiecare regim, ce anume este esențial pentru fiecare regim la nivelul instituțiilor.

O teorie sociologică se situează în tradiția lui Montesquieu, care a încercat să definească regimurile politice combinând un mic număr de variabile. Variabilele prin care a determinat esența regimurilor politice erau, am discutat deja despre acest lucru, numărul deținătorilor autorității suverane, caracterul moderat sau nemoderat al exercitării autorității și dispoziția psihică considerată fundamentală în fiecare regim sau modul de comportament specific adaptat fiecărui regim și în absența căruia acesta se alterează. Dincolo de această teorie a variabilelor, Montesquieu punea în relație regimurile politice cu celelalte sectoare ale ansamblului social.

Vom încerca să facem și noi în cazul regimurilor specifice societăților industriale ceea ce Montesquieu a încercat să facă pentru tipurile de regim pe care i le oferea istoria lumii. Dar, pentru a determina variabilele esențiale fiecărui regim, trebuie să vedem mai întâi care sunt funcțiile care se regăsesc în toate regimurile politice.

Cele două obiective ale oricărei politici, potrivit filosofilor, erau pacea în interiorul colectivității și apărarea colectivității în fața celorlalte colectivități. Cel dintâi obiectiv al oricărui regim politic este acela de a le asigura oamenilor pacea, de a evita ca violența să se dezlănțuie între cetățeni. De aici putem ajunge foarte ușor la ceea ce Max Weber considera definiția statului însuși, adică monopolul folosirii legitime a violenței. Pentru ca oamenii să nu se omoare între ei, este necesar ca statul și numai statul, să aibă dreptul de a folosi forța. Îndată ce anumite grupuri, din interiorul colectivității, își arogă dreptul la violență, pacea este în pericol. Nimic mai simplu astăzi, decât să înțelegem sensul acestei propoziții generale. În prezent, există în Franța grupuri particulare care creează tribunale clandestine care pronunță condamnări la moarte și care execută aceste condamnări; mă gândesc la minoritățile nord-africane care, din rațiuni politice pe care noi nu suntem în măsură să le judecăm, se organizează pentru a-și face singure dreptate. Atunci când se consideră drept caracteristică esențială a puterii politice faptul că această putere își rezervă monopolul folosirii legitime a violenței, se urmărește de fapt excluderea unor situații de acest tip. În general, colectivitățile așa-zis civilizate dețin acest monopol, dar adesea grupuri mici pretind că reprezintă puteri rivale. Ceea ce noi numim „mediu", ceea ce romanele de

groază descriu cu multă fantezie, sunt exact grupurile mici care nu respectă monopolul de stat al folosirii legitime a violenței.

Dacă aceasta este principala funcție a puterii politice, vom deduce imediat din această afirmație că puterea suverană ca atare comandă forțele armate, adică, în societățile moderne, comandă polițiștilor și soldaților. A-l prezenta pe suveran drept șef al poliției nu înseamnă a-i periclita demnitatea și prestigiul. Poliția trebuie să fie respectată de cetățean, căci poliția, în ansamblul ei, beneficiază în mod legitim de dreptul de a folosi violența. Nimeni altcineva, în cadrul colectivității, nu trebuie să folosească forța fizică. A-i rezerva unui grup particular dreptul de a folosi forța înseamnă o cucerire a civilizației politice. Nimic nu este mai admirabil, nimic nu redă mai bine din punct de vedere simbolic instaurarea civilizației politice decât realitatea practică din Marea Britanie unde agenții de poliție nu sunt înarmați. În acest moment am depășit ca să spunem așa ultima etapă a dialecticii: cetățenii sunt considerați mai întâi periculoși unii pentru ceilalți, de unde și crearea poliției, a armatei pentru a îi împiedica pe cetățeni să se omoare între ei; atunci când pacificarea, în sensul propriu al termenului, a atins ultima etapă, în acest moment poliția care simbolizează folosirea legitimă a violenței nu mai are nevoie să poarte arme, instrumentele fizice ale forței. Societatea franceză nu a ajuns încă în acest ultim stadiu. În ceea ce privește „forțele armate", ele nu sunt destinate, în societățile zise civilizate, decât uzului extern, dacă pot spune așa, ele au funcția de a apăra colectivitatea împotriva dușmanilor din afară. În interior, numai poliția poate interveni.

Poliția, care interzice cetățenilor să se bată, nu trebuie să intervină decât în conformitate cu regulamentele și legile. De unde un alt aspect al funcției politice: fixarea regulilor sau a legilor pe care indivizii trebuie să le respecte în cadrul relațiilor pe care le au unii cu alții. Este ușor să enumerăm tipuri multiple de legi care privesc schimburile, proprietatea, comerțul, producția, precizând ceea ce fiecare are dreptul să facă sau obligația să nu facă. Puterea politică, într-o oarecare măsură, fixează aceste reguli ale vieții în comun; în orice caz, ea garantează respectarea acestora.

Evident, suveranului îi revine sarcina să ia deciziile referitoare la relațiile cu celelalte colectivități. Nu se poate adopta o dată pentru totdeauna o atitudine în privința țărilor străine. Esența diplomației este schimbarea. Chiar și în interiorul vieții colective, legile, în anumite

domenii, nu pot preciza dinainte ceea ce trebuie făcut la un moment dat. Este suficient, pentru a înțelege această idee, să ne gândim la legislația fiscală. Prin definiție, statul este obligat să impună taxe asupra veniturilor indivizilor pentru a finanța sarcinile colective a căror responsabilitate îi revine. În societățile moderne, nevoile statului se schimbă adesea datorită unor multiple împrejurări. Taxele asupra veniturilor persoanelor particulare nu mai constituie doar o modalitate de a permite statului să aibă mijloacele necesare pentru a îndeplini anumite servicii. Taxele pe veniturile private joacă un rol în reglementarea conjuncturii. În funcție de faptul că există pericolul de inflație sau deflație, taxele fiscale vor fi mai mari sau mai mici.

Suveranul, care face să domnească pacea, fixează regulile ce trebuie respectate de activitățile individuale și ia deciziile în interior și în exterior, are nevoie de asentimentul celor guvernați. Nu este vorba de o funcție care s-ar adăuga celor pe care tocmai le-am analizat, ci de un aspect esențial al oricărui regim politic. Orice regim trebuie să se facă ascultat. Este necesar ca guvernații să îl accepte ca atare, ba chiar mai mult, este necesar ca regimul să obțină, pentru măsurile particulare pe care le ia, un anumit asentiment al guvernaților. Este de neconceput o țară în care imensa majoritate a cetățenilor ar accepta regimul și nu ar accepta măsurile particulare luate de deținătorii legitimi ai autorității. Este posibil ca Franța să reprezinte acest caz paradoxal, dar de neconceput. Nimic nu este mai ușor pentru un cetățean decât să spună: sunt de acord cu regimul în care deținătorii autorității sunt aleși prin alegeri, dar acești oameni (pe care i-am ales) sunt „cei mai josnici". Combinația între respectul față de regim și lipsa de respect față de oamenii aleși potrivit constituției este posibilă din punct de vedere psihologic.

Am găsit astfel trei funcții esențiale ale ordinii politice moderne. Cea dintâi, pe care aș numi-o *administrativă*, tinde să asigure pacea între cetățeni și respectarea legilor. Cea de-a doua, care înglobează în egală măsură latura *legislativă* și *executivă*, în sensul obișnuit al acestor cuvinte, comportă gestiunea relațiilor cu celelalte colectivități, deciziile prin care legile sunt redactate, promulgate sau modificate și în fine, măsurile care trebuie luate de indivizi, în funcție de împrejurări. Dar dat fiind că aceste decizii luate de indivizi privesc ansamblul, este necesar ca regimul să se justifice, să fie considerat legitim și să obțină loialitatea

cetățenilor. Ba chiar mai mult. Orice regim care comportă o organizare a autorității și a raporturilor între cetățeni nu poate să nu aibă o reprezentare a propriului său ideal. Orice regim își propune obiective de ordin moral sau uman, cu care cetățenii trebuie să fie de acord.

Aceste funcții au fost întotdeauna recunoscute de către filosofi, fiecare dintre aceștia punând accentul pe una sau alta dintre ele. Filosofia lui Hobbes este întemeiată pe obsesia păcii civile. Trăind într-o epocă revoluționară, el a fost dispus să subordoneze toate celelalte merite ce puteau fi concepute meritului suprem pe care îl are pacea între cetățeni. Rousseau, la rândul său, considera că esențialul îl reprezenta crearea unei autorități legitime, ori aceasta, după părerea lui, nu putea emana decât cu consimțământul cetățenilor. *Contractul social* este, în esență, o prezentare a condițiilor în care o putere este legitimă, adică întrunește asentimentul sau exprimă voința cetățenilor. În ceea ce privește marxismul, el subordonează atât pacea civilă cât și legitimitatea Puterii unui obiectiv final. El consideră legitim, în epoca noastră, regimul care ne apropie de sfârșitul preistoriei, suprimarea claselor.

Regimul ideal ar fi evident cel care va reconcilia aceste exigențe diverse. Până în prezent, în realitate, au fost arareori reconciliate. Regimul care, în prezent, vrea să realizeze societatea fără clase își arogă dreptul de a sacrifica consimțământul celor guvernați. Omul care își fixează ca obiectiv suprem pacea între cetățeni va fi mai adesea un conservator decât un reformist sau un revoluționar. Am putea schița o tipologie a temperamentelor politice în funcție de obiectivele ordinii politice.

Să revenim acum la aspectele ordinii politice pe care le-am desprins deja; aspectul administrativ, aspectul guvernamental care include puterea legislativă și puterea executivă, adică, pe de o parte, decizii care fixează legile, iar pe de altă parte, decizii care privesc relațiile cu societățile străine sau măsurile ce trebuie luate în funcție de legile existente sau în conformitate cu ele.

Opoziția care ne frapează la o primă abordare este aceea dintre funcționar și omul politic, transpunerea modernă a deosebirii dintre funcția administrativă așa cum am prezentat-o și funcțiile executive și legislative pe care le-am diferențiat și apropiat în egală măsură.

Funcționarul și omul politic se opun în societățile moderne termen cu termen. Funcționarul este un profesionist, omul politic este un amator; funcționarul este selectat potrivit unor reguli precise, omul politic este

ales. Regimurile democratice occidentale sunt niște regimuri de experți conduse de amatori. Nu avem de-a face aici cu un paradox; cei care dau ordine funcționarilor și celor din administrație, prin definiție, nu sunt specialiști. Pentru ei nu este absolut obligatoriu să înțeleagă domeniile de care se ocupă. Potrivit teoriei oficiale a celei de-a III-a Republici, omul politic nu trebuia să fie un expert al tehnicilor de care răspundea, dat fiind că el era un om cu o cultură generală și inteligent. Nu am avut nici o intenție ironică făcând această afirmație: opoziția între omul din administrație și omul politic este întemeiată în mod rațional.

Într-o anumită măsură, ne lipsim mai greu de funcționari decât de oamenii politici; într-un regim ca al nostru, administrația trebuie să fie extrem de stabilă, cu atât mai mult cu cât oamenii politici se reînnoiesc mai des în funcțiile guvernamentale. S-a spus adesea că statul modern este mai întâi și înainte de toate o organizație administrativă. Când se creează un stat nou, nu este neapărată nevoie să se organizeze alegeri sau să se aleagă un Parlament, este însă neapărată nevoie să se găsească funcționari, să se creeze o administrație.

De aici nu rezultă că putem să ne lipsim de oamenii politici, căci aceștia reprezintă un alt aspect al ordinii politice, referința la cei guvernați. Funcționarul este competent, el știe ce se poate face, dar nu are căderea să ia decizii; în esență el este neutru. Polițistul îl arestează pe trădător, dar cine este trădătorul? Trădător este colaboraționistul sau membrul în Rezistență? Răspunsul nu îi aparține polițistului, acesta îi arestează pe cei pe care puterea politică îi desemnează drept trădători. De unde posibilitatea, în epocile tulburi, ca același polițist să îi aresteze succesiv pe colaboraționiști și pe membrii Rezistenței. Opinia politică se agită și protestează, dar nu are dreptate; în perioade normale, polițistul se limitează la a executa, în conformitate cu regulamentele, ordinele care decurg din legislația existentă. În secolul al XIX-lea, în Franța s-a trecut de la Imperiu la monarhie, apoi la imperiu, apoi la monarhie, apoi la o a doua monarhie, apoi la republică, apoi la un al doilea imperiu, iar administrația franceză a continuat să existe. La fiecare schimbare de regim era schimbat un număr de personalități de rang superior din administrație. Cu cât funcționarul ocupă un post mai înalt în ierarhie, cu atât este mai aproape de politică. Funcția administrativă, fie că vorba de atribuțiile polițienești, fie de cea fiscală, este neutră din punct de vedere politic. Ea constă în a aplica o legislație care, teoretic, nu îi are drept autori pe funcționari.

Este necesar deci ca la putere să se afle un alt tip de oameni, definiți nu prin competență ci prin legitimitate. Ministrul nu este cel care știe mai bine decât funcționarii ce se poate face; în majoritatea cazurilor el știe mai puțin bine acest lucru, el nu știe neapărat mai bine nici măcar ce *trebuie* făcut pentru colectivitate. Omul politic, ales de către cei guvernați, este investit cu autoritatea legitimă, sarcina lui este aceea de a fixa obiectivele legislației în interiorul regimului și chiar de a fixa obiectivele regimului însuși. Asentimentul celor guvernați îmbracă două forme, cei guvernați trebuie să își dea asentimentul față de regim și față de idealul pe care acesta și-l arogă. Oamenii politici, în colaborare cu reprezentanții administrației, guvernează, fiind la fel de necesari ca aceștia din urmă pentru că funcționarii au competența, dar nu și legitimitatea. Oamenii politici, miniștrii îndeplinesc o funcție la fel de necesară ca și funcția administrației, pentru că nu există nici un tip de regim fără comunicare între cei guvernați și guvernanți.

Ar fi poate potrivit să introducem aici anumite considerații referitoare la ceea ce numim în mod tradițional puterea judecătorească. Independența acesteia a fost multă vreme un simbol al instituțiilor liberale. De fapt, independența tribunalelor, în administrarea justiției, rămâne una dintre caracteristicile majore ale regimurilor occidentale, chiar și atunci când judecătorii au un statut comparabil cu cel al celorlalți funcționari. Dacă, pe parcursul acestui curs, nu acord justiției atenția pe care o merită, acest lucru se datorează faptului că încerc înainte de toate să intuiesc trăsăturile specifice ale celor două tipuri de regimuri, iar în acest sens evidențierea funcției administrative și a funcției politice răspund nevoilor analizei. Dar exercițiul constituțional al autorității politice, respectarea drepturilor individuale presupun supunerea puterilor regulilor juridice și, prin urmare, existența unor tribunale capabile să impună respectarea acestora. În acest sens, subordonarea poliției față de justiție și a administrației față de tribunale (adică față de tribunalele administrative) este necesară efectiv pentru menținerea unui regim cu adevărat constituțional și liberal.

Care sunt caracteristicile majore ale funcției administrative pe de o parte, ale funcției politice pe de altă parte în societățile moderne?

Instituțiile prin care se exercită aceste două funcții au la prima vedere o evoluție divergentă. Administrația este din ce în ce mai complexă, ea se extinde asupra unor sectoare din ce în ce mai ample ale vieții colective,

ea acoperă și determină modalități din ce în ce mai numeroase ale activității indivizilor. Este tot mai greu să facem distincția între afaceri private și afaceri publice. Întreprinderile naționalizate trebuie să fie oare considerate afaceri private al căror proprietar, din întâmplare, este din punct de vedere juridic colectivitatea sau o expresie a puterii de stat?

În orice caz, putem menține în mod abstract distincția între condițiile generale de activitate, impuse indivizilor prin legislație și activitățile concrete ale indivizilor sau ale organismelor publice. Tendința generală a administrațiilor moderne de a extinde sectorul care le este în mod direct supus nu este deloc de neglijat. Să spunem, folosind limbajul sociologilor germani, că statul și societatea tind din ce în ce mai mult să se confunde.

În același timp, caracteristicile instituțiilor politice și ale evoluției lor sunt cu totul altele. Sistemul politic, cel în care și prin care sunt aleși deținătorii autorității, devine din ce în ce mai autonom, circumscris în ansamblul social. Legitimitatea tradițională acorda puterea unor oameni situați simultan în fruntea ierarhiei sociale și în fruntea ierarhiei politice. Suveranul, în Franța de odinioară, era cu adevărat cel dintâi om din Franța atât prin prestigiu cât și prin autoritate; astăzi cel care deține provizoriu autoritatea supremă într-un regim occidental nu se află, prin definiție, în fruntea ierarhiei sociale. Un președinte al Consiliului de miniștri este un fost învățător, un fost profesor, a fost ales, a devenit șeful unui partid, ajunge să dețină pentru câtva timp autoritatea suverană, autoritate regulilor de procedură ale unui sector particular, sectorul politic. Altfel spus, una dintre particularitățile regimurilor politice moderne (în special în Vest) este aceea că șefii politici sunt aleși potrivit unor metode care separă elita politică de alte elite sociale. Personalul politic al unei democrații reprezintă o parte a elitei sociale (a celor care sunt situați în fruntea ierarhiei societății), dar nu am putea spune că se situează mai sus decât cei mai de seamă industriași, savanți, intelectuali sau oameni de afaceri. Deținătorii autorității politice reprezintă, în societățile noastre, o categorie particulară, autonomă în raport cu alte categorii conducătoare, recrutate potrivit unor procedee prin care oameni neînsemnați, neînsemnați din punct de vedere al averii și al prestigiului, dețin uneori funcții importante.

Această trăsătură aparte, pe care o remarcăm arareori în societățile istoricește cunoscute, se explică prin natura legitimității. Aceasta nu mai

are ca origine tradiția sau nașterea, ci un anumit mod de desemnare. Ficțiunea suveranității populare are drept consecință faptul că autoritatea este legitimă în măsura în care cetățenii și-au ales reprezentanții. Bineînțeles că cetățenii îi pot alege ca reprezentanți nu numai pe mai marii societății, ci și pe cei aflați pe trepte inferioare ale scării sociale.

Personalul politic al societăților moderne este *specializat*. Societățile sunt guvernate de oameni a căror meserie este aceea de a face politică. Și în acest sens opinia publică greșește folosind termenul de politicieni, adică de oameni politici profesioniști, cu o nuanță peiorativă. Societățile noastre sunt guvernate efectiv de oameni politici profesioniști care, în marea lor majoritate, au îmbrățișat această carieră destul de timpuriu și încearcă să o păstreze cât mai mult timp posibil, adică de obicei foarte mult timp, dat fiind că longevitatea politicienilor este echivalată cu experiența cvasiuniversală.

În fine, politica modernă comportă o rivalitate între indivizi, grupuri, nu numai cu caracter permanent ci și, cel puțin în Occident, cu caracter deschis. Miza luptelor politice nu vizează întotdeauna cadrul instituțiilor existente și spațiul pe care îl acoperă legile; miza conflictelor este uneori regimul politic însuși. Regimurile moderne, cel puțin în Occident, acceptă în fiecare clipă să fie contracarate. Ele acceptă că o parte dintre cei guvernați pun sub semnul întrebării meritul ordinii existente, resping legitimitatea guvernanților, ba chiar recomandă o revoluție violentă.

În cadrul seminarelor de la Facultatea de drept sau de la Facultatea de litere se pune adesea problema de a ști dacă democrația se definește prin acceptarea partidelor care nu acceptă ideea de democrație. Nu pretind că voi reuși să răspund la această întrebare în câteva clipe, dar este cert că una dintre particularitățile regimurilor moderne este controversa aproape constantă atât în privința deciziilor luate de suveran cât și în privința organizării și fundamentării Puterii. Pe de o parte, pe măsură ce administrația se extinde, statul se confundă din ce în ce mai mult cu societatea, deciziile statului au influență asupra existenței tuturor cetățenilor. Pe de altă parte, ordinea politică se organizează într-un sector particular, cel al partidelor, al alegerilor, al parlamentelor. Combinația între extinderea administrației și specializarea politicii determină conflicte care nu îi privesc numai pe deținătorii tranzitorii ai autorității, ci și modul de organizare a puterilor și a societății.

În Occident, asistăm simultan la extinderea funcțiilor administrative și la specializarea procedurilor politice; poate că aceasta este o combinație paradoxală. Există cel puțin un alt tip de regim, pe care îl cunoaștem în Europa care, datorită responsabilităților asumate de stat, refuză să accepte punerea la îndoială a Puterii, adică a regimului și a celor care îl reprezintă. De cealaltă parte a Cortinei de fier, confuzia între societate și stat este aproape totală, dar nici nu mai poate fi vorba de a pune sub semnul întrebării nici principiile regimului, nici legitimitatea guvernanților, nici măcar înțelepciunea deciziilor de stat.

IV

PARTIDE PLURALISTE ȘI PARTID UNIC

Suntem în căutarea unei teorii a regimurilor politice din epoca noastră. Prin teorie înțeleg ceva mai mult decât simpla descriere a regimurilor așa cum funcționează ele. Teoria implică stabilirea caracteristicilor majore cu ajutorul cărora poate fi înțeleasă logica internă a fiecărui regim.

În această căutare am pornit de la funcții în sensul cel mai formal al termenului.

Administrația garantează punerea în aplicare a legilor, iar în acest sens, justiția și poliția sunt elemente reprezentative ale administrației în componenta sa negativă: aceea de a-i împiedica pe cetățeni să intre în conflict unii cu alții, a asigura respectarea legilor referitoare la viața privată și publică.

Puterea politică în sensul restrâns al termenului se definește prin capacitatea de a lua decizii, unele privesc relațiile cu colectivitățile străine, altele se referă la problemele care nu țin neapărat de o legislație (de exemplu, alegerea persoanelor care vor ocupa poziții determinate) și în fine, stabilirea sau modificarea legilor. Funcția executivă sau politică, în sens larg și formal, acoperă în egală măsură ceea ce juriștii numesc executiv și legislativ.

Aceste două tipuri de funcții sunt exercitate în societățile noastre de două tipuri de oameni, ele sunt întruchipate în două tipuri de organizații, pe de parte funcționarii și birocrația, pe de altă parte oamenii politici și sistemul electoral, parlamentar sau partizan. Oamenii politici sunt cei care îndeplinesc, în societățile moderne, funcția esențială: aceea de a asigura respectarea de către cei guvernați a deciziilor luate de guvernanți,

de a pune în relație subsistemul politic cu valorile cele mai înalte ale colectivității, valori pe care regimul pretinde că le slujește.

Dintre aceste două funcții, dintre aceste două tipuri de oameni, dintre aceste două tipuri de organisme, care ne va ajuta să descoperim variabila majoră, caracteristica supremă a regimurilor? Răspunsul este limpede: nu în ordinea administrativă găsim ceea ce reprezintă caracterul specific al fiecărui regim. Funcția administrativă prezintă în mod necesar mari similitudini de la un regim la altul. Dacă societatea aparține unui anumit tip, un anumit număr de funcții administrative vor fi aceleași, indiferent de regim. Sistemul politic, în sensul restrâns al termenului, determină raporturile între cei guvernați și guvernanți, stabilește modul de cooperare al oamenilor în gestionarea afacerilor publice, orientează acțiunea statului, organizează înlocuirea guvernanților. Sistemul politic, în sensul restrâns al cuvântului, este deci cel care ne va permite să recunoaștem trăsăturile originale, specifice fiecărui regim.

În ceea ce privește criteriul de discriminare, voi alege, printr-o decizie care va justifica continuarea analizei, deosebirea între partide pluraliste [*partis multiples*] și partid unic [*parti monopolistique*].

De vreme ce mai multe partide au dreptul de a exista în mod legal, ele sunt în mod inevitabil în competiție pentru exercițiul puterii. Un partid, într-adevăr, are prin definiție ca obiectiv nu în mod necesar *exercitarea* puterii, ci *participarea la exercitarea* puterii. Dat fiind că există mai multe partide în concurență, trebuie emise reguli potrivit cărora să se desfășoare această concurență. Deci un regim de partide pluraliste în concurență este constituțional; diferiții candidați care exercită în mod legitim autoritatea cunosc mijloacele pe care au dreptul să le folosească și pe cele care sunt interzise.

Am mai putea deduce din pluralitatea partidelor legalitatea opoziției. Dacă mai multe partide au dreptul să existe și dacă acestea nu sunt toate în același timp la guvernare, în mod inevitabil unele dintre ele sunt în opoziție. Dacă socotim ca punct de plecare pluralitatea legală a partidelor, atunci suntem de acord în mod implicit cu legalitatea opoziției. A putea să te opui în mod legal guvernanților este un fenomen relativ rar în istorie, care caracterizează un anumit tip de regim, cel al țărilor occidentale. În fine, din legalitatea opoziției se deduce un fenomen și mai

general, forma legală sau moderată pe care o ia exercitarea autorității. Cele două adjective *legal* și *moderat* nu sunt echivalente. Se poate vorbi despre o exercitare a puterii în conformitate cu legile care să nu fie moderată, dacă legile țin cont ca punct de plecare de discriminări de tipul celor dintre cetățeni, simpla aplicare a legilor comportând în acest caz un element de violență (de exemplu, în Africa de Sud). Pe de altă parte, guvernele nelegale pot fi moderate; au existat cazuri de despoți, oameni care guvernau fără a fi supuși unei legi constituționale și care totuși nu abuzau de puterea lor pentru a-și condamna, a-și executa adversarii. Deci în măsura în care se desfășoară această concurență legală între partide pentru exercitarea puterii, această exercitare are toate șansele să fie limitată de legile existente și, în consecință, tinde să fie moderată.

Ajungem astfel la următoarea definiție a regimurilor caracteristice țărilor occidentale: acestea sunt regimurile în care *există o organizare constituțională a concurenței pașnice pentru exercitarea puterii*. Organizarea este *constituțională*; regulile precizează, în scris sau nu, tipurile de concurență între indivizi și grupuri pentru exercitarea puterii. Într-un regim monarhic se desfășoară, în anturajul regelui, o concurență pentru favoruri, dar această concurență nu este organizată potrivit unei constituții. În cursa pentru ocuparea unor funcții sau pentru dobândirea unor onoruri, fiecare are cale liberă. Concurența între indivizi în anturajul regelui nu este nici constituțională, nici organizată. Există tipuri de concurență organizată, dar nu propriu-zis constituțională. În interiorul partidelor britanice, concurența pentru a ajunge în posturi superioare este organizată, numirile intervin potrivit unei constituții, deși aceasta nu este legalizată de stat. În interiorul partidului radical francez, concurența nu este reglementată de o constituție și nu se poate spune că este organizată; fiecare își descoperă propriile mijloace de a parveni.

Concurența este *pașnică*. Folosirea forței sau a loviturii de stat, frecventă în numeroase țări, contravine esenței regimurilor occidentale. În democrație, au loc dispute în vederea obținerii unor bunuri care nu pot fi acordate tuturor, dar aceste dispute nu au loc oricum, iar dacă se depășesc limitele fixate, dacă se încalcă regulile impuse, se iese din granițele a ceea ce numim în mod curent democrație.

Exercitarea legală a puterii diferă în funcție de ceea ce numim *preluarea puterii*. Exercitarea puterii este, în esență, temporară. Cel care exercită puterea nu se consideră destinat să o exercite la nesfârșit.

Există o modalitate de preluare a puterii în care cel care a pus mâna pe putere nu este dispus să o restituie concurentului său nefericit. Potrivit esenței concurenței democratice, cel care pierde *o dată* nu trebuie să piardă *pentru totdeauna.* Atunci când cel care câștigă îi împiedică pe cei care pierd să beneficieze de o nouă șansă, nu ne mai aflăm în granițele a ceea ce Occidentul numește democrație, căci opoziția a fost scoasă în afara legii.

Organizarea pașnică a concurenței pentru exercitarea puterii are ca expresie normală *alegerile.* Nu vreau să spun că alegerile permit numai transpunerea în realitate a ideii de concurență pașnică pentru exercitarea puterii; de altfel, în cetățile grecești exista un alt mod de desemnare care, potrivit lui Aristotel, era și mai democratic, tragerea la sorți. Am putea concepe, într-adevăr, ca o ultimă formă de desemnare a deținătorilor puterii, tragerea la sorți, toți cetățenii fiind considerați egali. Dar tragerea la sorți, în afara cazurilor unor funcții anume, ca de pildă cea de jurat, este de neconceput în societățile moderne. Ea este incompatibilă, cred, cu natura democrațiilor moderne, care se definesc prin reprezentare. Teoretic, reprezentanții ar putea fi aleși la întâmplare, dar cetățenii din societățile moderne sunt prea diferiți unii față de alții pentru a accepta o altă metodă decât cea a alegerilor.

Referirea la exercitarea *legală* a puterii pune în valoare o idee esențială: esența regimului nu se reduce la un *mod de desemnare* a deținătorilor autorității legitime, un *mod de exercitare* a puterii nu este mai puțin decisiv.

Care este dificultatea majoră într-un regim astfel definit? *Tuturor* li se dau ordine în numele *câtorva.* Guvernanții nu reprezintă în mod direct decât o majoritate în cele mai bune cazuri, uneori chiar o minoritate de alegători și totuși *toți* cetățenii trebuie să se încline în fața voinței reprezentanților unora. În mod logic, concilierea este ușor de realizat și Rousseau ne-a oferit formula ideală. Rousseau scria: atunci când mă supun ordinelor majorității, chiar dacă nu sunt de acord cu această majoritate, mă supun mie însumi, căci am dorit un regim în care voința majorității să facă legea. Pe plan ideal, nu există nici o dificultate; cetățeanul aderă la acest sistem de desemnare legală a guvernanților legitimi. Faptul că acești guvernanți legitimi sunt astăzi reprezentanții adversarilor politici nu este decât un episod inevitabil și secundar care nu schimbă esențialul. Cetățeanul respectă esența regimului pe care l-a dorit atunci

când se supune ordinelor date de reprezentanții adversarilor săi. Dar nu este mai puțin adevărat că, dacă revenim în planul realității și psihologiei, un astfel de regim are drept datorie, drept necesitate, menținerea unui anumit grad de înțelegere națională în ceea ce privește regimul sau interesele colective, fără a anula dialogul între partide, adică contestarea permanentă între grupurile rivale asupra a ceea ce trebuie făcut.

Cum se poate ajunge la asigurarea unui echilibru între acordul național și contestarea permanentă?

Există două metode. Cea dintâi, instituțională, constă în a sustrage un număr de funcții, de persoane sau de decizii contestării partidelor. În anumite regimuri de tip occidental (dar nu și în sistemele prezidențiale), președintele Republicii sau monarhul este considerat străin, superior luptei dintre partide. Altfel spus, se încearcă să se întruchipeze într-un om adeziunea unanimă a celor guvernați față de regim și față de patrie. Monarhul sau președintele Republicii este imaginea întregii colectivități.

Cea de-a doua metodă, de altfel dificilă și eficace, constă în a fixa niște limite acțiunii guvernanților astfel încât nici un grup să nu fie tentat mai degrabă să lupte decât să se supună. În termeni abstracți, regimul pe care Occidentul îl numește democratic nu poate fi conceput dacă nu se circumscric domeniul în interiorul căruia guvernanții sunt abilitați să ia decizii.

Opoziția acceptă deciziile luate în mod legal de guvernul aflat la putere, adică de majoritate, dar în momentul în care deciziile pun în pericol interesele sale vitale, condițiile sale de existență, cum să nu încerce să nu opună rezistență? Există împrejurări în care o minoritate preferă să lupte decât să se supună.

În acel moment, ieșim din limitele regimului democratic occidental. Toate democrațiile sunt amenințate să depășească ceea ce s-ar putea numi „pragul violenței". Să luăm cazul statelor din sudul Statelor Unite; deciziile Congresului sau ale guvernului federal referitoare la integrarea rasială riscă, chiar și astăzi, să provoace depășirea pragului violenței; există temeri uneori că minoritatea albă din sud încearcă să apere prin toate mijloacele un stil de viață, interese, privilegii, ca să spunem așa, chiar și în detrimentul Constituției.

Funcționarea unui regim occidental depinde deci în esență de ceea ce partidele aflate la putere își propun să facă. Problema fundamentală a democrației occidentale, combinația între acordul național și

contestare, este mai mult sau mai puțin ușor de rezolvat, în funcție de natura partidelor, de obiectivele pe care și le propun și de doctrinele pe care și le asumă.

Să trecem acum la un alt tip de regim, regimul partidului unic.

Mă voi abține să dau un nume acestui tip de regim. Nu este sigur că toate regimurile cu partid unic folosesc același calificativ, între ele sunt deosebiri imense. În orice caz, nu aș vrea să dau o rezonanță morală și politică unei analize pe care o doresc obiectivă în intenție.

Acest al doilea tip de regim se caracterizează prin monopolul, acordat *unui* partid, activității politice legitime.

Prin activitate politică legitimă înțeleg participarea la concurența pentru exercitarea puterii, participarea de asemenea la stabilirea planului de acțiune, a planului de organizare a colectivității în ansamblu. Un partid care își rezervă monopolul activității politice se confruntă imediat cu o problemă, evidentă și dificilă: cum să justifice acest monopol? De ce un grup de oameni, și numai un grup de oameni, are dreptul să participe la viața politică?

Justificarea monopolului variază în funcție de regimurile cu partid unic. Voi lua exemplul regimului sovietic, cel mai pur, cel mai desăvârșit dintre regimurile cu partid unic.

Partidul comunist din URSS oferă două sisteme de justificare, unul prin noțiunea reprezentativității autentice, celălalt prin obiectivul istoric.

Putem considera că desemnarea prin alegeri a deținătorilor autorității este falsă, nedreaptă pentru că este manipulată prin forțe sociale. Pentru a asigura o desemnare autentică, o reprezentare veritabilă a voinței populare sau a voinței proletare, trebuie să existe, ni se spune, un partid unic. Potrivit acestui sistem de justificare, desființarea alegerilor ar fi condiția autenticității reprezentativității.

Cel de-al doilea sistem de justificare, combinat cu cel dintâi, depinde de obiectivul istoric. Potrivit comuniștilor, monopolul activității politice a partidului este indispensabil pentru a crea societatea funciarmente nouă, singura care corespunde valorilor supreme. Nu se poate făuri o societate omogenă, nu se pot desființa clasele sociale dacă partidul își impune să respecte drepturile opoziției. Atunci când se urmărește realizarea unor transformări fundamentale, trebuie înfrântă rezistența grupurilor ale căror concepții, interese sau privilegii vor fi afectate. Din acest moment, dacă obiectivul unui partid este crearea unei societăți

fără o măsură comună cu societățile existente, este normal ca acest partid să reclame monopolul activității politice, să refuze să își restrângă într-o oarecare măsură capacitatea de decizie și de acțiune, să își mențină intactă puterea revoluționară.

Atunci când un partid, și numai unul, deține monopolul activității politice, statul este în mod inseparabil legat de acesta. Într-un regim cu partide multiple, în Occident, statul își face un titlu de glorie din a nu fi definit de ideile nici unuia dintre partidele aflate la putere, statul este neutru prin faptul că el tolerează pluralitatea partidelor. Poate că statul nu este neutru în sensul că el pretinde să fie respectat de toate partidele, adică pretinde respectarea propriei Constituții, dar în fapt, cel puțin în Franța, nu procedează astfel. Statul francez recunoaște legalitatea partidelor care nu își ascund intenția de a încălca legalitatea republicană, dacă se ivește ocazia. Statul cu partide multiple, care nu este legat de *un* partid anume, este un stat laic din punct de vedere ideologic. Într-un regim cu partid unic, statul este *partizan*, inseparabil de partid, care are monopolul activității politice legitime. Dacă, în locul unui *stat cu partide* există un *stat partizan*, statul va fi obligat să limiteze libertatea de expresie politică. Dat fiind că statul consideră în mod absolut valabilă ideologia partidului monopolist, el nu poate permite din punct de vedere oficial punerea la îndoială a acestei ideologii. De fapt, limitarea libertății de expresie politică variază în funcție de regimurile cu partid unic. Dar esența unui regim cu partid unic, în care statul este definit de ideologia partidului monopolist, este aceea de a *nu* accepta *toate* ideile, de a sustrage un număr de idei partizane discuției deschise.

Logica unui regim de acest tip nu este ca exercitarea puterii să fie legală și moderată. Se poate concepe un regim cu partid unic în care exercitarea puterii să fie supusă unor reguli sau unor legi. Cel puțin în ceea ce-i privește pe cei care nu fac parte din partidul monopolist, statul partizan își rezervă posibilități de acțiune aproape nelimitate. În rest, în măsura în care justificarea monopolului este determinată de amploarea transformărilor revoluționare, cum să ceri ca exercitarea puterii să fie moderată și legală? Monopolul activității politice a fost rezervat unui partid, tocmai pentru că realitatea nu era satisfăcătoare. Partidul unic este, în esență, un partid de acțiune sau mai bine zis un partid revoluționar. Regimurile cu partid unic sunt orientate spre viitor și își găsesc suprema rațiunea de a fi nu în ceea ce a fost sau în ceea ce este, ci în ceea ce va fi.

Fiind regimuri revoluționare, ele comportă un element de violență. Nu am putea să le pretindem ceea ce constituie esența regimurilor cu partide multiple, respectarea legalității și moderație, respectarea intereselor și credințelor tuturor grupurilor.

Deținătorii puterii, într-un regim cu partid unic, sunt aleși conform unor reguli sau în mod arbitrar? Partidul unic a pus stăpânire pe stat, în cele mai multe cazuri nu în conformitate cu anumite reguli, ci prin forță; chiar și atunci când s-a conformat aparent regulilor constituționale, ceea ce s-a întâmplat oarecum în cazul partidului hitlerist în 1933, el a încălcat aproape imediat spiritul acestor legi, prin faptul că a exclus posibilitatea organizării unor alegeri autentice. Oare, în interiorul partidului, s-ar putea reintroduce echivalentul concurenței pașnice care am constat că există între partide într-un regim occidental? Nu ar putea oare exista o concurență organizată și pașnică între indivizi sau între fațiuni pentru exercitarea puterii în cadrul partidului unic, deci simultan pentru exercitarea puterii în statul partizan?

Teoretic, această ipoteză nu este nici absurdă, nici de neconceput. Există, numai pe hârtie și uneori chiar și în fapt, o legalitate internă în cadrul partidului unic. Conducătorii partidului sunt aleși; în cadrul partidului comunist polonez, actualul secretar al partidului, W. Gomulka, a fost numit în conformitate cu legile constituționale ale partidului printr-o decizie a Biroului politic. Ne putem imagina așadar un regim politic care scoate în afara legii toate partidele mai puțin unul, dar care nu îi scoate în afara legii pe oponenții din interiorul partidului monopolist, un regim care ar presupune o legalitate în cadrul concurenței pentru exercitarea puterii în interiorul partidului unic. De fapt, această combinație este rară și dificilă datorită unor motive intrinseci.

Să luăm de pildă partidele comuniste. Acestea au fost și au rămas partide de acțiune, partide revoluționare, iar structura lor este adaptată nevoii unei autorități forte. Partidul comunist sovietic a fost creat în clandestinitate, conform doctrinei pe care Lenin a expus-o în 1903, în faimosul opuscul care are ca titlu: *Ce-i de făcut?*, doctrina centralismului democratic care, în practică, asigură statului major al partidului o autoritate aproape necondiționată asupra maselor de militanți.

Care sunt, în cadrul partidului monopolist, alegătorii deținătorilor puterii? Toți militanții? Până în prezent, nici un partid monopolist nu a riscat să organizeze alegeri în cadrul cărora toți militanții să fie alegători

la fel ca alegătorii din democrațiile occidentale. În interiorul tuturor partidelor, chiar atunci când există vot și vot regulat, de exemplu în interiorul partidului socialist francez, secretarii federațiilor și funcționarii permanenți exercită o influență dominantă. Cu cât mai mult secretarii organizațiilor regionale comandă voturile, cu atât mai dificilă devine organizarea concurenței pașnice în interiorul partidului monopolist, pentru că toți conducătorii locali și regionali sunt numiți de sus; statul major, secretariatul general al partidului este cel care alege demnitarii partidului. Pentru a se putea desfășura în mod liber o concurență organizată și legală, este necesar ca alegătorii să beneficieze de o oarecare independență față de cei aleși. Ori, în toate regimurile cu partid unic, cei care ar trebui să fie aleși, adică conducătorii, îi desemnează pe alegători, adică secretarii de celule, de secții sau de federații, în cele din urmă pe conducătorii diferitelor eșaloane ale ierarhiei. Acest tip de cerc vicios în organizarea partidelor monopoliste nu exclude o anumită legalizare a luptei pentru putere în interiorul partidului, dar comportă riscul permanent al înlocuirii violenței cu concurența legală. În cadrul partidului comunist sovietic, un secretar general, obligat să îi aleagă pe conducătorii regionali sau locali, a putut deveni stăpân absolut al aparatului de partid, deși în interiorul partidului au existat întotdeauna, teoretic, mecanisme electorale. Aceste mecanisme și-au pierdut orice substanță, așa cum alegerile pentru Adunările naționale nu sunt nimic altceva, într-un regim cu partid monopolist, decât un soi de aclamații rituale, de manifestații colective de entuziasm și nu prezintă nici una dintre caracteristicile unor alegeri de tip occidental.

Acestea sunt, reduse la esențial, cred, caracteristicile majore ale celor două tipuri de regimuri extreme care se pot observa în epoca noastră.

Aș vrea să aplic acestor două tipuri de regimuri conceptul lui Montesquieu, acela de *principiu*. Care este principiul regimului pluralist? Care este principiul regimului partidului monopolist? Montesquieu numește principiu sentimentul adaptat la o organizare instituțională, care răspunde necesităților puterii într-un regim dat.

Într-un regim pluralist, principiul este o combinație de două sentimente pe care le voi numi *respectarea legalității sau a regulilor* și *sensul compromisului*. Potrivit lui Montesquieu, principiul demo-

craţiei este virtutea, definită mai întâi prin respectarea legilor şi prin susţinerea egalităţii. Modific concepţia lui Montesquieu în funcţie de fenomenele noi: reprezentativitatea şi concurenţa între partide. În mod electiv, principiul fundamental al democraţiei, este chiar respectarea regulilor sau a legilor deoarece, după cum am văzut, esenţa democraţiei occidentale este legalitatea în cadrul concurenţei pentru exercitarea puterii, în cadrul exercitării puterii. O democraţie sănătoasă este aceea în care cetăţenii respectă nu numai constituţia care fixează modalităţile luptei politice, ci şi toate legile care definesc cadrul în care se desfăşoară activitatea indivizilor. Nu este suficient respectul faţă de reguli sau faţă de legi, este nevoie şi de altceva care nu poate fi scris şi care nu este strict legat de legalitate, *simţul compromisului*. Noţiunea de compromis este dificilă, echivocă; în funcţie de limbă ea are un sens laudativ sau peiorativ. Foarte mult timp, în Germania s-a folosit, pentru a desemna compromisurile politice, un cuvânt neplăcut: *Kuhhandel*, a cărui traducere aproximativă ar fi samsarlâc; în schimb, cuvântul englezesc *compromise* stârneşte mai degrabă aprobarea. La urma urmei, a accepta un compromis înseamnă a recunoaşte legitimitatea parţială a argumentelor celorlalţi, înseamnă a găsi o soluţie care să fie acceptabilă pentru toţi.

Nu este de ajuns să spunem că principiul democraţiei este în acelaşi timp respectarea legilor şi simţul compromisului; cuvântul compromis are un sens pozitiv şi unul negativ. Tragedia regimurilor occidentale este că, în anumite domenii, compromisul provoacă catastrofe. Foarte adesea, în abordarea politicii externe, compromisul nu conduce la un rezultat, trebuie să se aleagă între două politici, fiecare dintre cele două implică avantaje şi inconveniente, riscuri şi şanse. În ceea ce priveşte politica intermediară, ea nu reduce pericolele, le multiplică, uneori adună inconvenientele celor două politici posibile. Să luăm un exemplu îndeajuns de vechi pentru a nu stârni pasiuni: atunci când Italia lui Mussolini a cucerit Etiopia, Franţa avea teoretic două politici de urmat, una de a-l lăsa pe Mussolini să îşi îndeplinească ambiţiile, iar cealaltă de a-l împiedica, fie şi prin folosirea mijloacelor militare, cu convingerea că disproporţia forţelor între Italia singură pe de o parte, Marea Britanie, Franţa şi aliaţii săi pe de altă parte, ar putea exclude un conflict militar. Politica aleasă a fost aceea de a impune sancţiuni, dar sancţiuni destul de ineficiente pentru a înlătura orice risc de replică militară din partea

Italiei. Consecința previzibilă a fost aceea că Italia, destul de iritată din pricina sancțiunilor, s-a alăturat puterilor Axei fără a fi stânjenită în nici un fel în acțiunile sale.

Un bun compromis este adesea ușor de realizat pe plan economic; acest tip de compromis este folosit pe scară largă. Chiar și pe plan economic, există împrejurări în care compromisul nu este practicabil; 50% gestiune administrativă și 50% mecanism de piață nu alcătuiesc o economie eficientă. Aceasta este probabil problema cheie a regimurilor noastre occidentale; cum poate fi folosit compromisul, indispensabil pentru a nu înstrăina nici o fracțiune a colectivității fără a exclude nevoile unei acțiuni eficiente? Este de la sine înțeles că nu există un răspuns, definit o dată pentru totdeauna, la o întrebare de acest fel; să spunem că un regim pluralist funcționează bine dacă ajunge la „o bună întrebuințare a compromisului".

Care este principiul regimului cu partid monopolist?

În mod vădit, principiul care menține în viață și asigură prosperitatea unui asemenea regim nu poate fi respectarea legalității sau spiritul compromisului. Probabil, un regim cu partid monopolist ar fi amenințat să piară dacă ar fi afectat, corupt de spiritul democratic al compromisului. Principiul unui regim cu partid monopolist se situează la extrema opusă.

Încercând să aflu care ar fi putut fi răspunsul unui discipol al lui Montesquieu la problema principiului unui regim cu partid monopolist, am găsit, fără a fi însă foarte sigur, două sentimente. Cel dintâi este *credința*, iar cel de-al doilea este *teama*.

A spune că unul dintre principiile unui regim cu partid unic este credința înseamnă în fond a repeta, în alți termeni, că partidul monopolist este un partid de acțiune, un partid revoluționar. Ori, cu ce se poate hrăni un partid revoluționar dacă nu cu credința militanților? Am arătat deja că acest partid își justifică monopolul prin grandoarea ambițiilor pe care le nutrește, caracterul glorios al obiectivului spre care tinde. Pentru ca militanții și simplii cetățeni să accepte să urmeze un partid revoluționar, ei trebuie să creadă în doctrina, în mesajul acestui partid. Dar, prin definiție, dat fiind că partidul este monopolist, în timp ce societatea nu este omogenă, există oponenți reali sau virtuali, trădători, contrarevoluționari, agenți ai puterilor străine (n-are

nici o importanță numele lor), toți cei care nu sunt de acord cu mesajul partidului. Stabilitatea unui astfel de regim trebuie să facă față scepticismului sau ostilității celor care nu aderă la partidul monopolist. Care este starea de spirit a acestor disidenți cea mai favorabilă securității statului? Teama. Cei care nu cred în doctrina oficială a statului trebuie să fie convinși de neputința lor. Maurice Barrès, acum mai bine de jumătate de secol, a folosit o formulă, deloc ademenitoare, care suna cam așa: ordinea socială se bazează pe faptul că poporul este conștient de neputința sa. Să spunem, modificând formula lui Barrès, că trăinicia regimurilor cu partid monopolist impune pe lângă credința și entuziasmul susținătorilor săi, conștiința pe care disidenții regimului o au sau trebuie să o aibă despre neputința lor.

Sentimentul de neputință al disidenților poate fi însoțit de resemnare, de indiferență, de teamă, dar teama este necesară, inevitabilă. Un partid revoluționar, fie din 1789, din 1917 sau din 1933 (căci toate partidele revoluționare au anumite trăsături comune), nu este posibil să nu stârnească entuziasmul unei minorități, fără a stârni teama celor care nu împărtășesc acest entuziasm. Un partid revoluționar trezește sentimente violente. Dacă nu veți împărtăși entuziasmul care îl animă și pe care îl răspândește, trebuie cu siguranță să fiți îngroziți.

Am încercat, în această analiză, să evidențiez câteva caracteristici ale regimurilor oponente, plecând de la o variabilă considerată decisivă. Această deducție plecând de la natura regimurilor a fost posibilă pentru că sistemele politice nu sunt o simplă juxtapunere de instituții, ele presupun o logică internă. Metodă legitimă cu condiția ca ea să nu fie dusă prea departe. Când fac această analiză, nu descriu sistemele în diversitatea lor, prin trăsăturile lor concrete, încerc să abordez un tip abstract. Din fericire sau din nefericire, sistemele nu își realizează deplin esența. În plus, pornind de la o variabilă majoră, poate fi concepută o mare diversitate de instituții. Într-un regim cu partid monopolist nu se deduce totul din monopolul de acțiune politică acordat unui singur partid; există diferite tipuri de regimuri cu partid unic, după cum există diferite tipuri de regimuri cu partide multiple. Faptul că variabila majoră permite regăsirea unui număr de caracteristici esențiale și mai ales *esențialul* justifică alegerea variabilei majore.

Plecând de la noțiunea de unitate sau de pluralitate a partidelor am găsit formula legitimității proprii fiecărui regim, stilul de adeziune față de stat și față de guvern, libertățile posibile în interiorul fiecărui tip, în fine *principiul* regimului, în sensul în care Montesquieu folosea acest termen.

Regimurile politice sunt caracterizate printr-o coerență a cărei înțelegere ne deschide calea spre inteligibilitate.

V

PRINCIPALA VARIABILĂ

În capitolul precedent, am prezentat două tipuri ideale de regimuri politice plecând de la noțiunea de partid monopolist pe de o parte, de concurență pașnică și organizată între mai multe partide, pe de altă parte. Am descris un regim în care există reguli precise care fixează condițiile în care sunt aleși guvernanții și în care se exercită puterea. Am arătat cum un partid care pretinde monopolul activității politice poate avea ca obiectiv o transformare revoluționară a societății și, în numele acestei vocații, poate exercita în mod legitim o autoritate absolută, cel puțin potrivit doctrinei sale. Am precizat în egală măsură că este vorba despre două tipuri ideale și nu de o clasificare a regimurilor politice. Aș vrea, plecând de la aceste două tipuri ideale, să schițez o clasificare posibilă a diferitelor regimuri politice în societățile contemporane și apoi să justific alegerea, drept criteriu, a pluralității partidelor sau a unității partidului.

În fiecare dintre aceste tipuri ideale, am combinat mai multe variabile. În cadrul tipului ideal de regim cu partide multiple, am vorbit simultan despre pluralitatea partidelor, regulile constituționale ale alegerii guvernanților, caracterul constituțional al exercitării autorității. Aceste caracteristici nu sunt în mod necesar unite. Putem deosebi regimuri evidențiind separația posibilă a acestor caracteristici. Putem proceda la fel în cazul tipului ideal de regim comandat de un partid monopolist.

În fine, ne vom întreba dacă, în afară de aceste regimuri cu partide multiple și de regimuri cu partid monopolist, nu există un al treilea tip

de regim fără partid. Ipoteza, adevărată sau falsă, nu este deloc absurdă. Acum câtva timp l-am întrebat pe un sociolog sovietic: în regimul comunist al viitorului, va exista un singur partid sau mai multe? Acesta mi-a răspuns: nu va mai exista nici un partid. Ca o reprezentare ideală, în viitor, este posibil un al treilea tip de regim.

Voi proceda astăzi invers, voi pleca de la regimurile cu partid monopolist.

Tipul ideal presupunea existența unui partid, dacă pot spune perfect, în sensul voinței totalitare, animat de o ideologie (numesc aici ideologie o reprezentare globală a lumii istorice, a trecutului, prezentului și viitorului, a ceea ce este și a ceea ce trebuie să fie). Acest partid vrea să opereze o transformare totală a societății pentru ca aceasta să răspundă exigențelor ideologiei sale. Partidul monopolist nutrește ambiții foarte mari. În fine, reprezentarea societății viitoare presupune o confuzie între societate și stat. Societatea ideală este o societate fără clase, lipsa de diferențiere a grupurilor sociale presupune că fiecare individ este, cel puțin prin munca sa, parte integrantă a statului. Avem de-a face deci cu o multitudine de fenomene care, împreună, definesc tipul totalitar; monopolul politicii rezervat unui partid, voința de a impune ideologia oficială întregii colectivități și în fine efortul de a reînnoi radical societatea, toate acestea conducând spre un rezultat definit prin unitatea societății și a statului.

Am ales partidul „perfect": în realitate au existat, există încă, partide care pretind monopolul activității politice și care nu iau foarte în serios ideologia sau au o ideologie ale cărei ambiții sunt mai limitate. Astfel apare o a doua categorie de regimuri cu partid monopolist. Să luăm, de pildă, cazul partidului fascist care își rezerva monopolul activității politice, dar a cărui ideologie nu era totală. Un mare număr de activități erau considerate exterioare domeniului ideologiei. Partidul fascist nu urmărea inițial răsturnarea ordinii sociale; esența ideologiei fasciste era afirmarea autorității statului, necesitatea unui stat puternic. Într-o anumită etapă, concepția despre statul puternic se combina cu preferința pentru o economie liberală. Un partid monopolist, a cărui ideologie acceptă diferențierea între activitățile profane și activitățile sacre, între activitățile personale sau colective și stat, nu merge prea departe cu acțiunea sau cu violența mijloacelor, el nu stârnește în egală măsură entuziasmul și teama.

În cadrul unui al treilea tip de regimuri, partidul monopolist se consideră el însuși o etapă provizorie, menită să îndeplinească o transformare revoluționară, dar acceptă că obiectivul final este reconstituirea partidelor pluraliste, sau cel puțin a unui regim de legalitate electorală. Cunoaștem un exemplu de astfel de regim cu partid unic cu vocație pluralistă, în Turcia. Sub conducerea lui Kemal Atatürk, un partid a dus la bun sfârșit o revoluție, a făcut să renască, din ruinele Imperiului otoman, un stat național, în care Biserica este o putere separată în stat. Partidul revoluționar, destul de mult timp, și-a rezervat monopolul activității politice; apoi, după război, a organizat alegeri și a declarat, pe fondul unui scepticism general, că acestea vor fi libere. Scepticism nejustificat, deoarece acest partid a făcut dovada sincerității sale pierzând alegerile. După primele alegeri libere, partidul de opoziție, partidul democrat, a ajuns la putere și a rămas la putere datorită unor alegeri a căror autenticitate nu a fost la fel de evidentă, dat fiind că au fost câștigate de partidul aflat la putere. Partidul democrat a fost apoi înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat militară, dar pluralitatea partidelor s-a menținut.

Ne-am putea întreba dacă, prin definiție, regimurile cu partid monopolist nu sunt toate, potrivit propriei lor doctrine, provizorii? În măsura în care partidele sunt revoluționare, ele declară că sarcina pe care o au de îndeplinit nu se va prelungi la nesfârșit. Fiind revoluționari trebuie să transforme societatea, dar după ce această transformare a fost realizată, se va deschide o nouă fază. Nu voi duce acest raționament până la capăt: ar fi prea ușor să invoc formula: „Numai provizoratul durează". Comuniștii ortodocși nu ar spune că regimul cu partid unic este definitiv, dar regimul definitiv poate fi situat foarte departe la orizont. Mai mult, național-socialismul sau fascismul erau regimuri autoritare *în numele unui principiu de autoritate*; Când aceste regimuri își rezervau monopolul activității politice, invocau legitimitatea acestui monopol. În schimb, monopolul activității politice în regimurile comuniste este considerat legitim, în funcție de o sarcină care trebuie îndeplinită.

Nu încerc acum să rezolv problema de a ști în ce măsură toate regimurile cu partid monopolist sunt prin esență tranzitorii. Să spunem pentru moment că putem distinge diverse tipuri de regimuri cu partid monopolist, în funcție de natura doctrinei lor, ambiția proiectelor lor, violența mijloacelor pe care le folosesc și reprezentarea ideală a societății

pe care vor să o creeze. Am putea clasifica regimurile cu partid unic în funcție de gradul de totalitarism, acesta fiind măsurat prin caracterul sau mult sau mai puțin cuprinzător al ideologiei și prin caracterul mai mult sau mai puțin perfect al confuziei între stat și societate.

Să analizăm acum tipurile, posibile și reale, de regimuri cu partide multiple. În cadrul tipului ideal pe care l-am creat existau mai multe partide, autoritatea era exercitată potrivit regulilor constituționale, toți cetățenii participau la concurența electorală, iar aceasta se desfășura în mod echitabil. Nu e nevoie de prea multă imaginație, este suficientă o minimă observație pentru a ști că aceste caracteristici diferite nu sunt totdeauna reunite. Există regimuri cu partide multiple cu etape intermediare autoritare, de exemplu în America de Sud; regimuri cu partide multiple în care concurența electorală este falsificată prin diferite tipuri de presiuni guvernamentale; regimuri cu partide multiple în care o fracțiune a populației este scoasă în afara legii și nu participă, în mod real, la competiția electorală. Competiția electorală este autentică între albii din Africa de Sud, dar negrii nu participă la ea; competiția electorală este autentică în statele din sud în Statele Unite, dar, prin numeroase procedee, o mare parte din alegătorii negri sunt excluși de fapt din competiție. În situațiile în care nu sunt excluși în mod legal din această competiție, adeseori întâmpină numeroase piedici pentru a-și exercita drepturile. În anumite regimuri, care în aparență sunt regimuri cu partide multiple, pluralitatea este o ficțiune. Partidele pluraliste comportă în realitate o direcție unică; acesta este cazul regimurilor de democrație populară, din Europa de est, dar și al unor țări definite ca subdezvoltate în care partidele reprezintă grupuri foarte puțin diferite între ele și care sunt de fapt manipulate de câțiva oameni, șefi de triburi, mari proprietari, guvernanți.

În termeni abstracți, am putea distinge trei tipuri de imperfecțiuni în raport cu tipul ideal al regimului cu partide multiple. Mai întâi, neaplicarea în mod regulat a legitimității electorale, fie prin excluderea unei fracțiuni a cetățenilor, fie prin manipularea alegerilor. Apoi, neaplicarea regulată a regulilor concurenței pașnice, fie între partide, fie în Parlament. Și în fine, caracterul nereprezentativ al partidelor; acestea nu reprezintă decât o modestă minoritate din țară, comunicarea

este întreruptă între grupurile sociale și partidele care pretind că le reprezintă.

Să spunem acum câteva cuvinte despre cel de-al treilea tip de regimuri, acelea în care nu ar exista nici partid unic, nici partide pluraliste, care nu ar presupune nici legitimitate electorală, nici legitimitate revoluționară. Aceste regimuri fără partide impun un soi de „depolitizare" a celor guvernați. Am avut de-a face, în Franța, cu o tentativă de acest tip, regimul de la Vichy în prima sa fază, care nu putea fi definit nici de un partid unic (nu exista așa ceva), nici de partide multiple, care practic dispăruseră. Guvernanții repetau cu plăcere, prin Charles Maurras, că francezilor nu trebuie să li se mai permită să își spună părerea în orice privință. Legitimitatea semăna cu cea a grijuliului cap al familiei, cu cea a despotului luminat, înconjurat de consilii, dar care nu trebuia să țină cont de preferințele și dispoziția celor guvernați. Acest guvern autoritar nepolitizat nu a putut exista în Franța decât în condițiile excepționale ale ocupației.

Nu este exclus ca astfel de regimuri să existe în zilele noastre, dar până în prezent nu am constatat prezența lor în țările angajate deplin în civilizația industrială. Regimul portughez aparține acestui tip de regim, el organizează periodic alegeri, în cadrul cărora există o listă patronată de guvern și o listă a opoziției timide, dar acest regim nu se sprijină pe un partid cu activitate continuă și intensă. Guvernul creează o reprezentare a țării, într-o Adunare națională sau un partid, dar ceea ce putem numi partid în Portugalia nu are mare lucru în comun cu partidele din țările democratice, chiar și partidele moderate. Ideea de bază este aceea de a rezerva guvernanților, considerați competenți, monopolul deciziilor și al gândirii politice. Regimul generalului Franco, în Spania, nu este nici el un regim cu partid unic, comparabil cu modelul național-socialist sau comunist. Nu este nici un regim cu partide multiple, este autoritar în numele ideii pe care și-o face despre Spania și despre doctrina legitimității pe care o proclamă. Acceptă grupuri organizate dintre care nici unul, Falanga, Biserica, armata sau sindicatele, nu este considerat a fi suportul exclusiv al statului.

Dacă această analiză, oricât de sumară ar fi, este exactă, s-ar putea totuși ridica o obiecție, care s-ar referi la metoda pe care am urmat-o; am plecat de la două tipuri ideale, apoi am stabilit o diferențiere între genuri în interiorul tipurilor. Aveam oare dreptul să luăm drept punct de plecare noțiunea de partid unic sau de partide pluraliste? De altfel, partidele nu sunt decât o instituție între altele, nu sunt nici măcar o instituție oficială în constituțiile redactate, franceză și engleză, care nu le cunosc în mod explicit. Partidele sunt o realitate socială, în sfera limitată a competiției politice care are ca miză și ca rezultat desemnarea guvernanților. Ar fi deci necesar să reconstruim tipurile ideale de regimuri politice din epoca noastră plecând de la o realitate care nici măcar nu este înscrisă în constituție? Aș vrea să justific alegerea pe care am făcut-o și de asemenea să limitez amploarea clasificării pe care am stabilit-o.

Am ales acest criteriu și am stabilit opoziția între regimurile cu partid monopolist și regimurile cu partide multiple pentru că această opoziție mi-a fost oferită de istoria pe care o trăim. Cert este că opoziția care pare să domine Europa actuală este aceea dintre regimurilor în care un partid unic revoluționar își rezervă monopolul activității politice și regimurile în care partide pluraliste acceptă regulile pașnice de concurență. În plus, am putut constat, în Ungaria, la sfârșitul anului 1956, că prăbușirea unui regim cu partid monopolist determină apariția imediată, ca un alt termen al unei alternative, a pluralității partidelor. Este deci vorba despre o alternativă trăită.

Partidele sunt esențiale pentru îndeplinirea unei funcții a tuturor regimurilor politice, alegerea guvernanților. Legitimitatea tradițională, cea care este întemeiată pe origine sau pe trecut, dispare; principiul legitimității pe care îl reclamă astăzi aproape toate regimurile este democratic. Se repetă: dinspre popor vine puterea, în popor rezidă suveranitatea. Din acest moment, ceea ce interesează în primul rând, în epoca în care suveranitatea democratică este acceptată drept o evidență, este *modalitatea instituțională a traducerii principiului democratic.* Partidul unic și partidele pluraliste simbolizează două modalități caracteristice ale traducerii instituționale a ideii de suveranitate populară.

Alegerea mea are și o a doua explicație, extrasă din istoria ideilor politice. Filosofia clasică a stabilit întotdeauna o clasificare a regimurilor după numărul deținătorilor suveranității; monarhia – unul singur deține suveranitatea –, oligarhie – mai mulți –, democrație – toți sau poporul.

În cele din urmă, am ales în mod intenționat să transpun ficțiunea aritmetică. Regimurile politice din epoca noastră nu pot fi definite prin faptul că sunt monarhice, aristocratice sau democratice (regimul englez este în egală măsură monarhic pentru că este condus de o regină, aristocratic pentru că se recrutează un număr mare de guvernanți dintr-o clasă limitată și democratic pentru că toată lumea votează). Mi s-a părut deci convenabil să reiau antiteza unul – mai mulți și în loc să o aplic deținătorilor suveranității, să o aplic partidelor.

În acest sens, această transpunere are ceva surprinzător deoarece partidul nu are o existență oficială în constituții, dar are o rațiune de a fi. Partidele sunt, într-o anumită măsură, agenții vieții politice; în cadrul partidelor se dă lupta pentru a ajunge în primele rânduri, prin intermediul partidelor se ajunge la exercitarea puterii. Deci punând întrebarea: există un partid sau mai multe partide? aplic vieții politice moderne o opoziție clasică în filosofia trecutului.

Montesquieu a recunoscut, în epoca sa, apariția unui fenomen nou, fundamental în raport cu filosofia tradițională, fenomenul *reprezentării*. El a înțeles sensul reprezentării; deținătorul formal și teoretic al suveranității nu se va mai confunda cu deținătorul real. Atunci când grecii vorbeau despre democrație, poporul exersa efectiv suveranitatea. Adunarea poporului lua o serie de decizii. Desigur că agenții de execuție, funcționarii, comandau în anumite împrejurări politice sau militare, dar deținătorul suveranității era la fel de capabil să o exercite efectiv. Începând din acest moment în care intervine fenomenul reprezentării, deținătorul teoretic al suveranității nu guvernează efectiv. În același timp, fenomenul partidelor devine esențial, pentru că unitatea sau pluralitatea partidelor determină modalitatea de reprezentare.

Mai există și un alt motiv care justifică metoda. În Uniunea Sovietică, se trece de la numărul 1 la conducerea colegială și se revine de la conducerea colegială la numărul 1 fără a se observa o schimbare esențială în cadrul regimului. În schimb, trecerea de la partidul unic la partide multiple ar antrena o transformare fundamentală. Mi se pare deci că fenomenul unității sau al pluralității partidelor, traducerea instituțională a principiului reprezentării este cel puțin *unul* dintre aspectele esențiale ale tuturor regimurilor din societățile moderne.

Aș vrea să invoc un ultim motiv: partidele sunt elementul activ al politicii, între partide sau în interiorul partidelor se desfășoară jocul

politic, se petrec conflictele. Una dintre caracteristicile majore ale sistemelor moderne este faptul că acest tip de conflict este considerat normal. Regimurile constituționale acceptă concurența între indivizi și grupuri, pentru alegerea guvernanților și chiar pentru organizarea colectivității. A adopta drept criteriu unitatea sau pluralitatea partidelor înseamnă a considera *modalitatea de organizare a luptei de partid drept o caracteristică a regimurilor politice din epoca noastră.*

Acestea fiind spuse, aș vrea să mă opresc o clipă asupra obiecției ce ar putea fi adusă clasificării regimurilor politice din societățile moderne, propusă de Éric Weil în lucrarea *Philosophie politique.*

Potrivit lui Éric Weil, în realitate nu ar exista decât două tipuri de guvernare în statele moderne pe care el le numește *autocratice* și *constituționale.*

„Se vorbește – scrie el – *despre guvernare autocratică acolo unde guvernul este singurul care deliberează, decide și acționează, fără nici o intervenție obligatorie a altor instanțe. Vorbim despre guvernare constituțională, în lipsa unui alt termen, acolo unde guvernul se consideră și este considerat de cetățeni obligat să respecte anumite reguli legale care îi limitează libertatea de acțiune prin intervenția obligatorie a altor instituții și definesc astfel condițiile validității actelor guvernamentale."*

Altfel spus, criteriul decisiv ar fi acela al exercitării constituționale a autorității: pe de o parte regimurile în care deciziile luate de guverne sunt imediat valabile, pe de altă parte, regimurile în care sunt fixate reguli precise pentru ca o decizie guvernamentală să fie valabilă.

Pentru a discuta această opoziție pe care nu am deloc intenția să o combat (mi se pare acceptabilă pe planul filosofic pe care se situează Éric Weil), trebuie să studiem rapid raporturile între *pluralitatea partidelor, legitimitatea electorală și constituțională a exercitării puterii.*

Din punct de vedere istoric, fenomenul esențial a fost evoluția progresivă spre forma constituțională a puterilor inițial autoritare. Lupta politică, timp de mai multe secole, a avut drept miză stabilirea regulilor constituționale menite să limiteze arbitrarul guvernelor monarhice. Această luptă s-a dat în Anglia, ea a provocat revoluții și controverse filosofice, centrate pe conceptul de suveranitate; care sunt drepturile monarhului și ale adunării? Monarhul are dreptul să

ia singur decizii? Rezultatul a fost stabilirea unor reguli în conformitate cu care trebuie luate deciziile, intervenția necesară a altor instanțe, de exemplu a Parlamentului, pentru ca impozitele fiscale să aibă un caracter legal.

Adaug că puterea poate fi sau a putut fi exercitată într-o manieră constituțională, fără partide multiple sau democratizare. În trecutul Angliei, guvernul a fost constituțional în timp ce dreptul de vot era rezervat unei minorități reduse și nu existau partide care să concureze între ele în cadrul alegerilor. Forma legală a acțiunii administrative și forma constituțională a deciziilor puterii executive nu impun existența sufragiului universal sau organizarea partidelor pluraliste.

Democratizarea, sub forma extinderii dreptului de vot și a creării de partide, a urmat în Anglia după evoluția constituțională a exercitării puterii. Diferența fundamentală între evoluția politică în Marea Britanie și în Franța ține de relațiile diferite dintre aceste două fenomene. Exercitarea constituțională a puterii a fost, în Marea Britanie, anterioară democratizării, iar în Franța a fost întârziată de tentativele revoluționare de democratizare.

Revoluția franceză a vrut inițial să introducă echivalentul unei constituții așa cum era folosită în Marea Britanie, alegeri, o adunare reprezentativă, să fixeze reguli precise potrivit cărora regele să fie obligat să colaboreze cu reprezentanții poporului. Curând constituțiile au suferit efectele tulburărilor sociale și am avut de-a face cu o serie de guverne republicane, revoluționare, imperiale, în care exercitarea puterii era arbitrară sau despotică, dar aceste guverne revendicau o legitimitate democratică. Liberalii francezi din secolul al XIX-lea nu au încetat să mediteze asupra opoziției dintre evoluția politică a Marii Britanii și cea a Franței. Pentru ei, nenorocirea Franței a fost aceea de a fi încercat mai întâi să creeze o republică sau o democrație în loc să impună procedeele constituționale necesare respectării libertăților. Confruntând destinul celor două țări, ei considerau că britanicii și-au atins țelul, un regim constituțional și libertăți personale, fără revoluție (revoluția a avut loc în secolul al XVII-lea), în timp ce Franța, invocând democrația și republica, a trecut din criză în criză fără a realiza același obiectiv.

În ceea ce privește trecutul, fără îndoială că regimurile monarhice au putut accede la practica constituțională fără partide politice de masă, așa cum le cunoaștem noi astăzi și fără sufragiu universal.

Dacă ne referim la istorie, opoziția fundamentală este poate între regimurile constituționale și regimurile autocrate. Éric Weil are poate dreptate și pe plan filosofic. Dar dacă încercăm să facem o analiză sociologică a tipurilor de regimuri politice, folosirea criteriului constituționalității prezintă dificultăți.

Regularitatea constituțională a exercitării puterii este o problemă de nuanță. Toate regimurile comportă existența unor reguli legale potrivit cărora guvernul trebuie să ia decizii. Uniunea Sovietică are o Constituție, de care guvernanții nu prea țin cont, dar și în Occident constituțiile sunt uneori eludate sau manipulate.

Regimurile autocrate, așa cum sunt definite de Éric Weil, îmbrățișează simultan regimurile tradiționale predemocratice și regimurile autoritare sau totalitare postdemocratice, contemporane cu regimurile cu partide multiple. Este oare bine să clasificăm în același fel un regim de tip tradițional ca cel din Portugalia sau din Spania și un regim tipic revoluționar și modern ca regimul național-socialist sau regimul comunist? Aceste regimuri au trăsături comune, între altele refuzarea regulilor constituționale (această afirmație este îndoielnică în cazul Spaniei și al Portugaliei) de exercitare a puterii, dar din punct de vedere istoric, sociologic, acestea sunt regimuri care nu aparțin aceluiași tip.

Opunând regimurile constituționale regimurilor neconstituționale, facem imediat o alegere filosofică între aceste două tipuri de regimuri. Dacă regimurile cu partid unic sunt prin însăși natura lor neconstituționale, esența regimului modern fiind constituționalitatea, atunci regimurile constituționale sunt fie o relicvă a trecutului, fie un expedient temporar. O astfel de interpretare respinge, încă de la început, sistemul ideologic pe care este întemeiat regimul cu partid monopolist. Pe plan sociologic, nu trebuie să alegem un criteriu de clasificare care elimină dinainte justificarea pe care un regim o oferă despre el însuși. O clasificare de acest ordin ajunge, potrivit intențiilor lui Éric Weil de altfel, să dea o definiție univocă caracteristicilor specifice statului modern.

În fine, clasificarea regimurilor în autocrate și constituționale înlătură o problemă care se pune în epoca noastră, aceea a opoziției dintre statul total [*l'État total*] și statul limitat [*l'État limité*], a confuziei sau neconfuziei dintre societate și stat. În filosofia politică a lui Éric Weil, opoziția între economia de plan și economia de piață nu joacă nici un rol. El nu acordă o importanță decisivă alternativei unei societăți

abandonate sieși și distincte de stat și a unui stat care vrea să înglobeze ansamblul societății. Nu afirm că nu are dreptate când spune aceste lucruri. Aceste explicații tind să sugereze că distingerea a două tipuri de regimuri politice plecând de la sistemul de partide era justificată cel puțin ca o metodă între altele. Această alegere pune în paranteză problemele pe care le implică dinainte clasificarea prin antiteza între regimul constituțional și regimul neconstituțional.

Pentru a încheia, să ne gândim o clipă la semnificația ultimă a opoziției între regimurile cu partide multiple și regimurile cu partid unic.

A alege acest criteriu înseamnă a considera că regimurile politice moderne sunt caracterizate prin *modelul luptei de partid.* Societățile moderne, am văzut deja acest lucru studiind grupurile sociale (*Lupta de clasă*), sunt în mod necesar divizate în clase sau în pături sociale. Ele nu sunt omogene, indivizii se organizează în subgrupuri în interiorul colectivității și aceste subgrupuri sunt rivale în procesul de repartizare a venitului național, în ierarhizarea veniturilor, datorită ideii pe care și-o fac despre colectivitate, în vederea stabilirii unui regim politic între altele.

În cazul unei societăți industriale eterogene, cu grupuri multiple, sensul opoziției partide multiple-partide unice devine clar. Există două forme extreme de organizare a acestei lupte inevitabile.

Cea dintâi este organizarea deschisă concurenței prin libertatea lăsată grupurilor de interes de a se manifesta, grupurilor politice de a se organiza în vederea obținerii de voturi și dobândirii puterii. În regimurile cu partide multiple, puterea este în general exercitată în mod constituțional. Combinația între pluralitatea partidelor și procedeele constituționale evidențiază problemele fundamentale pe care acest regimuri le au de rezolvat. Regimurile cu partide multiple derivă din regimurile constituționale sau liberale, ele vor să mențină valorile liberalismului în cadrul unei politici democratizate. Puterea trebuie exercitată conform unor reguli, drepturile indivizilor trebuie respectate și este necesar ca guvernele să aibă suficientă autoritate pentru a acționa eficient.

Dialectica fundamentală a regimurilor cu partide multiple este aceea a liberalismului și a democrației, a democrației și a eficienței. Vom

încerca să înțelegem problemele fundamentale ale regimurilor cu partide multiple în funcție de această dublă tensiune între constituție și democrație, democrație și eficiență.

În ceea ce privește regimurile cu partid unic, plecând de la monopolul de partid putem înțelege problemele cu care acestea se confruntă: fie că acest partid nu are ideologie și în acest caz este vorba de o minoritate care se află la putere, interzicând celor guvernați să discute problemele de guvernare; fie este vorba despre un partid unic înarmat cu o ideologie, cu voința de a transforma fundamental societatea. Dar un partid care justifică excluderea celorlalte prin voința sa revoluționară este confruntat cu o alternativă: fie cu o revoluție permanentă, fie, dacă renunță la revoluția permanentă, cu stabilizarea, tradițională sau tehnocrată. Regimul hitlerist nu a durat suficient de mult pentru a fi confruntat cu această alternativă; regimul comunist a durat destul pentru a o cunoaște. În faza actuală, fără să știu care va fi răspunsul, întrebarea care se pune este următoarea: partidul se justifică printr-o revoluție permanentă sau, opera lui fiind destul de avansată, consimte la destindere și, mai mult, la restabilirea progresivă a constituționalității puterii? Introducerea progresivă a constituționalității este oare compatibilă cu monopolul de partid?

În Polonia, am asistat la începutul acestei evoluții. S-au făcut eforturi pentru a se supune unor reguli exercitarea puterii în cadrul partidului unic. Aceasta este o modalitate posibilă. Ar fi de ajuns ca regulile electorale să fie respectate în interiorul partidului, să se impună conducătorilor partidului reguli de exercitare a puterii pentru a exista simultan un partid unic și constituționalitatea puterii. Dar atunci când se va ajunge aici, prin ce anume s-ar justifica monopolul partidului? Iar dacă în interiorul partidului ar exista mai multe grupuri angajate în competiție liberă, de ce acestea nu ar fi numite partide?

În sistemele cu partide multiple, trebuie menținute eficiența statului și respectarea regulilor în tumultul de pasiuni și interese concurente. Într-un regim cu partid unic, trebuie justificat în permanență monopolul unei minorități. Plecând de la aceste afirmații, nu pretind că este limpede esența *sub specie aeternitatis* a regimurilor politice din epoca noastră. Putem înțelege poate dialectica proprie fiecărui tip de regim, dialogul inteligibil între regimuri a căror rivalitate caracterizează o epocă.

PARTEA A DOUA

Regimurile constituționale-pluraliste

VI

ANALIZA PRINCIPALELOR VARIABILE

În cea de-a doua parte voi analiza regimurile de democrație occidentală sau, cum prefer să le numesc, regimurile pluraliste-constituționale.

Analiza întâmpină de la bun început o dificultate. Aceste regimuri comportă modalități multiple de organizare instituțională, de practici și de moravuri; ori pare aproape imposibil să stabilești o clasificare a principalelor genuri. În cazul regimurilor cu partid monopolist, putem deosebi aceste regimuri în funcție de ideologia și obiectivele partidului unic, în funcție de mijloacele pe care le folosește și de tipul de societate pe care vrea să îl creeze. În schimb, când analizăm regimurile constituționale-pluraliste, diversitatea este evidentă, izbitoare și ne întrebăm ce modalități instituționale ar permite stabilirea genurilor.

Bineînțeles, toate regimurile constituționale-pluraliste stabilesc reguli potrivit cărora guvernanții trebuie să colaboreze cu alte instanțe, condițiile în care cetățenii au dreptul să protesteze împotriva deciziilor administrației sau ale guvernanților, dar combinația între această identitate funciară și această diversitate de instituții este destul de nefavorabilă distingerii de genuri. În lecția de astăzi, aș vrea să vă explic de ce.

În același timp, voi prezenta comparațiile posibile între diferitele exemple de regimuri pluraliste. Voi profita de ocazie pentru a trece în revistă principalele variabile pe care le putem folosi pentru a înțelege simultan problemele fundamentale ale acestor regimuri și regimurile concrete pe care le vom analiza mai amănunțit.

La modul general, descrierea regimurilor pluraliste-constituționale comportă patru aspecte principale:

1. Trebuie să analizăm sistemul politic ca sistem social particular, de la alegere până la deciziile luate de guvern, trecând prin structura partidelor, funcționarea adunărilor și alegerea miniștrilor.

2. Punem în relație sistemul politic cu ceea ce am putea numi *infrastructura socială*. Exercitarea puterii sau luarea deciziilor depinde de grupurile sociale, de interesele lor, de rivalitățile lor, de ambițiile lor, de posibilul acord în anumite privințe și de permanenta lor competiție.

3. Este bine să analizăm administrația sau birocrația, aceasta fiind în același timp agent de execuție a deciziilor luate de guvernanți și o instanță indispensabilă funcționării activităților private.

4. Trebuie, în fine, să studiem ceea ce aș numi, în lipsa unui termen mai potrivit, mediul istoric al sistemului politic. Într-adevăr, fiecare sistem politic este influențat, dacă nu chiar determinat, de un conglomerat de tradiții, de valori, de moduri de a gândi și de a acționa caracteristice fiecărei țări.

Este de la sine înțeles că aceste patru aspecte nu sunt separabile decât teoretic și nu și practic. Funcționarea unui parlament oarecare depinde de legea electorală și de legea constituțională (care aparțin primei rubrici a descrierii regimului politic), dar luptele politice din Parlament nu se explică decât în raport cu rivalitatea dintre grupurile sociale, exterioare sistemului politic în sensul restrâns al cuvântului. Mai mult, miniștrii primesc sfaturi de la corpul administrativ permanent. În fine, modalitățile vieții parlamentare nu sunt determinate exclusiv de ceea ce este înscris în legea constituțională, ele sunt influențate de concepția pe care și-o formează oamenii politici despre ceea ce avem dreptul să facem sau să nu facem, de concepția lor despre mijloacele legitime. Un sociolog american a comparat modalitățile competiției parlamentare din Franța cu modalitățile competiției în învățământul primar, secundar sau superior. Există un stil francez de lupte parlamentare care se regăsește într-o oarecare măsură în competițiile școlare, universitare, jurnalistice și de alt tip. Fiecare țară are stilul ei: cel din Statele Unite este violent și cordial; cel al britanicilor este prudent, aristocratic și de temut.

Știința politică a studiat cu precădere sistemul politic ca atare, a căutat să izoleze organele și funcțiile sistemului politic. Voi trece în revistă principalele variabile.

Cea dintâi, cea de care se ocupă cel mai adesea juriștii, este chiar constituția, așa cum este ea înscrisă într-o lege fundamentală, așa cum este practicată de oamenii politici.

Se face în mod curent distincția între constituțiile de tip prezidențial și constituțiile de tip parlamentar. Găsim aceste două tipuri, aproape în stare pură, pe de o parte în Statele Unite, pe de altă parte în Marea Britanie.

Sistemul american se definește prin alegerea separată a puterii executive, reprezentată de președintele Statelor Unite și puterea legislativă, reprezentată de două adunări, Camera Reprezentanților și Senat.

Președintele Republicii este ales prin vot universal la două nivele, căci potrivit Constituției, alegătorii nu îi aleg decât pe electorii prezidențiali. Deși ne-am obișnuit să considerăm că votul universal determină imediat alegerea președintelui, potrivit constituției electorii prezidențiali sunt cei care sunt aleși în ziua alegerilor. Practic, mandatul pe care îl primește imensa majoritate a electorilor prezidențiali este imperativ, se știe ce candidat votează fiecare dintre ei. În consecință, pentru a avea o majoritate absolută pentru unul dintre cei doi candidați, alegerea președintelui este realizată în momentul în care cetățenii obișnuiți au votat. În cazul în care nici unul dintre cei doi candidați nu obține majoritatea absolută în rândul electorilor prezidențiali, Camera Reprezentanților va alege președintele (cel mai probabil candidatul care a întrunit cele mai multe voturi ale electorilor prezidențiali). Practic, în prezent, alegerile sunt echivalente cu votul universal direct, în pofida celor două nivele prevăzute de Constituție, dar s-au introdus două nivele anterioare celor pe care le cunoaște constituția, care sunt reale. Într-adevăr, candidații la președinția Statelor Unite sunt aleși de către *convențiile* partidelor, membrii convențiilor partidelor sunt desemnați sau aleși potrivit unor modalități care variază de la un stat la altul. Oricât de complicată ar fi această practică, sistemul reușește să determine alegerea deținătorului puterii executive de către ansamblul cetățenilor.

Președintele Statelor Unite nu își poate exercita autoritatea decât în acord cu adunările, Camera Reprezentanților și Senatul. Ori, partidul președintelui Statelor Unite nu deține în mod necesar majoritatea în cele două adunări. Pentru ca sistemul să funcționeze, este necesar ca un președinte republican să poată coopera cu un Senat cu majoritate democrată.

În ceea ce-i privește pe miniștri, ei sunt aleși de către președintele Statelor Unite din rândul neparlamentarilor și pot fi revocați de el. Aceste numiri trebuie să fie, în anumite cazuri, confirmate de Senat.

În Marea Britanie, guvernul, cel puțin potrivit prevederilor constituției care funcționează astăzi, este reprezentantul majorității Camerei Comunelor. Dat fiind că există două partide, guvernul se sprijină pe majoritatea deputaților, iar combinația americană în care președintele nu aparține nici unui partid care să dețină majoritatea în cele două adunări este de neconceput.

Aceste două sisteme presupun și unul și celălalt, în prezent, existența a două partide, existând totuși diferențe semnificative între partidele britanice și americane. Cele două partide britanice sunt disciplinate; în Camera Comunelor deputații conservatori nu pot să nu voteze pentru guvernul conservator de fiecare dată când „whips", cei care au biciul, dau ordin să se voteze; în sistemul american, partidele nu sunt disciplinate, iar președintele guvernează în mod normal cu ajutorul unei majorități a partidului său și cu cel al unei minorități care aparține partidului de opoziție.

Într-unul din cazuri, disciplina ține de regula morală, în celălalt regula morală este ca parlamentarul să voteze potrivit propriei sale conștiințe și nu în conformitate cu imperativele partidului.

Aceste două exemple ne oferă forme, înrudite și opuse, de Constituție. În cele două cazuri, diversele instanțe trebuie să coopereze. Se spune că în Statele Unite există separarea puterilor, ceea ce într-un anumit sens, este adevărat. Deținătorul puterii executive, președintele, este ales în alt mod decât deținătorul puterii legislative, respectiv Camera Reprezentanților și Senatul, dar funcționarea regimului impune cooperarea dintre președinte și Congres. Tot astfel, sistemul britanic implică o cooperare permanentă între guvern și Camera Comunelor. În ambele sisteme puterea este limitată datorită împărțirii sale între instanțe multiple. Potrivit formulei lui Montesquieu, „puterea oprește puterea". Președintele Statelor Unite dispune de o putere foarte mare, dar în limitele trasate de constituție; el conduce cu o anumită libertate politica externă dar, pentru a declara război sau pentru a semna pacea, are nevoie de aprobarea Congresului. În același timp, cele două regimuri funcționează în așa fel încât să poată fi luate decizii; un regim constituțional are drept obiectiv limitarea puterii, nu paralizarea ei. În sistemul american, președintele are dreptul să își

aleagă colaboratorii, să dea o anumită orientare diplomației. În sistemul britanic, guvernul se sprijină pe o majoritate parlamentară, care în mod normal, va aproba propunerile sale și acțiunile sale, până în momentul în care această majoritate va fi atât de indignată încât primul ministru va fi înlăturat de la putere de propriul său partid. Uneori deputații majorității preferă să se organizeze noi alegeri decât să aprobe măsurile luate de guvern. În fine, în aceste două regimuri, puterea judecătorească este independentă, cetățeanul dispune de mijloace să se apere împotriva arbitrarului administrației sau al guvernanților.

Pe planul organizării constituționale, este normal să reținem aceste două tipuri ideale de guvernare prezidențială și de guvernare parlamentară și să considerăm că toate constituțiile regimurilor pluraliste se aseamănă mai mult sau mai puțin cu un tip sau celălalt.

Această distincție între constituții nu oferă simultan o clasificare a tipurilor de regimuri. Într-adevăr, cele două moduri de guvernare, englez și american, se aseamănă mai mult decât seamănă guvernarea parlamentară franceză cu guvernarea parlamentară britanică. Regimul francez, a cărui constituție nu este atât de diferită de constituția britanică, funcționează într-o altă manieră. Sistemul nostru presupune existența mai multor partide. Și nu a două partide. Sistemul britanic asigură o mare stabilitate executivului și al nostru o mare instabilitate; dincolo de Canalul Mânecii, legea electorală, extrem de simplă, nu s-a schimbat de la crearea sa. Există un singur tur de scrutin, iar candidatul care obține cele mai multe voturi este ales. Franța deține probabil recordul mondial nu numai în ceea ce privește schimbările de constituție, ci și în ceea ce privește schimbările operate în legea electorală. Deci, dacă am vrea să clasificăm regimurile constituționale-pluraliste numai în funcție de opoziția parlamentar-prezidențial, am include în aceeași categorie regimuri care, în practicile lor, sunt în mod esențial distincte. Deosebirile constituționale, valabile pe plan juridic, utilizabile chiar și din punct de vedere sociologic pentru a marca direcțiile în care se pot concepe tipuri constituționale pure, nu sunt suficiente pentru a clasifica diferitele tipuri de regimuri.

Cea de-a doua variabilă a sistemului politic o reprezintă partidele. Acestea sunt, pentru a utiliza definiția cea mai simplă, *grupuri voluntare, mai mult sau mai puțin organizate, a căror activitate este mai mult sau mai puțin permanentă, care pretind, în numele unei anumite concepții a*

interesului comun și a societății, să își asume, singure sau în coaliție, funcțiile de guvernare.

Această definiție raportează partidele la obiectivul lor. Un partid este un grup de oameni care vrea să îndeplinească funcțiile de guvernare care, în consecință, trebuie să facă tot ce este necesar pentru a realiza acest lucru, deci să obțină maximum de reprezentanți aleși în parlament, maximum de miniștri în cabinet.

Partidul este un grup politic voluntar deoarece, în cadrul regimurilor constituționale, nimeni nu este obligat să aparțină unui partid. Imensa majoritate a cetățenilor, în majoritatea regimurilor pluraliste-constituționale, nu aparține nici unui partid (același lucru se întâmplă și în cazul regimurilor cu partid unic).

Definiția pe care am dat-o partidului se aplică cu dificultate partidelor monopoliste, o dată ajunse la putere. Partidul, așa cum îl cunoaștem în Statele Unite, Marea Britanie sau Franța, este, prin natura lui, în competiție cu altele. Începând din momentul în care nu mai are rivali, își schimbă natura.

Nu am folosit, pentru a defini obiectivul partidului, termenul de putere sau de influență. Există un mare număr de grupări, în democrațiile pluraliste, care vor să influențeze cetățenii sau pe guvernanți. Sindicatele profesionale vor fără nici o îndoială să exercite o influență asupra deciziilor guvernanților. Ele nu reprezintă totuși partide, potrivit definiției noastre, pentru că ele nu urmăresc să îndeplinească funcțiile de guvernare. Fosta *Ligue Maritime et Coloniale* [*Ligă maritimă și colonială*] nu era un partid, deși ea a urmărit să răspândească cultul mării și al imperiului. Liga pentru *le Salut et le Renouveau de l'Algérie Française* [*Liga pentru Salvarea și Reînnoirea Algeriei Franceze*] nu este nici ea un partid politic; grupare voluntară, are drept scop să influențeze cetățenii și guvernanții, nu să pună mâna pe putere. Definiția exactă a partidului trebuie să țină cont de intenția cu care militanții se unesc.

Clasificarea partidelor, în prezent clasică, derivă din sociologia lui Max Weber. La cele două extremități sunt situate două tipuri ideale, de o parte partidul de masă organizat și de cealaltă parte grupul parlamentar.

Partidul de masă organizat este reprezentat de partidul social-democrat german așa cum a existat începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la venirea la putere a lui Hitler. Partid de masă, el cuprinde un mare număr (sute de mii) de militanți și obține milioane de voturi la

alegeri; militanții săi, simpatizanții săi și alegătorii săi sunt organizați în permanență, se repartizează în secțiuni și federații, se supun unei constituții care prezidează viața partidului. Partidul dispune de o birocrație permanentă, comparabilă cu cea a marilor întreprinderi. Astfel, aceiași militanți sunt simultan funcționari și șefi de partid.

La cealaltă extremitate, câțiva deputați care au idei sau ambiții comune se reunesc pentru a avea reprezentanți în comisiile parlamentare sau pentru a prezenta candidați în cazul unor alegeri pe liste. Partidul radical-socialist, în Franța, reprezenta un exemplu de tip extrem, opus celui al partidului de masă organizat.

Aceste două tipuri nu sunt exclusive. Anumite partide de masă organizate nu sunt de tip birocratic. Conducătorii partidului nu sunt funcționari permanenți ai organizației, ci notabilități sau oameni politici care au făcut carieră, datorită situației lor sociale sau a acțiunii lor parlamentare. În Marea Britanie, cele două partide mari sunt organizate admirabil, au caracteristici comune, partidul conservator deosebindu-se profund de partidul social-democrat german de dinainte de război.

În ceea ce privește partidele cu o organizare modestă, există o multitudine, în Franța de exemplu, de la partidul socialist până la independenți și radicali, trecând prin MRP (*Mouvement Républicain Populaire*) și UDSR. Partidul socialist francez este cel care, făcând abstracție de partidul comunist, seamănă cel mai mult cu partidul de masă organizat. SFIO (*Section française de l'Internationale ouvrière*) are o constituție, militanți cu o activitate permanentă; secțiunile se întrunesc în mod regulat, secțiunile delegă reprezentanți la congresele regionale, acestea la congresele naționale. Putem studia constituția scrisă a partidului socialist, la fel cum studiem constituția scrisă a celei de-a IV-a Republici franceze. În esență, este vorba despre un fenomen analog; legea organică potrivit căreia sunt aleși conducătorii partidului și sunt luate deciziile acestora. Manipularea constituției partidului nu este exclusă, cum nu este exclusă o manipulare a constituției Republicii. Studiem modul în care este interpretată de fapt constituția proprie unui partid la fel cum analizăm modul în care funcționează de fapt constituția proprie Republicii.

Sociologia partidelor pe care o veți găsi în diverse cărți, de pildă cea a lui Duverger, se aplică diferitelor partide din diferite țări, ea le urmărește de la creare până la desființare, descrie organizarea internă a fiecăruia dintre ele, arată cum sunt interpretate, manipulate, respectate sau încălcate

constituțiile partidelor, încearcă să determine în ce fel se repartizează autoritatea în interiorul fiecărui partid, să compare sistemele de partid de la o țară la alta.

Și în acest domeniu comparațiile parțiale sunt legitime. Cele două tipuri cel mai adesea reținute ca sisteme de partid sunt sistemul bipartit și sistemul pluralist. Această distincție, la rându-i legitimă, nu ne oferă în plus o clasificare a tipurilor de regimuri. Într-adevăr, regimurile cu partide pluraliste funcționează în mod comparabil cu regimul britanic cu două partide. Pe de altă parte, regimurile cu două partide pot funcționa total diferit de regimul britanic. Sistemul partidelor este una dintre variabilele importante ale cărei consecințe trebuie să le analizăm pentru a înțelege funcționarea unui regim politic, nu este însă o variabilă destul de eficientă pentru a ne furniza cheia unei clasificări a tipurilor de regim pluralist.

Cea de-a treia variabilă, în interiorul sistemului politic, este modul de funcționare a regimului care, la rândul său, se subdivizează în trei sectoare, am putea chiar spune în trei etape, pe de o parte legea electorală și alegerile, apoi modul de lucru al parlamentului, în fine relațiile între adunări și guvern.

Studierea alegerilor a fost unul dintre subiectele preferate ale științei politice pentru simplul motiv că este unul dintre cele mai simple. Studiul este cantitativ, există cifre, sunt comparate. Am văzut deja cum votează alegătorii în funcție de țări, împrejurări, regiuni; datorită metodelor sociologiei științifice, se stabilesc relații între tipurile de oameni, situațiile sociale și maniera de a vota. Există o imensă literatură pe tema rezultatelor electorale de la începutul celei de-a III-a Republici încoace.

Cel de-al doilea aspect al funcționării regimului, adică funcționarea Parlamentului însuși, a fost neglijat, pentru că studiul este mai dificil și nu conduce la cifre. Fenomenul pe care îl denumesc cu termenul de funcționare se referă la relațiile parlamentarilor între ei în interiorul unei adunări, modul în care cooperează și rivalizează: cum lucrează ei împreună? Care sunt legile nescrise ale competiției? În Marea Britanie, există „o carieră a onorurilor" și fiecare deputat știe cu aproximație, în fiecare moment, ce pretenții poate avea: cu cât este mai riguros trasată cariera onorurilor, cu atât ambițiile sunt mai limitate. Cazul francez (să ne amintim o dată pentru totdeauna că este vorba despre cea de-a IV-a Republică) este din nou cazul extrem, în celălalt sens; am putea spune,

exagerând într-o oarecare măsură, că mulți deputați pot pretinde numeroase onoruri. În orice caz, nici un deputat nu știe cu certitudine ce anume nu poate pretinde. Să nu depășim totuși limita: există de asemenea, în Parlamentul francez, o carieră a onorurilor, nu devii președinte al Consiliului de miniștri înainte de a fi petrecut un număr de ani în Parlament, dar în cea de-a III-a și în cea de-a IV-a Republică cariera onorurilor, dacă pot spune așa, a dobândit o flexibilitate suplimentară. Teoreticienii pesimiști ar spune că evoluția este supărătoare: oamenii fiind în mod natural ambițioși, o constituție bună trebuie să impună limite ambițiilor lor.

Raporturile între guvern și adunare sunt reglementate din punct de vedere juridic de către Constituție sau de reglementările adunării. De fapt, aceste raporturi variază, în fiecare țară, în funcție de momentele, în funcție de forța și de prestigiul executivului, în funcție de personalitatea președintelui Consiliului de miniștri. Chiar și în Franța unde domnește ceea cc numim în mod greșit un regim parlamentar, multe decizii de importanță vitală sunt luate de miniștri fără aprobarea sau consultarea parlamentului și un astfel de guvern – cel condus de Clemenceau sau cel condus de Mendès France – reușește în mod mai mult sau mai puțin durabil să reducă rolul Camerei la un rol de legiferare sau de aprobare.

O a patra variabilă, la modă în prezent, este ceea ce numim „grupurile de presiune".

Numim grupuri de presiune, traducând în mod literal termenul american de „pressure groups", organizațiile care încearcă să influențeze opinia publică, administrația sau pe guvernanți, dar nu să își asume funcțiile guvernării. Sindicatele profesionale sunt grupuri de presiune, sindicatele producătorilor de sfeclă sau ale producătorilor de lapte de asemenea. Orice s-ar spune, grupurile de presiune corespund naturii regimurilor pluraliste-constituționale; ar fi de neconceput ca „interesele", ale lucrătorilor sau ale patronilor, să nu se poată exprima sau să nu poată fi apărate; din moment ce se acceptă să se ia în discuție regimul însuși, cum să nu se admită să se ia în discuție deciziile particulare referitoare la prețuri, la repartizarea venitului național? Cum să se refuze reprezentanților intereselor particulare-colective dreptul de a-și pleda cauza în fața guvernanților?

Aceste grupuri de presiune sunt în prezent un subiect de studiu privilegiat, în funcție de antipatia pe care o suscită și de dificultatea de

a le cunoaște. Partidele apar la lumina zilei. Desigur, majoritatea alegătorilor socialiști nu știu cum se determină majoritatea mandatelor, la un congres al partidului socialist, dar partidul socialist este vizibil, public, are presa sa, reprezentanții săi, luptă sub cerul liber. Grupurile de interese sunt puțin sau prost cunoscute, acționează în culise și se poate presupune întotdeauna că exercită, din umbră, o influență considerabilă, excesivă. În mod incontestabil, de altfel, exercită o anumită influență. Problema, o vom studia ceva mai târziu, este de a ști care sunt limitele acestei influențe.

Există în fine o ultimă variabilă politică despre care aș vrea să spun câteva cuvinte, variabilă inclusă în variabilele precedente, cea care privește oamenii care joacă rolurile principale în cadrul regimului, pe scurt minoritatea pe care Mosca o numea clasa politică și pe care ar fi fost mai bine să o numească *personal politic*. Care sunt oamenii care fac politică? Care sunt cei care reușesc acest lucru? Acesta este un studiu, destul de pasionant, care ar urmări să explice succesele spectaculoase ale oamenilor politici care aveau reputația de a fi de rangul doi până în momentul în care au ajuns de rangul întâi. De ce anume depinde faptul că anumite persoane care erau considerate remarcabile nu au reușit să ajungă în frunte? Care sunt calitățile care asigură succesul în fiecare tip de regim sau în fiecare epocă? Înainte de cel de-al doilea război mondial, în Anglia, se spunea cu plăcere: Winston Churchill este prea inteligent pentru a deveni prim-ministru, cu condiția să nu fie război. Aceasta nu era decât o butadă, dar o butadă care ne sugerează o problemă serioasă: care sunt oamenii care sunt acceptați ca lideri, în perioadele liniștite, într-un regim determinat și pe de altă parte, în perioadele de criză?

Voi trece mai rapid peste celelalte trei aspecte ale descrierii.

Am putea crede că structura socială furnizează un principiu de clasificare. Sociologul de orientare marxistă ar spune poate să studierea sistemului politic este un aspect secundar, că trebuie să studiem relațiile claselor sociale pentru a ști în ce constă un sistem politic particular.

Este de la sine înțeles că infrastructura socială are legătură cu funcționarea regimului politic. Știm cu toții, este un fapt banal, că unul dintre factorii care determină alegerea electoratului este în mod clar situația economico-socială a cetățenilor. În mod proporțional, există mai mulți alegători care votează pentru partidul socialist și partidul

comunist printre muncitori decât în rândul celorlalte categorii sociale; structura unei societăți se manifestă în sistemul partidelor. Originea socială, condiția economică a oamenilor politici sunt unul dintre factorii comportamentului lor, dar clasele sociale ca atare nu sunt actori politici. O clasă socială nu a fost niciodată animată de o voință precisă, decât în cadrul unui partid; ori, un partid nu poate fi niciodată confundat cu o clasă socială. Să luăm de pildă partidul care, în prezent, este cel mai aproape de a reprezenta o clasă: ceva mai mult de jumătate din alegătorii comuniștilor din Franța sunt muncitori; circa jumătate din muncitori, poate chiar mai mult, votează pentru partidul comunist. Aceste relații statistice sunt fapte, fapte incontestabile. Dacă adăugăm că Partidul (comunist) reprezintă sau personifică clasa muncitoare, nu mai este vorba despre o simplă afirmație, ci de o teorie. În ce măsură partidul comunist reprezintă voința clasei muncitoare franceze? Răspunsul, empiric și statistic, ar fi că el reprezintă voința a jumătate dintre muncitori. Dar, folosind același tip de raționament, în Marea Britanie partidul laburist este cel care reprezintă clasa muncitoare, iar în Germania partidul social-democrat.

Mai este și ceva în plus. Un partid politic se definește tot printr-un obiectiv sau un ideal. Ori, obiectivele pe care le vizează partidul comunist depind de acesta atâta timp cât muncitorii votează pentru el. Există două concepții posibile referitoare la interesul unui grup social. În interiorul regimului pluralist-constituțional în care trăim, interesul muncitorilor este acela de a mări partea care le revine din venitul național sau chiar de a obține naționalizarea cutărei sau cutărei întreprinderi sau de a participa mai mult la viața colectivă. Există o a doua concepție despre interesul clasei muncitoare, cea a marxiștilor, potrivit cărora interesul clasei muncitoare ar fi acela de a promova o altă societate. În acest caz, nu mai este vorba despre interesul muncitorilor în cadrul regimului existent, ci despre interesul regimului care după părerea unora ar fi cel mai apropiat interesului proletariatului ca atare.

În acest moment, interesul de clasă este definit printr-o anumită idee a regimului bună pentru un grup dat. Infrastrucutra socială nu ne permite să determinăm care sunt interesele esențiale ale grupurilor; numai la nivelul politicii se desprinde sensul ultim al luptei de clasă.

Există împrejurări în care fenomenele economico-sociale au o influență imediată și adeseori decisivă asupra evenimentelor politice.

Criza economică din 1930 a fost cauza directă a sporirii numărului de voturi acordate partidului național-socialist și a răsturnării Republicii de la Weimar. Analiza regimului politic impune cunoașterea infrastructurii sociale, dar aceasta, analizată separată, nu permite mai mult decât orice altă variabilă, o clasificare a tipurilor de regimuri.

Și în cadrul birocrației am putea distinge genuri diferite, dar deosebirile între aceste genuri ar fi mai puțin frapante pentru că administrațiile, în toate societățile industriale, îndeplinesc funcții similare și prezintă caracteristici comune. Birocrația, în regimurile constituționale-pluraliste, trebuie să răspundă la trei exigențe: să fie *eficientă*, să fie *neutră* în asemenea măsură încât să nu fie antrenată în lupta de partid și să se facă acceptată de cetățeni ca fiind nu dușmanul lor ci, aș putea spune, interpretul lor sau *reprezentantul* lor.

Nici una dintre aceste trei exigențe nu este ușor de îndeplinit. Eficiența nu este un atribut spontan al oricărei democrații. Există în permanență pericolul, în toate regimurile pluraliste, ca administrația să își piardă neutralitatea, datorită faptului că fiecare partid se străduiește să o acapareze, să își plaseze acolo „oamenii". În fine, administrația, și mă gândesc la administrația fiscală, riscă să apară ca reprezentând un stat ostil, în loc să fie acceptată și recunoscută ca interpret al voinței naționale. Ori, în regimurile constituționale-pluraliste, birocrația nu este și nu trebuie să fie organul puterilor străine cetățenilor, ci în egală măsură instrumentul guvernanților și reprezentantul cetățenilor.

Să spunem în fine câteva cuvinte despre mediul social și diferitele variabile în care se poate descompune mediul social.

Cred că există cel puțin trei variabile importante pentru a înțelege modul de funcționare și nivelul de reușită al regimurilor constituționale-pluraliste.

Cea dintâi este ideea că toți cetățenii își atribuie merite în ceea ce privește regimul. Remarcă banală, dar banalitate care are importanța sa. În țările în care cetățenii consideră că regimul întemeiat pe alegeri și Parlament este rău, un regim de acest fel se menține cu greutate. Prin definiție, un regim nu poate funcționa bine decât cu condiția de a fi acceptat de cetățeni. Ideea pe care cei guvernați și-o fac despre regimul bun determină, în mare măsură, aprecierea pe care o fac la adresa regimului existent.

Voi consacra una sau două lecții studierii regimului francez pe care îl consider mai puțin rău decât sunt de părere francezii înșiși, dar pe care

aceștia sunt cu atât mai mult decișii să îl judece sever cu cât nu l-au considerat niciodată normal și legitim. Permanenta punere în discuție a modului de guvernare este un factor de slăbire a guvernului însuși. Un regim sănătos este poate acela în care cetățenii sunt convinși că trăiesc în cel mai bun regim care poate fi conceput. Nici americanii, nici britanicii, în ansamblu, nu se îndoiesc de superioritatea regimului, ceea ce nu exclude evident criticile de detaliu.

Cea de-a doua variabilă a mediului social este modul de formare sau tradițiile istorice. Regimul francez poartă încă amprenta moștenirii revoluțiilor succesive de-a lungul cărora s-a constituit. Permanenta punere în discuție a Constituției, sursă evidentă de slăbiciune, este într-o oarecare măsură efectul acestei istorii tumultuoase. Îndată ce Franța cunoaște un moment de criză, Constituția devine tema tuturor discuțiilor. Dacă nu se ajunge la rezolvarea problemei financiare sau a problemei Algeriei, constituția este de vină. Acest raționament, considerat evident, este reprodus în mod curent.

Cea de-a treia variabilă este relația între sistemul partidelor și Biserică sau Biserici.

Este un lucru destul de frapant faptul că cvasiunitatea religioasă, în Franța, este însoțită de o multitudine de partide și că în Statele Unite gustul pentru diversitate pare să se exprime în Biserici și secte mai curând decât în partide. Să nu mergem prea departe cu această sugestie, să spunem pur și simplu că, în toate țările, una dintre variabilele importante ale mediului social este exact relația între diversitatea convingerilor religioase și diversitatea ideilor politice.

Să încheiem cu următoarele remarci:

La nivelul regimului politic, putem găsi multiple deosebiri care se aplică unor aspecte particulare: deosebiri între guvernările parlamentare și guvernările prezidențiale, între sistemele cu două partide și cele cu mai multe partide, între țările cu partide disciplinate și cele cu partide nedisciplinate, între țările în care partidele acceptă regula jocului și cele în care anumite partide sunt revoluționare, adică refuză să accepte regula jocului.

Știința politică este într-o oarecare măsură copleșită de acumularea de cunoștințe, posibile sau disponibile și dificultatea sintezei. Ar fi bine,

în mod incontestabil, ca variabilele pe care le-am enumerat să le reținem, să le analizăm; dar cum să facem sinteza și care ar fi principiul de unificare? Consecința acestei incertitudini este că ezităm în procesul de căutare fie a explicațiilor cauzale, fie a modalităților de acțiune.

Să luăm din nou cazul francez. Care este influența legii electorale asupra sistemului partidelor și asupra funcționării Parlamentului francez? Ar fi oare de ajuns să se schimbe o variabilă particulară, de exemplu legea electorală, pentru a modifica acel aspect al regimului francez pe careîl considerăm deplorabil? Ar fi de ajuns să existe o altă lege electorală pentru a evita instabilitatea parlamentară? Profesorul ezită să dea un răspuns categoric, pentru că fenomenele luate în calcul: pluralitatea partidelor, indisciplina partidelor, instabilitatea guvernelor, sunt endemice de când francezii au început să practice acest gen de regim.

Dacă am avea certitudini în privința explicațiilor cauzale, am putea da, cu o anumită probabilitate, sfaturi în ceea ce privește modalitățile de acțiune. Dar, de fiecare dată când analizăm un fenomen particular, acesta este legat de o multitudine de factori. Instabilitatea guvernelor în Franța exprimă simultan, într-o oarecare măsură, toate variabilele regimului politic, ale mediului istoric și ale infrastructurii sociale.

Este prematur pentru a ști dacă cea de-a V-a Republică a deschis un capitol nou în istoria democrației franceze.

VII

DESPRE CARACTERUL OLIGARHIC AL REGIMURILOR CONSTITUȚIONALE-PLURALISTE

Am explicat, în capitolul precedent, de ce mi se părea imposibil de stabilit o clasificare a tipurilor de regimuri constituționale-pluraliste. Pe de altă parte, nu mai putem studia concret, în detaliu, toate exemplele de astfel de regimuri. Care este rezultatul?

Pentru a înțelege esența unui regim politic trebuie să evidențiem problemele care îl caracterizează: să confruntăm principiul legitimității cu practica, să precizăm dificultățile pe care le ridică instituțiile, să desprindem situațiile de forță și de slăbiciune.

Care sunt problemele fundamentale ale unui regim constituțional-pluralist?

Cea dintâi mi se pare că rezultă clar din apropierea între ideea democratică și practica parlamentară: este oare adevărat că un regim cu partide pluraliste este o transpunere fidelă a ideii de suveranitate populară? Este oare adevărat că practica parlamentară garantează realitatea puterii cetățenilor așa cum susține doctrina? Am mai putea spune: cine deține efectiv puterea într-un regim constituțional-pluralist?

Cea de-a întrebare apare imediat în opoziție cu cea dintâi. Într-adevăr, cea dintâi sugerează posibilitatea ca sistemul cu partide pluraliste să nu fie decât o aparență și că, dincolo de această aparență, se situează oamenii care exercită în realitate puterea. Cea de-a doua întrebare este: cum să stabilim o organizare eficientă a guvernului atunci când acesta este creat

pe permanența disputelor de partid? Cum poate fi eficientă o putere care are nevoie în mod constant de aprobarea cetățenilor?

Cea dea treia întrebare, legată de cea de-a doua, este următoarea: cum se poate evita ca un regim care tolerează conflictele permanente ale cetățenilor, grupurilor să dezagrege unitatea națională, indispensabilă salvării unei colectivități oricare ar fi ea?

Și în fine, ultima întrebare ar fi următoarea: regimurile constituționale-pluraliste au fost constituționale înainte de a fi populare? În secolul al XIX-lea, formalismul constituțional exista deja în Marea Britanie și, uneori în Franța, dar legea electorală era cenzitară; puterea aparținea de fapt unei mici minorități din țară. De unde întrebarea: regimurile constituționale-pluraliste pot deveni populare și rămâne constituționale? Nu există oare un soi de contradicție între accesul maselor la putere și natura regimurilor constituționale elaborate și practicate de burghezie?

Dacă aș traduce aceste întrebări într-un vocabular împrumutat din filosofia greacă, aș spune că cea dintâi constă în a ne întreba dacă și în ce măsură democrațiile sunt oligarhii; cea de-a doua, dacă democrațiile devin în mod inevitabil demagogii; sau cum se pot pune de acord o gestionare eficientă cu preocuparea constantă față de opinia publică și față de partide; cea de-a treia, dacă și cum se poate evita ca o democrație să decadă în anarhie; și în fine a patra, dacă și cum se poate evita ca o democrație să degenereze în tiranie.

Problemele pe care le pune o democrație modernă nu au fost ignorate în societățile cu o structură fundamental diferită.

Încercăm să răspundem mai întâi la prima întrebare, adică să precizăm caracterul oligarhic al democrațiilor moderne.

Pentru a începe acest studiu, mă voi referi la o teorie pe care astăzi o numim teoria machiaveliană și pe care o găsim prezentată în numeroase cărți, *Tratatul de sociologie generală* a lui Pareto, cartea lui Mosca despre *Clasa conducătoare* sau cartea lui J. Burnham intitulată *Machiavelienii*. Ideea centrală a acestor teoreticieni, în limbajul meu – dar este un limbaj pe care ei l-ar accepta – este că *orice regim politic este oligarhic*. Toate societățile, ar spune ei, cel puțin toate societățile complexe, sunt guvernate de un număr mic de oameni; regimurile variază în funcție de caracterul minorității care exercită autoritatea. Ba mai mult, chiar și în

interiorul partidelor politice tot o minoritate guvernează. Sociologul italian Roberto Michels a scris o carte despre partidele politice în care a vrut să demonstreze și a demonstrat într-adevăr că în majoritatea partidelor politice minoritățile dețin pozițiile de putere și că le mențin cu aprobarea pasivă a maselor de militanți.

Regimurile numite democratice, au explicat machaivelienii, sunt în realitate oligarhii de un tip special, oligarhii plutocrate. Minoritatea care deține puterea ar fi dominată de cei bogați, bancheri, antreprenori, industriași. Acești oameni nu sunt adepții mijloacelor de forță și preferă șiretlicurile. Dar, la urma urmei, democrația ar fi doar o aparență, căci minoritățile, adesea disimulate în umbră, vor lua deciziile cele mai importante.

Anumite fapte pe care își sprijină teoriile machiavelienii sunt incontestabile. Este adevărat că, în toate societățile, deciziile sunt luate de un număr mic de oameni. Este de asemenea adevărat că, în democrațiile moderne, oligarhia prezintă caractere plutocrate; deținătorii mijloacelor de producție, cei bogați, bancherii exercită, în mod direct sau indirect, o influență asupra celor care conduc problemele publice.

Acestei demonstrații despre caracterul oligarhic al societăților democratice trebuie să îi opunem nu o obiecție ci un fapt (pe care machiavelienii îl acceptă). *Este de neconceput existența unui regim care, într-un anumit sens, să nu fie oligarhic.* Esența însăși a politicii este aceea că deciziile trebuie luate *pentru*, nu *de către*, colectivitate. Deciziile nu vor fi luate de toți. Suveranitatea populară nu înseamnă că masa de cetățeni ia în mod direct deciziile, deciziile referitoare la finanțele publice sau la politica externă. Este absurd să comparăm regimurile democratice moderne cu ideea irealizabilă a unui regim în care poporul s-ar guverna singur, este vorba să comparăm regimurile reale cu regimurile posibile. Aceeași remarcă este valabilă pentru critica machiaveliană a regimurilor de tip sovietic.

Un om politic iugoslav, Djilas, aflat în prezent în închisoare, a publicat o carte, *Noua clasă*, în care a dezvoltat o critică machiaveliană a regimurilor din Europa orientală: noile regimuri, care se intitulează democrații populare, ar fi oligarhii, în care un număr mic de persoane privilegiate exploatează masele. Bineînțeles că Djlas sugerează de asemenea că această clasă nouă este sterilă, că ea nu aduce servicii societății pe măsura privilegiilor de care dispune. Dar, în privința

acestui punct decisiv, demonstrația este lipsită de rigoare. De aceea voi adresa lui Djilas aceeași obiecție ca și machiavelienilor: fie că regimul se numește democrație liberală, fie că se numește democrație populară, nu ascunde el de fapt o oligarhie? Problema este de fapt aceea de a ști cum își folosește aceasta puterea, care sunt regulile după care domnește, care este prețul și care este avantajul acestei domnii pentru colectivitate?

Problemele se pun dincolo de aceste aspecte.

1. Mai întâi: cine face parte din oligarhie? Cine face parte din minoritatea dominantă și în ce măsură este ușor de pătruns în această minoritate? Minoritatea care guvernează este mai mult sau mai puțin accesibilă sau inaccesibilă?

2. Care este tipul de oameni care au șansa, în fiecare tip de regim, să ajungă în rândul personalului politic?

3. Care sunt privilegiile de care beneficiază membrii minorității aflate la guvernare?

4. Care sunt garanțiile pe care acest tip de regim le dă celor guvernați?

5. Cine dispune în mod real de putere, în acest tip de regim, și ce semnificație are noțiunea, atât de frecvent folosită, „a deține puterea"?

În ce măsură minoritățile conducătoare din regimurile constituționale-pluraliste sunt ele accesibile sau inaccesibile? Totul depinde de genul și de fazele de dezvoltare ale acestor regimuri. În secolul al XIX-lea, în Marea Britanie și în Franța, era dificil să pătrunzi în rândul minorității aflate la guvernare când nu erai născut de partea cea bună a baricadei (în lipsa unei revoluții). Aceste minorități sun în prezent mai accesibile decât erau în secolul precedent, din motive care țin de structura societăților industriale. Cu cît un regim este mai democratic, cu atât mai mult se extinde sistemul de învățământ, cu atât mai mult sporesc șansele de ascensiune socială.

Regimurile constituționale-pluraliste, combinate cu civilizația industrială, nu acordă desigur *tuturor* cetățenilor *aceleași* șanse de a ajunge în poziții superioare; idealul egalității șanselor nu a fost atins nicăieri, dar minoritatea conducătoare nu mai este inaccesibilă și presupune mai multe căi de acces. În Franța, se poate ajunge în cadrul minorității aflate la putere fie prin intermediul poziției sociale datorate familiei, fie

trecând prin sindicatele muncitorești, grupările profesionale, fie trecând prin Universitate etc.

Care sunt oamenii care au cele mai bune perspective de carieră în regimurile constituționale-pluraliste?

Machiavelienii ne-au dat un răspuns pesimist, ei au spus că cei care reușesc în aceste regimuri parlamentare sunt în esență cei care știu să vorbească; oratorii nu sunt în mod necesar competenți pentru a conduce problemele publice. Regimurile parlamentare facilitează succesul celor care știu să manevreze cuvintele: nu trebuie să fii un sociolog profund pentru a descoperi o afirmație de acest fel. Avocații, oamenii legii, profesorii au mari șanse de a face carieră. Dar această afirmație, în ciuda banalității sale, nu este întotdeauna adevărată. Există țări în care lumea nu are încredere în bunii oratori, ba este chiar un soi de snobism care apreciază „lipsa de iscusință în vorbire". Unii profită de lipsa lor de talent oratoric pentru a se impune ca oratori. Cunosc cel puțin un președinte de Consiliu de miniștri lipsit de talent oratoric. Alte calități pot asigura promovarea: arta „discuțiilor pe culoare", „arta compromisului", „arta de a-i manevra pe oameni".

Machiavelienii spun că oamenii din parlamente, oratorii nu au simțul puterii, ceea ce este adesea adevărat. Cel care reușește într-un sindicat profesional sau într-un partid comunist nu aparțin aceluiași gen de oameni ca cel care reușește într-un parlament. Se poate specula la nesfârșit pe tema avantajelor și inconvenientelor diferitelor moduri de reușită. Regimurile pașnice favorizează, în mod inevitabil, spiritele pacifiste. Lumea de astăzi este guvernată de două tipuri de oameni, cei care au reușit prin război și cei care au reușit în pace. În republica de la Weimar, Hitler nu își putea realiza ambițiile, avea nevoie de un regim de alt tip decât cel parlamentar; ne îndoim că acest regim, altul decât cel parlamentar, a reprezentat un progres pentru cei guvernați. Aici intervine cea de-a treia întrebare.

Care sunt privilegiile acordate minorității guvernante într-un regim constituțional-pluralist și care sunt garanțiile date celor guvernați?

În acest sens, sunt de părere că regimurile constituționale-pluraliste sunt destul de ușor de justificat. Nu se poate spune că membrii minorității aflate la putere nu beneficiază de privilegii. Personalitățile din partide care nu câștigă alegerile emigrează de bună voie spre administrație (unde sunt numiți de parlament). În cazul unui eșec în cariera electorală, ei

găsesc „posibilități de repliere" și „locuri unde să se retragă în mod avantajos". Aproape toate minoritățile aflate la conducere, în special cela din democrațiile pluraliste, practică asocierile, sindicatul de ajutor reciproc. Cu toate acestea, publicitatea făcută acestor privilegii tinde să le limiteze posibilitatea de mișcare. Atâta timp cât oamenii nu vor fi guvernați de sfinți, cei care participă la guvernare vor încerca să profite de această poziție.

În fine, și acest lucru este esențial, regimul constituțional-pluralist este cel care oferă maximum de garanții celor guvernați. Nu se poate spune că exclude persecuțiile și nedreptățile; în Franța, epurarea din 1944-1945, maccarthysmul în Statele Unite au demonstrat că regimurile constituționale-pluraliste nu respectă întotdeauna principiile pe care le proclamă. (Dar regimul nu era încă instaurat în Franța 1944-1945, iar maccarthysmul a presupus mai mult persecuții de ordin social decât de stat.) Acestea fiind zise, este de ajuns să fi trăit în diverse tipuri de regimuri pentru a ști că există o diferență în ceea ce privește natura garanțiilor acordate cetățenilor de un regim constituțional-pluralist și garanțiile acordate supușilor în regimurile neconstituționale.

Sociologul italian Mosca și-a petrecut cea mai mare parte din viață încercând să explice mârșăviile regimurilor democratice pe care el le numea plutocrate. El a făcut cunoscut sistemul de privilegii, de interese particulare care se disimulează sub vorbele mari. Către sfârșitul vieții, a constatat, cu un amestec de ironie și de amărăciune, că regimul constituțional-pluralist oferă mai multe garanții cetățenilor decât orice alt regim cunoscut în istorie. Dar atenție: spun *garanții pentru cei guvernați.* Variabila, „garanții pentru guvernați" nu este singurul criteriu în funcție de care judecăm meritele regimurilor.

Regimurile constituționale-pluraliste se pot suprapune unor societăți în care alegerile, chiar și libere, nu acordă puterea decât reprezentanților minorităților privilegiate, de stil autocrat. Un regim caracterizat prin competiția între partide nu implică deschiderea minorității conducătoare și riscă să consacre puterea unei minorități anacronice. Ceea ce a demonstrat experiența europeană de un secol încoace este transformarea regimului într-un sens dat, de la votul cenzitar la votul universal, de la parlamentele aristocratice la parlamentele populate cu aleși prin vot universal, notabilități, profesioniști ai politicii, manipulatori de mase. În Europa s-a putut observa modificarea progresivă a modului de

recrutare a personalului politic: la început, cei aleși erau numai aristocrați, reprezentanți ai marii burghezii, notabilități, oameni ai legii; apoi au urmat profesorii, în prezent putem găsi în parlamente, în același timp cu aceste tipuri de oameni, aleși care au făcut carieră în sindicate, în activitățile profesionale și care reprezintă în mod mai direct masele populare.

Aceste regimuri au fost contemporane cu o revoluție în viața socială și economică care a avut ca rezultat creșterea nivelului de trai, generalizarea participării la muncă și poate chiar prăbușirea ierarhiilor tradiționale. Indivizii trăiesc concentrați în orașe, nu mai sunt încadrați de elitele tradiționale, votează în mod spontan pentru manipulatorii de mase sau pentru profesioniștii politicii.

Un alt mecanism politic a determinat această evoluție, în sensul popular, a regimurilor constituționale-pluraliste, vreau să spun logica alegerilor și a ideilor. Regimurile pe care le numesc constituționale-pluraliste se autointitulează republicane sau democratice, guvernanții se adresează celor guvernați ca și suveranilor lor. Ideile au pe termen lung o putere irezistibilă. Este dificil să plasăm suveranitatea populară, fie și în mod mitic, la nivelul poporului, fără a extinde progresiv dreptul de vot, fără a generaliza acordarea cetățeniei. Invocând ideile democratice, grăbim transformarea societăților. Atunci când guvernanții sunt aleși ai poporului, ei sunt în permanență preocupați de popularitate, de asentimentul celor guvernați: grandoarea și servitutea acestor tipuri de regimuri.

Să ne întoarcem acum la cea din urmă întrebare pe care am anunțat-o: cine deține *cu adevărat* puterea în aceste regimuri?

Mă voi mai referi aici nu la critica machiaveliană, ci la critica marxistă.

Potrivit marxiștilor, în special marxiștilor obișnuiți, regimurile pe care eu le numesc constituționale-pluraliste reprezintă democrații burgheze, în care partidele și adunările maschează domnia capitalismului. Nu se pune problema aici să discutăm ansamblul concepției marxiste, să analizăm doar teza politică propriu-zisă: clasa conducătoare din punct de vedere economic ar deține realitatea puterii. Este oare adevărat că, în aceste regimuri, partidele nu sunt decât o aparență și că puterea reală aparține unui mic număr de oameni care dețin, controlează sau girează instrumentele de producție? În ce măsură clasele dominante din punct de vedere economic se confundă cu minoritatea politică conducătoare?

Să evidențiem imediat faptul că ipoteza marxistă nu este absurdă, ea poate fi adevărată în anumite împrejurări, falsă în altele. Minoritatea care exercită puterea politică în favoarea mecanismelor electorale și parlamentare poate fi în același timp clasa care deține realitatea puterii economice. De fapt, coincidența între minoritatea privilegiată din punct de vedere economic și minoritatea conducătoare din punct de vedere politic are mai multe șanse să se realizeze într-o fază preliminară a dezvoltării societății industriale. Țările în care se observă această coincidență sunt în special cele în care minoritatea dominantă din punct de vedere economic este cea a marilor proprietari. Atunci când marea masă a populației trăiește la țară, introducerea votului universal favorizează alegerea unor reprezentanți ai clasei privilegiate din punct de vedere economic, cea care deține pământul și care constituie cadrul natural al maselor țărănești (încadrare acceptată cu pasivitate, entuziasm sau dezgust, n-are nici o importanță).

Coincidența dintre clasa dominantă din punct de vedere economic și minoritatea conducătoare din punct de vedere politic, în schimb, are mult mai puține șanse să se mențină atunci când 80% din populație trăiește de pe urma muncii la oraș, unde nu mai există nici o aristocrație naturală, comparabilă cu cea a proprietarilor de pământ sau a notabilităților de la sat. Orășenii nu cunosc o încadrare spontană, ei votează pentru reprezentanții partidelor care nu sunt sau care nu cred că sunt împuterniciții clasei privilegiate din punct de vedere economic.

A fost o vreme în care oligarhia parlamentară era simultan oligarhia economică și politică. În Anglia secolului al XVIII-lea, chiar și în Anglia începutului de secol al XIX-lea, realitatea era apropiată nu de versiunea marxistă a „monopoliștilor" care manipulează alegerile, ci de o conjunctură definită, coexistența într-o aceeași clasă conducătoare a puterii economice și a puterii politice. În prezent, în toate regimurile constituționale-pluraliste ale Europei occidentale și Statelor Unite, se constată o disociere de ordin fizic, dacă pot spune așa, între cei care exercită funcțiile politice și cei care exercită funcțiile economice conducătoare. În Statele Unite și în Marea Britanie, foarte adesea importanți oameni de afaceri exercită funcții politice importante. Nu a fost uitat cazul secretarului american al Apărării care a fost directorul uneia dintre marile societăți americane și care a lansat formula care a făcut înconjurul lumii: „Ceea ce este bine pentru General Motors –

spunea acesta – este bine pentru Statele Unite". Armonia prestabilită între interesul unei întreprinderi și interesul național este proclamată ca o dogmă căreia îi putem da de altfel un sens acceptabil, dar care a servit drept ilustrare celui mai comun marxism. Ilustrare simbolică oferită, este de la sine înțeles, de un om cinstit cu toată cinstea de care este capabil, convins nu că își critică țara, ci că o elogiază. Poate că nu se înșela în totalitate. Să trecem cu ajutorul imaginației dincolo de Cortina de fier și în loc să spunem: „Ceea ce este bine pentru General Motors este bine pentru Statele Unite"; să spunem „Ceea ce este bine pentru uzinele Putilov este bine pentru Uniunea Sovietică"; oare nu ar fi de acord toată lumea cu această afirmația? În cele din urmă, cele două afirmații au oare o semnificație atât de profund diferită?

Să revenim la întrebarea noastră: care este natura puterii de care dispun conducătorii din giganții industriali? De ce putere dispune minoritatea privilegiată din punct de vedere economic?

Prin termenul putere (poate ar fi mai potrivit să spunem autoritate) desemnăm capacitatea unui individ de a determina comportamentul unuia sau mai multora dintre semenii săi. În acest sens, toată lumea sau aproape toată lumea deține o minimă putere.

Dar puterea care ne interesează în acest moment este cea care rezultă de la instituții, de la locul ocupat de fiecare în cadrul unui sistem social, fie sistemul parțial al întreprinderii sau al economiei, fie sistemul global al societății în ansamblu. În acest curs consacrat regimului politic, mai presus de orice ne interesează puterea la nivelul statului.

Directorii dețin evident puterea în întreprinderile lor. Ei iau decizii care îi afectează pe toți muncitorii. Autoritatea de care dispune conducătorul unei firme naționalizate nu se deosebește de altfel în esență de autoritatea conducătorului unei întreprinderi private. Această autoritate, conform legii, antrenează o putere *de facto*, supusă unor necesități tehnice, unor exigențe administrative și unor obiceiuri sociale. Această putere a șefilor de întreprindere poate fi mai mare sau mai mică în funcție de țară sau în funcție de sectorul industrial, dar nu depinde în mod esențial de statutul de proprietate. Conducătorii Uzinelor Renault sunt reprezentanții colectivității, cei ai Uzinelor Citroën ai unei societăți pe acțiuni, și unii și ceilalți dețin același tip de putere sau exercită același tip de autoritate.

Un alt tip de putere ne interesează mai mult: care este relația între puterea șefilor de întreprinderi și deciziile luate de administrație sau de oamenii politici? Ceea ce deranjează nu este faptul că conducătorii societăților anonime dețin puterea în întreprinderile lor, ceea ce este evident și legitim, ci faptul că acționează, cel mai adesea clandestin, asupra funcționarilor și asupra oamenilor politici în sensul propriilor lor interese. Nimeni nu se îndoiește de faptul că șefii unei întreprinderi influențează anumite decizii luate de puterile publice. Vom evidenția în acest sens trei aspecte sau trei modalități: acțiunea cel mai adesea clandestină asupra funcționarilor, acțiunea de propagandă prin ziarele profesionale sau prin presa de mare tiraj și în fine, acțiunea directă, imediată, asupra miniștrilor.

Trebuie să facem deosebirea între acțiunea conducătorilor economici asupra puterii politice în vederea obținerii unor măsuri administrative sau a unor decizii legislative favorabile întreprinderii sau ramurii industriale respective și cea care tinde să impună guvernanților anumite decizii, referitoare la politica de ansamblu. Problema esențială este cea de-a doua: într-adevăr, cea dintâi impune înainte de toate numeroase studii particulare, studii astăzi la modă, cu atât mai mult cu cât nu este simplu să le duci la bun sfârșit. Într-adevăr, grupurile de interes nu au o existență oficială, exceptând Statele Unite, unde se vorbește de un „lobby" francez, un „lobby" chinez, grupuri organizate care urmăresc să facă presiuni asupra membrilor Congresului pentru a servi interesele politicii chineze sau ale politicii franceze. E de la sine înțeles că toate industriile își pot organiza „lobby"-uri.

Aceste acțiuni sunt adeseori eficiente, în toate țările cu regimuri constituționale-pluraliste. Cutare producător sau cutare grup de producători va obține cutare subvenții pentru export, cutare protecție vamală, lucru criticabil din punctul de vedere al interesului general. Astfel, reprezentanții unor interese private reușesc să obțină din partea administrației sau din partea conducătorilor politici concesii pe care niște despoți luminați nu li le-ar acorda. În raport cu valoarea optimă a gestiunii raționale, regimurile pluraliste-constituționale prezintă în mod sigur un deficit.

Adevărata întrebare se află dincolo de aceste lucruri: în ce măsură aceste minorități conducătoare din punct de vedere economic dictează politica generală a regimului?

Reformele sociale sunt paralizate de acțiunea minorităților privilegiate din punct de vedere economic? Avem o experiență incomparabilă, este de ajuns să deschidem ochii, să observăm evoluția socială de o jumătate de secol încoace pentru a consta că aceste minorități economice care ne par atotputernice nu au putut împiedica, în nici o țară din Europa occidentală, transformări față de care aceste minorități s-au manifestat întotdeauna cu ostilitate. Ele nu au putut împiedica naționalizarea unei părți a industriilor în Franța și în Marea Britanie. Ele nu au împiedicat cu siguranță extinderea legislației sociale.

Un marxist ar putea răspunde: aceste minorități au împiedicat totuși fenomenul de distrugere a capitalismului. În mod incontestabil, în regimurile constituționale-pluraliste, dreptul de proprietate asupra instrumentelor de producție nu a fost desființat. Politica dusă de aceste regimuri nu a afectat în mod esențial interesele celor care se consideră că fac parte din minoritatea privilegiată din punct de vedere economic. În singurul exemplu pe care îl cunoaștem de distrugere totală a capitalismului, regimul constituțional-pluralist a dispărut și el. Atunci când a fost desființat definitiv dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producție, a fost suprimată în același timp competiția între partide. În interiorul sistemelor constituționale-pluraliste, au existat până în prezent limite impuse reformelor cu caracter socialist. Dar aceste limite au fost mai puțin restrictive decât se credea. Mulți teoreticieni socialiști declarau că niciodată clasa numită capitalistă nu va accepta în mod pasiv reforme ca acelea care au fost introduse de laburiști în Anglia în 1945.

În economia politicii interne, reformele posibile, în pofida minorităților privilegiate din punct de vedere economic sau datorită acestora, sunt foarte ample. Chiar și în prezent este imposibil să se fixeze o limită începând de la care rezistența minorităților privilegiate ar deveni de neînvins fără violență.

Probabil că nu în asta constă încă problema decisivă. Oare cei pe care îi numim în mod vulgar „monopoliști", conducătorii marilor întreprinderi industriale, dictează în secret politica statelor?

Dezbaterea acestei probleme este anevoioasă. O parte din auditorii mei sau din cititorii mei sunt siguri dinainte că acesta este adevărul. Nu le pot zdruncina convingerea, pentru că sistemul lor de interpretare presupune explicarea erorilor mele. Având o anumită imagine despre modul în care funcționează regimurile constituționale, ei consideră că

ochii mei sunt închiși în fața unor realități, nu printr-un refuz conștient al adevărului, ci datorită situației mele sociale.

După aceste aspecte introductive, iată cum văd eu această problemă.

De mai bine de zece ani, vicisitudinile carierei mele m-au determinat să urmăresc politica franceză mai îndeaproape decât în timpul tinereții mele universitare. Una dintre decepțiile mele a fost să constat că cei care, potrivit reprezentării marxiste despre lume, determină cursul evenimentelor, cel mai adesea nu au concepții politice; referitor la majoritatea problemelor discutate în Franța de zece ani încoace, era imposibil să spunem ce anume voiau capitaliștii francezi, mari, mici, mijlocii, „monopoliștii" sau oamenii trusturilor. Am întâlnit câțiva reprezentanți ai acestei „rase blestemate", niciodată nu au avut o părere hotărâtă și unanimă asupra politicii ce trebuie adoptată în Indochina, Maroc sau în Algeria. Sunt dispus să accept că cel care avea interese într-un loc anume de pe glob era sensibil la anumite argumente. Dar această banalitate nu este în întregime adevărată. În privința Marocului, „marii capitaliști francezi" erau împărțiți în două grupuri, dintre care unul considera că ar avea mai mari șanse într-un Maroc independent, iar celălalt se temea că lucrurile ar merge mult mai rău în acest caz. Capitaliștii erau divizați și în ceea ce privește o întrebare esențială: care este politica colonială cea mai conformă cu interesele capitaliste?

Am regăsit, în grupul „monopoliștilor" sau al „marilor capitaliști" incertitudinile, îndoielile și disputele care erau evidențiate în piețele publice, în presă sau în Parlament. Pentru a-mi imagina că ei au condus politica franceză ar trebui să presupun că unii dintre ei aveau capacitatea de a-și impune politica.

O experiență de acest tip poate oare fi generalizată? Nu s-a demonstrat că lucrurile se petrec la fel în toate țările. În Statele Unite, în prezent, directorii marilor societăți exercită o influență asupra mediilor guvernamentale; ei își exercită mai mult influența asupra administrației republicane decât acum câțiva ani asupra administrației democrate. Oricare ar fi administrația, ei au întotdeauna reprezentanți la Washington, care îndeplinesc funcții oficiale sau oficioase, vorbesc, sfătuiesc, acționează.

Sunt ei reprezentanții *unei* politici determinate? Și în acest sens am îndoieli. Nu cred că putem spune că „monopoliștii" din Statele Unite sunt de acord asupra unei diplomații precise. În măsura în care au

preferințe, acestea sunt, potrivit experienței mele, adesea inverse celor care li se atribuie. De exemplu, reprezentanții marelui capital american nu au fost niciodată deplin convinși că pasiunea anticomunistă a fost cu adevărat justificată. Numeroși oameni de afaceri înclinau mai degrabă spre un acord cu Uniunea Sovietică decât spre o politică agresivă. Una dintre cărțile lui James Burnham conține un capitol ironic care se intitulează „Înclinația spre sinucidere a capitalismului american". El îi reproșează acestuia că a încercat mai presus de orice să facă afaceri chiar cu cei mai aprigi dușmani. Industriașii americani au contribuit în mare măsură la succesul primului plan cincinal sovietic; lipsiți fiind de clarviziune, ei vor fi întotdeauna dispuși să subordoneze interesul public pe termen lung dorinței de a obține profituri.

Nu spun că acesta este spiritul constant al tuturor claselor privilegiate din punct de vedere economic în lumea capitalistă, voi spune că în majoritatea cazurilor pe care am putut să le observ în mod direct, reprezentanții marelui capitalism sunt mai puțin „politizați" decât s-ar crede. Convingerile lor politice sunt mai puțin direct legate de afacerile lor decât admite acest lucru interpretarea curentă.

Mi s-ar putea reproșa că am abordat exemple particulare, favorabile tezei mele. Exemplele sunt posterioare celui de-al doilea război mondial. Ori, după cel de-al doilea război mondial, capitaliștii au descoperit că imperialismul nu plătea. Starea de spirit pe care o observ este rodul reflecțiilor recente, războiul a devenit o întreprindere prea costisitoare, țările subdezvoltate nu mai trebuie să dea socoteala metropolelor care trebuie să investească bani în ele. Oare ezitarea nu ține de faptul că foștii imperialiști sunt astăzi divizați în ceea ce privește cea mai bună modalitate de a menține sau de a lichida imperialismul? Poate că această obiecție conține o fărâmă de adevăr. În trecut, în anumite împrejurări, intervenția marilor interese economice în afacerile politice a fost mai netă. Totuși, lucrările consacrate rolului marilor interese economice în cuceririle coloniale nu conduc la concepții simple sau la teze categorice. Au existat cu siguranță cazuri în care incitarea la cucerire a aparținut lumii economice, dar cel mai adesea inițiativa a aparținut personalului politic. Se repetă adesea o frază celebră a unui faimos cancelar german de dinainte de cel de-al doilea război mondial: „De fiecare dată când vorbesc despre Maroc, toate băncile amenință că intră în grevă." Wilhelmstrasse, sediul Ministerului german al Afacerilor Străine, era preocupat de Maroc mai

mult decât marii capitaliști. Conducătorii economici, francezi și germani erau dispuși să facă compromisuri în privința problemei marocane.

În momentul în care Italia a întreprins campania din Tripolitania, guvernul a fost cel care a angajat Banca Italiei să achiziționeze acțiuni acolo și care i-a acordat în schimb monopolul emiterii de monedă în Italia. Nu neg faptul că în anumite ocazii reprezentanții intereselor capitaliste au făcut presiuni asupra oamenilor de stat. Ceea ce vreau de fapt să spun este că nu e adevărat că minoritatea care conduce marile concentrații industriale constituie un grup unic având o reprezentare comună a lumii și o voință politică *unică*. Niciodată și nicăieri nu s-a constatat această cristalizare în clasă conștientă de sine a conducătorilor organizațiilor economice.

Nu este adevărat nici că, în măsura în care putem judeca acest lucru potrivit unei anumite experiențe, acești reprezentanți ai marilor interese economice îi „tiranizează" pe conducătorii politici și le impun anumite decizii. Cei care girează marile concentrări industriale exercită, în mod normal și legitim, o influență asupra politicii țării. A-i descrie ca pe niște despoți care manipulează marionetele politice, înseamnă să facem o concesie mitologiilor. Reprezentanții marilor interese nu merită nici acest exces de onoare, nici această josnicie.

Ar fi un exces de onoare să îi înzestrăm cu o inteligență superioară și să îi credem capabili, pentru că știu să conducă niște uzine, să manipuleze presa, partidele și Parlamentul. Conducătorii concentrărilor industriale seamănă cu ceilalți oameni. A ne imagina că jocul politic nu este decât un ecran în spatele căruia se disimulează atotputernicia lor este doar o aberație pasională care explică ura față de un sistem economic. Trebuie să detestăm marile întreprinderi pentru a vedea în conducătorii lor asemenea virtuți detestabile. Cel care nu are sentimente patetice în privința lor îi consideră mai umani, foarte ocupați, mai întâi de afacerile lor, nerăbdători să obțină cutare sau cutare lucru de la oamenii politici, dar fără a avea o viziune asupra lumii și cu atât mai puțin o organizație care să le permită să conducă.

Ei nu merită nici acest exces de josnicie. Dacă acești despoți ar fi atât de diabolici, ei ar antrena umanitatea în război din dorință de profit. Odinioară unii credeau că ar fi de ajuns să naționalizeze industria de armament pentru a asigura pacea. Naționalizările au avut cel puțin meritul că au spulberat aceste iluzii. Relațiile între națiuni nu

sunt pacificate pentru că unii au fost privați de șansa de a se îmbogăți fabricând tunuri.

Minoritățile conducătoare ale economiei, în regimurile constituționale-pluraliste, exercită o influență mai mare sau mai mică în funcție de țări și epoci, ele nu dețin o forță ultimă – nici pentru a face bine, nici pentru a face rău.

VIII

ÎN CĂUTAREA STABILITĂȚII ȘI A EFICIENȚEI

Regimurile constituționale-pluraliste sunt oligarhice la fel ca toate regimurile politice, dar mai puțin decât majoritatea regimurilor cunoscute. Este adevărat că, în aceste regimuri, în epoca noastră, minoritățile dominante din punct de vedere economic sunt întotdeauna legate de mediile politice conducătoare, dar faptul cel mai caracteristic este disocierea puterii sociale sau economice pe de o parte, de puterea politică pe de altă parte. Cei care exercită funcțiile cele mai importante din punct de vedere politic nu sunt ei înșiși oameni care dețin pozițiile cele mai importante din punct de vedere social.

Această dualitate a elitei sociale sau economice și a personalului politic are ca rezultat o divizare a puterii; în loc ca aceasta să se concentreze în mâinile unui mic număr de oameni, se ajunge la a nu mai ști, în regimurile constituționale-pluraliste, cine ia în realitate deciziile. Dat fiind că această difuzare sau dispersare a puterii dă puțină satisfacție spiritului, se înmulțesc fabulațiile potrivit cărora câțiva oameni dețin din umbră, adevărata putere, căutată zadarnic în realitatea scenei politice. Astfel iau naștere, într-o ordine a demnității, legenda iezuiților, cea a francmasonilor, cea a companiilor petroliere, și în fine, la nivel superior, cea a monopoliștilor.

Personal, nu cred că aceste regimuri sunt mai unificate sau mai inteligente decât îi apar unui observator. „Manipulatorii" sunt rodul imaginației dușmanilor lor.

Dacă această analiză este exactă, adevărata problemă a regimurilor constituționale-pluraliste din epoca noastră nu este, sau nu aceasta

este singura problemă, de a atenua caracterul oligarhic al guvernului, ci mai ales aceea de a atenua riscul de dispersare a puterii și de neputință a guvernelor.

Cea de-a doua polemică, complementară polemicii împotriva oligarhiei, vizează instabilitatea, slăbiciunea sau ineficacitatea acestor regimuri. Este adevărat că aceste regimuri sunt instabile, agitate, că uneori nu se știe cine exercită puterea și pentru cât timp. Orice guvern are în mod normal două obiective, pe de o parte să rămână la putere, pe de altă parte să exercite puterea în interesul comun. În regimurile constituționale-pluraliste grija de a rămâne la putere pare uneori să prevaleze asupra dorinței de a servi interesul colectiv (dar despre ce guvernanți n-am putea spune același lucru!).

Din punct de vedere teoretic, guvernantul ideal – consilierul prințului sau filosoful –, prim-ministrul Republicii, permanent preocupat să nu furnizeze arme opoziției, nu îi seamănă deloc. Ba mai mult, cei care exercită autoritatea trebuie să țină cont în permanență de reguli multiple, cele ale constituției, cele ale administrației, ei sunt supuși influenței grupurilor de presiune, expuși proastei dispoziții a presei. Nimic nu este mai ușor decât să reprezinți guvernanții paralizați de frânele pe care toate regimurile de acest tip par să aibă tendința să le multiplice.

Voi admite imediat că absența unor reguli constituționale și administrative facilitează în anumite cazuri acțiunea. A fost nevoie de mai mulți ani pentru a construi o clădire destinată facultății de științe într-un loc rezervat, inițial, unei alte destinații. Nu ar fi necesar să se schimbe esența regimului pentru a se realiza o eficiență administrativă mai mare.

Cea de-a doua remarcă pe care aș vrea s-o fac, o împrumut dintr-un text care îi aparține lui Montesquieu. În lucrarea sa *Les Causes de la grandeur et de la décadence des Romains*, el scrie:

„De fiecare dată când vom constata că toată lumea este liniștită într-un stat care își spune Republică, putem fi siguri că libertatea este doar o vorbă goală. Ceea ce numim unirea într-un corp politic este un lucru foarte echivoc; unirea reală este o unire armonioasă care face ca toate partidele, oricât de opuse ni s-ar părea, să concureze la binele general al societății, așa cum niște disonanțe în muzică contribuie la

acordul total. Poate fi vorba despre unire într-un stat în care se crede că nu există decât tulburări, adică o armonie din care rezultă fericirea care doar ea înseamnă adevărata pace. Există această unire așa cum există elementele care compun acest univers etern legat prin acțiunea unora și prin reacțiile celorlalte."

N-aș îndrăzni să spun că fericirea cetățenilor se măsoară în funcție de intensitatea tulburărilor politice, resimțite de cetate, dar nici calitatea unui regim politic nu se măsoară în funcție de pacea aparentă.

După aceste remarci preliminare, să încercăm să vedem cum încearcă aceste regimuri să atenueze neajunsurile care le amenință, adică instabilitatea și eficiența.

Aș risca mai întâi o afirmație generală. Stabilitatea pare să aibă drept condiții fundamentale, mai întâi *acordul între regulile constituționale și sistemul partidelor*, în al doilea rând *acordul între ansamblul constituției și partide pe de o parte și infrastructura socială sau preferințele colectivității pe de altă parte.*

Practic vorbind, remarcăm două direcții în care se poate obține puterea executivă care iese din bătălia partidelor stabilă și eficace.

Cea dintâi direcție este cea a Statelor Unite: și anume aceea de a face să rezulte puterea executivă dintr-o consultare, mai mult sau mai puțin directă, a electoratului potrivit unei proceduri diferite de cea prin care sunt aleși membrii adunărilor. Constituția americană folosește până la capăt acest principiu. Executivul este stabil prin natura lui deoarece șeful executivului este ales la fiecare patru ani, iar mandatul său nu poate fi anulat decât în cazul unei incapacități fizice a acestuia. Ca reprezentant al întregii colectivități, el are, ca să zicem așa prin decizie constituțională, un prestigiu și o autoritate superioare acelora dintre aleși care nu reprezintă decât o fracțiune a colectivității.

Cea de-a doua direcție în care se poate acorda autoritate și stabilitate executivului este cea a Marii Britanii, unde guvernul este expresia unei majorități parlamentare. Guvernul durează atâta timp cât durează această majoritate, adică în general atâta timp cât adunarea însăși și are posibilitatea de a acționa pentru că este aproape sigur că va obține asentimentul adunării.

Aceste două sisteme constituționale nu asigură stabilitatea și autoritatea decât în măsura în care sunt adaptate la structura sistemului partidelor.

Imaginați-vă, în Statele Unite, partide disciplinate ca partidele englezești; regimul nu mai poate funcționa. În mod efectiv, regimul funcționează în Statele Unite chiar și atunci când președintele aparține unui partid și majoritatea parlamentară din cele două adunări altui partid. Această cooperare între un președinte democrat și o majoritate republicană, sau invers, impune ca senatorul sau parlamentarul care aparține partidului democrat să poată aproba o propunere a președintelui republican, altfel spus indisciplina partidelor. Dacă vă imaginați, de pildă, regimul prezidențial și cel al partidelor disciplinate, regimul nu funcționează decât cu condiția ca adunarea și președintele să aparțină aceluiași partid.

În schimb, regimul britanic nu funcționează astăzi decât datorită disciplinei de partid. Dacă vă imaginați, în parlamentul britanic, libertatea de vot a deputaților, această constituție, pe care o admirăm, încetează să fie exemplară. Și asta nu e totul: cele două partide principale trebuie să fie îndeajuns de apropiate unul de altul. Imaginați-vă două partide, dintre care unul este profund liberal, în sensul economic al termenului, iar celălalt un adept înfocat al planificării: alternanța partidelor la putere se va traduce printr-o schimbare a legislației.

Aceste remarci ilustrează afirmația generală: nu regula constituțională ca atare este cea care asigură stabilitatea și eficiența, ci acordul între această regulă și structura sistemului partidelor, natura partidelor, programele lor, chiar concepția lor despre jocul politic.

Regimul american presupune evident un pericol: nu numai pe cel al paralizării datorită opoziției între președinte și adunări, ci și pe cel al unei lovituri de stat. Când influența americană a răspândit în alte țări regimul înrădăcinat în Statele Unite, s-a asistat la o creștere a numărului loviturilor de stat. Într-o oarecare măsură, regimul american este în permanență imobilizat între amenințarea unui *pronunciamento* și cea a unei paralizări. Când prezentăm regimul prezidențial american ca pe o garanție de eficiență, uităm că acesta a fost conceput cu o intenție exact opusă. Cei care au redactat constituția s-au străduit să limiteze posibilitățile de acțiune ale guvernanților, inspirați de pesimismul liberal potrivit căruia cei care dețin puterea au întotdeauna tendința să abuzeze de ea.

Tot astfel, regimul britanic presupune nu numai o cooperare posibilă între cele două partide, ci o limitare a puterii de care fiecare dintre ele beneficiază pe rând. Dacă partidul laburist ar fi vrut să abuzeze de șansele

pe care i le-a oferit victoria electorală din 1945, conservatorii ar fi considerat că regimul era periculos prin el însuși.

Ici și colo se observă una dintre condițiile necesare funcționării regimului constituțional-pluralist: *disciplina ambițiilor*. Atât în regimul britanic cât și în regimul american există o carieră a onorurilor, etape succesive ce trebuie parcurse. Numărul pretendenților la funcția supremă nu este nelimitat.

Această stabilitate asigurată, fie de durata legală în cadrul regimului prezidențial, fie de coerența majorității în cadrul regimului parlamentar, presupune oare autoritate? Răspunsul imediat este: desigur că nu. Remarcă importantă pentru candidații la reforma instituțiilor: nu este de ajuns ca un guvern să dureze câțiva ani pentru ca el să dispună de puterea de a acționa.

Cine determină capacitatea de acțiune în regimul american? Președintele nu reușește să își impună voința decât pe măsura prestigiului de care se bucură și a hotărârii de care dă dovadă. Nu instituțiile americane sunt cele care garantează o autoritate suficientă puterii executive, ele oferă numai oamenilor care exercită funcții de conducere șansa de a exercita autoritatea necesară. Esențialul este ca președintele să reușească să obțină ratificarea propunerilor sale de către adunări. Acest lucru se întâmplă destul de rar. Dat fiind că alegerile au loc din doi în doi ani, lunile în care președintele nu poate acționa sunt numeroase.

În ceea ce privește regimul de tip britanic, în mod incontestabil guvernul care dispune de o majoritate coerentă poate face teoretic absolut orice. Dar aici intervine o altă caracteristică a regimurilor constituționale-pluraliste. Limitele în care poate acționa guvernul nu sunt definite de instituții așa cum sunt ele consemnate în texte, ci sunt determinate și îngrădite de ceea ce numim, în lipsa unui termen mai potrivit, opinia publică. În fiecare clipă, un guvern constituțional-pluralist crede că poate face anumite lucruri și că nu poate face alte lucruri.

Ce poate face însă în realitate? Nimeni nu poate da un răspuns precis la această întrebare. Posibilitățile depind în mare măsură de ceea ce cred guvernanții. Imposibilitatea e creată de lipsa de încredere a guvernanților în ei înșiși.

În Franța, guvernanții recunosc numai în particular ceea ce pot și ceea ce nu pot, niciodată în public. Ei mărturisesc cu plăcere interlo-

cutorilor lor ceea ce consideră că este posibil în funcție de starea de spirit a parlamentarilor și a opiniei publice.

În Marea Britanie, guvernul ar fi putut oare, începând din 1933, să treacă mai rapid la reînarmare decât a făcut-o? Opinia publică împiedica oare guvernele succesive, în perioada 1933-1939, să pregătească în mod eficient războiul pe care majoritatea îl simțea că se apropie? Cert este că majoritatea guvernelor au estimat că măsurile pe care le considerau în particular necesare nu vor fi aprobate de opinia publică. În prezent, Marea Britanie se confruntă cu o problemă de aceeași natură; nu o problemă legată de reînarmare, ci o problemă economică. În particular și chiar și în presă, problema se pune în următorii termeni: guvernul britanic ar putea oare, pentru a menține valoarea monedei naționale, pentru a stabiliza prețurile, să fie de acord cu un anumit procent de șomeri? Care este numărul de șomeri acceptabil pentru opinia publică, pentru presă, pentru sindicate și pentru public în general? Întrebări de acest fel permit stabilirea unei marje de acțiune a guvernelor constituționale-pluraliste.

Aceste regimuri sunt definite de lupta constantă între interesele private sau interesele private-colective. Interesul colectivității în ansamblu riscă să dispară în tumultul propagandelor de partid; de unde necesitatea de a crea instanțe, care să nu facă obiectul rivalităților de partid sau de grup. În termeni abstracți, remediul e simplu: trebuie asigurată imparțialitatea sau depolitizarea administrației, asigurată o cât mai mare libertate a presei, nu numai în raport cu guvernele ci în raport cu partidele și cu grupurile de interes, o presă în care cei care scriu au dreptul să spună ceea ce consideră că este util pentru întreaga colectivitate. În fine, trebuie mărit numărul comisiilor de tipul comisiilor regale britanice, alcătuite din oameni care sunt mai presus de pasiunile obișnuite, cărora li se încredințează grija de a studia din punct de vedere obiectiv și științific o problemă de gestiune. Consiliile nu îi scutesc pe oamenii politici de problema de a alege, dar exercită o presiune morală asupra alegerii lor.

Am putea adăuga, dacă am vrea, o ultimă remarcă: mai presus de administrația imparțială, de presa obiectivă și de comisiile de anchetă, este necesar ca cei care participă la lupta de partid, adică partidele și grupurile de interese, să nu acorde prea mare importanță apărării cauzelor lor particulare și să își păstreze în egală măsură simțul interesului colectiv,

ca și interesul pentru jocul politico-economic. Este mult mai ușor să asiguri funcționarea unui sistem constituțional-pluralist atunci când sindicatele patronale și muncitorii își asumă o dublă funcție, dintre care una este de ordin revendicativ și cealaltă de încadrare. Înțeleg prin funcție *revendicativă* acea funcție pe care o exercită toate sindicatele în favoarea membrilor lor; prin funcție de *încadrare* înțeleg o acțiune subtilă și camuflată, pentru a descuraja revendicările excesive și pentru a obține în același timp satisfacerea revendicărilor moderate.

Acest limbaj se aplică unor realități pe care le putem observa. În Marea Britanie, sindicatele muncitorești sunt în egală măsură instituții de încadrare a maselor populare cât și instituții revendicative. Revendicarea în stare pură riscă să devină revoluționară și să schimbe cadrul regimurilor constituționale-pluraliste.

Aceste regimuri sunt oare în esență ineficiente?

Cea dintâi dificultate, pentru a răspunde la întrebare, este că regimurile nu sunt decât unul din factorii eficienței sau ineficienței guvernanților sau al țărilor. Atunci când spunem: regimurile constituționale-pluraliste sunt oare eficiente? trebuie să adăugăm imediat: regimurile neconstituționale sunt oare eficiente? Nu există nici un motiv pentru ca același răspuns să fie valabil pentru regimul spaniol de astăzi, pentru regimul german din perioada celui de-al Treilea Reich și pentru regimul sovietic. Altfel spus, orice afirmație generală referitoare la eficiența sau ineficiența acestor tipuri de regimuri ar fi o afirmație hazardată, ea ar presupune că urmările unui regim pot fi determinate în mod abstract, făcând abstracție de natura țării și de asemenea de oamenii care fac să funcționeze aceste instituții.

Din acest moment, trebuie să ne întrebăm care sunt factorii ineficienței legați de esența unui regim constituțional-pluralist. Care este tipul de ineficiență care amenință un regim de acest fel?

Cea dintâi amenințare, o cunoaștem bine, este riscul de conservatorism sau de paralizie, prin concesii excesive făcute de guvernanți slabi unor interese private.

Cea de-a doua amenințare provine din tentația perpetuă a guvernanților de a ceda nu în fața unor revendicări particulare, ci înclinației generale a oamenilor spre ușurință; vreau să spun de a sacrifica necesitățile pregătirii militare dorinței de bunăstare, normală la oameni într-un regim oricare ar fi el.

În fine, cea de-a treia amenințare este sacrificarea prosperității economiei sau a colectivității în ansamblul ei datorită incapacității de a alege o politică coerentă.

Toate regimurile constituționale-pluraliste sunt amenințate de conservatorism; îmi amintesc că i-am scandalizat, înainte de cel de-al doilea război mondial, pe unii dintre colegii mei, de la *Société Française de Philosophie*, spunându-le că regimurile democratice, pe care le numesc în acest capitol constituționale-pluraliste, sunt în esență conservatoare. Afirmația este prea radicală; dar este adevărat că orice regim constituțional-pluralist, în zilele noastre, este amenințat de paralizia puterilor cu cât durează mai mult. De unde rezultă fenomenul de revoluție sau de pseudorevoluție pentru a întineri puterea și a-i restitui capacitatea de acțiune. În regimurile care funcționează bine, este vorba despre pseudorevoluție. Brusc, legiuitori sau miniștri primesc, dintr-un motiv sau altul, o putere superioară celei de care dispun în mod normal guvernanții și o folosesc pentru a realiza rapid reformele. Am avut de-a face cu pseudorevoluția din 1936 a Frontului Popular, am avut de-a face cu o a doua pseudorevoluție în 1945 după eliberare, englezii au avut de-a face cu o pseudorevoluție în 1945. Toate regimurile de acest tip cunosc o alternanță între fazele în care guvernanții au o autoritate redusă și sunt împiedicați din toate părțile de grupuri particulare și mișcările de opinie mai mult sau mai puțin violente care dau guvernanților posibilitatea de a acționa.

Poate că aceasta nici nu este o caracteristică a regimurilor constituționale-pluraliste. *L'Ancien Régime*, de dinainte de 1789, a fost la rându-i paralizat de sporirea privilegiilor și a drepturilor dobândite, ceea ce în cele din urmă a avut ca rezultat o slăbire accentuată a puterii monarhice, deși neconstituțională. Revoluția franceză a fost interpretată de unii drept o formă extremă de întinerire, de consolidare a puterii.

Mai mult, în perioadele în care, în principiu, nu se întâmplă nimic, se pot întâmpla multe. De exemplu, în primii zece ani de după cel de-al doilea război mondial, una dintre formulele folosite în mod curent a fost aceea a imobilismului, dar în toată această perioadă societatea franceză s-a schimbat mult mai mult decât în deceniile precedente.

Altfel spus, dificultatea de a acționa a guvernanților nu este încă o măsură exactă a conservatorismului societății. Societatea se poate schimba în pofida unor guverne reduse la mijloace de acțiune limitate și, pe de

altă parte, este posibil ca societatea să se schimbe puțin chiar în situația în care guvernele au capacitate de acțiune. În aceste regimuri, guvernul nu este în mod necesar motorul schimbărilor. Am putea spune, și această afirmație nu are nimic paradoxal, că adesea aceste regimuri funcționează bine atunci când motorul îl constituie societatea, iar frâna guvernul. Societatea este supusă unor schimbări rapide datorită vitalității economiei, guvernul intervine în mare măsură pentru a atenua șocurile pe care le produc asupra grupurilor sau asupra indivizilor transformările pe care le impune creșterea economică. Nu uitați că situez aceste regimuri în civilizația industrială pe care am studiat-o în anii precedenți. Ori, în cadrul civilizației industriale, schimbarea se face de la sine. Numai o rezistență extrem de eficace a guvernanților poate împiedica transformările economice. În majoritatea cazurilor, paralizia care amenință să blocheze mecanismele constituționale nu este de ajuns pentru a împiedica schimbările economice și sociale al căror motor este societatea însăși.

Regimurile comportă avantajele și inconvenientele dispersării puterii și a protecției explicite a intereselor private. Prin definiție, ele nu pot fi autorul unor acțiuni de răsunet comparabile cu cele ale regimurilor în care guvernanții nu cunosc piedici, nici nu pot comite erori de aceleași dimensiuni. Într-un regim constituțional-pluralist, nu este de conceput ceva comparabil cu colectivizarea agrară din Rusia anilor 1929-1935.

Să nu uităm totuși că și în aceste regimuri am putut constat că există fenomene, în anumite privințe aproape la fel de cumplite, cum ar fi de pildă criza din anii 1930-1933. Aceste regimuri sunt capabile nu să comită acțiuni monstruoase, ci să suporte în mod pasiv consecințele fenomenelor monstruoase.

Pentru a ajunge la o concluzie provizorie, să spunem că în mare și în majoritatea cazurilor, un regim constituțional-pluralist este preferabil unui regim cu partid monopolist atunci când se urmărește clădirea unei economii a bunăstării.

Să trecem acum la cea de-a doua amenințare, sacrificarea colectivității în favoarea cetățenilor.

Am în minte deosebirea pe care Pareto o face în lucrarea sa *Tratat de sociologie generală* între interesul colectivității considerată ca o unitate, o entitate și interesul *pentru* colectivitate, adică pentru indivizii care o alcătuiesc.

Pareto considera că maximum de interes pentru membrii colectivității nu va fi atins atâta timp cât pot spori satisfacțiile unor cetățeni fără a le diminua pe ale celorlalți. Dar acest maximum de interes, dacă corespunde unui maximum de bunăstare, nu se confundă în mod necesar cu interesul colectivității considerate ca o unitate politică. A acorda maximum de bunăstare cetățenilor pune uneori în pericol existența, apărarea colectivității înseși.

În această privință, cea dintâi remarcă va fi banală: aceste regimuri sunt, în esență, regimuri pașnice. Nimeni nu se va gândi, în cadrul unei colectivități organizate pentru război, să instituie în permanență rivalitatea intereselor și a partidelor. Dacă este acceptată rivalitatea intereselor și a partidelor, asta înseamnă că se dorește pacea. De aceea, aceste regimuri, față în față cu regimuri a căror esență este diferită, sunt extrem de stânjenite. Să luăm câteva exemple îndeajuns de îndepărtate pentru a nu stârni discuții. În perioada 1933-1939, regimurile constituționale-pluraliste păreau decadente pentru că aveau de luptat cu regimuri întrupate în oameni al căror mod de a gândi și al căror stil de acțiune era diferit de stilul de gândire și de metoda de a acționa a conducătorilor din regimurile parlamentare. Aceștia cred în compromisuri și nu le place violența, liderul unui partid monopolist se încrede în violență și disprețuiește compromisurile. Conducătorii regimurilor fasciste considerau că războiul este legea istoriei, iar cucerirea este sfârșitul firesc al tuturor colectivităților vitale. Regimurile constituționale-pluraliste, în secolul XX, sunt prost adaptate la cucerire și chiar, până la un anumit punct, la pregătirea războiului.

Bineînțeles că regimurile pe care le studiem au cucerit mari imperii în secolul al XIX-lea (și le-au pierdut în secolul XX). Dar problema este aceea de a ști, cu precizie, de ce chiar acest tip de regim a putut realiza atâtea cuceriri în secolul trecut și le-a pierdut atât de repede în secolul de față. A spune, în general, că aceste regimuri sunt incapabile să cucerească este un lucru dezmințit de experiența secolului trecut; a constata incapacitatea lor de a se adapta la menținerea cuceririlor în secolul XX este un alt fapt de experiență.

Să ne limităm în acest sens la o singură remarcă: aceste regimuri sunt tot mai lipsite de mijloace ideologice care să justifice existența imperiilor lor și nu mai au nici capacitatea de violență, nici capacitatea

de ipocrizie necesară pentru a duce în permanență o politică ce contravine ideilor lor.

Aceste afirmații nu sunt adevărate decât pe termen lung. Pe termen scurt, și în mod accidental, se pot petrece multe lucruri care dezmint afirmațiile pe care tocmai le-am formulat. Cuceririle, în secolul trecut, erau ușor de făcut datorită superiorității militare a popoarelor europene; pe de altă parte, ele erau într-o anumită măsură justificate de o doctrină a misiunii civilizatoare. În secolul nostru, nu mai funcționează acest sistem.

Dacă vrem să evidențiem relațiile între aceste două tipuri de regimuri și război, există un alt aspect al problemei pe care nu trebuie să îl uităm: o dată angajate în război, aceste regimuri merg uneori mai departe decât regimurile de alte tipuri. Am în minte un exemplu precis: mobilizarea comparată a Marii Britanii și a Germaniei hitleriste în perioada 1939-1945; mobilizarea oamenilor și a resurselor a fost mult mai grăbită în Anglia democratică decât în cel de-al Treilea Reich. Este ușor de răspuns că, pe timp de război, aceste regimuri își schimbă natura; într-o anumită măsură este adevărat, lupta de partid se suspendă pe timp de război. Experiența Marii Britanii confirmă o afirmație din lucrarea *Despre democrație în America*.

Tocqueville a scris că regimurile pe care le numește democratice au această dublă particularitate de a avea greutăți în a pregăti războaiele și mult mai multe greutăți în a le opri după ce le-au declanșat. Cele două fenomene sunt legate: le este greu să pregătească războiul pe timp de pace pentru că, în democrații, regimuri de pace, guvernanții se străduiesc să favorizeze dorințele care se presupun că aparțin cetățenilor. După intrarea în război, se produce un fel de răsturnare. Regimul, transformat o dată cu primele salve de tunuri, este atât de diferit de regimul de pace încât este tentat să meargă până la capăt și să obțină victoria, pentru a pune capăt, o dată pentru totdeauna, acestor necesități ingrate și pentru a reveni cel mai rapid posibil la starea normală. De unde și reticența de a pregăti și incapacitatea de a opri războiul.

Să ne oprim acum la cea de-a treia amenințare: până la ce punct sunt capabile aceste regimuri să asigure funcțiile indispensabile binelui colectivității?

Regimurile constituționale-pluraliste sunt oare ineficiente în ceea ce privește dezvoltarea economiei? Dacă ținem cont de experiență,

putem afirma acest lucru. La urma urmei, aceste regimuri există în țările cele mai bogate, unde nivelul de trai este cel mai ridicat. Economia bunăstării a înflorit în țări ca Statele Unite, Marea Britanie și cele din Europa occidentală.

În anumite epoci, în special în perioada crizei economice din 1930-1933, aceste regimuri au părut incapabile să gireze o economie modernă; dar faptele au produs o nouă revelație, oarecum decepționantă: nu există o relație netă între calitatea instituțiilor și cea a gestiunii economice. Țări în care instituțiile funcționează bine, de exemplu Marea Britanie, au comis erori de gestiune enorme și poate țări în care instituțiile funcționau în mod normal mai puțin bine au comis mai puține erori.

Altfel spus, fenomenul esențial al acestei perioade 1930-1933, pe parcursul căreia a existat tentația să se creadă că aceste regimuri erau incapabile să supraviețuiască, este că s-au comis erori de gestiune economică, erori care nu sunt legate de rivalitatea între partide și de luptele de partid. Exemplul cel mai limpede este acela al Franței.

În perioada 1930-1939, Franța a dus o asemenea politică încât în ajunul războiului producția industrială era cu circa 20% mai mică decât cea din 1929. Dar deciziile care au provocat acest declin nu sunt imputabile instabilității guvernelor sau lipsei de autoritate, lipsuri în mod curent atribuite regimului francez. Erori comise de funcționari, de reprezentanții intereselor private precum și de parlamentari au determinat prelungirea crizei din Franța pe parcursul a zece ani. Refuzul de a devaloriza francul în perioada 1931-1936 nu are nimic de-a face cu violența luptelor de partid deoarece, printr-un soi de miracol, majoritatea oamenilor politici, a partidelor, a bancherilor și a industriașilor refuzau o măsură despre care toată lumea știe astăzi că era indispensabilă refacerii economiei franceze.

În ceea ce privește politica externă, voi ezita și mai mult să formulez o apreciere categorică. Este un lucru incontestabil faptul că politica externă a regimurilor constituționale-pluraliste a fost, în perioada interbelică, deosebit de ineficientă. Dar, și urmează o nouă remarcă decepționantă, politica externă a Marii Britanii nu a fost cu nimic mai bună decât cea a Franței. Ba poate chiar mai proastă, mai schimbătoare, în perioada 1920-1939. Într-o primă fază, Marea Britanie a crezut că are mai multe motive să se teamă de Franța decât de Germania, ceea ce era în bună măsură o iluzie stranie; într-o a doua perioadă, adică după

venirea lui Hitler la putere, liderii politicii engleze au crezut multă vreme că vor putea încheia un acord cu cel de-al Treilea Reich și au sperat în posibilitatea de a limita ambițiile lui Hitler. O dată în plus, în anumite cazuri de ineficiență, nu suntem siguri că există o legătură între funcționarea instituțiilor și deciziile luate.

Adevărul este însă că politica externă a regimurilor constituționale-pluraliste va fi întotdeauna amenințată de ineficiență în anumite împrejurări, adică atunci când au a se confrunta cu regimuri de natură în mod funciar diferită. Parlamentarii vor avea întotdeauna greutăți în a înțelege un mecanism mental al unor oameni formați într-un univers diferit, obișnuiți cu practici diferite. Acest pericol de neînțelegere este sporit de aversiunea acestor regimuri de a accepta realitatea faptică atunci când este neplăcută și de a-și asuma riscurile atunci când trebuie să acționeze.

Propensiunea spre a refuza faptele și ezitarea de a-și asuma riscuri sunt, îmi veți spune, caracteristici ale naturii umane în mult mai mare măsură decât un tip de regim. Până la un anumit punct, această obiecție este adevărată; oamenii, oricare ar fi ei, preferă să își imagineze lumea în funcție de preferințele lor și nu să o vadă așa cum este atunci când li se pare hidoasă. Există și o categorie de oameni, și nu toți sunt niște nevrozați, care au o înclinație inversă, ei văd întotdeauna la orizont catastrofe și nu lucruri care le-ar putea fi de folos. Și totuși, în presă, în viața politică se întâmplă mult mai adesea să întâlnim lumea așa cum ne-am dori-o decât cea care este de fapt.

Regimurile cuvântului și al dialogului vor avea întotdeauna probleme în a face o alegere radicală și vor avea întotdeauna tendința să prefere compromisul. Ori, în politica externă, ești obligat adeseori să alegi și să alegi repede. Amintiți-vă de ocuparea Renaniei în martie 1936; alternativa era clară: replica militară sau acceptarea. O replică militară era dificilă în ajunul alegerilor, acceptarea pasivă era dificilă datorită semnificației evenimentului. A fost aleasă o formulă intermediară, adică s-a declarat în mod solemn că nu se va accepta ceea ce de fapt s-a acceptat.

Exemplul este caricatural, dar caricatura este simbolică. Orice regim de acest tip va fi întotdeauna dispus să înlocuiască un refuz verbal cu un refuz efectiv și să creadă că lumea nu este ceea ce este.

IX

DESPRE CORUPEREA REGIMURILOR CONSTITUȚIONALE-PLURALISTE

Cunoașteți formula: „Ce frumoasă era Republica pe vremea Imperiului." Această formulă ironică, destul de caracteristică pesimismului francezilor, conține, mi se pare, un adevăr profund. Regimurile constituționale-pluraliste, pe care le numim în mod curent democratice, nu pot să nu decepționeze în egală măsură pentru că sunt prozaice și pentru că virtuțile lor supreme sunt negative.

Prozaice pentru că, prin definiție, acordă mai multă atenție imperfecțiunilor naturii umane; ele acceptă ca puterea să iasă din competiția între grupuri și idei; ele se străduiesc să limiteze autoritatea, din convingerea că oamenii abuzează de putere atunci când ajung la putere.

Aceste regimuri au și virtuți pozitive, chiar dacă e vorba numai de respectarea constituționalității, a libertăților individuale, dar virtuțile lor cele mai înalte poate sunt negative. Nu devii deplin conștient de acest lucru decât în ziua în care nu mai beneficiezi de el. Aceste regimuri împiedică ceea ce alte regimuri nu împiedică.

Cu alte cuvinte, un regim care tolerează conflictul permanent al ideilor, al intereselor, al grupurilor și al persoanelor nu poate să nu reflecte caracterul oamenilor care îl fac să existe. Este permis să visăm un regim constituțional ale cărui imperfecțiuni au dispărut, dar nu putem considera drept probabil un regim în care oamenii politici ar fi toți conștienți în același timp de interesele particulare pe care le reprezintă și de interesul colectiv pe care trebuie să îl servească, un regim în care conflictele de idei se vor dezlănțui în voie, dar în care presa va fi obiectivă,

în care cetățenii își vor păstra simțul solidarității în pofida conflictelor care îi opun pe unii altora.

Dacă aceste analize, așa cum le-am prezentat în ultimele două lecții, sunt exacte, ne putem întreba dacă este firesc să facem o distincție între regimurile constituționale-pluraliste corupte și regimurile sănătoase. Nu suntem oare tentați să spunem că, în esență, aceste regimuri sunt întotdeauna corupte într-o măsură sau alta? Sunt dispus să recunosc că aceste regimuri nu sunt niciodată deplin conștiente de esența lor, că ele nu rezolvă niciodată perfect problemele cu care se confruntă. Dar există deosebiri de grad care justifică faptul că în anumite cazuri vorbim despre regimuri sănătoase și în alte cazuri despre regimuri corupte. Voi consacra lecția de astăzi diferitelor tipuri de corupție din regimurile constituționale-pluraliste.

Putem distinge, mai întâi, tipurile de corupție în funcție de cauza principală. Aceasta se poate afla fie în instituțiile politice, în sensul strict al cuvântului, fie în spiritul public, fie în fine în infrastructura socială.

Corupția instituțiilor politice apare atunci când sistemul partidelor nu mai corespunde diferitelor grupuri de interes sau atunci când funcționarea sistemului partidelor este de așa natură încât din rivalitatea partidelor nu iese nici o autoritate stabilă.

Al doilea tip de corupție este cel al spiritului public, Montesquieu ar fi spus corupția *principiului*. Pot fi concepute diferite modalități ale corupției principiului: fie spiritul partizan sfârșește prin a înlătura conștiința binelui comun, fie spiritul de compromis, necesar funcționării regimului, sfârșește prin a împiedica orice decizie clară și orice politică hotărâtă.

În fine, corupția ar avea ca origine infrastructura socială, atunci când societatea industrială nu ar mai reuși să funcționeze, atunci când rivalitățile sociale ar avea o asemenea intensitate încât puterea politică, cea a partidelor, ar fi incapabilă să le stăpânească.

O clasificare de acest fel poate fi utilizată. Totuși, ea nu poate servi drept bază studiului nostru pentru că, foarte adesea, nu am putea spune care este cauza majoră a corupției.

Un al doilea tip de clasificare, mai simplu, s-ar baza pe deosebirea pe care am făcut-o în ultimele două lecții, între oligarhie și demagogie.

Regimurile constituționale-pluraliste pot fi corupte datorită unei oligarhii excesive sau datorită unui exces de demagogie. În primul caz,

ele ar fi corupte pentru că o minoritate ar manipula instituțiile și le-ar împiedica să își realizeze ideea, cea a guvernării cetățenilor.

Al doilea tip de corupție ar apărea dimpotrivă atunci când oligarhia ar fi ca să spunem așa prea ștearsă, atunci când diferitele grupuri ar merge până la capăt cu revendicările lor și atunci când nu ar mai exista nici o autoritate capabilă să apere interesul general.

Această clasificare poate fi în egală măsură folosită. Regimurile corupte pot fi legate, într-adevăr, fie de o oligarhie excesivă, fie de o demagogie excesivă.

Dar această distincție este și ea abstractă și generală; nu este întotdeauna ușor să știi cărei categorii îi aparține un caz particular. De aceea prefer să folosesc o altă distincție simplă, cea a lui „nu încă" și a lui „nu mai". Există regimuri constituționale-pluraliste care sunt corupte pentru că *nu* au aruncat *încă* rădăcini profunde într-o societate și există regimuri constituționale-pluraliste care sunt corupte de timp, de uzură, de obișnuință și care *nu mai* funcționează.

În mare, majoritatea regimurilor corupte în sensul de „nu încă" suferă de un exces de oligarhie; în schimb, regimurile corupte în sensul de „nu mai" suferă cel mai adesea de un exces de demagogie.

Voi analiza deci pe rând dificultățile înrădăcinării mai întâi, iar apoi riscurile descompunerii sau ale destrămării.

Cea dintâi dificultate a înrădăcinării , cea mai banală, cea mai bine cunoscută, este nerespectarea regulii constituționale. La urma urmei, aceste regimuri au drept caracteristici stabilirea unei reguli potrivit căreia se desfășoară competiția între indivizi, între grupuri și între partide. Orice încălcare a regulii prin forță este o încălcare a însăși esenței regimului.

Multe dintre aceste regimuri s-au impus cu greu. Perioade îndelungate, funcționarea constituțională a fost întreruptă de lovituri de stat. Franța a încercat să introducă la sfârșitul secolului al XVIII-lea un regim constituțional, iar acest regim nu a fost stabilizat, nu s-a bucurat de un respect aproape general decât în ultimii ani ai secolului al XIX-lea. Pe parcursul perioadei 1789-1871, nici un regim nu a fost considerat incontestabil de către adunarea națiunii.

În termeni mai generali, putem spune că țările latine au avut și continuă să aibă mari probleme în a face să funcționeze în mod permanent regimuri constituționale-pluraliste. Acest lucru este frapant, explicația este contestată.

Câteva motive, pe care le putem evidenția fără a avea pretenția unei analize complete, sar în ochi.

Cel dintâi este rolul jucat de religia catolică și de Biserica Catolică în viața acestor țări. Cum se poate stabili un regim de acest tip, admis de majoritatea cetățenilor, dacă cea mai mare forță morală sau spirituală nu îl susține, dacă Biserica este sau are aerul să fie ostilă instituțiilor politice? Fenomenul este evident în cazul Spaniei, a fost important în istoria Franței, până în preajma anului 1885, a influențat de asemenea istoria Italiei.

În toate țările latine, multe partide, dacă nu majoritatea lor, au recurs la revendicări extreme. Ori, pentru ca aceste regimuri să existe este necesar ca partidele care le-au creat să le accepte legile. În Franța, îndată ce un regim republican sau democratic a fost instaurat, anumite partide i-au fost ostile reproșându-i caracterul moderat sau conservatorismul.

În fine, cea de-a treia cauză aparentă, societatea industrială nu s-a dezvoltat în aceste țări la fel de repede ca în țările protestante.

Cea de-a doua dificultate a perioadei de înrădăcinare o constituie manipularea practicilor constituționale de către o oligarhie. Nu este neapărat un fapt reprobabil ca într-o fază inițială o clasă conducătoare, conștientă de sine, să își asume puterea. De altfel, așa s-a întâmplat o bună perioadă de timp în istoria Angliei. Dar pentru ca aceste regimuri să se înrădăcineze în favoarea unei puteri oligarhice, mai este necesar ca oligarhiile să fie cu adevărat favorabile acestui tip de instituție și să contribuie la modernizarea societății, la raționalizarea economiei. Lucrul de care trebuie să ne temem este manipularea acestor instituții de către oligarhii, ostile unei competiții adevărate între partide și, în egală măsură, ostile ideii de a-și pierde privilegiile.

Mă gândesc la țările din Orientul Apropiat. În Egipt, înainte de recenta revoluție, un pseudoregim constituțional-pluralist era în întregime manipulat de o minoritate de oligarhi, alcătuită mai ales din marii proprietari. Ei erau în același timp plutocrați și oligarhi, mai preocupați să își mențină puterea și bogăția decât să transforme societatea.

Dacă așa stau lucrurile, regimul nu se poate înrădăcina pentru că forțele noi, grupurile care se ivesc datorită modernizării societății devin ostile acestui tip de regim care li se pare contrar evoluției istoriei.

Metodele constituționale, pseudorespectul libertăților individuale riscă să degenereze în instrumente de menținere a privilegiilor anacronice. Regimul este corupt sau, mai exact, nu își realizează încă ideea pentru că puterea absolută a minorității contravine vocației sale.

Cea de-a treia dificultate este legată de cea de-a doua. Disputele între grupuri și, în special, între diferitele grupuri care aparțin minorității conducătoare ating uneori o asemenea violență încât regimul este condamnat.

Mă gândesc acum la Franța. Divorțul între puterea socială și puterea politică a fost endemic, sub o formă sau alta. Fenomene analoge sunt frecvente în țările pe care le numim astăzi subdezvoltate. Când vechile oligarhii conduc alegerile și utilizează practicile constituționale ca pe un soi de camuflaj, ele îi conduc astfel spre extremism pe reprezentanții clasei mijlocii, dornice să grăbească modernizarea. Alteori, dimpotrivă, intelectualii, revoluționarii de profesie sau militarii pun mâna pe putere și o exercită în mod arbitrar cu scopul de a anula privilegiile de mai ieri.

Exemplul Franței este, în această privință, instructiv. Adunarea Constituantă nu avea în rândurile ei nici măcar un republican. Republica era considerată ceva imposibil într-o țară atât de mare și populată ca Franța. Monarhia a fost răsturnată pentru că vechiul principiu al legitimității a fost zdruncinat și pentru că disputele între diversele facțiuni, provenite din vechile ordine, erau prea violente pentru a permite funcționarea unei competiții permanente. Revoluția așa cum s-a desfășurat a avut drept cauză imediată eșecul tentativei de a introduce practici parlamentare care să imite practicile engleze.

Eșecul a antrenat cu sine consecințe durabile deoarece, înainte de sfârșitul secolului al XIX-lea, nici un regim nu era cu adevărat înrădăcinat, nu era considerat legitim de întreaga populație. Uneori facțiunea aflată la putere provenea din rândul fostelor clase privilegiate, alteori, dimpotrivă, facțiunea victorioasă îi condamna unei emigrații interne pe descendenții aristocrației.

Aceste noi elite, adesea alcătuite din ofițeri sau intelectuali, devin, în epoca noastră, în funcție de împrejurări, fasciste sau comuniste; cele două formule au uneori, în aceste țări, o semnificație analogă,

aceea a unei voințe de a nu mai continua tradiția regimurilor conservatoare sau în mod fals democratice, manipulate de reprezentanții elitelor tradiționale.

Condiția necesară pentru realizarea înrădăcinării, în această privință, este aceea ca elitele care au rezultat din dezvoltarea societății industriale să își poată găsi locul în cadrul regimului.

Cea de-a patra dificultate este aceea de a limita revendicările populare pe perioada primelor faze ale regimurilor constituționale.

Mă gândesc la Franța anului 1848. Înlocuirea unei republici cu o monarhie nu sporește de azi pe mâine resursele colectivității sau productivitatea economiei. Nu este de ajuns ca regimul să se numească republican sau democratic pentru a se putea distribui maselor populare mai multe bunuri. Schimbările revoluționare trezesc în mod normal speranțe și revendicări; cum se poate proceda pentru ca regimul să nu fie victima unor decepții inevitabile?

Mă gândesc de asemenea la un caz mai interesant pentru noi astăzi, cel al Indiei. Supraviețuirea unui regim constituțional-pluralist depinde aici, pe de o parte de menținerea coerenței grupului conducător al noului stat, pe de altă parte de o anumită pasivitate a maselor populare sau chiar de menținerea unei discipline sociale tradiționale, în pofida transformărilor economice. Dacă masele din India dobândesc prea curând conștiință politică, este puțin probabil ca regimul constituțional-pluralist să supraviețuiască. În orice regim, datorită insuficienței resurselor, va fi multă vreme imposibil să se satisfacă revendicările, chiar și cele legitime. Democrația există în India, o țară săracă, pentru că sunt îndeplinite simultan două condiții rare, resemnarea mulțimilor și coerența elitei.

Urmează în fine o ultimă dificultate despre care nu aș spune decât câteva cuvinte, căci este ușor de înțeles, lipsa unui sistem administrativ.

Studiem în special regimurile constituționale în funcționarea lor politică, dar calitatea administrației este la fel de importantă ca toți factorii politici. Dacă se introduce un regim constituțional-pluralist într-o țară lipsită în bună măsură de un sistem administrativ, este puțin probabil ca el să poată funcționa. Nici un regim n-ar funcționa mai bine? Bineînțeles că nici un regim n-ar funcționa *bine* dacă nu ar exista un sistem administrativ corespunzător. Dar faptul că acestei lipse i se adaugă o permanentă luptă între interese, idei, oameni, partide sporește deficiențele administrației. Mă gândesc la un caz precis, acela al Indoneziei; țară fără

unitate de limbă, de religie, de naționalitate, în care sistemul administrativ calificat avea un caracter derizoriu și în care a fost introdus un regim inspirat din regimurile constituționale-pluraliste din Occident. Nu este surprinzător faptul că la capătul a câțiva ani de experiență regimul se destramă, iar unitatea națională are aceeași soartă. Regimurile democratice nu au ca funcție crearea statelor sau unitatea națiunilor; ceea ce este posibil este faptul că unitatea statelor și a națiunilor rezistă competiției permanente dintre oameni și idei. Nu a fost nicicând creată o națiune spunându-le oamenilor: nu aveți decât să vă certați între voi. Uneori Occidentul pare să sfătuiască țările eliberate să încerce să impună o anume putere mai presus de disputele lor.

Dacă ar trebui să rezum diferitele dificultăți ale înrădăcinării, mi-aș formula părerile în următoarele trei formule:

Este necesar mai întâi ca distanța între puterea socială și puterea politică să fie corectă, ceea ce înseamnă, potrivit vechii înțelepciuni burgheze, nici prea mare, nici prea mică. Dacă distanța este prea mare, explozia este aproape inevitabilă. Puterile sociale încearcă fie să îi îndepărteze, fie să îi manipuleze pe șefii politici. Dacă nu există nici o disociere între cei care exercită autoritatea politică și cei care dețin puterea socială prin bani sau prin tradiție, atunci regimul este pseudoconstituțional, manipulat de oligarhi.

Este necesar apoi să fie respectată formula care servește drept bază acestor regimuri, este necesar ca instituțiile să fie admise ca atare, ca spiritul necesar funcționării acestor instituții să anime, dacă nu masele populare, măcar minoritățile conducătoare.

Și, în fine, cea de-a treia exigență este ca aceste regimuri să fie suficient de eficiente, iar eficiența se măsură în raport de două obiective: cel dintâi este menținerea unității colectivității în pofida numeroaselor conflicte, iar cel de-al doilea este modernizarea economiei, în pofida tendinței conservatoare a grupurilor de interes.

Voi analiza riscurile destrămării: 1. La nivelul instituțiilor politice; 2. La nivelul principiului sau spiritului public; 3. În raport cu infrastructura socială sau, mai general vorbind, în raport cu sarcinile pe care aceste regimuri trebuie să le îndeplinească. (Mă voi referi la acest al treilea punct într-o altă lecție.)

1. *La nivelul instituțiilor politice*

Să luăm din nou cazul Franței, căruia îi voi consacra o lecție întreagă. Ceea ce astăzi pune în pericol regimul, nu este violența pasiunilor ideologice, ostile regimului. În ansamblu, francezii sunt astăzi mai înclinați să accepte regimul prezent mai mult decât orice altă perioadă de după 1789. Poate că din oboseală, după atâtea experiențe zadarnice. Totuși, regimul este considerat amenințat. Presupunând că este așa, acest lucru se datorează în exclusivitate faptului că o parte importantă a țării are sentimentul că regula constituțională, sistemul partidelor sau dezacordul între regula constituțională și sistemul partidelor sunt răspunzătoare pentru o slăbiciune și o instabilitate a executivului incompatibile cu binele comun. Un regim acceptat ca legitim poate fi amenințat de propriile deficiențe.

2. *Coruperea principiului*

Folosesc cuvântul principiu în sensul folosit de Montesquieu. Oamenii nu mai sunt ceea ce impune un regim de acest tip, ei nu mai au calitățile necesare pentru a face să existe un regim de libertate.

Ce trebuie să fie oamenii din regimurile constituționale-pluraliste? Să renunțăm la ideea virtuții, folosită de Montesquieu; societățile în care trăim nu pot fi virtuoase în sensul folosit de Montesquieu. Virtutea, potrivit acestuia, presupune o voință de egalitate și de cumpătare contrară esenței societăților industriale. Comuniste sau democratice, societățile noastre nu sunt virtuoase și nu pot fi virtuoase în acest sens, pentru simplul motiv că au drept obiectiv să producă cât mai mult posibil și tot ce este mai bun. Nu poate fi concepută o societate al cărei obiectiv să fie acela de a produce cât mai mult posibil și de a distribui cât mai puțin posibil. Oamenii nu pot avea ca valoare supremă cumpătarea într-o economie care se străduiește să producă abundență.

Aceste afirmații sunt foarte evidente, deși numeroși critici ai democrației se încăpățânează să creadă că virtutea democrațiilor moderne poate fi asemănătoare virtuții democrațiilor antice.

Rămâne o trăsătură comună între vechea virtute și cea modernă, și anume respectarea legilor. Cetățenii regimurilor constituționale-pluraliste trebuie să aibă trei calități:

– Trebuie să respecte legile și în special regula constituțională, deoarece aceasta este în egală măsură carta conflictelor și unității lor;

– Trebuie să formuleze revendicări, să aibă opinii proprii, aș spune chiar că trebuie să fie animați de pasiuni partizane pentru a anima regimul și pentru a împiedica să se instaureze uniformitatea;

– Nu trebuie să își împingă pasiunile partizane până în punctul în care ar dispărea posibilitatea de a mai ajunge la o înțelegere, adică trebuie să aibă simțul compromisului.

În mod incontestabil, există riscul ca una sau alta dintre aceste calități să se piardă. Este dificil să se mențină aceste calități într-un echilibru convenabil, adică oamenii să aibă exact ceea ce trebuie din aceste trei calități. Atunci când oamenii au foarte mult spirit partizan, au tendința de a nu mai avea simțul compromisului. Uneori, atunci când pasiunile lor sunt puternice, ei renunță la respectarea legilor sau a constituției. Regimurile vor fi întotdeauna amenințate fie de excesul de spirit partizan, fie dimpotrivă, de excesul de simț al compromisului.

Aceste regimuri trebuie să se teamă de pasiunile partizane dăunătoare unității naționale, dar și de excesul de simț al compromisului; căci dacă, în cazul unei confruntări cu o anumită problemă, prima reacție este aceea de a căuta să se pună de acord partidele de dreapta și partidele de stânga, după toate probabilitățile soluția sau decizia va fi greșită. Excesul de spirit de compromis se manifestă, într-un regim corupt, prin căutarea nu a soluției la problemele de pe teren, ci prin căutarea soluției parlamentare.

Orice politică presupune rezolvarea unor probleme. Trebuie hotărât statutul cutărui sau cutărui teritoriu de peste mări, politica ce trebuie adoptată pentru a pune capăt deficitului balanței de plăți. Deciziile trebuie să rezulte dintr-o analiză a situației. Această analiză nu dictează în mod imperativ măsurile ce trebuie luate. Cel puțin, ea sugerează, într-o manieră cel puțin probabilă, diferitele direcții de urmat. Fiecare dintre aceste direcții presupune avantaje și inconveniente, riscuri și șanse: alegeți una dintre ele și poate veți reuși.

Acesta este sensul studiului obiectiv efectuat de consilierul prințului, adică de funcționari. Aceștia sunt însărcinați să spună oamenilor politici: iată datele problemei. Apoi, omul politic are o altă datorie; aceea de a reuni, pentru una dintre soluțiile posibile, o majoritate parlamentară. Nimic nu este mai absurd decât a împinge în derizoriu căutarea majorității.

Dar atunci când această căutare se substituie căutării soluției, vom spune, în termeni abstracți și pompoși, că spiritul de compromis a atins punctul în care regimul rezistă poate, dar în fază de paralizie.

Acest pericol nu poate să nu existe. Prin definiție, decizia cea mai bună pe care majoritatea refuză să o aprobe este exclusă. Obiecția care se formulează împotriva cutărui sau cutărui intelectual care propune o soluție pentru o problemă dificilă nu este lipsită de greutate: „Se vede că nu sunteți la guvernare, adică nu aveți nevoie să obțineți majoritatea." Este mult mai ușor să rezolvi problemele făcând abstracție de preferințele cetățenilor sau ale aleșilor. Ori, esența regimurilor constituționale-pluraliste este de a nu putea rezolva problemele fără a obține asentimentul celor aleși. Dar, atunci când reprezentanții cetățenilor uită problemele și nu se mai gândesc decât la propriul joc, intervine o corupție care afectează însăși esența regimului. Atitudinea intelectuală și morală necesară regimului a dispărut.

Această corupere a principiului nu are nici o legătură sau aproape nici o legătură cu o demoralizare în sensul pe care l-ar da moraliștii acestui termen. Această corupere a principiului poate afecta oameni virtuoși, adică tați corecți, soți corecți, contribuabili corecți etc. Este vorba despre o corupere pur politică, ale cărei cauze pot fi legate chiar de sistem.

Există un element comun între această corupere a principiului și coruperea pe care o descriau autorii antici când vorbeau de democrație. Platon, de exemplu, considera că democrația începe să fie coruptă atunci când cei guvernați se comportă ca niște guvernanți, iar guvernanții ca niște guvernați, atunci când cetățenii pierd obiceiul de a se supune și nu mai țin cont de disciplină, atunci când guvernanții par preocupați numai de a obține aplauzele celor guvernați. Ceea ce tocmai am descris este într-o anumită măsură transpunerea, în societățile noastre moderne, a acestei duble coruperi a guvernaților și guvernanților. Cetățenii au pretenții prea mari, iar guvernanții nu sunt îndeajuns de decișii. Ori, cei guvernați trebuie să aibă revendicări, dar să accepte o hotărâre luată de majoritate, guvernanții trebuie să țină cont de preferințele cetățenilor, dar nu să dea câștig de cauză vreunei minorități zgomotoase. Această descompunere a spiritului necesar regimului constituțional-pluralist este uneori un rezultat al instituțiilor înseși. Atunci când structura parlamentului este de așa natură încât guvernanții sunt în mod constant obligați să

obținã asentimentul adversarilor lor, problema pe teren este ca și uitată, iar atenția se concentrează asupra singurei probleme a majorității.

Pentru a încheia, aș vrea să dau un exemplu particular de corupere, cel „mai frumos exemplu" de corupere a unui regim constituțional-pluralist, cel al Republicii de la Weimar.

Spun cel mai frumos exemplu în sensul în care se spune „o crimă frumoasă". Mai toți factorii sunt prezenți, în stare de realizare perfectă. Vom urmări cel puțin una dintre modalitățile ideale de descompunere a unui regim parlamentar.

Un regim constituțional-pluralist are, prin definiție, două tipuri de dușmani pentru că el presupune două tipuri de defecte. Îi are ca dușmani pe cei care denunță distrugerea unității naționale datorită jocului partidelor și pe cei care visează la o unitate socială și la lichidarea oligarhilor care, în spatele scenei parlamentare, manipulează jocul politic.

Aceste două opoziții ideologice le vom numi, pentru a simplifica lucrurile, revoluționarii de dreapta și revoluționarii de stânga. Cei dintâi denunță pericolul pe care îl reprezintă pentru unitatea națională conflictele permanente între grupuri și partide, a doua categorie îi denunță pe „monopoliști", luptele de clasă, eterogenitatea socială și visează la o societate omogenă. Aceste două școli de revoluționari există, virtual sau în mod activ, în toate societățile moderne. Argumentele unora și ale celorlalți sunt de înțeles cu ușurință și prezintă chiar unele asemănări. Nimic nu este mai seducător, la prima vedere, decât să visezi o societate din care a dispărut opoziția între clase, nimic nu este mai ușor decât să critici regimul care face ca puterea să rezulte chiar din conflicte.

Aceste două tipuri de revoluționari au un obiectiv comun, în anumite împrejurări, să distrugă regimul pluralist, care, văzut din cele două extreme, reprezintă răul. Pentru revoluționarii de stânga, el reprezintă răul pentru că întruchipează oligarhia capitalistă camuflată; pentru revoluționarii de dreapta, reprezintă răul pentru că el provoacă descompunere socială și oferă o șansă revoluționarilor de stânga.

În Republica de la Weimar, aceste două școli de revoluționari, de dreapta și de stânga, erau puternice, ele mobilizau masele. Național-socialiștii și comuniștii erau de acord pentru a combate sistemul existent.

Opoziția de dreapta era puternică, în Republica de la Weimar, pentru că regimul constituțional-pluralist era de dată recentă, nu se bucura de nici un prestigiu și simboliza înfrângerea. Revoluționarul de dreapta

exploatează resentimentul sau entuziasmul național. Pentru ca el să poată recruta numeroși adepți în numele cuvântului de ordine „unitatea națiunii", este necesar ca această unitate să pară slăbită sau ca destinul colectivității să pară în pericol.

Revoluționarii de stânga, în Republica de la Weimar, erau puternici pentru că economia era afectată de o criză foarte severă. Cu o generație mai târziu, ne este greu să înțelegem cum a fost posibil ca liderii lumii capitaliste să lase criza din 1929 să ia o asemenea amploare încât șase milioane de muncitori au ajuns șomeri.

În acel moment, regimul constituțional-pluralist a pierdut sprijinul necesar al maselor populare, pentru că era incapabil să asigure, după părerea unora, unitatea națiunii, iar după părerea altora, minimum de bunăstare și prosperitate, în absența cărora nu poate exista nici o societate modernă.

Acestea erau datele fundamentale; de ce mai era nevoie în plus pentru a răpune regimul constituțional-pluralist?

Era nevoie și era de ajuns ca aceste două opoziții reunite să facă imposibilă funcționarea regimului. Era nevoie și era de ajuns ca în parlament să existe o majoritate alcătuită din dușmani ai regimului. Din acel moment, regimul putea deveni oricând victima unei lovituri de stat. Prin definiție, regimul pe care îl studiem este întemeiat pe legea majorității; dacă nu mai există o majoritate în favoarea regimului, nu mai este posibilă existența unui regim constituțional-pluralist. În 1933, național-socialiștii, comuniștii și o fracțiune a germanilor naționaliști reprezentau o majoritate parlamentară. Era necesar fie să se guverneze cu o minoritate, ceea ce pe termen lung ar fi condus la o lovitură de stat, fie să se organizeze noi alegeri generale, ceea ce ar fi condus probabil la o nouă majoritate ostilă regimului.

Caz ideal de corupere a unui regim constituțional-pluralist. Nu numai că s-a creat o majoritate ostilă regimului însuși, dar, în interiorul regimului, corupția a afectat toate partidele, sub forma a ceea ce am numit exces de spirit partizan. Regimul presupune existența unor partide, dar nu este obligatoriu ca partidul să devină un element absolut. În Republica de la Weimar, toate partidele au avut tendința să devină totalități, toate aveau ideologia lor, trupele lor.

Care putea fi ieșirea din această situație? Existau două soluții posibile, una era ca partidele favorabile regimului să își asume inițiativa guvernării

încălcând regulile constituționale, iar cealaltă să cedeze puterea unuia sau altuia dintre grupurile ostile regimului.

Retrospectiv vorbind noi, știm care ar fi fost cea mai bună soluție; cu înțelepciunea celui care știe care a fost cursul evenimentelor, putem spune fără a ezita că o lovitură de stat a partidelor favorabile regimului ar fi fost preferabilă. Dacă ne-am imagina partidele de centru guvernând prin decrete-legi timp de câțiva ani, consecințele ar fi fost cu siguranță mai puțin grave decât cele ale ascensiunii la putere a lui Hitler.

Dar lucrurile s-au petrecut altfel, din diverse motive, în special dintr-un motiv cu importanță ideologică, adică cvasisolidaritatea dintre revoluționarii de dreapta și conservatorii tradiționali. Și unii și ceilalți constituie grupuri distincte, ideologiile lor sunt în esență opuse, dar, înainte de cel de-al doilea război mondial, conservatorii tradiționali credeau că fac parte din același partid ca revoluționarii de dreapta, deși nu făceau decât să împărtășească aceleași resentimente. Un conservator tradițional în Franța este, de pildă, un membru al *Action française*, sau un membru al *Action française* – să folosim trecutul pentru a nu deranja pe nimeni – înainte de cel de-al doilea război mondial nu îi detesta mai puțin decât fasciștii pe șefii politici radicali sau socialiști. În esență, un conservator tradițional este profund diferit de un revoluționar de tip hitlerist, dar nu întotdeauna este conștient de acest lucru. Național-socialiștii au venit la putere cu ajutorul unui complot al naționaliștilor germani, datorită deciziei luate de președintele Hindenburg.

În acest mod a luat sfârșit, în mod ideal-tipic, coruperea unui regim constituțional-pluralist, opozițiile ostile regimului ajungând să reprezinte majoritatea absolută, iar șeful uneia dintre aceste opoziții a ajuns la putere și a lichidat pe cale semiconstituțională regimul existent.

Exemplul are valoare de învățătură de minte. Un regim pe care îl numim democratic riscă să piardă contactul cu masele populare. Numeroși cetățeni sfârșesc, aparent, prin a-și dori distrugerea propriilor lor libertăți. Nici un regim nu are garanția că poate dura datorită statului.

X

CORUPEREA ESTE OARE INEVITABILĂ?

Coruperea regimurilor constituționale-pluraliste este oare inevitabilă? Care este soarta unui regim corupt? Își poate el prelungi existența sau este în mod inevitabil distrus de o revoluție? Întrebări clasice în literatura politică; toți filosofii, din Antichitate încoace, și-au pus întrebări despre coruperea, fatală sau accidentală, a regimurilor.

Sensul întrebării devine limpede atunci când ne raportăm la economiști. Aceștia și-au pus aceeași întrebare, inițial apropo de crize, apoi apropo de evoluția unică a unui regim dat. În materie de criză, economiștii se împart în trei școli: cea dintâi – potrivit căreia există o cauzalitate *endogenă* a crizelor, faza „boom"-ului care a creat ea însăși cauzele crizei care i-a urmat; cea de-a doua școală afirmă nu o cauzalitate endogenă a crizelor, ci ceea ce am putea numi o cauzalitate *endogenă* a *vulnerabilității la crize*: o economie la nivelul superior al „boom"-ului este vulnerabilă în fața oricărui incident care ar provoca criza fără ca aceasta să fie însă absolut inevitabilă; în fine, potrivit celei de-a treia școli, crizele sunt determinate de cauze exogene, accidentale și poate fi concepută și realizată în același timp o creștere continuă a economiei fără a exista o alternanță între dezvoltare și stagnare.

. În ceea ce privește evoluția ireversibilă a sistemului economic, regăsim aproximativ aceleași școli: cea dintâi afirmă cauzalitatea endogenă a paralizării progresive a sistemului, de exemplu teoria lui Marx, prin legea tendinței descrescătoare a ratei profitului; cea de-a doua este reprezentată de opera lui Keynes; acesta afirma nu faptul că regimul capitalist nu mai poate funcționa de la un anumit punct al dezvoltării, ci că, pe parcursul dezvoltării, acesta devine din ce în ce mai vulnerabil în

fața crizei și a șomajului cronic; ocaziile de investiții rentabile scad, perspectivele de profit nu mai sunt aceleași; în fine, potrivit celei de-a treia teorii, pe parcursul tuturor fazelor regimului capitalist, pericolul sau posibilitatea crizei există, fără ca aceste crize să fie mai de temut sau mai puțin de temut într-o fază de maturitate decât într-o fază inițială a dezvoltării.

Să transpunem aceste trei concepții asupra problemei care ne reține atenția astăzi, adică cea a coruperii regimurilor constituționale-pluraliste; putem găsi echivalente la două nivele diferite. La nivelul politicii, putem afirma că un regim constituțional-pluralist se distruge el însuși prin durată sau devine din ce în ce mai vulnerabil cu cât durează mai mult. Cel de-al doilea nivel este cel al infrastructurii economice: putem spune că probabilitatea coruperii acestor regimuri nu crește datorită factorilor pur politici, ci că transformările structurii economice și sociale sunt de așa natură încât regimul fie este complet paralizat, fie funcționează din ce în ce mai greu.

Putem vorbi oare despre autodistrugerea regimurilor constituționale-pluraliste datorită simplului fapt al existenței lor? Există o probabilitate crescândă de paralizie, de corupere a acestor regimuri, pe parcursul existenței lor?

Argumentul evidențiat cel mai frecvent, în favoarea acestei teze, este următorul: esența acestor regimuri, se spune, este faptul că puterea rezultă din diferendele între grupuri și partide; toate partidele sunt condamnate să exploateze divizările care există în orice colectivitate. Ori, dacă partidele profită în permanență de aceste divizări, va rezulta probabil o descompunere progresivă a unității naționale, apariția a două fenomene pe care le-am analizat în ultima lecție, exces de spirit de compromis (partidele obsedate de nevoia de a-și depăși divergențele încetează să se mai gândească la problemele reale ale țării pentru a nu se mai preocupa decât de înțelegerea dintre ele) sau, dimpotrivă, exces de spirit partizan, potrivit modalității pe care am constatat-o apropo de Republica de la Weimar.

Numeroase țări din lume și-au dobândit independența recent. India este independentă de zece ani, lupta a fost dusă de Partidul Congresului, care își datora în mare măsură unitatea acțiunii de rezistență dusă împotriva ocupanților sau a coloniștilor britanici. Probabil că unitatea Partidului Congresului va slăbi pe parcurs, pe măsură ce se va estompa amintirea

coerenței necesare victoriei, adică independenței. Să revenim din Asia la Franța; cea dintâi generație de republicani, în timpul celei de-a III-a Republici, era mai unită sau mai puțin divizată pentru că ea păstra încă în amintire luptele din trecut împotriva dușmanului comun, dușmanul Republicii înseși.

Slăbirea unității, fie a partidului majoritar, fie a personalului politic datorită duratei, este un fenomen observat într-un anumit număr de cazuri. Dar nu am putea trage concluzia că regimul degenerează în mod inevitabil. Căci, simultan, se produc fenomene contrare, care au tendința să întărească aceste regimuri în a doua sau a treia generație.

Cel dintâi factor care contribuie la această întărire este slăbirea partidelor ostile acestor tipuri de instituții, slăbire care este însoțită de declinul progresiv al forțelor tradiționale. Republicanii au fost mai divizați începând cu a doua generație a celei de-a III-a Republici, dar forțele tradiționaliste, ostile Republicii în timpul celei dintâi generații, s-au raliat începând cu cea de-a doua. Toate regimurile se consolidează datorită simplului fapt că durează. Oamenii se obișnuiesc cu instituțiile și, dat fiind că nici una nu e perfectă, o instituție creată are un merit extraordinar, acela de a exista.

Dintre aceste două argumente, uzura prin demagogie și consolidarea prin obișnuință, care este cel mai puternic?

O afirmație generală ar fi ilegitimă. Nu putem spune că demagogia slăbește regimul mai mult decât îl întărește obișnuința; totul depinde de faze, de cazuri, de țări.

Care sunt transformările, legate de dezvoltarea societății industriale, care afectează regimurile constituționale-pluraliste într-un sens sau în altul?

Formula cel mai des folosită în această privință, cea pe care o găsiți în presă și în literatura sociologică, este aceea a civilizației de masă. Ne întrebăm, în toate privințele, dacă o civilizație de masă poate presupune existența unor instituții politice care s-au format în secolul trecut. Numim civilizație de masă, în esență, concentrarea de populații în orașe, înmulțirea numărului de organizații colective, a grupurilor de interes, a partidelor; indivizii, luați izolat, au tot mai puține posibilități de acțiune în raport cu grupurile; mulțimile sunt manipulate sau condiționate de mijloacele de comunicare, denumite în engleză *mass media*. În orașe, indivizii sunt supuși bombardamentelor presei,

radioului și televiziunii și ansamblului de procedee prin care se pretinde uneori că li se face educație, cel mai adesea că li se oferă distracții, în majoritatea cazurilor că li se oferă o reprezentare mai mult sau mai puțin iluzorie a lumii în care trăiesc.

Aceste fenomene diferite, grupate sub numele de civilizație de masă, sunt oare favorabile sau defavorabile regimurilor constituționale-pluraliste?

Acum douăzeci de ani, în anii '30, răspunsul pesimist ar fi fost aproape unanim. În prezent, la sfârșitul anilor '50, tendința ar fi mai curând optimistă; sociologii sunt victime ale modei ca și ceilalți oameni, ei sunt înclinați să extrapoleze evenimentele pe care le observă și să creadă că ceea ce caracterizează o anumită fază se va prelungi la nesfârșit. În anii '30, am asistat la dezintegrarea acestor regimuri sub lovitura dată de mișcările comuniste sau fasciste, după cel de-al doilea război mondial, spre surpriza generală, aceste regimuri s-au consolidat într-o oarecare măsură, cel puțin în Europa occidentală și în America de Nord.

Care sunt transformările care au loc în aceste regimuri datorită evoluției sociale generale?

1. Respectarea ierarhiilor sociale tradiționale tinde să dispară. Se răspândește o gândire pe care o vom numi rațională și materialistă. Grupurile privilegiate care aparțin trecutului, cele pe care propaganda le numește astăzi feudale (e multă vreme de când nu mai există feudali în sensul strict al cuvântului nicăieri în Occident), aristocrații tradiționali își pierd prestigiul și autoritatea. Cei care cred că regimurile constituționale-pluraliste nu rezistă decât datorită unei aristocrații ajung la concluzia că aceste regimuri sunt condamnate. De fapt, lucrurile sunt mai complexe. Aristocrațiile tradiționale asistă la diminuarea influenței lor, dar există sau apar minorități care beneficiază de un prestigiu social, de autoritate morală sau de putere economică sau politică.

În societățile industriale moderne, în Statele Unite sau în Franța, nu există o minoritate închisă, conștientă de sine, pe care să o putem numi aristocrație și care să dețină în egală măsură putere socială și autoritate politică. Societățile noastre beneficiază de existența unor elite sau minorități conducătoare, dar nu dispun, în majoritatea cazurilor, de *o* clasă conducătoare, coerentă, care să aibă *o* anumită voință. În ceea ce privește categoriile de conducători, le-am enumerat în cadrul cursului din anul precedent (*La lutte de classes*, cap. 15):

conducători (meneurs) *de mase*, adică liderii de sindicate sau șefii de partide populiste, *parlamentari*, oameni politici sau aleși prin vot, *funcționari* care exercită, adesea din umbră, mult mai multă autoritate decât autoritățile reale ale statului, directori de întreprinderi sau *gestionari ai activității*, în fine *intelectualii* care se bucură de un prestigiu care niciodată nu este niciodată pe măsura așteptărilor lor, dar care, de fapt, este destul de mare. Aceste minorități diverse nu sunt unite, am putea chiar spune că esența societăților noastre o constituie faptul că aceste elite sunt într-o permanentă rivalitate. În țările în care lupta este, dacă putem spune așa, pașnică, Marea Britanie sau Statele Unite, liderii de sindicate, șefii partidelor populiste nu se consideră dușmani ai directorilor de întreprinderi sau ai mediilor conducătoare din economie. Ei participă la o competiție permanentă pe care o consideră normală. Această rivalitate ar fi incompatibilă cu durata regimurilor dacă liderii politici, proveniți dintr-o societate industrială, ar fi ei înșiși ostili procedurilor parlamentare și tradițiilor reprezentativității.

Modul de a gândi, preferințele celor pe care masele populare îi aleg drept șefi constituie poate factorul cel mai important. Într-un regim în care au loc alegeri libere, în mod inevitabil partidele pentru care votează în marea lor majoritate cei lipsiți de privilegii sunt conduse de lideri de sindicat, oameni politici de profesie, intelectuali, iar nu de reprezentanți ai oligarhiilor, vechi sau noi. Dacă acești conducători de mase sunt din principiu ostili instituțiile reprezentative, acestea sunt, pe termen mai scurt sau mai lung, condamnate.

Dar nu așa stau lucrurile în general. În anumite țări, unii conducători de mase sunt ostili procedurilor parlamentare pentru că acestea, după părerea lor, paralizează transformările sociale sau economice dar, în țările Europei occidentale, majoritatea liderilor maselor populare le rămân încă pe jumătate favorabili. Numai în două țări din Europa, Franța și Italia, un mare număr, dacă nu majoritatea conducătorilor de mase sunt ostili acestor instituții. Această disidență nu este suficientă încă pentru a face imposibilă supraviețuirea regimurilor constituționale-pluraliste.

Un alt argument, în afară de ostilitatea noilor conducători față de instituțiile parlamentare, este că acestea sunt paralizate, deturnate de la rațiunea lor de a fi prin intermediul unor presiuni exterioare. De câte ori am auzit argumentul: regimurile numite în mod obișnuit democratice

au încetat să fie ceea ce trebuiau să fie, nu mai sunt decât un câmp închis unde se confruntă reprezentanții intereselor private care uită, nu țin cont, deformează ceea ce ar trebui să fie interesul comun. Răspunsul la acest argument este întotdeauna același: nu trebuie confruntat un regim real cu unul ideal care nu a existat niciodată; a pretinde ca într-un regim constituțional-pluralist interesele, grupate sau coalizate, să nu aibă dreptul să își spună părerea, nu înseamnă a concepe un model de democrație, ci a concepe un regim imposibil, contradictoriu. Problema este aceea de a ști dacă grupările private-colective, să spunem sindicatele profesionale, muncitorești sau patronale, prin acțiunea pe care o exercită asupra puterilor publice, fac imposibilă funcționarea regimurilor constituționale-pluraliste. Este adevărat că aceste grupuri de presiune ajung să obțină avantaje, care par exagerate cetățenilor de bună credință și grupurilor de defavorizați. Deocamdată, nu este adevărat că în principalele regimuri ale pluralismului constituțional aceste grupuri de interese împiedică funcționarea instituțiilor. Să luăm cazul Marii Britanii, în aparență un caz extrem; organizarea sindicatelor muncitorești este foarte puternică în această țară, toate sindicatele sunt grupate într-o centrală sindicală unică, iar partidul laburist, adică unul dintre cele două mari partide, este finanțat de centrala sindicală. S-ar putea crede că un regim în care sindicatele muncitorești sunt direct legate de unul dintre cele două mari partide face imposibilă funcționarea acestui regim, definit tocmai de alternanța la putere a celor două partide mari. De fapt, de circa doisprezece ani încoace, nu așa au stat lucrurile. Sindicatele muncitorești, în Marea Britanie, preferă, până la un anumit punct, ca partidul laburist să fie la putere, dar atunci când guvernează partidul conservator, ele nu se constituie într-o opoziție sistematică. Dacă ar fi vrut să se constituie într-o opoziție sistematică împotriva unui partid desemnat de electori, muncitorii nu le-ar mai fi urmat până la capăt, iar opinia publică le-ar fi fost ostilă.

În Statele Unite, sindicatele muncitorești au o putere reală, dar nu sunt legate de nici unul dintre cele două partide; mai apropiate de partidul democrat decât de partidul republican, sindicatele nu fac întotdeauna campanie în favoarea candidatului democrat, împotriva candidatului republican. Nu este suficient să facă campanie în favoarea unuia dintre cei doi candidați pentru ca acesta să fie ales. Influența de care dispun sindicatele nu merge până acolo încât să comande votul muncitorilor; aceștia știu să facă deosebirea între grupările profesionale care se

străduiesc să le promoveze interesele profesionale și partidele politice între care trebuie să aleagă în mod liber.

În fine, potrivit altor opinii care reprezintă un rezultat al experienței legate de coruperea Republicii de la Weimar, într-o civilizație de masă în care propaganda este un fenomen permanent, în mod aproape inevitabil, partidele devin din ce în ce mai totalitare; datorită spiritului partizan, ansamblul partidelor aflate la putere pierde sentimentul care privește interesele comune și, prin urmare, extremismul sfârșește prin a împiedica funcționarea regimului. Experiența anilor '50 merge într-un sens exact opus experienței anilor '30, nu s-a putut demonstra în mod necesar faptul că partidele au în mod cert tendința de a deveni totalitare. Unicul caz pe care îl cunoaștem este acela al partidelor germane; nici partidele engleze, nici partidele americane nu au devenit totalitare și, după cum știm, nici partidele franceze nu au cunoscut această evoluție. Partidele franceze suferă mai degrabă de o lipsă de disciplină. Este absurd să ajungem la o concluzie în ceea ce privește rolul propagandei în societățile industriale numai pe baza evoluției fatale a partidelor către modelul totalitar sau către extremism.

Ce argument există în favoarea tezei că dezvoltarea societății industriale condamnă regimurile constituționale-pluraliste?

Argumentul de fond cel mai serios, cel mai frapant este acela că sarcinile pe care trebuie să le îndeplinească statul modern depășesc mijloacele unui regim de acest tip. Argumentul este prezentat sub numeroase forme, le voi comenta pe scurt.

Care sunt „sarcinile statului modern" pe care le invocăm atât de des?

Legislația socială este, în societățile noastre, o problemă legată strict de administrație. Orice administrație poate gira, uneori imperfect dar în marea majoritate a timpului într-un mod convenabil, ceea ce numim legislația socială. Legislația franceză este una dintre cele mai complicate din lume, pentru că s-a urmărit evitarea unei etatizări complete a gestiunii și salvarea în acest mod a regimurilo. speciale care existau înainte de regimul general. Regimul francez prezintă pericolele și neajunsurile regimurilor complexe. Nu se poate spune totuși că un regim parlamentar împiedică dezvoltarea și funcționarea statului-providență sau a serviciilor sociale.

Cel de-al doilea tip de sarcină a statului modern este gestionarea directă a unei părți a economiei, în particular a unui sector al

industriei. În Franța, de exemplu, un sector important al industriei noastre a devenit proprietate de stat. Dar, și în acest caz, se exagerează mult dificultățile care rezultă din acest proces pentru funcționarea regimului constituțional. La urma urmei, parlamentul nu trebuie să fie la curent cu ceea ce se petrece în industria naționalizată; nu spun că acest lucru ar reprezenta un avantaj, dar este cert că, pe tema acestei industrii naționalizate, competiția dintre partide se prelungește. Cei care gestionează industriile naționalizate sunt numiți în mod mai mult sau mai puțin direct de stat. Uneori numirea îi revine unui Consiliu de administrație în care reprezentanții statului nu reprezintă majoritatea. Pot apărea divergențe de opinii pe tema alegerii directorului între diferiții reprezentanți ai statului, deoarece aceștia sunt desemnați de mai multe ministere. Oricare ar fi ea, o întreprindere o dată naționalizată este gestionată de cineva numit în alt mod decât sunt numiți directorii marilor întreprinderi private, dar apoi activitatea acestui șef de întreprindere este de aceeași natură cu cea a unui șef de întreprindere privată. Direcția uzinelor Renault trebuie să țină cont de aceleași considerente, se supune acelorași legi ca și direcția întreprinderii Citroën. Guvernul nu intervine în gestionarea întreprinderii Renault, cu atât mai mult în cea de la Électricité de France (ministerul tutelar exercită un control asupra prețurilor). Pot rezulta anumite dificultăți pentru finanțarea investițiilor, dificultăți care de altfel sunt mai mici decât era de așteptat. După o experiență de o generație, nu există nici un motiv care să impună ca naționalizările, cel puțin atâta timp cât ele nu suprimă mecanismele pieței, să fie incompatibile cu menținerea unui regim parlamentar.

Al treilea tip de sarcină a statului modern la care se face aluzie este conducerea sau semiconducerea economiei de către puterile publice. Aici, apar în mod incontestabil o serie de dificultăți. Într-o economie mixtă ca cea în care trăim, conducătorii politici și administrația iau măsuri care afectează în mod direct prețurile și profiturile, adică repartizarea veniturilor între membrii colectivității, deci interesele private și colective. Deciziile riscă să fie ori arbitrare, ori inhibate de regulile administrative tradiționale. Pentru ca administrarea directă a economiei să fie eficientă, este necesar ca cei care o conduc să poată întreprinde acțiuni oportune și să își impună voința. Semiconducerea economiei este în permanență expusă unui dublu risc, ca administrația să fie arbitrară

și să încalce fără nici un risc drepturile indivizilor sau, dimpotrivă, să nu reușească să își realizeze proiectele.

Problema ar mai putea fi prezentată astfel: teoria ideală a statului constituțional susține că puterile publice formulează legi, reguli generale pe care indivizii trebuie să le respecte, dar nu iau decizii particulare care să afecteze interesele private. Ori, atunci când economia este măcar pe jumătate planificată, o serie de decizii publice nu au nici caracter de lege, nici nu implică pur și simplu aplicarea legilor.

În cadrul regimului francez, cel mai mare pericol nu este cel al arbitrarului, ci cel al paraliziei. Este adevărat că ne plângem adesea de pericolul arbitrarului și este probabil că anumiți indivizi sunt victimele administrației. Comercianții de vin sunt de părere că înălțarea Facultății de Științe deasupra Halelor în care își desfășoară ei activitatea este un act arbitrar care încalcă drepturile dobândite, întemeiate pe texte care datează de mai bine de un secol; cealaltă parte implicată în acest conflict vede în asta un exemplu tipic de paralizie administrativă, respectarea textelor și privilegiilor determinând împiedicarea luării unei măsuri de interes comun. Să luăm de pildă o problemă mai gravă; o criză economică amenință să se declanșeze, trebuie angajate rapid lucrări importante; ori este necesar, într-un regim cum este al nostru, să fie inițiate procedee adesea de lungă durată, chiar dacă acestea presupun exproprieri, pentru a obține terenuri pe care să se construiască. Tradiția constituțională nu se pune de acord cu ușurință cu exigențele conducerii economice.

Această dificultate este reală, dar ea nu impune să se opteze într-un sens sau altul. Există o relație dialectică între un regim de competiție politică și un regim economic de pură concurență. Regimul de competiție politică suscită, din partea indivizilor și a grupurilor, proteste împotriva repercusiunilor concurenței economice. Atunci când aceste repercusiuni sunt prea dureroase, regimul de competiții politice tinde să amortizeze efectele concurenței economice. Altfel spus, regimul constituțional-pluralist favorizează evoluția economiei către un regim de semiplanificare în care trebuie să se facă eforturi pentru a împiedica mecanismele pieței să afecteze, în mod prea brutal, cutare sau cutare grup particular.

Aceste regimuri de concurență economică atenuată și de competiție politică permanentă sunt cele în care trăim. Nu avem nici un motiv să credem că aceste regimuri nu pot dura sub o formă mai mult sau mai puțin modificată. Să admitem că aceste regimuri sunt amenințate de

grupurile de presiune, de pierderea monopolului legislativ în parlament, de paralizarea sau de caracterul arbitrar al administrației: toate regimurile au o existență periculoasă.

Care sunt adversarii ireductibili ai regimurilor constituționale-pluraliste?

Cea dintâi categorie de dușmani este alcătuită din tradiționaliști, din cei care păstrează amintirea și nostalgia unui tip de regim cu totul diferit. Această primă opoziție este în mod normal slăbită de dezvoltarea societății industriale.

Cea de-a doua categorie de dușmani cuprinde privilegiații de natură economică, cei care se simt amenințați de tendința socialistă a regimului. Acest al doilea grup seamănă cu ceea ce Aristotel numea „bogații amenințați de legile spoliatoare", în care el vedea una dintre facțiunile care susțin regimurile tiranice. Cu această raliere a categoriilor privilegiate la dușmanii regimurilor pluraliste am mai avut de-a face deja în perioada interbelică, în special în cadrul Republicii de la Weimar. Și în acest caz, se pare, cel puțin în faza actuală, că pericolul este în descreștere. Categoriile privilegiate par să fi înțeles că, în majoritatea cazurilor, regimurile revoluționare, fie că sunt de dreapta, fie că sunt de stânga, le sunt mai ostile decât regimurile pluraliste. Sunt foarte puțini conducătorii de întreprinderi care, asemeni unui recent candidat la alegeri, nu realizează care este diferența între un candidat socialist și un candidat comunist. Pentru a nu percepe această diferență, este nevoie fie de o convingere fermă, fie de o viziune extrem de îngustă.

Cel de-al treilea tip de dușmani se recrutează din rândul lumpen proletariatului, respectiv al lumpen proletarilor, cei care se simt defavorizați de funcționarea regimului ca atare. În toate regimurile de democrație pluralistă, anumite minorități sunt victimele unor legi impuse de către grupările economice. De exemplu, în Franța, victimele sunt cei care nu au locuințe sau cei care au locuințe proaste (victime ale legilor create pentru a-i proteja pe cei care sunt instalați în apartamente). În Franța există cel puțin două sau trei tipuri de lumpen proletari de acest fel. Dar acești lumpen proletari sunt arareori mai puternici decât grupurile nu entuziaste, ci îndeajuns de mulțumite de regimul existent.

Mai rămâne o a patra categorie: masele populare care aderă la o ideologie de clasă, ostile regimurilor pluraliste pentru că visează să creeze o societate omogenă în care să nu mai existe clase. Aceste mase, care au

o conștiință de clasă, continuă să existe dar, în majoritatea regimurilor de civilizație industrială dezvoltată, numărul lor este mai degrabă în descreștere decât în creștere.

Este adevărat că în afară de grupurile sociale ostile acestor regimuri, există trei grupuri de conducători sau de oameni care sunt ostili regimului pluralist datorită ideologiei sau temperamentului lor. Am numit aceste grupuri, în lipsă de alți termeni mai potriviți, *purii*, *violenții* și *utopiștii*.

Purii au oroare de un regim în care nu se încetează să se vorbească de alocații, venituri, prime, subvenții, au oroare de „giumbușlâcurile economice", caracteristică inevitabilă a tuturor regimurilor reprezentative. Să evocăm, într-un limbaj semiliterar, furia centurionului împotriva parlamentarului, a parașutistului împotriva lui *Clochemerle*. Această revoltă de inspirație nobilă împotriva regimurilor materialiste există, va continua să existe, ea nu afectează decât o minoritate.

Violenții sunt cei care, potrivit stilului lui Georges Sorel, sunt de părere că compromisurile sunt abjecte și că este deplorabil să obții prin negocieri ceea ce poți obține cu forța și de aceea păstrează nostalgia unui regim de alt tip.

În fine, *utopiștii*, conștienți sau prea conștienți de imperfecțiunile regimurilor cu partide, visează la regimuri total diferite.

Aceste trei categorii de oponenți, prin temperament sau prin ideologie, sunt mai degrabă mai slabe astăzi decât cu o generație în urmă, dar ele pot deveni mai puternice în anumite împrejurări. Și în acest caz, nu există o evoluție netă într-un sens sau în altul. Pentru ca aceste regimuri să fie definitiv stabilizate, ar fost necesar ca ele să nu mai aibă dușmani, ar fi necesar să nu mai existe pericole legate de dificultatea de a guverna societățile industriale moderne, ar trebui ca adeziunea față de regim să fie entuziastă în loc să fie doar obișnuită sau rațională. Aceste regimuri sunt acceptate, dar nu sunt aclamate. Este mai bine poate ca aceste regimuri să nu fie aclamate; dacă ar fi aclamate de unii, ar fi disprețuite de alții. Ele trebuie să fie acceptate ca mergând de la sine. Acceptate ca mergând de la sine, ele sunt uneori la cheremul violenților pe care îi stârnesc anumite împrejurări excepționale.

Încă o dată, totul depinde de împrejurări. Când sunt pe cale să se producă transformări profunde, aceste tipuri de regimuri funcționează cu dificultate. Regimurile constituționale-pluraliste impun ca grupurile societății să se pună de acord în ceea ce privește conflictele lor. Dacă

transformări brutale modifică fundamental situația anumitor grupuri, este dificil să se ajungă la un acord în ceea ce privește o formulă de mijloc sau la o hotărâre care să reflecte o soluție de compromis. Perioadele de tulburări pun sub semnul întrebării existența regimurilor pluraliste, Germania a cunoscut o astfel de perioadă în anii '30, atunci când dușmanii tradiționaliști erau încă puternici și când dușmanii utopiști erau și ei deja puternici. Este posibil ca Franța să fie pe cale să traverseze o perioadă asemănătoare.

Aș vrea, înainte de a încheia, să spun câteva cuvinte despre trecerea de la corupere la revoluție.

Un regim corupt nu este neapărat pe punctul de a fi distrus. El poate dura vreme îndelungată. Aș merge chiar mai departe și aș spune că este posibil, în anumite cazuri, ca un regim corupt să fie soluția cea mai puțin pernicioasă la o problemă dată sau cel mai bun răspuns la o anumită conjunctură. Amintiți-vă situația Germaniei din anii '30. Dacă ținem cont de divizarea maselor, de fanatismul extremelor, de totalitarismul partidelor, putem spune că Republica de la Weimar era o republică coruptă. Dar cea mai bună soluție era poate aceea de a face să funcționeze această republică cât mai mult posibil. Este periculos să spunem: acest regim este corupt, deci trebuie să îl distrugem. Corupția poate fi independentă de voința oamenilor, poate reflecta o situație economică și socială, ba chiar o divizare profundă a opiniei publice. Într-o asemenea conjunctură, nu există o altă soluție decât aceea de a alege între a prelungi un regim corupt sau a da unui om sau unui grup de oameni dreptul discreționar de a-și impune voința în fața tuturor. Uneori este mai bine să se acorde puterea absolută unui grup decât să se rămână într-o situație de anarhie paralizantă a partidelor aflate la putere, dar pe termen lung, puterea absolută poate costa în cele din urmă mai scump decât anarhia paralizantă.

Cum se poate trece de la un regim constituțional-pluralist la un alt tip de regim? Există în esență trei modalități în care se poate face această trecere.

Cea dintâi modalitate este lovitura de stat. Republicile din America de Sud ne oferă numeroase exemple de trecere de la un regim

constituțional-pluralist la un regim mai mult sau mai puțin dictatorial. Trecerea este definită prin încălcarea legalității constituționale, un grup de oameni înarmați preiau puterea în stat. În general, în republicile din America de Sud, armata sau o fracțiune din armată este cea care favorizează lovitura de stat.

Cea de-a doua modalitate de trecere este accesul legal sau semilegal la putere și, în faza ulterioară, răsturnările revoluționare. Hitler a venit la putere în mod legal, președintele Republicii l-a numit în funcția de cancelar, apoi, o dată ajuns la putere, Hitler a declanșat o lovitură de stat. Avem și noi în Franța un echivalent al acestei situații în istoria noastră constituțională; Napoleon III a început prin a fi un președinte constituțional al Republicii, apoi și-a prelungit domnia ca președinte al Republicii printr-o lovitură de stat care l-a transformat în împărat.

Cea de-a treia modalitate de trecere de la un regim constituțional-pluralist la un alt tip de regim este înfrângerea militară, invazia străină sau cel puțin acțiunea străinătății. Aristotel, în lucrarea sa *Politica*, amintește că regimurile în interior se schimbă sub presiunea exterioară. Când Atena cucerea un oraș, ea îi instala la putere pe democrați. Atunci când un oraș intra sub sfera de influență a Spartei, oligarhii erau cei care se instalau la putere. Numeroase regimuri constituționale-pluraliste din secolul nostru au făcut loc unor regimuri autoritare, într-o mai mică sau mai mare măsură, sub influența unei presiuni exterioare.

Nu am vorbit până acum despre revoluția propriu-zisă, despre modelul revoluției din 1830 sau din 1848, dar o revoluție de acest tip este greu de conceput împotriva unui regim întemeiat pe mecanismele constituționale și electorale. Oponenții unui regim parlamentar sunt mai mult sau mai puțin numeroși, dar cum ar fi oare posibil ca electorii să fie în majoritate profund ostili unui regim care este rezultatul votului lor? O revoluție împotriva unui regim constituțional-pluralist este în mod normal opera unei minorități, care beneficiază cel mult de consimțământul majorității.

Pentru ca minoritatea să poată înfăptui revoluția are nevoie fie de ajutorul armatei, și aceasta este modalitatea nr. 1, fie de sprijinul puterilor existente și aceasta constituie modalitatea nr. 2, fie de acțiunea unei armate străine și aceasta este modalitatea nr. 3.

După producerea ireparabilului, ce tip de regim va rezulta oare în urma dezmembrării unui regim constituțional-pluralist? Poate rezulta orice tip de regim și vom încerca să studiem aceste tipuri în cea de-a doua parte a acestui curs, este vorba de toate regimurile neconstituționale-pluraliste, regimurile autoritare care se vor limitate sau regimurile autoritare care se vor totalitare.

IX

CORUPEREA REGIMULUI FRANCEZ

Am analizat, în capitolul precedent, problema coruperii regimurilor constituționale-pluraliste și am formulat încă de la început trei ipoteze: *autodistrugere, vulnerabilitate crescândă a regimului, absența unei evoluții orientate într-un sens determinat*. În concluzie, am reținut cea de-a treia ipoteză. Nu pentru că în cadrul acestor regimuri nu ar exista germeni de corupere, ci pentru că se întrezăresc în cadrul lor tendințe spre înrădăcinare la fel de puternice ca și tendințele spre descompunere. La nivel politic, regimurile slăbesc datorită uzurii, dar se consolidează datorită obișnuinței; unitatea națională riscă să se dezintegreze, dar există șanse ca revoluționarii să se ralieze. Societatea industrială, pe măsură ce se dezvoltă, creează dificultăți suplimentare de gestionare, dar nivelul de trai din ce în ce mai ridicat stimulează masele să accepte regimul existent. Regimurile constituționale, într-o societate de masă, trebuie să recruteze lideri politici favorabili instituțiilor parlamentare, hotărâți să mențină constituționalitatea. În pofida materialismului în continuă creștere, cetățenii trebuie să fie capabili să se devoteze colectivității. Dar nici una dintre aceste condiții nu este imposibilă, după cum nici una nu este asigurată. Concluzia, pur abstractă, nu constituie echivalentul unei previziuni asupra viitorului regimurilor constituționale-pluraliste. Este posibil ca regimul capitalist să dispară fără însă ca fenomenul de corupere să îi fie fatal, ceea ce este poate valabil în egală măsură și pentru regimurile constituționale-pluraliste.

Voi analiza astăzi regimul francez. Nu am pretenția să vă învăț nici ceea ce trebuie să gândiți, nici ceea ce ar trebui să se facă pentru a

îmbunătăți regimul nostru. Dar, pentru a rămâne în cadrul unei analize sociologice, obiectivul meu va fi acela de a pune la îndoială conceptele definite în lecțiile precedente.

Am spus, în capitolul precedent, că regimul francez este un regim corupt. Aveți tot dreptul să puneți la îndoială spusele mele: de unde știți că este un regim corupt? De ce este un regim corupt?

Vă voi răspunde mai întâi: este un regim corupt pentru că toată lumea afirmă acest lucru. Într-o țară în care, zilnic, ziarele afirmă că regimul a ajuns în ultimul grad de descompunere, este un lucru incontestabil că avem de-a face cu un fenomen de criză. Din acest punct de vedere, opinia este o realitate, ea reprezintă într-o oarecare măsură realitatea. Opinia pe care cetățenii și-o formează despre regimul lor este parte integrantă a calității sau deficiențelor regimului însuși. Un regim, despre care toți cetățenii spun numai lucruri urâte, prezintă cel puțin această caracteristică de corupere de a nu se bucura de adeziunea celor pe care îi guvernează.

În al doilea rând, lipsa de adeziune a cetățenilor față de regim se manifestă prin numărul considerabil de voturi acordate partidelor care sunt definite prin opoziția față de regimul însuși. La alegerile din 1951, totalul voturilor ostile regimului a fost de 46%, dacă ținem cont și de voturile gaulliștilor alături de voturile opoziției radicale. Dacă tipul de scrutin din anul 1946 ar fi fost aplicat în 1951, Partidul Comunist și Adunarea Poporului Francez (*Rassemblement du Peuple Français*) împreună ar fi obținut majoritatea mandatelor de deputat. La ultimele alegeri din 1956, acest procent de voturi, pe care le denumesc cu ajutorul unui termen tehnic „revoluționare", înțelegând prin asta pur și simplu voturile ostile regimului, a fost ceva mai mic, dar el reprezenta totuși circa 40%. Un regim împotriva căruia se pronunță, aparent, la fiecare alegeri, între 40 și 45% dintre alegători, prezintă din nou una dintre caracteristicile oricărei coruperi, distrugerea legăturii de loialitate între cetățeni și cei care îi guvernează. Cea de-a treia caracteristică a fenomenului de corupere, vizibilă pentru toți, este instabilitatea guvernelor. Este un lucru știut faptul că durata medie a guvernelor franceze este de sub un an și că toți francezii sunt de acord în a aprecia că lipsa de durată a guvernelor este una din cauzele fundamentale ale crizelor în care ne zbatem.

Aceste trei caracteristici ale fenomenului de corupere sunt, mi se pare, toate trei obiective și nu sunt rezultatul unei judecăți de valoare, oricare ar fi aceasta.

Apare imediat o altă întrebare: cât de grav este acest fenomen de corupere a regimului politic?

Răspunsul la această a doua întrebare nu este deloc evident. Limitându-mă la a aminti fapte cunoscute, voi spune că perioada 1945-1958 este, în istoria Franței, din punct de vedere demografic, economic și social o perioadă de progres rapid; mortalitatea a scăzut, în special mortalitatea infantilă, ceea ce demonstrează o răspândire a igienei; producția industrială a progresat cu o mare rapiditate; de patru ani încoace ea progresează cu circa 10% pe an, ceea ce reprezintă o rată de creștere rară în Franța și în lume; agricultura, ea însăși multă vreme conservatoare, este pe cale să se modernizeze, producția de grâu la hectar a crescut în cei zece ani de după cel de-al doilea război mondial la fel de mult cât a crescut în ultima jumătate de secol. În multe privințe, această perioadă 1945-1958 care ne este prezentată de aproape toată lumea drept o perioadă de decadență este în același timp o perioadă de expansiune economică și de progres social, ceea ce nu vine în contradicție cu coruperea regimului politic, ci dovedește că acesta, bun sau rău, nu este de ajuns pentru a determina celelalte fenomene. Națiunile pot fi viguroase chiar dacă au guverne instabile. Este posibil uneori ca în fruntea unei națiuni în declin să se afle guverne stabile.

Care sunt consecințele coruperii regimului politic?

Dacă ținem cont de ceea ce spun francezii înșiși, efectele acestei coruperi politice ar fi în esență următoarele:

1. Gestionarea problemelor economice ar fi, în multe privințe, deplorabilă, ea ar fi avut ca efecte inflația care a durat din 1945 până în 1949 și, de atunci, crizele finanțelor franceze din străinătate; de două ori, la sfârșitul anului 1951 și la sfârșitul anului 1957, rezervele de devize au fost aproape epuizate, iar Franța a fost obligată să ceară ajutor din afară.

2. În lipsa unei autorități corespunzătoare în fruntea statului, grupurile de presiune ar reuși să smulgă funcționarilor sau oamenilor politici cutare sau cutare avantaje, contrare interesului comun; ba chiar mai mult, anumite grupuri ar reuși să mențină structuri de producție sau organizații perimate, obținând anumite subvenții de la puterile publice.

3. Coruperea regimului nostru ar avea drept consecință ceea ce numim descompunerea Imperiului francez sau a Uniunii franceze, „pierderea" Indochinei, Tunisiei și a Marocului.

Primele două prejudicii sunt, în anumite limite, incontestabile, problemele economice ale Franței ar fi putut fi mai bine gestionate și ar putea fi încă mai bine gestionate. Există o relație între slăbiciunea puterilor publice și inflația din 1947-1948, criza finanțelor franceze externe din 1951 sau din 1957. Care este exact legătura între coruperea regimului nostru și crizele financiare? Putem discuta pe această temă. Perioadele în care finanțele Franței au fost prost gestionate sunt mai numeroase decât cele în care au fost gestionate corespunzător; inflația, devalorizarea monetară nu constituie o descoperire a republicii și a democrației. Mulți regi ai Franței descoperiseră deja arta de a manipula moneda, manipularea era însă ceva mai complicată în trecut decât astăzi, dar rezultatele nu erau întotdeauna diferite.

În ceea ce privește slăbiciunea statului în fața grupurilor de presiune, prejudiciul este la fel de valabil, dar până la ce punct este mai valabil în Franța decât în orice alt regim constituțional-pluralist din străinătate? În orice regim de acest tip, știm acest lucru, interesele private au dreptul și puterea de a se exprima și de a se apăra; de unde riscul ca interesele private-colective să obțină de la puterile publice avantaje într-o oarecare măsură nelegitime. Aceste presiuni sunt oare mult mai puternice în Franța decât în alte țări? Comparația nu este ușor de făcut pentru că ar fi necesar un studiu detaliat; ceea ce este sigur este faptul că se vorbește mult mai mult despre asta în Franța, că un anumit număr de cazuri sunt publicate pe larg (este de pildă cazul vinului și al alcoolului, pentru că în Franța, de obicei, se produc în cantități prea mari), dar fenomene de acest tip există în toate țările occidentale. Aceste erori de gestionare nu au împiedicat dezvoltarea și modernizarea economiei franceze în anii care s-au scurs după cel de-al doilea război mondial.

Rămâne un ultim prejudiciu, cel care apare cel mai frecvent în presa din Franța, pierderea Uniunii franceze sau a Imperiului francez.

Și în acest caz, este greu să nu remarcăm faptul că toate țările din Europa, după cel de-al doilea război mondial, au pierdut, într-un fel sau altul, o parte din ceea ce considerau a fi imperiul lor. Putem spune că stilul în care s-au retras britanicii a fost mai elegant decât cel în care s-au retras francezii, dar dacă apreciem că independența cutărei colonii

sau cutărui protectorat este o pierdere pentru metropolă, trebuie să constatăm că anumite țări care beneficiază de un regim considerat în mod unanim bun au avut aceeași neșansă. Presupunând că instituțiile noastre sunt cauza evenimentelor pe care le deplângem, trebuie să recunoaștem însă că nu sunt singura cauză.

Aceste remarci nu contrazic realitatea: în Franța există prea mulți oponenți și prea multă instabilitate. Să revenim deci la cea de-a doua etapă a acestei analize.

Să remarcăm mai întâi că există o legătură între excesul de oponenți-revoluționari și instabilitatea guvernelor. În actuala Cameră a Deputaților, din cei circa 600 de deputați, aproape 200 nu se conformează regulilor jocului. Este vorba din nou de un termen tehnic, prin afirmația „nu se conformează regulilor jocului" înțeleg că sunt indiferenți la funcționarea regimului, că sunt în mod sistematic ostili politicii acestui regim. În engleză aș spune *in-game deputy* și *out-game deputy*. 400 de deputați din 600 pot constitui majoritatea guvernamentală. Cum este nevoie de peste 300 de deputați pentru a dispune de o majoritate constantă, singura coaliție posibilă, în actuala cameră a Deputaților, trebuie să includă simultan extrema stângă și extrema dreaptă a celor care participă la „jocul parlamentar"; trebuie adunați laolaltă socialiști și independenți pentru a constitui o majoritate de guvernare. Un guvern în care coexistă reprezentanții partidelor care nu sunt de acord asupra principalelor probleme este prin definiție divizat, deci este un guvern slab și ineficient.

O a doua consecință a acestei structuri este faptul că minoritățile extreme ale coaliției guvernamentale ocupă un loc disproporționat. Atunci când este nevoie de aproape toți deputații care „participă la jocul parlamentar" pentru a constitui o majoritate, cei 70 de deputați cei mai surescitați, fie că sunt de dreapta fie că sunt de stânga, sunt absolut necesari. Tributul plătit violenților este defavorabil eficienței și stabilității guvernului.

Această explicație dată instabilității actuale este incontestabilă, dar ea nu este satisfăcătoare. Într-o epocă în care numărul deputaților din afara sistemului era modest, guvernele franceze ale acestui sistem erau foarte instabile. Analiza pe care tocmai am făcut-o, valabilă pentru actuala Adunare Națională, nu se aplică ansamblului fenomenului istoric. Instabilitatea guvernelor este, în Franța, anterioară creșterii

numărului de voturi acordate comuniștilor, poujadiștilor[1] sau extremiștilor. Instabilitatea pare să fie o caracteristică a oricărui regim parlamentar francez.

De aici rezultă două întrebări: 1. De ce anume este determinată instabilitatea guvernelor în toate regimurile parlamentare pe care le-am cunoscut? 2. De ce anume depinde numărul oponenților revoluționari care se constată că există astăzi în Franța?

În ceea ce privește cauzele structurale ale instabilității guvernelor, iată, după părerea mea, care sunt principalele rațiuni, rațiuni legate de altfel unele de altele. Este vorba pur și simplu de ansamblul caracteristicilor sistemului francez de partide.

1. Într-adevăr, partidele franceze sunt numeroase și au fost numeroase întotdeauna.

2. Partidele franceze sunt eterogene, unele presupun o disciplină de vot, cum este cazul partidului comunist și al partidului socialist, celelalte își fac un titlu de glorie din indisciplina lor, cum este cazul partidului radical sau al partidului independenților. Este destul de ușor să faci să funcționeze un sistem de partide, toate disciplinate, este în egală măsură posibil să faci să funcționeze un sistem de partide în care toate partidele sunt indisciplinate, combinația de partide disciplinate și de partide indisciplinate este un factor suplimentar de instabilitate căci, pentru a *constitui* guvernul este necesar mai întâi ca *partidele* să cadă de acord, este necesar apoi ca deputații, *în mod individual*, să fie și ei de acord.

3. Partidele au ca origine și drept fundament idei tradiționale; adeseori când este vorba despre o problemă de interes vital părerile lor sunt deosebite. Partidul socialist este în mod normal un partid disciplinat, dar atunci când se pune problema C.E.D. (Comunitatea Europeană de Apărare) facțiunile se ridică unele împotriva altora, iar unitatea grupului parlamentar este distrusă.

4. Opoziției dintre partide și celei din interiorul partidelor i se adaugă o serie de dispute datorate trecutului: Camera Deputaților cunoaște în egală măsură opoziția între dreapta și stânga (fără a se ști prea bine ce

[1] Adepții lui Pierre Poujade, politician francez care a creat în 1953 *Union de défense des commerçants et artisans de France* (U.D.C.A.), partid ce a reprezentat în climatul politic al Franței simbolul protestului împotriva abuzurilor fiscalității și a controlului economic centralist. (n. trad.)

înseamnă dreapta și ce înseamnă stânga) și opoziții în interiorul dreptei și în interiorul stângii.

Toate aceste caracteristici definesc ceea ce am putea numi o *structură a jocului parlamentar* francez, care seamănă cu *structura jocului din interiorul unui partid american* în momentul în care urmează să se aleagă candidatul la președinția Republicii. Camera Deputaților este împărțită în grupuri, unele numeroase și altele puțin numeroase, unele disciplinate și altele nedisciplinate; în interiorul fiecărui grup apar noi opoziții, rivalitățile între persoane se combină cu confruntările de idei, coalițiile sunt întotdeauna temporare și se pot destrăma cu prima ocazie.

Această structură a jocului, atunci când se pune problema alegerii unui candidat la președinție în Statele Unite, nu intervine decât o dată la patru ani. Asistăm atunci la o scenă comparabilă cu cea pe care o oferă aproape permanent Parlamentul francez. Observatorii francezi, atunci când urmăresc jocul unui partid american în momentul *desemnării* (alegerii) unui candidat, consideră acest joc puțin edificator. Însăși structura jocului implică procedee care nu respectă în totalitate regulile *fair play*-ului. Dar, o dată candidatul ales, toată lumea se regrupează în jurul lui, cel puțin pentru a contribui la alegerea lui și se separă eventual abia apoi de el. În cadrul sistemului francez jocul nu se oprește după constituirea guvernului și nu face decât să întrețină instabilitatea guvernamentală.

Până în prezent ne-am limitat la o simplă descriere. Dacă vrem să mergem mai departe, ne vom pune întrebarea: de ce jocul are o asemenea structură? În ceea ce privește această problemă, avem de-a face cu multiple explicații care sunt toate adevărate și toate nesatisfăcătoare.

Ele sunt toate adevărate pentru că încearcă să ne demonstreze că dacă noi, francezii, facem politică în acest fel, acest lucru se datorează faptului că suntem ceea ce suntem. Ele sunt nesatisfăcătoare pentru că am vrea ca o explicație să ne furnizeze mijlocul de a schimba lumea. Fiecare dintre aceste explicații pune în discuție atât de multe fenomene ale prezentului și ale trecutului încât riscăm să resimțim un soi de descurajare.

Explicațiile sunt de trei feluri: se invocă fie structura economică și socială, fie tradițiile istorice, fie în fine psihologia națională, ajungându-se bineînțeles până la descrierea galilor făcută de Iulius Caesar.

1. Există numeroase partide, iar partidele sunt eterogene pentru că Franța însăși este eterogenă. În anumite regiuni este concentrată aproape

întreaga industrie a țării; în alte regiuni, ca de pildă în vest, industria nu a pătruns deloc și, în consecință, s-au menținut formele tradiționale ale vieții colective. Forța diferitelor partide este foarte inegală în funcție de provincii; chiar dacă un partid are reprezentare în toate provinciile, alegătorii săi diferă de la o regiune la alta, iar unitatea fiecărui partid este modestă. Socialistul din regiunea industrială din nord nu seamănă cu socialistul din regiunea viticolă din sud și nu seamănă nici cu socialistul din vestul Franței unde problema clericală continuă să domine lupta politică. Eterogenitatea socială a Franței ar fi deci una dintre cauzele pluralității și indisciplinei partidelor. Mișcarea republicană populară, după succesele sale răsunătoare din 1945-1946, a redevenit un partid regional, cu trei fiefuri puternice, în vest, în nord-est și în nord.

O condiție necesară existenței unui număr mic de partide mari organizate este o suficientă omogenitate economică-socială a țării însăși; dacă țara este prea diversă, această diversitate se va proiecta asupra partidelor.

2. Atât dreapta cât și stânga au păstrat vie amintirea peripețiilor turbulente ale istoriei politice a Franței de un secol și jumătate încoace. Nu s-a întâmplat niciodată ca un regim francez, oricare ar fi fost el, de după 1789, să nu facă obiectul unor discuții, niciodată nu a fost acceptat de întreaga țară; de fiecare dată când are loc o criză, oricare ar fi cauzele ei, regimul este pus sub semnul întrebării. În anumite regiuni din țară dispute istorice, ca de pildă cea a laicității, stârnesc încă patimi. Francezii continuă să dea bătăliile Revoluției franceze, ale afacerii Dreyfus, ale armistițiului și ale eliberării; în subsidiar, ei dau bătăliile expansiunii economice și ale politicii de dincolo de mări. În cele din urmă ei sunt în dispută în privința consecințelor politicilor posibile.

3. De ce stau așa lucrurile? Să trecem de la tradiție la psihologie. Francezii, din totdeauna, au avut tendința să transforme dezbaterile economice, sociale sau tehnice în conflicte ideologice. La urmei, economia este plicticoasă; a discuta problema de a ști cum să se controleze inflația nu a interesat niciodată, teoretic, pe nimeni, cu excepția câtorva economiști; în schimb, discuția asupra laicității, sau asupra unei probleme abstracte, ca de pildă: o anumită rațiune de stat justifică oare condamnarea unui nevinovat? este prin excelență incitantă. Această discuție se poate prelungi la nesfârșit; prin definiție este imposibil să se cadă de acord asupra unui răspuns, fiecare dintre tabere având argumente foarte

convingătoare, iar nivelul abstract al dialogului permițând prelungirea la nesfârșit a discuției. Salvador de Madariaga lua ca exemplu simbolic afacerea Dreyfus.

Se folosesc și se combină fără nici o dificultate aceste trei tipuri de explicații care conduc la concluzia că, Franța fiind ceea ce este, nu este surprinzător ca politica franceză să fie ceea ce este. Iată din nou o afirmație incontestabilă și decepționantă. Am prezentat aceste explicații diverse într-o manieră oarecum succintă. Dar fiecare dintre ele ar putea fi prezentată în detaliu. Modul de a gândi, stilul de a acționa, tradițiile istorice, structura economică și socială se exprimă într-o politică. Dacă am combina toate aceste interpretări, am realiza aproape tot ce este posibil pentru a *înțelege*, ceea ce nu rezolvă însă în mod evident problema de a ști ce s-ar putea face sau ce ar trebui să se facă.

Să trecem acum la cea de-a doua întrebare: de ce există atât de mulți oponenți?

Cele trei tipuri de explicații care justifică numărul oponenților sunt de exact aceeași natură ca și cele trei explicații care justifică instabilitatea guvernamentală, prin structura economică și socială, prin tradiție, prin psihologie.

1. Clasa muncitoare franceză nu a fost niciodată integrată complet regimului; datorită ritmului lent al progresului economic pe parcursul secolului trecut, ea nu a beneficiat niciodată în întregime de expansiunea economică, ea începe să culeagă în parte roadele acestei dezvoltări economice, dar nu este încă conștientă de acest lucru datorită climatului general de inflație. În fine, ea rămâne fidelă unei tradiții de ostilitate față de stat, de revoltă împotriva sistemului capitalist.

În ceea ce privește opoziția față de stat a unei alte fracțiuni a alegătorilor, adică opoziția de dreapta, explicația economico-socială este aproximativ următoarea:

Numărul poujadiștilor la ultimele alegeri se explică în esență prin ritmul rapid al progresului economic pe parcursul ultimilor zece ani. Orice expansiune economică rapidă pune în dificultate anumite grupuri ale populației care nu se pot adapta. Un progres rapid este un progres inegal. Există regiuni, grupuri care profită mai mult, altele care profită mai puțin. Într-o țară în stare de stagnare, grupurile acceptă modalitatea de existență obișnuită; într-o țară în expansiune, grupurile care nu beneficiază de acest progres se revoltă împotriva întregii societăți. Ele nu

dau vina evident pe progresul economic, ele acuză sistemul fiscal (împotriva căruia sunt întotdeauna animați de resentimente).

Explicația economico-socială a celor două tipuri de extremism în Franța de astăzi ar fi deci aproximativ următoarea: clasa muncitoare franceză rămâne în mare măsură ostilă regimului pentru că, în trecut, ea nu a fost integrată în stat: acestei opoziții i se adaugă o altă opoziție de cealaltă parte pentru că expansiunea afectează, în mod absolut sau în mod relativ, grupurile care nu reușesc să țină pasul cu ritmul de dezvoltare.

2. *Explicația de natură istorică.* Francezii, de mai bine de un secol și jumătate, au pus sub semnul întrebării regimul existent în țara lor, ei continuă și vor continua să facă acest lucru pentru că gândesc în termeni politici. Un regim nu mai este contestat decât o dată cu trecerea timpului. El devine stabil numai în momentul în care nu mai este contestat. Regimul este stabil în Marea Britanie și în Statele Unite pentru că în aceste țări este confundat cu valorile naționale. Numărul oponenților revoluționari este rezultatul atitudinilor formate de istorie; francezii visează în zadar o constituție care să permită o mai bună gestionare a afacerilor publice, reconciliindu-le cu ei înșiși.

3. Cel de-al treilea tip de explicație, cea furnizată de caracterul național, este valabilă în egală măsură pentru instabilitatea guvernamentală și pentru punerea sub semnul întrebării a regimului politic. Ce este oare mai incitant pentru mintea omului decât să pună sub semnul întrebării regimul, ce anume are un caracter mai profund ideologic pentru om decât să se întrebe care sunt avantajele și inconvenientele unei constituții, oricare ar fi aceasta?

Să trecem acum la o cu totul altă problemă, aceea a reformelor.

Tipul de explicații pe care le-am formulat nu conduce la elaborarea unui plan de reformă constituțională. Ba chiar mai mult, explicații de acest tip ar descuraja voința de reformă. Cu cât se insistă mai mult asupra numărului de factori care determină funcționarea regimului existent, cu atât mai mult există tentația de a spune că ar trebui să se schimbe totul pentru a se schimba ceva.

Dintr-un articol recent al unui economist, Pierre Uri, extrag o frază foarte interesantă care ilustrează tipul de erori comise, cu bună credință și în mod conștient, de spiritele superioare:

„Cum să nu ținem cont de faptul că tot ceea ce deosebește Republica de la Weimar de Republica de la Bonn, această opoziție între fărâmițarea și concentrarea partidelor, între crizele recurente și longevitatea guvernamentală, se bazează pe două mici clauze? votul de neîncredere constructiv, corectarea reprezentativității proporționale prin refuzul de a acorda mandate partidelor care au întrunit pe plan național mai puțin de 5% din voturi."

Dacă luăm afirmația economistului ca atare, tot ceea ce deosebește Republica de la Weimar de Republica de la Bonn se bazează pe două clauze constituționale, una potrivit căreia un guvern nu poate fi înlăturat de la putere fără a se pune de acord asupra numelui președintelui Consiliului de miniștri care îl va înlocui și cea de-a doua care constă în a nu acorda nici un mandat partidelor care obțin la alegeri mai puțin de 5% din voturile exprimate.

Este posibil ca aceste două clauze să fie utile dar, în Republica de la Bonn este greu de apreciat acest lucru.

Condițiile au fost de așa natură încât clauzele nu au jucat decât un rol modest. Partidul creștin-democrat s-a bucurat în permanență de o asemenea reprezentare în Parlament încât a fost întotdeauna cel care a făcut jocurile; persoana cancelarului se impunea colegilor săi. Chiar și în absența regulii celor 5%, fărâmițarea partidelor care s-a petrecut în cadrul Republicii de la Weimar nu s-ar fi produs.

Deosebirea majoră între cele două republici este faptul că, în cadrul Republicii de la Bonn, alegătorii revoluționari sunt în număr mic, partidele mari sunt unite și coerente; psihologia națiunii s-a schimbat complet. Aș putea enumăra și alte transformări.

Este de aceea fals să afirmăm că diferența majoră între cele două republici ține de clauze constituționale; este posibil ca acestea să aibă un rol important la un moment dat. Dar dacă presupunem că în Parlamentul francez un număr mare de deputați revoluționari sunt decișI să răstoarne guvernul, ei vor vota fără să ezite pentru candidatul desemnat să îl înlocuiască pe președintele Consiliul de miniștri, chiar dacă îi sunt ostili. Ce anume ar împiedica partidul comunist și partidul poujadist să își unească voturile pe parcursul unui tur de scrutin? Nu este niciodată imposibil să eludezi regulile constituționale.

Ce reforme trebuie concepute pentru a modifica funcționarea Constituției franceze? Sau substituirea formei prezidențiale cu forma

parlamentară sau poate reformarea legii electorale și a dreptului de dizolvare în cadrul regimului actual.

Împotriva guvernului prezidențial există două obiecții: să presupunem că guvernul prezidențial ar reuși să găsească o soluție, ar trebui apoi găsită o majoritate a deputaților care să consimtă să voteze această soluție. Această majoritate nu va exista decât în împrejurări excepționale. Avem de-a face cu un cerc vicios. Ar fi necesar ca personalul parlamentar să fie decis sau resemnat să introducă această reformă.

Un sistem prezidențial ar putea oare îmbunătăți funcționarea instituțiilor? Poate, dar diagnosticul trebuie să fie rezervat. Un sistem prezidențial, prin el însuși, nu oferă o capacitate mare de acțiune executivului; executivul este stabil, dar nu eficient. Președintele Statelor Unite are asigurat un mandat de patru ani (ceea ce nu este o fericire întotdeauna), dar are nevoie de asentimentul membrilor Camerei Reprezentanților și al senatorilor aleși în cu totul alt mod decât el. În Statele Unite și în orice sistem prezidențial, majoritatea din parlament nu este întotdeauna cea care a contribuit la alegerea președintelui Republicii. Este necesară cooperarea între un executiv cu o anumită culoarea politică și un legislativ de altă culoare politică. În Statele Unite, această cooperare ajunge să funcționeze vrând-nevrând; americanii, ca oameni politici, sunt niște ființe pragmatice și nu niște extremiști, nu sunt adepții ideologiilor, iar partidele lor sunt indisciplinate. Orice deputat sau senator votează fără să țină prea mult cont de ordinele primite din partea partidului din care face parte. Ar putea oare sta la fel lucrurile în cazul unui Parlament de stil francez? Indisciplina partidelor este condiția existenței sistemului american, așa cum disciplina partidelor este condiția funcționării sistemului britanic. În cazul Franței, în care avem de-a face cu unele partide disciplinate și altele indisciplinate, cum se vor petrece lucrurile? Executivul ar fi stabil în mod cert, dar un președinte ales de către partide pentru că nu ar da de bănuit nimănui, așa cum s-a întâmplat cu mulți dintre prim-miniștrii noștri, ar fi fragil. Un președinte al Republicii energic, în conflict cu adunările legislative, ar provoca o criză constituțională, fenomen frecvent în țările care practică sistemul prezidențial.

În cadrul regimului actual, reformele posibile în jurul cărora se poartă la nesfârșit toate discuțiile, în presă și în parlament, nu au o prea mare importanță. Ne putem imagina o reformă electorală al cărei obiectiv să

fie reducerea numărului de deputați revoluționari. În Franța, un deputat „revoluționar" nu este în mod absolut necesar un deputat care vrea să facă o revoluție, este numai un deputat care nu se implică în sistem așa cum este el. O reformă electorală ar reduce cu ușurință numărul de deputați revoluționari de la 200 la 100 fără a modifica numărul alegătorilor care votează pentru ei. Este vorba despre tot felul de șiretlicuri pe care ni le imaginăm cu ușurință. Este îngăduit să nutrești ambiții mai mari și să combini un mod de scrutin parțial majoritar, parțial proporțional, în stilul sistemului german, cu scopul de a crea partide mai puțin indisciplinate sau mai puțin sectare.

Cel de-al doilea tip de reforme care este vizat ar influența problema încrederii și regula dizolvării.

Unii propun dizolvarea automată în cazul unei crize ministeriale, convinși că dacă dizolvarea este facultativă ea nu va fi decretată. Alții susțin că dizolvarea automată riscă să facă mai mult rău decât bine. Dizolvarea are un sens în cadrul regimului din Anglia, unde alegerile oferă rezultate clare și categorice, dar nu în cadrul unui regim în care forțele relative ale partidelor nu sunt modificate simțitor de la o alegere la alta. Am putea spune că dizolvarea automată ar evita crizele guvernamentale. Amenințarea dizolvării ar împiedica producerea crizelor și, datorită acestui fapt, guvernele ar avea o viață mai lungă. Dar nu este de ajuns ca guvernele să dureze mai multă vreme, este necesar ca ele să poată acționa. Regula dizolvării automate sau semiautomate prezintă avantajul că permite guvernelor să dureze mai multă vreme, dar nu oferă și garanția că acestea vor guverna eficient.

Rămâne o ultimă întrebare despre care se discută aprins: cum pot fi împiedicați oponenții revoluționari să constituie un bloc comun împotriva unei măsuri fără a propune fie un guvern de substituire, fie o altă soluție? Au fost imaginate numeroase sisteme. Dificultatea este întotdeauna aceeași: este important ca guvernul să aibă dreptul să pună problema votului de încredere, aceasta fiind pentru el singura modalitate de a forța parlamentul să voteze anumite măsuri. Dar, dacă se invocă prea des problema votului de încredere, există riscul ca guvernul să fie răsturnat de la putere datorită unei probleme secundare. Nici una dintre aceste reforme nu va schimba, în mod fundamental, pe termen scurt, funcționarea regimului francez.

În acest moment, nu putem să nu ne punem o ultimă întrebare: în ce măsură constituie reforma constituțională în mod real, așa cum se spune zilnic, o problemă vitală pentru Franța. Franța traversează o criză politică a cărei cauză specifică este cunoscută, războiul din Algeria. Obsesia reformei constituționale este o modalitate fie de a uita problema care trebuie să fie rezolvată, fie de a căuta un guvern, total diferit, capabil să rezolve această problemă.

PARTEA A TREIA

Un regim de partid monopolist

XII

FIRUL DE MĂTASE ȘI TĂIȘUL SABIEI

Am consacrat ultimul capitol studierii regimului francez luat ca exemplu de regim supus coruperii. Un procentaj important de alegători votează ca și cum nu ar li loiali instituțiilor; acestea nu asigură guvernelor nici durată, nici autoritate. Am precizat apoi consecințele acestei coruperi și, în ultima parte a cursului, am analizat rapid proiectele de reformă constituțională, față de care am manifestat un oarecare scepticism. Este puțin probabil, cu excepția cazului unei revoluții, să se modifice anumite trăsături structurale ale regimului francez. În fine, am încheiat prin a spune că poate obsesia reformei constituționale este un rezultat al dificultății cu care se rezolvă problemele. Poate că regimul nu este nici mai rău nici mai bun astăzi decât era acum cinci, zece sau cincisprezece ani, dar sarcina care trebuie îndeplinită este foarte dificilă.

Regimul francez este de așa natură încât divizările care există în opinia sau în cadrul grupurilor conducătoare sunt reflectate integral, poate chiar amplificate în cadrul personalului politic. Orice regim reușește cu greu să creeze o unitate de voință și de acțiune atunci când această unitate nu există în sânul poporului; la urma urmei, nici măcar regimul britanic, care ne este dat întotdeauna ca exemplu, nu reușește să impună cu ușurință o voință comună, atunci când opinia publică este divizată. În anii care au precedat cel de-al doilea război mondial, Marea Britanie a păstrat aparența unui guvern omogen, dar acesta era paralizat de conflictele din interiorul minorității conducătoare. Rămâne totuși o diferență: cel mai adesea regimul britanic a reușit, datorită disciplinei partidelor, să mențină un guvern capabil să acționeze atunci când, poate,

dacă se ținea cont de părerile deputaților luați individual, nu părea să existe nici o majoritate. Franța împinge ideea democratică, dacă pot spune așa, până la extremă, cerându-i fiecărui alegător să aleagă partidul pe care îl preferă, apoi fiecărui deputat să își exprime în mod liber decizia. Rezultatul acestui număr mare de probleme puse unui atât de mare număr de oameni, mai mult sau mai puțin informați, nu este în mod evident o voință comună atunci când națiunea este divizată.

Problemele pe care Franța a trebuit să le rezolve dincolo de mări după cel de-al doilea război mondial nu erau, în esență, total diferite de cele care trebuiau rezolvate de Marea Britanie. Marea Britanie a avut, în ansamblu, o concepție clară asupra ceea ce îi convenea să facă, adică să acorde independența tuturor teritoriilor Coroanei unde mișcarea națională părea puternică. Chiar și în Malaysia, unde a dus un război, care a fost în final victorios, împotriva gherilelor comuniste, a sfârșit prin a acorda independență de acțiune unor guvernanți moderați. În Franța, alegerea trebuia făcută între două tipuri de politici, o politică în stil britanic care ar accepta crearea de state independente în teritoriile Imperiului francez sau Uniunii franceze și o politică care ar fi practicat reforme în sensul autonomiei, dar menținând, în măsura posibilului, suveranitatea Franței. Nici una dintre aceste două politici nu a fost formulată clar și elaborată în mod rațional, nici una din aceste două politici nu a fost aplicată cu o voință hotărâtă. La capătul a cincisprezece ani (în 1958), cea dintâi a fost pusă în practică; Indochina este alcătuită din trei sau patru state, astăzi independente, Tunisia este independentă, Marocul este independent și el, iar teritoriile Africii negre au primit, prin intermediul legii-cadru, o autonomie care, după toate probabilitățile, se va transforma în independență, acolo unde voința de independență se va manifesta cu destulă forță.

Ajungem astfel la problema actuală, urgentă și patetică, a Algeriei, unde cele două politici posibile continuă să fie apărate, cu o pasiune extremă, de reprezentanții celor care ar fi putut formula, acum doisprezece ani, una sau alta dintre aceste două politici. În mod sigur, în acest ultim caz, este mai dificil ca niciodată să se ajungă la configurarea unei voințe comune. Cei care erau ostili independenței depline a teritoriilor din Uniunea franceză se opun în mod violent continuării politicii aplicate în Tunisia și Maroc. Motivele opoziției sunt de înțeles: este vorba despre ultimele tranșee. Dacă Algeria va fi

independentă ca și Tunisia și Maroc, mișcarea se va extinde fără doar și poate în întreaga Uniune franceză; minoritatea franceză este prea importantă pentru a se supune sau pentru a se integra de bună voie într-o Republică algeriană. Adepții acestei politici nu admit ca o parte din minoritatea franceză să revină în Franța sau să fie repatriată. Ei consideră, și au dreptate, că mișcarea naționalistă din Algeria este mai aprigă și mai periculoasă decât în orice alt teritoriu din Uniunea franceză, pentru că aici o revoluție naționalistă se împletește cu o revoluție socială. Cea mai mare parte din clasa privilegiată din Algeria este alcătuită din francezi. O mișcare naționalistă ai cărei militanți și lideri provin din clasele de jos este în mod sigur o mișcare socialistă și în același timp naționalistă. În fine, apărătorii formulei „Algeria franceză" consideră că suveranitatea franceză în Algeria este indispensabilă pentru menținerea legăturilor cu metropola și cu celelalte teritorii din Africa.

Cei care ar pleda sau au pledat pentru independența teritoriilor Uniunii franceze sunt mai convinși decât oricând că această politică este singura posibilă, singura rezonabilă, tocmai pentru că ea a fost aplicată în celelalte teritorii. Este de neconceput, spun ei, să acordăm dreptul Madagascarului de a constitui un stat independent și să refuzăm acest lucru Algeriei. În fine, cum să pui capăt războiului atâta timp cât „naționaliștii" sau „rebelii" din Algeria sunt susținuți din exterior, sprijin exterior care este imposibil de curmat?

În fața acestei alternative, nici un partid din Camera Deputaților din Franța nu este unit în profunzime, în fiecare partid există partizani ai fiecăreia dintre aceste două politici.

Politica aplicată de fapt, cel puțin după 1956, este aceea a primei școli, cea care consideră că pentru salvarea Franței și pentru viitorul Franței în Africa este indispensabilă suveranitatea franceză asupra Algeriei. Este profund nedrept să acuzăm guvernele franceze, așa cum se face în mod obișnuit, de imobilism. Ele nu au făcut altceva decât să dea curs politicii dorite, dacă nu de întreaga țară, cel puțin de majoritatea deputaților. Și totuși, se observă o nemulțumire generală atât în rândul adversarilor cât și în rândul partizanilor politicii adoptate în mod efectiv. Și unii și ceilalți doresc să se recurgă la o soluție radicală, și unii și ceilalți ar vrea să se meargă mai departe într-un sens sau în altul. Adepții politicii actuale ar vrea să se trimită eventual întăriri sau măcar să se interzică propaganda împotriva acțiunii franceze din Al-

geria. Alegerea soluției radicale solicitată de partizanii politicii actuale ar comporta o disciplină națională în slujba sarcinii fixate de guvern. În ceea ce privește cealaltă școală, ea vorbește de imobilism pentru că ea nu crede în succesul pacificării.

În cadrul regimului francez așa cum este el, mă îndoiesc că este posibilă, în viitorul imediat, o altă politică decât cea adoptată, politică ce reprezintă o reflectare a țării, a parlamentului și a regimului.

Care ar putea fi soluția? Am putea vorbi de trei soluții: cea dintâi este *tirania*, cea de-a doua este *dictatura* în sensul dat de romani termenului, cea de-a treia este de *a aștepta* ca evenimentele să ofere o soluție problemei, într-un fel sau altul.

Soluția tiraniei este soluția pe care fiecare dintre noi o visează în nopțile de insomnie, cu condiția ca ea să asigure puterea celor care gândesc la fel ca noi. Fiecare este convins că o *anumită* politică ar fi mai bună decât cea adoptată. Această politică pe care fiecare dintre noi o dorește ar putea fi impusă de un grup de oameni care să vină la putere prin forța armelor, constrângându-i să se supună pe cei care nu sunt de acord. Aceasta este soluția la care s-a ajuns într-o serie de țări, în care scena politică este dominată de diferite facțiuni și partide ireconciliabile; un partid sau o facțiune a reușit să le surclaseze pe celelalte.

Cea de-a doua soluție care este evocată frecvent este apelul la *salvatorul legal* sau, dacă preferăm altă formulă, la dictatorul roman. Toată lumea știe cum se numește el în zilele noastre. Organele de presă, de toate culorile, preconizează acest refugiu suprem. Dar dat fiind că atât de mulți oameni, atâtea opinii contradictorii se gândesc la el, suntem obligați să evocăm două posibilități. Arbitrajul acestui salvator legal, în mod inevitabil, i-ar decepționa pe unii sau pe alții deoarece reprezentanții tuturor taberelor fac apel la el. În afară de cazul în care, și aceasta este cea de-a doua ipoteză, acest salvator nu inventează o soluție care, în mod miraculos, contribuie la reconcilierea facțiunilor aflate la putere. Ne imaginăm o politică atât de grandioasă sau subtilă încât ea împletește avantajele soluțiilor opuse fără a prezenta inconvenientele nici uneia dintre ele. Ceea ce putem însă să spunem cu certitudine este că acest miracol este puțin probabil. Problema care trebuie rezolvată este cantonată în Algeria și nu în Franța. Chiar dacă partidele adverse ar cădea de acord asupra numelui salvatorului, adversarii noștri nu vor accepta totuși să i se alăture.

Cea de-a treia soluție sau absență a soluției este cea pe care o trăim în prezent. Guvernul navighează între presiunile contrare și fiecare, în particular, așteaptă ca evenimente imprevizibile să provoace luarea unei decizii.

Criza actuală nu a fost analizată decât cu unicul obiectiv de a evidenția o trăsătură caracteristică regimului francez. Acesta tolerează, în fiecare perioadă de criză, faptul că o facțiune din cadrul colectivității nu se supune disciplinei naționale, așa cum este cazul partidului comunist care nu își ascunde voința de a acționa subversiv. Am putea chiar spune că regimul francez se definește prin trădarea, în fiecare epocă, a unei treimi din populație, cel puțin prin faptul că o treime din populație acționează în așa fel încât apărătorii politicii oficiale consideră acest comportament specific trădătorilor.

În secolul trecut, Renan vorbea despre fenomenul de emigrație internă. În timpul fiecărui regim, o parte din națiune refuza să îi accepte moralmente pe guvernanți și se refugia într-o atitudine de ostilitate sistematică. În timpul fiecăreia dintre marile crize ale acestui secol, o facțiune a poporului a respins deciziile luate de guverne, le-a respins din punct de vedere spiritual, dacă nu chiar în fapt.

Această lipsă de loialitate corespunde oare esenței regimurilor constituționale-pluraliste? Desigur că nu. Este posibilă scoaterea în afara legii a partidelor care nu se conformează regulilor jocului sau ale căror practici și intenții sunt tiranice. Republica de la Bonn a scos în afara legii partidele revoluționare de extremă dreapta și de extremă stânga, dar nu a încetat totuși să fie un regim constituțional-pluralist. Un astfel de regim, ca oricare altul, are dreptul să se apere împotriva celor care vor să îl distrugă. Dar condiția absolut necesară pentru ca el să rămână un regim constituțional este să acționeze în conformitate cu legile, fără a da mână liberă poliției, altfel spus, apărând constituționalitatea acțiunilor sale și controlul asupra puterii judiciare.

Nu vreau să sugerez că cei care nu sunt de acord cu politica guvernului sau cei care sunt comuniști ar trebui scoși în afara legii în Franța. Am serioase motive să nu fiu de această părere. În afara unor motive de ordin personal, există și un argument cu caracter mai general: atunci când numărul disidenților sau al separatiștilor, al celor care nu sunt fideli din punct de vedere moral guvernanților este prea mare, există riscul ca, scoțându-i în afara legii, să distrugem însuși regimul

constituțional-pluralist. Când o țară este prea divizată în privința celui mai bun regim sau asupra a ceea ce este de făcut într-o anumită situație este mai bine cel mai adesea să acceptăm o situație de semiparalizie. Atunci când guvernanții ne decepționează, să încercăm să înțelegem, din spusele lor, ecoul a ceea ce Jean-Jacques Rousseau ar fi numit „poporul suveran", astfel încât să transfigurăm voința lor și să facem în așa fel încât să devină a noastră deoarece, în ultimă instanță, noi suntem cei care i-au ales. Atâta timp cât regulile constituționale sunt respectate, ceva este totuși salvat. Rămânând în legalitate, atunci când oamenii devin victimele pasiunilor lor, reușim să menținem cel puțin pacea civilă.

De aceea voi spune, citând o afirmație a lui Ferrero, că regimul constituțional este cel în care, în pofida a tot ceea ce se întâmplă, bariera supremă este un *fir de mătase* – firul de mătase al legalității. Dacă firul de mătase al legalității ar fi rupt, în mod inevitabil s-ar profila la orizont *tăișul sabiei.*

Să trecem acum la cea de-a treia parte a acestui curs, consacrată regimurilor în care domnește tăișul sabiei[1]. Voi vorbi în continuare despre trei modalități diferite de acțiune a tăișului sabiei: revoluția spaniolă, revoluția național-socialistă și revoluția rusă care, în pofida deosebirilor dintre ele, au avut în comun izbucnirea lor, datorată preluării puterii în mod violent de către un grup de oameni, un grup minoritar și înarmat.

Prin opoziție cu regimul constituțional-pluralist, distingem trei tipuri de regimuri. Cel dintâi ar fi opus mai curând *pluralismului* partidelor decât *constituționalității.* Cel de-al doilea tip ar fi ostil pluralismului partidelor, dar favorabil unui *partid revoluționar*, confundat cu statul; acesta este cazul regimului hitlerist. Și în fine un al treilea tip ar fi, ca și precedentul, ostil pluralismului partidelor și favorabil unui partid revoluționar, dar obiectivul acestui partid revoluționar-monopolist ar fi, teoretic, unificarea societății într-o clasă unică.

Regimul portughez oferă un exemplu de ceea ce înseamnă primul tip. Desigur, Salazar nu acceptă o constituție de tip parlamentar, dar se străduiește să limiteze puterile statului, să asigure autonomia corpurilor

[1] Am împrumutat de la generalul de Gaulle această formulă, pentru a o opune formulei „firul de mătase", care îi aparține lui Ferrero, dar gaullismul nu este un regim al „tăișului sabiei" în sensul în care folosesc eu aici această expresie.

sociale. Un regim de acest tip tinde să creeze o reprezentativitate diferită de reprezentativitatea parlamentară. El exclude rivalitatea între partide, competiția permanentă pentru exercitarea puterii, dar afirmă că guvernanții nu sunt și nu trebuie să fie atotputernici, că ei sunt subordonați legilor, moralei, religiei. Acest regim se revendică de la o ideologie tradiționalistă, el pretinde că elimină agitația partidelor și a parlamentului, fără a provoca astfel confuzie în societate și în stat. Regim care se vrea a fi liberal fără a fi democratic, dar care nu reușește să fie liberal.

Cel de-al doilea tip de regim, care a fost denumit în mod obișnuit fascist, are în comun cu tipul precedent condamnarea ideilor democratice și a practicilor parlamentare, dar trebuie să evidențiem și anumite deosebiri între aceste două tipuri. Regimul lui Salazar dorește mai degrabă să îi „depolitizeze" pe oameni, cel al lui Mussolini sau cel al lui Hitler vrea să îi „politizeze" sau să îi „fanatizeze" pe oameni. Regimul lui Salazar nu are un partid de stat, regimul lui Mussolini sau cel al lui Hitler avea un partid de stat.

Regimul spaniol, regimul italian, regimul german au în comun condamnarea a ceea ce aceste regimuri numeau ideile revoluției din 1789, democratice și liberale. Toate trei invocă principiul autorității, dar doctrinele de la care se revendică sunt diferite. Regimul spaniol pare un intermediar între cel dintâi și cel de-al doilea tip; ca și cel dintâi, el se reclamă de la gândirea tradiționalistă; el pretinde că va menține rolul Bisericii, afirmă că autoritatea vine de sus și nu trebuie să fie subordonată preferințelor cetățenilor, dar este ostil unui stat total. Regimul spaniol este mai puțin conservator decât regimul lui Salazar, el include anumite elemente ale fascismului modern, chiar dacă numai mișcarea falangistă este cea care prezintă similitudini cu mișcarea fascistă italiană. Regimul italian se întemeia pe un partid de stat, profesa o teorie etatistă, dar avea un caracter revoluționar redus, în comparație cu regimul german, el se străduia să apere structurile tradiționale conferind în același timp guvernului autoritatea discreționară care favorizează suprimarea parlamentelor, susținerea unui partid unic.

Regimul care reprezintă în cel mai pur stil, dacă mă pot exprima așa, cel de-al doilea tip este regimul național-socialist. Într-adevăr, mișcarea era antidemocratică și antiliberală, dar și, într-o oarecare măsură revoluționară în sensul propriu al termenului, el se străduia să răstoarne structurile sociale și ideologice ale Republicii de la Weimar. Principiul

de unitate nu era statul, ca în cazul fascismului italian, ci națiunea sau chiar mai mult – rasa.

Cel de-al treilea tip de regim, regimul comunist, suprimă și el pluralitatea partidelor, dar prezintă o primă deosebire fundamentală de cel de-al doilea tip. Departe de a renega ideile democratice-liberale, el pretinde că le respectă, eliminând competiția dintre partide. El justifică aceste afirmații printr-o analiză a regimurilor pluraliste, afirmă că regimurile constituționale-pluraliste nu sunt decât camuflajul unei oligarhii capitaliste – deci oligarhia capitalistă trebuie să fie suprimată și trebuie să fie instaurată o societate unitară fără clase pentru a se obține adevărata libertate și adevărata democrație. Monopolul partidului nu i se pare că ar contraveni libertății și democrației, pentru că acest regim se situează el însuși în istorie. Pentru a atinge obiectivele supreme ale unei societăți fără clase, puterea absolută a unui partid, care este exponentul proletariatului, este un mijloc indispensabil.

Aceste trei tipuri de regim pot fi grupate în moduri diferite. Din anumite puncte de vedere, există pe de o parte regimul nr. 1, regim conservator de tipul regimului Salazar și pe de altă parte, regimurile nr. 2 și nr. 3, ambele regimuri revoluționare. Pe de o parte o refacere a societății tradiționale, cu un stat limitat dar absolut și pe de altă parte, partide revoluționare, statul partizan, adică statul care se confundă cu un partid. Potrivit acestei clasificări, două sisteme revoluționare se opun unui sistem conservator.

Este un al doilea tip de clasificare a acestor regimuri, în funcție de ideologii. În acest caz, regimurile 1 și 2 se opun regimului 3. Salazar, generalul Franco, Mussolini, Hitler au în comun denunțarea ideilor liberale, democratice. Regimurile autoritare-conservatoare sau revoluționare-fasciste sunt împotriva ideilor de la 1789, sunt antiraționaliste și se revendică în egală măsură de la o doctrină autoritară. În acest caz, avem tipurile 1 și 2 opuse tipului 3, căci acesta din urmă se prezintă drept moștenitorul ideologiilor de la care se revendică regimurile constituționale-pluraliste, în timp ce primele două constituie negarea acestora. Tipul 1 reprezintă negarea nedialectică a regimului constituțional-pluralist, în timp ce tipul 3 se vrea negarea dialectică, adică un mod de a nega și de a menține în același timp, deci de a surclasa contradicțiile.

În fine, potrivit unei alte clasificări, cele trei regimuri nu s-ar grupa două împotriva unul, ele nu ar constitui un grup, fiecare dintre ele ar reprezenta o idee.

Orice regim se definește prin modul în care combină varietățile sociale cu o voință politică *unică*. Cel dintâi tip de regim acceptă varietățile naturale ale familiilor, corporațiilor, regiunilor, el menține unitatea printr-un stat forte, dar nu nelimitat.

Cel de-al doilea tip stabilește o unitate națională sau rasială, întemeiată pe un partid unic, cu scopul de a domina diversitatea grupurilor sociale, impusă de civilizația industrială. Potrivit ideii fasciste sau național-socialiste, clasele, abandonate lor însile, vor provoca descompunerea socială; este necesar ca un grup, din cadrul diferitelor grupuri, să stăpânească această diversitate și să afirme, prin forță dacă este necesar, unitatea colectivă, unitate a unei voințe de stat.

În fine, cel de-al treilea tip afirmă că șocul claselor este legat de un anumit regim economic. Dacă se va suprima diversitatea claselor sau cel puțin antagonismul de clasă, unitatea va fi prezentă în colectivitatea însăși. Statul va fi condus de un partid unic pentru că în societate nu vor mai exista clase antagoniste.

Potrivit acestei ultime analize, fiecare dintre aceste trei regimuri se definește printr-o relație diferită între diversitățile inevitabile și unitatea necesară.

Această clasificare a celor trei tipuri nu pretinde a fi exhaustivă și există probabil regimuri mixte, compozite sau echivoce, care nu s-ar integra în mod limpede în nici una dintre cele trei categorii.

În lumea în care trăim, legitimitatea tradițională este pe cale de dispariție. Regulile regimurilor constituționale-pluraliste sunt dificil de aplicat și presupun fie o disciplină națională, fie o înțelepciune a partidelor. Prin urmare, în marea majoritate a țărilor, se creează regimuri care sunt definite prin faptul că un grup își impune voința în fața celorlalte grupuri; este posibil ca acest grup să nu aparțină în mod clar nici uneia dintre aceste trei categorii, ideologice și instituționale, pe care le-am prezentat deja. Putem ezita în privința categoriei în care ar trebui integrat actualul regim din Egipt, mai curând revoluționar decât conservator, ținând cont de faptul că el se revendică de la un mare obiectiv ce trebuie îndeplinit, unitatea arabă, dar această idee este un mit. Pentru moment domnește un lider aclamat, un lider „charismatic" pentru a folosi limbajul lui Max

Weber, un ofițer care nu se vrea militar. Ca civil el și-ar însuși un grad militar, precum răposatul Stalin. Fost ofițer, el este șeful statului. Un echivoc destul de bine adaptat la lumea actuală.

În America de Sud, numeroase regimuri nu sunt nici fasciste, nici conservatoare, ele reprezintă pur și simplu preluarea puterii de către un grup de oameni înarmați, în împrejurări ce le-au fost favorabile. Ba mai mult, configurația fronturilor și atitudinea maselor sunt diferite. Un caz frapant este cel al Argentinei unde instituțiile, în aparență constituțional-pluraliste, au fost apărate în special de clasa privilegiată și unde masele populare au fost cu adevărat ostile acestor instituții. Un șef, aclamat și tiranic, precum colonelul Peron, s-a bucurat de sprijinul majorității sindicatelor muncitorești, chiar și de cel al sindicatelor libere. Această alianță dintre un șef tiranic aclamat și masele muncitorești nu s-a produs niciodată în Europa, ea s-a produs în America de Sud pentru că instituțiile așa zis constituționale-pluraliste, de proveniență străină, au fost în această zonă monopolizate și exploatate de o fracțiune a claselor conducătoare. Să spunem, pentru a folosi limbajul meu, că regimul constituțional-pluralist, în Argentina, avea într-o atât de mare măsură un caracter oligarhic încât stârnea furia sau teama unei mari părți a maselor populare.

Dintre aceste trei tipuri de regimuri, îl voi studia în esență pe cel de-al treilea, adică regimul comunist. Motivele pentru care voi lăsa de-o parte cele două tipuri de regimuri sunt următoarele:

Cel dintâi, autoritar-conservator, nu s-a instaurat în Europa decât în țări aflate la periferia dezvoltării civilizației industriale; ori, după cum bine știți, pe mine mă interesează înainte de toate regimurile politice care constituie suprastructura civilizației industriale.

Mai mult, mă preocupă regimurile care se declară a fi democratice; regimurile fasciste, a căror franchețe sau brutalitate sunt tot mai puțin practicate, afirmau că nu sunt democratice, că nici nu vor să fie. Mișcarea istorică, mișcarea de gândire era total diferită decât cea pe care vrem să o analizăm.

În fine, regimurile fasciste se bucură pentru moment, sau poate acest lucru va fi de durată, de mai puțină atenție în Europa decât regimul comunist. Aceste regimuri impuneau o exaltare naționalistă, exaltare care a dispărut din toate țările europene. Ele presupuneau mari ambiții în ceea ce privește politica externă. Împrejurările nu le sunt favorabile.

Pentru a încheia această lecție, aș vrea să spun câteva cuvinte despre deosebirile fundamentale și despre asemănările formale (dacă nu cumva este vorba de deosebiri formale și de asemănări fundamentale) dintre regimul comunist și regimul de tip fascist.

Regimul hitlerist ca și regimul comunist presupun existența unui partid unic care deține monopolul activității politice. Acest partid monopolist este înarmat sau animat de o ideologie revoluționară, prin termenul revoluționară înțeleg pur și simplu o voință de a transforma radical societatea existentă. Acest partid monopolist a avut în Germania un șef idolatrizat, în cadrul partidului rus, șeful partidului nu a fost întotdeauna idolatrizat, iar atunci când așa stăteau lucrurile, a încetat să mai fie idolatrizat post mortem.

Cea de-a doua asemănare privește o împletire de ideologie și de teroare. Regimurile de acest tip folosesc într-o mai mică sau mai mare măsură teroarea împotriva oponenților lor, în numele unei idei. Toate regimurile de acest tip consideră că dușmanul ideologic este mai vinovat decât criminalul de drept comun. Aceste regimuri se situează la cealaltă extremă în raport cu un regim ca cel francez în care în mod inevitabil, în fiecare clipă, poți trăi cot la cot cu „trădători" (în sens formal) fără a acorda prea mare importanță acestui fapt. În regimurile cu partid monopolist, exigența conformismului face ca dezacordul cu guvernanții să fie periculos. S-a constat că anumite instituții, de exemplu închiderea oponenților, a ereticilor și a criminalilor de drept comun în lagăre, există în regimurile cu partid monopolist atât de dreapta cât și de stânga.

În schimb, deosebirile sunt foarte evidente și foarte frapante.

Alegătorii și militanții nu sunt recrutați din cadrul acelorași clase sociale. Militanții partidului comunist, în Rusia sau în Germania de dinainte de 1939 sau în Franța de astăzi, nu sunt recrutați în exclusivitate din rândul clasei muncitoare, ci, de regulă, una din principalelor lor surse de recrutare este clasa muncitoare. Partidele de tip fascist au mobilizat masele populare, dar, în general, ele nu își recrutează trupele în primul rând din cadrul clasei muncitoare.

Clasele conducătoare au o atitudine în esență diferită față de partidele fasciste și față de partidele comuniste. În Italia, înainte ca Mussolini să vină la putere, o parte din clasa conducătoare italiană, în special în mediile industriale sau financiare, era favorabilă partidului fascist; în Germania, Hitler a primit subvenții de la marii industriași. Să renunțăm

la problema controversată de a ști dacă clasa capitalistă a fost cea care a *organizat* mișcările fasciste. Să ne limităm să constatăm o deosebire în atitudinea vechilor clase conducătoare față de aceste mișcări care se aseamănă, dar ale căror obiective sunt considerate total diferite. Partidele fasciste au hrănit speranțele privilegiaților pe care îi neliniștea fie legile „spoliatoare" ale regimurilor constituționale-pluraliste, fie revendicările revoluționare tolerate de acestea.

În prezent, această atracție pe care a exercitat-o fascismul a scăzut mult după cel de-al doilea război mondial. Din punct de vedere istoric, se pare că una din condițiile necesare acestor mișcări tiranice necomuniste este simpatia pe care o nutrea față de ele una dintre fațiunile importante a vechilor clase conducătoare.

În fine, cea de-a treia deosebire, care sare în ochi, o constituie ideologiile și, prin urmare, obiectivele. Este evident faptul că aceste două tipuri de mișcări sau de regimuri comportă în egală măsură existența unui partid monopolist, dar acest lucru nu este prin sine relevant. În cele din urmă întrebarea hotărâtoare este: spre ce tind aceste mișcări? Este evident faptul că acestea au vizat toate puterea absolută, că partidul aflat la putere și-a asigurat mijloacele necesare pentru a acționa fără să întâmpine obstacole, fără să tolereze nici o opoziție, dar monopolul puterii este un mijloc, nu un obiectiv. Obiectivele, ideologiile, practicile sunt diferite.

Ce este oare mai important, asemănările sau deosebirile dintre regimurile cu partid monopolist? Răspunsul depinde mai întâi de instituțiile existente, iar apoi de instituțiile viitoare. Regimul comunist nu vrea să fie înțeles prin ceea ce este, ci prin ceea ce va fi; comunismul se definește mai puțin prin practica sa actuală, cel puțin în proprii săi ochi, decât prin ideea pe care și-o face despre sine și prin obiectivele pe care pretinde că le va înfăptui. De aceea nu putem studia comunismul făcând abstracție de ceea ce acesta vrea să înfăptuiască.

În cadrul studiului regimurilor constituționale-pluraliste, nu am avut atât de mult nevoie să opun ideologiile realității. În măsura în care aceste regimuri creează o imagine prea favorabilă despre ele însele, este suficient să citești părerile oponenților pentru a risipi iluziile vanității. Studiul pe care l-am întreprins nu poate fi considerat „poetic", el reducea mai degrabă aceste instituții la prozaism. Aceste regimuri își dezvăluie realitatea observatorului, ele se prezintă așa cum sunt. Unii consideră că

regimul pe care l-am descris nu este *adevărata* democrație. Numeroși critici îmi vor răspunde invocând ideea despre ceea ce *ar trebui să fie* democrația, de exemplu unitatea cetățenilor în pofida divizării partidelor, dar aceste idei despre democrație pe care le putem opune practicii rămân în mod provizoriu abstracte, teoretice. Toată lumea cunoaște realitatea, adică jocul partidelor prin ceea ce are el nu spun sordid, ci absolut mediocru. Deci, ar trebui să spunem că regimurile de partid așa cum funcționează ele constituie realitatea fără a trăda ideea care le inspiră. Ele întrupează traducerea instituțională a autoguvernării, a guvernării prin negociere și consimțământ.

În cazul regimului comunist, realitatea este cu greu vizibilă, iar ideologia ne este amintită în fiecare clipă. Voi lua numai un exemplu, cel mai simplu, cel mai frapant. În Uniunea Sovietică există o constituție (au existat trei după 1917), ultima, cea din 1936, care a fost adoptată chiar în perioada marilor epurări, adică în perioada în care mai multe milioane de oponenți, reali sau imaginari, erau aruncați în închisori. Această constituție solemnă din 1936 garanta, pe hârtie, *habeas corpus*, în condiții la fel de impecabile ca în Marea Britanie. Dacă, potrivit spuselor lui Marx, trebuie să facem deosebirea între ceea ce sunt oamenii și ceea ce cred ei că sunt, această deosebire este valabilă în mod special în cazul regimurilor care se revendică de la o ideologie. Aceste regimuri se străduiesc să salveze ideea pe care și-o fac despre ele, chiar și atunci când aceasta a pierdut orice legătură cu realitatea.

XIII

FICȚIUNILE CONSTITUȚIONALE ȘI REALITATEA SOVIETICĂ

Regimul comunist a fost adesea numit ideocrație pentru că el își invocă ideologia și pretinde că i se conformează. Este absolut necesar să confruntăm *ideologia* și *realitatea*, cu atât mai mult cu cât este adesea dificil să le deosebești. Această problemă este perfect valabilă în cazul unui regim care pretinde mai mult decât oricare altul că este întemeiat pe o ideologie.

A crede cu convingere într-o idee falsă este uneori suficient pentru a face ca această idee să fie adevărată. În măsura în care cetățenii nu cred în existența claselor, într-o oarecare măsură acestea nu există, deoarece ele sunt definite prin conștiința unei opoziții între grupurile care există în interiorul unei colectivități.

Să revenim la punctul de plecare, adică la revoluție. Regimul sovietic a fost rezultatul unei revoluții, adică rezultatul unei mișcări violente; puterea a fost preluată de partidul bolșevic în noiembrie 1917. În ianuarie 1918 au avut loc alegeri care au fost probabil primele și ultimele alegeri libere, în sensul occidental al termenului, din Rusia. Adunarea Constituantă aleasă în mod liber a fost dizolvată după câteva zile pentru că din ea făcea parte o mare majoritate ostilă partidului bolșevic.

Este de la sine înțeles faptul că de la început regimul sovietic nu a fost un regim constituțional; repet, toate regimurile constituționale sau aproape toate sunt în aceeași situație. Dar, cel mai adesea, un regim care se instaurează prin violență tinde să devină constituțional, altfel spus el promulgă o constituție, regulile potrivit cărora vor fi desemnați gu-

vernanții și se va exercita autoritatea. Regimul sovietic, în această privință, a imitat toate regimurile din lume, el a promulgat o constituție sau dacă e să fim exacți, a promulgat trei constituții, dat fiind că cea dintâi datează din 1918, cea de-a doua din 1924 și cea de-a treia, care este și astăzi încă în vigoare, din 1936. Aceste trei constituții prezintă un număr mare de asemănări și unele deosebiri.

În prima constituție, care a fost aprobată de cel de-al V-lea Congres al sovietelor, la 10 iulie 1918, limbajul folosit respira încă spiritul revoluției, se vorbea despre instaurarea unei dictaturi a proletariatului, un guvern puternic și centralizat; reprezentanții claselor exploatatoare își pierdeau dreptul de vot, precum și dreptul de a fi acceptați în funcții publice. Din clasele exploatatoare făceau parte comercianții, preoții, călugării, mari proprietari funciari. Drepturile fundamentale, în 1918, erau rezervate celor ce muncesc. S-a instituit o discriminare între țărani și muncitori. Țăranii, mai puțin favorabili regimului, nu aveau dreptul să aibă decât 1 deputat în Soviet pentru 120 000 alegători, iar acești deputați erau aleși în două etape; în schimb, în orașe muncitorii aveau dreptul la 1 deputat pentru 25 000 de alegători, deputații fiind aleși în mod direct.

Potrivit formulelor folosite în constituție, regimul sovietic ar fi fost un regim constituțional-pluralist. În constituție se stipula că suveranitatea aparține Congresului suprem al Sovietelor, ales prin vot universal. În perioada dintre sesiunile Congresului, puterea o deținea un Comitet executiv alcătuit din 200 de membri, aleși de Congresul Sovietelor și acest comitet executiv central, la rândul său, alegea un Consiliu al comisarilor poporului, adică un Consiliu de miniștri.

În constituție nu se vorbea deloc despre partidul comunist. Pe hârtie, regimul era comparabil cu regimurile occidentale, avea o adunare reprezentativă, care alegea un comitet permanent, iar acesta din urmă, la rândul său, îi desemna pe deținătorii puterii executive. Nici nu se putea concepe ceva care să respecte mai îndeaproape concepțiile occidentale. Dar această constituție nu avea nici un rol, dat fiind că în realitate puterea îi revenea partidului comunist.

În 1924, a fost promulgată o nouă constituție, într-o oarecare măsură diferită de precedenta. În 1918, regimul nu era încă instaurat în toate provinciile care aparțineau imperiului țarilor. În perioada 1918-1924, revoluția a câștigat toate aceste teritorii sau, dacă preferați o altă formulă, bolșevicii au refăcut unitatea statului țarist.

Declarația ideologică aflată la începutul constituției afirma că obiectivul URSS este acela de a-i uni pe muncitorii din întreaga lume într-o republică sovietică mondială. În cea de-a doua parte se afirma că principalele republici s-au unit de bună voie în unitatea unui stat federal; pe hârtie, aceste republici continuau să beneficieze de dreptul de secesiune. Deosebirea din punct de vedere electoral dintre sate și orașe era menținută, adică în primul caz un ales pentru 120 000 de alegători și în al doilea caz un ales pentru 25 000 de alegători. În rest, nu existau modificări esențiale: o adunare aleasă, dar de această dată, două Camere, o Cameră aleasă prin vot direct de populație și o alta care reprezenta naționalitățile, Consiliul naționalităților. În constituție se prevedea că toate decretele și reglementările propuse de puterea executivă trebuiau să fie aprobate de cele două Camere, că toate legile erau promulgate în numele Consiliului executiv care, tot pe hârtie, era rezultatul alegerilor. Constituția prevedea în plus organizarea sistemului juridic. Nici în această constituție nu se pomenea mai mult decât în cea din 1918 despre partidul comunist. Constituția avea un caracter tipic occidental, fără să conțină nici o referire la partidul comunist, factor decisiv al practicii sovietice, potrivit părerii Sovietelor înșeși.

Constituția din 1936 care este și astăzi încă în vigoare, conținând unele modificări de ordin secundar, este un text foarte interesant. Ea cuprinde 16 capitole. Se referă mai întâi la organizarea socială a țării, adică la legile proprietății, apoi la organizarea statului, a organelor superioare ale puterii de stat din Uniunea Sovietică, apoi la republicile federale. Constituția prezintă apoi administrația la nivelul statului federal, la nivelul republicilor federale și în fine, la nivel inferior. Ea precizează în egală măsură care este organizarea sistemului juridic, care sunt drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor, care este sistemul electoral. Ultimele două capitole se referă la drapelul și capitala Uniunii Sovietice și în fine la procedura ce trebuie respectată în cazul unei revizuiri a constituției.

Acest text este mai amplu decât un text constituțional occidental, pentru că prezintă principiile nu numai ale statului ci și ale societății și pentru că stabilește în detaliu organizarea administrativă la toate nivelele, de la statul federal până la circumscripții. În esență, regimul pare asemănător celui prezentat în cadrul constituțiilor precedente, dar există și unele noutăți. Nu se mai vorbește despre clase dușmane, nu mai există

discriminarea dintre orașe și sate, în mod oficial caracteristicile acestei opoziții istorice au dispărut. Puterea supremă aparține celor două Camere alese; acestea, care alcătuiesc împreună Sovietul Suprem, aleg Consiliul de miniștri (nu mai avem de-a face cu un Consiliu al comisarilor poporului). Lista miniștrilor este prezentă și ea în constituție. Această listă a fost revizuită de mai multe ori, ceea ce a presupus de fiecare dată o revizuire a constituției. Deputații sovietici au dreptul să interpeleze guvernul; atunci când un deputat interpelează un ministru, acesta trebuie să răspundă într-un interval de trei zile.

Trebuie să repet că ar fi suficient să luăm în serios aceste texte constituționale pentru a avea sentimentul că nu există nici o deosebire majoră între regimul francez și regimul sovietic.

Știm cu toții, chiar și cetățenii sovietici știu acest lucru, că avem de-a face cu o ficțiune. Aceste texte constituționale sunt pură ficțiune. Deputații sunt aleși în mod liber, dar nici un candidat nu este desemnat în mod liber. Dat fiind că lista candidaților este o listă unică, alegătorii au libertatea să voteze *pentru* sau să nu voteze deloc, iar din rațiuni extrem de concrete, 99% sau chiar mai mult dintre cetățeni votează pentru. Avem de-a face cu un tip de alegeri total diferit de alegerile occidentale, iar rezultatele acestor alegeri sunt previzibile și prevăzute, cu un procent de eroare extrem de redus.

În ceea ce privește ședințele celor două Camere, ele sunt în egală măsură, prevăzute, dacă nu de cetățeni, cel puțin de către guvernanți. Discursurile deputaților îi aprobă cel mai adesea pe miniștri. Uneori ei formulează critici, dar chiar și discursurile în care se critică activitatea unui ministru se desfășoară potrivit unui scenariu stabilit dinainte cel puțin în linii mari.

Sesiunile celor două Camere sunt scurte. Acestea sunt de fapt ca să spunem așa niște reprezentații, niște ceremonii de aclamații prin care cei guvernați își declară în mod public acordul cu guvernanții.

Cei guvernați beneficiază, teoretic și pe hârtie, de toate drepturile fundamentale, libertatea cuvântului, libertatea presei și libertatea de a se întruni. Persoana este sacrosanctă și domiciliul inviolabil, toate exigențele *habeas corpus*, toate exigențele libertățile formale sunt garantate, dar există două limite în exercitarea concretă a acestor drepturi. Cea dintâi figurează chiar în text; aceste drepturi trebuie să fie exercitate „în conformitate cu interesele muncitorilor", întreaga problemă este aceea

de a ști cine definește interesele muncitorilor. Cea de-a doua limită este aceea că, în anumite perioade cel puțin ale regimului sovietic, Ministerul de Interne și al Poliției nu era supus regulilor juridice sau regulilor constituționale.

Noutatea în comparație cu constituțiile precedente este faptul că pentru prima oară se vorbește de două ori de partidul comunist în Constituția Uniunii Sovietice. În cadrul articolului 141, se menționează că toți candidații desemnați pentru alegeri vor fi aleși de un anumit număr de grupări, printre care figurează în mod discret partidul comunist, care este plasat cu o mare modestie pe același plan cu sindicatele. Pe de altă parte, în cadrul articolului 126, se menționează că cetățenii cei mai activi ai Uniunii Sovietice sunt organizați într-un Partid comunist, care constituie avangarda poporului muncitor. Care este semnificația acestor ficțiuni constituționale? De ce procentul cu care se câștigă alegerile este de 99%...? De ce sunt oare redactate atât de amănunțit niște constituții care nu răspund funcționării reale a puterii?

Un prim răspuns, foarte frecvent, comportă un anumit adevăr: toate acestea constituie un decor pe placul străinătății. Dat fiind că Occidentul acordă o mare importanță regulilor constituționale, i se demonstrează că nu este cu nimic mai presus de ceilalți, nici măcar în această privință. Să nu uităm că constituția din 1936 este contemporană cu amenințarea pe care o reprezentau național-socialismul și Frontul popular. Unul dintre motivele pentru care a fost redactată constituția din 1936 este posibil să fi fost acela de a convinge opinia publică internațională că regimul sovietic, în esență, se aseamănă cu regimurile constituționale occidentale și se opune regimurilor de tiranie fascistă sau național-socialistă.

Regimul vrea să demonstreze străinătății care este deosebirea între partid și Stat. În absența acestei deosebiri de ordin juridic, relațiile dintre Uniunea Sovietică și celelalte state ar fi compromise. Partidul nu vrea să renunțe la doctrina sa privind revoluția mondială, este necesar deci ca, din punct de vedere teoretic, statul sovietic să se deosebească de partid care este animat, la rândul său, de ambiții ideologice ce vizează expansiunea.

Se urmărește de asemenea găsirea ocaziei potrivite pentru a crea sau pentru a evidenția unanimitatea poporului însuși. Conducătorii nu se îndoiesc nici o clipă că vor obține din partea celor guvernați aprobarea de care au nevoie, dar ceremoniile de aclamare contribuie la întărirea

adeziunii cetățenilor față de regim. Modalitățile de a provoca entuziasmul și de a realiza unanimitatea depind de o tehnică psihologică de unitate între popor și guvernanți; această unitate, chiar dacă este fictivă, tinde exprimându-se să se autoconsolideze.

Dar, cu toate acestea, rămâne o întrebare fundamentală: în ce măsură guvernanții, doctrinarii sau cetățenii cred în semnificația, în influența și în puterea ficțiunilor constituționale? În ce măsură consideră ei că aceste ficțiuni constituționale ar trebui să devină într-o bună zi realitate? Ne aflăm în acest caz în fața unei probleme pasionante. Regimurile fascist sau național-socialist își proclamau ostilitatea față de principiile democratice, dar regimul comunist își proclamă credința în principiile democratice, chiar dacă nu le aplică. Trebuie să încercăm să înțelegem cum stau lucrurile.

Să revenim, din nou, la punctul de plecare. Partidul bolșevic s-a separat de ansamblul partidului social-democrat rus, el constituind fracțiunea extremistă și majoritară a acestuia; a preluat puterea cu ajutorul armelor, dar nu se consideră deținătorul puterii cu titlul de minoritate tiranică, se consideră deținătorul puterii ca reprezentant al proletariatului. În ce fel văd bolșevicii propria lor putere, în funcție de doctrina marxistă?

Ce este doctrina marxistă? În esență ea reprezintă mai întâi o interpretare a societății, potrivit căreia infrastructura economică determină ansamblul; apoi, o interpretare a istoriei, potrivit căreia dezvoltarea societăților moderne evoluează de la capitalism la socialism. Dar doctrina marxistă nu conține nici o referire precisă la ceea ce trebuie să fie un regim economic socialist sau la ceea ce trebuie să fie puterea politică în socialism.

Din punct de vedere economic, bolșevicii aveau numai câteva idei directoare: proprietatea publică asupra mijloacelor de producție și planificarea. De fapt, ei au instaurat imediat proprietatea publică asupra mijloacelor de producție, au încercat să planifice economia și au organizat, prin tatonări, prin erori și prin reușite, un regim de conducere economică care se poate justifica prin referire la Marx, dat fiind că acesta nu a spus niciodată cum ar trebui să fie organizată economia.

Din punct de vedere politic, situația era și mai complexă, dat fiind că doctrina marxismului se reducea în această direcție la următoarea afirmație: Statul este instrumentul de dominare și de exploatare folosit de o clasă în detrimentul altei clase. În ceea ce privește viitorul, perspectiva

marxistă avea o tendință anarhistă (atunci când vor fi eliminate clasele dușmane, nu va mai exista stat) sau, la rigoare, saint-simonistă. Friedrich Engels a folosit adesea formula: „Administrarea lucrurilor va înlocui guvernarea persoanelor." Marx a folosit o expresie care figurează în două texte, dictatura proletariatului, concepută pentru perioada de tranziție a edificării socialismului. Dar ce ar trebui să fie dictatura proletariatului? Am putea interpreta această noțiune în două moduri total diferite. Fie într-un caz dictatura proletariatului ar semăna cu Comuna din Paris din 1871; într-un text al său, Marx scria: dacă vreți să știți ce este dictatura proletariatului, studiați Comuna din Paris; dar potrivit altor texte dictatura proletariatului ar fi în esență puterea absolută, teroristă, centralizată, de stil iacobin.

Bolșevicii au găsit imediat o soluție ideologică: proletariatul se exprimă în cadrul partidului bolșevic, iar acesta, dispunând de o putere absolută, realizează ideea marxistă a dictaturii proletariatului. Din punct de vedere ideologic, soluția este satisfăcătoare și oferă o justificare monopolului partidului. Acesta dispune și trebuie să dispună în totalitate de putere, pentru că este expresia proletariatului și pentru că dictatura proletariatului marchează faza intermediară între capitalism și socialism.

Această justificare a puterii partidului datorită formulei marxiste a dictaturii proletariatului antrenează deja anumite consecințe. Cea dintâi este interzicerea existenței altor partide socialiste. În momentul în care bolșevicii au preluat puterea, cel puțin un alt partid se revendica de la ideile lui Marx, adică menșevicii. Dat fiind că, prin definiție, partidul bolșevic reprezenta proletariatul, menșevicii, care nu erau de acord cu bolșevicii, nu puteau fi decât trădători. De unde o primă concluzie, exprimată deZinoviev: „Când bolșevicii sunt la putere. locul menșevicilor este la închisoare.", concluzie perfect logică. Dacă partidul comunist reprezintă *numai* el proletariatul, cei care pretind la rândul lor că îl reprezintă nu pot fi decât niște trădători ai adevărului, deci trădători ai proletariatului și trebuie să fie eliminați. Altfel spus, doctrina ideologică sugera și crea un *monopol de interpretare.*

Dar formula presupunea și alte dificultăți: dacă statul este un instrument în slujba unei clase împotriva altei clase, el trebuie în mod logic să dispară o dată cu clasele. Dacă proletariatul se definește drept clasa exploatată, din ziua în care proletariatul a preluat puterea, prin

definiție el nu mai este proletariat. Proletariatul nu mai poate fi proletariat în sensul marxist al termenului începând din momentul în care el este la putere.

Pe de altă parte, clasa este definită prin proprietatea asupra mijloacelor de producție. Atunci când nu mai există proprietate privată asupra mijloacelor de producție, prin definiție nu mai pot exista clase. Dar dacă nu mai există clase pentru că nu mai există proprietate privată asupra mijloacelor de producție, la ce răspunde dictatura proletariatului? Proletariatul nu mai există pentru că nu mai este exploatat, nu mai există clase dușmane; de ce este nevoie de o dictatură?

Iată care sunt problemele care se puneau și se pun, din punct de vedere ideologic, în cadrul regimului instaurat de partidul bolșevic.

Răspunsul dat de sovietici la aceste dificultăți a fost următorul: Statul sovietic este un stat de muncitori și de țărani, există încă clase distincte dar nu antagoniste. În ceea ce privește partidul comunist, el grupează cetățenii cei mai activi și joacă un rol comparabil cu cel al profesorului de școală. Se poate concepe cu siguranță o ideologie a partidului comunist, avangarda poporului de muncitori și de țărani, profesor al poporului sovietic în ansamblu.

Și cu toate acestea, rămâne o dificultate în raport cu doctrina inițială. Dacă statul nu are altă rațiune de a fi decât exploatarea unei clase de către o altă clasă, de ce în ziua în care nu mai există clase antagoniste există încă un stat și de ce statul tinde să se consolideze din ce în ce mai mult?

La această întrebare Stalin, cu puțin timp înainte de moartea sa, a dat un prim răspuns. El a spus: înainte ca statul să dispară, el trebuie să se consolideze. Răspuns satisfăcător din punct de vedere dialectic: statul va ajunge ca să spunem așa la perfecțiune înainte de a exploda și de a dispărea. Statul se consolidează din ce în ce mai mult pentru că este înconjurat de state capitaliste. Este nevoie de un stat din ce în ce mai puternic pentru că socialismul nu este universal. Dar atunci rezultă în egală măsură că doctrina potrivit căreia statul este numai instrumentul unei clase care exploatează o altă clasă nu este adevărată; statul este necesar atâta timp cât umanitatea nu va fi unită. Atâta timp cât nu va exista un stat universal, statele vor fi obligate să conducă și să reprezinte fiecare colectivitate vizavi de celelalte colectivități.

Cea de-a doua formulă pe care Stalin a descoperit-o este uimitoare: lupta de clasă se intensifică pe măsură ce se edifică socialismul. Formula este uimitoare pentru că ne aflăm în plin delir logic. Clasele sunt definite în raport cu mijloacele de producție; pentru a exista clase dușmane trebuie să existe o clasă care să fie proprietara mijloacelor de producție. În societatea sovietică nu mai există proprietari particulari ai mijloacelor de producție, singura proprietate care nu este publică (cu excepția peticelor de pământ individuale) este cea a colhozurilor, care constituie o proprietate cooperatistă. Ori, chiar și în cadrul delirului stalinist, nu se poate spune că lupta de clasă este cea a societății sovietice împotriva proprietății cooperatiste a colhozurilor. Pentru ca lupta de clasă să se intensifice, ar trebui să existe clase, deci ar trebui ca clasele să nu fie legate de proprietatea asupra mijloacelor de producție. Rămâne însă evident ipoteza că dușmanii sunt supraviețuitorii fostelor clase, dar acestea sunt alcătuite din mari proprietari de pământ, bancheri, comercianți, antreprenori. Atunci când aceste clase, care nu reprezintă decât o minoritate, au pierdut proprietatea și bogăția, nu mai pot deține puterea. Ne întrebăm cum este posibil ca, la treizeci de ani după revoluție, foștii bancheri, care nu mai sunt bancheri pentru că nu mai există bănci private, să mai reprezinte un dușman împotriva căruia să se ridice statul sovietic.

Intensificarea luptei de clasă, pe măsură ce se edifică socialismul, nu poate însemna decât două lucruri: fie lupta împotriva supraviețuitorilor fostelor clase, ceea ce este absurd, fie lupta împotriva claselor create în cadrul unei societăți cu proprietate colectivă, ceea ce este la fel de absurd pentru că în cadrul sistemului marxist nu pot exista clase atunci când proprietatea asupra mijloacelor de producție este colectivă.

Putem bănui, este adevărat, că există și alte doctrine sau alte ideologii. Sovieticii, atât guvernanții cât și cei guvernați, sunt oameni ca toți oamenii îndată ce renunță la formulele lor rituale. Ei știu că aceste formule nu au o semnificație concretă și recurg la numeroase formule semiclandestine pentru a justifica practicile la care recurg. Una dintre aceste formule este aceea că este necesar să se creeze o societate total nouă, un om nou, omul socialist. Menținerea puterii absolute a partidului nu devine absolut necesară datorită supraviețuirii fostelor clase privilegiate, nici datorită amenințărilor externe, ci datorită exigențelor educației comuniste. Profesorul de școală autoritar este

absolut necesar pentru a crea o societate care să fie conformă cu idealul socialist, un om conform valorilor socialismului.

Aceste dificultăți în care se încurcă punerea într-o formă ideologică țin de erorile de doctrină de la care au pornit bolșevicii.

Din punct de vedere economic, aspect pe care l-am studiat în cursul meu de acum doi ani, sovieticii au fost autorii unei opere valabile, dar care nu are nimic de a face cu ideea inițială despre ceea ce trebuia să fie socialismul după părerea lui Marx. Socialismul, după părerea lui, trebuia să urmeze capitalismului, culegându-i binefacerile și distribuindu-i bunurile întregii populații, bunuri create datorită dezvoltării forțelor de producție. Sovieticii au descoperit o metodă de construcție economică și de industrializare care are avantajele și inconvenientele sale, pe care o putem considera superioară industrializării occidentale, dar care nu are nici o legătură cu ideea pe care și-o făcuse înainte Marx despre rolul socialismului.

În materie de politică, distanța între ceea ce bolșevicii voiau să facă și ceea ce au făcut este și mai mare. Ei au plecat la drum cu ideea unei dictaturi temporare în vederea unei anarhii finale. Ce au reușit însă să realizeze din ceea ce și-au propus? Au descoperit un sistem care are avantajele și inconvenientele sale, o tehnică modernă a puterii absolute, adaptată maselor și mijloacelor de propagandă, au creat un stat care nu riscă să fie paralizat de neînțelegerile dintre cetățeni și partide.

Fără să vrea au ajuns chiar să își combată propria doctrină. Potrivit acesteia, socialismul nu putea interveni decât după dezvoltarea forțelor de producție și ca moștenitor al capitalismului. Ei au demonstrat, în mod admirabil, că tipul de stat pe care ei îl numesc socialist poate interveni în oricare fază a dezvoltării economice, cu singura condiție ca puterea să fie preluată de un partid marxist-leninist. O revoluție de acest tip este mai mult sau mai puțin probabilă în funcție de condițiile economice, dar este posibilă oriunde. Au creat un stat care se bazează pe un partid unic, partid care își rezervă monopolul interpretării ideologice și al activității politice, adică un tip de stat pe care marxiștii de dinainte de 1917 nu îl cunoșteau și pe care bolșevicii înșiși nu l-au prevăzut. Formula banală: „Oamenii își fac propria istorie, dar nu știu istoria pe care o fac", este valabilă cu siguranță în cazul discipolilor lui Marx înșuși. Ceea ce au făcut bolșevicii, bine sau rău, se deosebește în mare

măsură de ideea pe care și-o făcuseră înainte despre ceea ce trebuia sau voiau să facă.

De acum putem înțelege dualitatea dintre ficțiunile constituționale și realitate. Pentru moment, bolșevicii nu au reușit deplin să își pună de acord doctrina care rămâne, ca aspirație și obiective, democratică, cu practica statului cu partid unic, rezultat al împrejurărilor. Nu trebuie să credem că ficțiunile constituționale nu au nici o semnificație, că sunt simple „capcane pentru naivi" sau „sate de tip Potemkin"; într-o oarecare măsură, atâta timp cât va fi proclamată constituția democratică, vor exista șanse ca regimul să evolueze în acest sens. Proclamând acest tip de constituție, regimul proclamă el însuși unul dintre rezultatele posibile ale acțiunii sale.

Până atunci, regimul accentuează contradicția între doctrină și practică. Distanța între ideologia oficială și instituții este mai profundă decât în orice alt regim, în timp ce ideologiile semioficiale, precum cea a rolului partidului în construcția industrială, se apropie mai mult de real.

Să revenim acum la partid. Avem de-a face mai întâi cu același fenomen: partidul are o constituție, dar aceasta nu are un rol prea important în viața reală a acestuia. Dualitatea Constituției și a practicii se regăsește, în interiorul partidului, în dualitatea statutelor și a unei practici extrem de îndepărtate de acestea din urmă.

Cel de-al XIX-lea Congres este congresul deificării lui Stalin, secretar general al partidului. Toți vorbitorii au înălțat rând pe rând osanale omului de fier și i-au elogiat geniul. A urmat apoi cel de-al XX-lea Congres și noul secretar general a pronunțat faimosul discurs care a fost renumit în Occident. Același om care, la cel de-al XIX-lea Congres, l-a proslăvit pe Stalin, a făcut cunoscute o serie de evenimente care s-au produs în timpul dictaturii lui Stalin. De altfel, relatarea sa despre aceste evenimente nu este cu nimic mai reală decât discursul său precedent. Discursul lui Hrușciov, la cel de-al XX-lea Congres, nu este literă de Evanghelie. El conține relatări pe care le considerăm reale pentru că suntem la curent cu cele petrecute și alte relatări pe care le considerăm false pentru că nu coincid cu experiența directă a martorilor (de exemplu apropo de rolul lui Stalin în timpul războiului). În fiecare dintre cele două Congrese, toate discursurile urmăreau aceeași linie conducătoare, erau răsplătite cu aceleași aplauze. Vorbeau aceeași oameni, tot aceeași

oameni aplaudau, dar vorbitorii nu spuneau același lucru, iar aplauzele la fel de furtunoase răsplăteau afirmații total diferite.

Pe tema a ceea ce vom considera realitatea partidului, se impun trei întrebări.

Cea dintâi reprezintă repetarea întrebării referitoare la alegeri: oare statul major al partidului este cel care îi desemnează pe cei care participă la Congres pentru a-i aplauda pe vorbitori sau delegații sunt aleși de către militanți? Sau, pentru a formula aceeași întrebare în termeni abstracți: cine îi desemnează pe cei care îi vor aplauda pe guvernanți?

Cea de-a doua întrebare: cine ia deciziile? Sau cine ia ce decizii? La ce nivel? Un singur om sau mai mulți oameni? Cine sunt oamenii care iau deciziile?

Cea de-a treia întrebare: cât este de reală unitatea partidului? În ce măsură există fațiuni în cadrul partidului? În ce măsură fațiunile sunt tolerate? Care este soarta rezervată ereticilor?

Este de la sine înțeles, din punct de vedere teoretic și ideologic, că partidul este întotdeauna unit, monolitic, la fel cum și poporul sovietic, mereu unit, nu este animat de divizări. Dacă nu există divizări, există adesea trădători care țin locul a ceea ce în Occident numim disidenți sau eretici.

La aceste trei întrebări, răspunsurile variază în funcție de fazele istoriei partidului bolșevic rus. Putem distinge, simplificând lucrurile, cinci faze.

Cea dintâi este cea care s-a desfășurat înainte de preluarea puterii. După preluarea puterii și în timpul vieții lui Lenin, practica partidului a fost cu totul alta. Cea de-a treia fază este cea a luptei împotriva succesorilor, care cuprinde perioada dintre 1923 și 1930. Cea de-a patra fază este cea a atotputerniciei lui Stalin și este cuprinsă între 1930 și moartea lui Stalin la începutul anului 1953. În prezent ne aflăm în cea de-a cincea fază, cea a luptei între succesori și a unui nou stil de viață a partidului.

Prima fază, cea a partidului înainte de preluarea puterii, este cea a unui partid revoluționar care, în majoritatea timpului, este în ilegalitate. Lenin este cel care, în 1903, în faimoasa sa carte *Ce-i de făcut?*, a elaborat teoria acestui tip de partid; muncitorii, uitați de conducători, nu vor fi revoluționari, ei se vor adapta societății capitaliste, se vor mărgini să își proclame revendicările în cadrul sindicatelor sau ale unui partid democrat. Partidul, absolut indispensabil în acțiunea de îndeplinire a

misiunii istorice a proletariatului, trebuie să fie un partid de revoluționari de profesie. Un partid puțin numeros, supus autorității unui stat major, în conformitate cu doctrina centralismului democratic; disciplina este riguroasă, au loc discuții libere înainte de luarea deciziilor, dar, după luarea acestor decizii, toată lumea trebuie să le respecte.

În această perioadă, statul major, statul major clandestin din Rusia țaristă sau statul major aflat în afara granițelor Rusiei, exercita o influență dominantă. Principiul electiv era aplicat riguros în procesul alegerii delegaților la congrese; dar, datorită situației existente, manipularea delegaților era foarte lesnicioasă. Numesc manipulare arta statului major al partidului sau a secretariatul partidului de a-i alege el însuși pe cei care vor fi delegații secțiilor și care, la congresul partidului, vor alege organul suprem, adică Comitetul Central.

Această practică nu este total necunoscută în Occident. Partidul socialist francez cunoaște procedee de manipulare; în principiu, delegații la congresul partidului sunt aleși de militanți, dar secretarii secțiilor sau secretarii federațiilor au numeroase mijloace de a influența alegerea delegaților. Secretarul general are o influență covârșitoare asupra federațiilor; el nu are libertatea să adopte o politică cu care nu ar fi de acord un număr mare de militanți, dar nici nu se poate spune că militanții determină în mod suveran politica partidului. Există o relație reciprocă sau dialectică între sentimentele militanților și posibilitățile de acțiune ale statului major, ale Comitetului Central sau Politburo-ului.

Aceasta este deci prima fază; partidul de revoluționari de profesie, în cadrul căruia funcționează centralismul democratic, delegații la congrese sunt aleși, dar alegerile sunt mai mult sau mai puțin controlate de statul major; Lenin, considerat maestru în arta manevrării congreselor partidului, ajungea în cele mai multe cazuri să își impună voința.

Cea de-a doua fază, de după preluarea puterii și din timpul vieții lui Lenin, după victoria în războiul civil, include stabilizarea regimului și a partidului. Practica se aseamănă în anumite privințe cu practica din perioada revoluționară, dar sub cerul liber și cu discuții mult mai vii.

Nu este vorba nici de despotismul unui om și nici de cel al politburo-ului. Fiecare congres al partidului este teatrul unor dezbateri aprinse între fracțiuni; Lenin a fost pus adesea în minoritate, fie în cadrul politburo-ului, fie în cadrul Comitetului Central; dacă în cele din urmă opinia sa a fost cel mai adesea cea care s-a impus, acest lucru s-a datorat faptului

că tovarășii săi aveau o încredere aproape totală în el; experiența confirma că el are aproape întotdeauna dreptate.

Această perioadă este de asemenea cea a organizării birocratice a partidului. Acesta este mai numeros, joacă un rol din ce în ce mai important în conducerea statului rus; secretariatul partidului începe să aplice tehnica ce va fi perfecționată în faza următoare, înlocuirea progresivă a desemnării secretarilor cu alegerea acestora; începând din momentul în care secretariatul partidului ajunge să desemneze secretarii secțiilor sau ai federațiilor și, în mod indirect, să desemneze reprezentanții partidului la congres, autoritatea reală trece de la marea masă de militanți la numărul redus de conducători din Comitetul Central, din Politburo sau din secretariat.

Cea de-a treia fază a fost cea a victoriei lui Stalin asupra rivalilor săi și a consolidării unui sistem în care desemnarea conducătorilor partidului a fost înlocuită cu alegerea acestora, secretariatul general, pe care îl deținea Stalin, devenind poziția de putere plecând de la care era dominat întregul partid. Stalin a reușit această operațiune prin intermediul unor proceduri semiconstituționale. În permanență, el a reușit să își impună voința prin jocul majorității. A beneficiat de majoritate în cadrul politburo aliindu-se cu stânga, adică cu Zinoviev și Kamenev împotriva lui Trotki, apoi, în faza următoare, aliindu-se cu dreapta, adică cu Buharin, împotriva lui Zinoviev și Kamenev care se împăcaseră cu Trotki. În anumite momente, atunci când se simțea amenințat în Politburo, își asigura majoritatea în cadrul comitetului central. În cele din urmă, fiecare dintre victoriile lui Stalin a fost dacă nu obținută, cel puțin consfințită de congresul partidului. Datorită controlului pe care îl exercita asupra numirilor în interiorul partidului, el obținea de fiecare dată majoritatea împotriva rivalilor săi. Formalismul majoritar nu a dispărut niciodată din textele oficiale ale Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste. Această fidelitate verbală față de principiu nu garantează, dar poate favoriza revenirea puterii absolute a unei singure persoane la un joc constituțional. Jocul constituțional, în interiorul partidului, era denaturat datorită faptului că cei care erau desemnați să aprobe în mod liber politica secretarului general fuseseră, de fapt, desemnați de el. Stalin era aclamat de cei pe care el îi alesese să îl aclame. Aceste aclamări erau în egală măsură ratificate prin vot, iar sistemul, așa cum evoluase el după moartea lui Lenin, se putea transforma oricând.

Pe parcursul celei de-a patra faze, aceea a puterii absolute a lui Stalin, deciziile majore sunt luate de *un singur* om. Acest om este înconjurat de tovarășii săi cu care discută în Politburo, dar în fața cărora este capabil să își impună voința și pe care, începând din 1934, ajunge chiar să îi terorizeze. Facțiunile sunt eliminate fără pic de milă, nu numai din punct de vedere politic, ci chiar și fizic. Oponenții, reali sau virtuali, din interiorul partidului, sunt considerați trădători; ei sunt uciși fie după ce au fost judecați în mod solemn și s-a pronunțat acest verdict după ce au „recunoscut", fie sunt pur și simplu eliminați în închisori.

În cadrul acestui sistem, este evident că impulsul vine de sus, iar masele îl urmează. Acest impuls nu este în mod necesar ostil. Atunci când ostilitatea impune riscuri extreme, numărul dușmanilor declarați este în mod inevitabil mai mic, procentul de eroi nefiind niciodată prea mare. Este de asemenea posibil ca deciziile luate de acest singur om să fie în conformitate cu interesele maselor. Dar pentru că vrem să aflăm de partea cui este puterea, trebuie să spunem că puterea se află, fără nici o umbră de îndoială, în vârful ierarhiei de partid și un singur om o deține. Am cu atât mai multe motive să afirm că în prezent succesorii recunosc ei înșiși acest lucru.

Pe parcursul celei de-a cincea faze, practica se schimbă din nou în sens contrar. Într-o anumită măsură evoluția a fost de la proletariat spre partid, de la partid spre Comitetul Central, de la Comitetul Central spre Politburo și de la Politburo spre secretarul general. Acum se revine înapoi și nu se mai pune problema ca un singur om să dețină puterea. În același timp există o rivalitate între succesori care seamănă cu rivalitatea dintre succesori din perioada 1923-1930.

Această rivalitatea îi seamănă în egală măsură prin stil. În perioada 1923-1930, nu s-a recurs la eliminarea fizică a oponenților. Lenin a dat tovarășilor săi, printre alte sfaturi și pe acela de a nu-i imita pe marii revoluționari ai Revoluției franceze și de a nu se omorî între ei. El le-a ordonat să nu treacă peste ceea ce el numea „linia de sânge"; linia de sânge nu a fost încălcată timp de paisprezece ani. În perioada 1917-1934 luptele au fost violente între conducătorii bolșevici, dar cei învinși nu au fost trimiși la moarte; Troțki însuși a fost trimis mai întâi în Asia centrală, apoi în exil în afara granițelor URSS, nu a fost nici judecat, nici condamnat. Începând din anul 1934 însă, adică din momentul asasinării lui Kirov și al „marilor epurări", opozanții din interiorul partidului au

fost judecați, condamnați și executați. După moartea lui Stalin, se pare că succesorii săi au decis din nou să nu mai încalce linia de sânge; oponenții sunt eliminați, dar eliminați numai din punct de vedere politic, nu și din punct de vedere fizic. Există anumite excepții de la această regulă, dintre care cea mai celebră este cea a mareșalului Beria care a fost eliminat fizic, probabil datorită unor motive de ordin tehnic. Conducătorul Ministerului de Interne sau al Poliției, într-un regim de acest tip, este în mod evident un om prea periculos pentru a i se putea aplica procedurile constituționale. Exceptând acest caz, principalii oponenți sunt și astăzi încă în viață și au primit funcții de importanță minoră, departe de Moscova.

Aceste fenomene, care îi surprind pe anumiți observatori, sunt o revenire la practicile din perioada 1923-1930. Zinoviev, Kamenev, Buharin și alții au primit posturi secundare după înlăturarea de la centru, înainte de a fi excluși din partid. În prezent, ca și în trecut, nu este permisă existența facțiunilor. Dar, cel puțin cu titlu provizoriu, grupurile considerate ostile, cele care sunt desemnate a fi „antipartid", nu sunt tratate drept agenți ai capitalismului internațional, ele sunt considerate oponenți politici care se înșeală în privința misiunii lor, dar nu trădători.

În ceea ce privește deciziile, ele sunt luate în continuare la vârf, dar nu mai par a fi luate de un singur om ci de un grup de oameni, ceea ce este cunoscut drept conducere colegială. Luptele între succesori se desfășoară într-un stil tipic partidului bolșevic din fazele doi și trei, adică cu un amestec de formalism majoritar și de șiretenie clandestină. De fiecare dată când un grup este învins, apare o majoritate împotriva lui sau o majoritate în cadrul Politburo (așa cum s-a întâmplat prima oară când Malenkov a trebuit să renunțe la o parte din funcțiile sale) sau dacă nu majoritate în cadrul Comitetului Central în perioada ultimei crize, în timpul căreia, se pare, Hrușciov era în minoritate în Politburo, dar a făcut apel la Comitetul Central unde se bucura de majoritate. Se revine la un anumit formalism majoritar care servește în parte drept punere în formă, în parte drept regulă în lupta dintre facțiuni.

Deci, pentru moment, autoritatea continuă să se situeze mai degrabă la vârf decât la nivelul masei de membri, dar numărul celor care influențează deciziile a crescut. Uniunea Sovietică a ieșit din faza extremă, cea de-a patra, pe parcursul căreia cei învinși în lupta dintre facțiuni erau imediat amenințați cu moartea.

XIV

IDEOLOGIE ȘI TEROARE

Am arătat, în capitolul precedent, diferența între ficțiunile constituționale și realitatea din statul sovietic și din cadrul partidului comunist. Formula „dictatura proletariatului", servește drept justificare monopolului care este rezervat partidului, formula „centralism democratic" servește drept justificare și camuflaj atotputerniciei unora sau chiar, uneori, a unuia singur. Regimul sovietic este deci, reluând termenii pe care i-am folosit apropo de regimurile constituționale-pluraliste, un regim în esență oligarhic, chiar și atunci când nu este un regim tiranic.

Realitatea oligarhică a regimului sovietic explică, într-o anumită privință, denunțarea obsesivă a monopoliștilor, de către propaganda comunistă. Cei care au trăit experiența regimului sovietic reușesc cu greu să creadă că dincolo de dezordinea regimurilor constituționale-pluraliste nu se ascunde atotputernicia unora. Această neînțelegere are și un revers: numeroși democrați sunt dornici să regăsească de cealaltă parte echivalentul diversității și conflictelor care sunt esența regimurilor constituționale-pluraliste. Altfel spus, dacă nu m-aș teme că fac abuz de dialectică, aș spune că sovieticii consideră regimurile constituționale-pluraliste drept „oligarhii monopoliste" pentru că ei caută în Occident ceea ce există în ograda lor. În ceea ce-i privește pe susținătorii regimurilor constituționale-pluraliste, aceștia se încăpățânează să creadă că dincolo de oligarhia partidului are loc mai mult ca sigur un joc liber al forțelor și grupărilor asemănător celui pe care îl cunosc.

Potrivit unei alte contradicții, regimurile sovietice se revendică de la o doctrină care proclamă primatul economiei. Ori, istoria partidului comunist și a regimului sovietic este o admirabilă ilustrare a acțiunii determinante a câtorva oameni asupra pretinselor forțe obiective. Potrivit doctrinei, atunci când un partid bolșevic a preluat puterea, proletariatul mondial este cel care, în mod simbolic, a învins. De fapt, preluarea puterii de către partidul comunist în 1917, transformarea lumii prin această revoluție este o confirmare și o consacrare a rolului, uneori răsunător, pe care l-a jucat un mic grup de oameni în istoria societăților umane.

Regimurile constituționale-pluraliste reprezintă o traducere instituțională a suveranității populare. Aceasta se exprimă prin intermediul alegerilor, care sunt întotdeauna influențate de forțe multiple; alegătorii își aleg mai mult sau mai puțin liber reprezentanții, iar aceștia joacă jocul parlamentar. Puterea oligarhiei comuniste poate fi considerată o altă traducere a ideii democratice. Suveranitatea poporului sau a proletariatului este delegată unui partid, avangarda proletariatului sau a poporului. Aceste două tipuri de traducere sunt în egală măsură comparate și puse în opoziție. Într-un caz, traducerea are drept simbol competiția electorală, în celălalt alegerile în unanimitate și aclamațiile care consacră acordul între voința reală sau mistică a maselor și cea a guvernanților. Rivalitatea între cele două tipuri de regimuri este în egală măsură rivalitatea între două sisteme de traducere instituțională a acelorași formule ideologice. De fapt, știm cu toții că între regimurile constituționale-pluraliste și regimurile cu partid monopolist, deosebirea nu este de ordin secundar, ci esențială. Ea pune în discuție stilul de viață, modul de guvernare, modalitatea de constituire a comunității.

De ce depinde această deosebire esențială?

Cel dintâi răspuns care ne vine în minte ar fi de inspirație marxistă; regimul economic ar fi cu totul altul.

Nu voi reveni asupra analizei regimurilor economice de care m-am ocupat deja[1]. Modurile de producție se aseamănă; organizarea uzinelor, la un nivel dat al tehnicii, nu se poate schimba o dată cu regimul. O anumită autonomie juridică a întreprinderilor nu poate să nu se impună.

---

[1] *Dix-huit leçons sur la société industrielle* (18 lecții despre societatea industrială).

Într-un singur an, tribunalele sovietice au avut de judecat 330 000 de cazuri de conflicte între întreprinderi.

Un stat străin, statul Israel, a introdus chiar o acțiune împotriva unei companii sovietice de export de petrol care, la ordinul guvernului, a încetat să livreze petrol în momentul invaziei din Sinai. Statul sovietic vrea să mențină principiul potrivit căruia tribunalele din Uniunea Sovietică aplică legile deși acestea se aplică relațiilor între întreprinderi care, teoretic, sunt toate în egală măsură proprietatea statului.

Rămâne însă o deosebire, care este fundamentală; multe decizii, luate de fiecare întreprindere, nu sunt decât aplicarea unor ordine administrative, ordine ale Biroului Planului. În schimb, alte decizii sunt luate de conducătorii întreprinderii sau constituie contracte. Dreptul sovietic impune discriminarea între ceea ce rezultă în urma unei decizii administrative și ceea ce rezultă în urma unei decizii proprii a întreprinderii.

Din punct de vedere politic, ceea ce pentru mine constituie aspectul decisiv, în regimurile occidentale există o multitudine de organizații, independente de stat; în cadrul unui regim sovietic, întreprinderile sau trusturile au o anumit grad de autonomie administrativă sau juridică, dar orice grup organizat este în mod obligatoriu legat de stat și, în consecință, supus ideologiei acestuia din urmă.

Atunci când am analizat relațiile dintre clase[1], am arătat că societatea de tip sovietic ar comporta discriminări în modul de viață, în nivelurile de consum, în stilurile de existență a grupurilor; societatea sovietică nu este mai omogenă decât o societate occidentală, dar nici o organizație, sindicală sau politică, din Uniunea Sovietică, nu este independentă în raport cu statul. Orice organizație profesională, sindicală, politică este expresia statului și a partidului și, în consecință, poartă amprenta ideologiei oficiale.

Într-adevăr, statul este inseparabil de partid așa cum acesta este inseparabil de ideologia sa. Ideologia, la rândul ei, nu se separă de o anumită viziune a istoriei și această viziune descoperă nu numai o evoluție a societăților către o formulă finală, ci și o luptă pe viață și pe moarte între clase, între bine și rău. Acest stat, care absoarbe toate organizațiile, profesionale și politice, este, în esență, în devenire. Mișcarea istorică, care antrenează în același timp societatea și statul, prezintă o dublă

[1] *La lutte de classes* (Lupta de clasă).

caracteristică, în aparență contradictorie: teoretic, ea este impusă de o necesitate istorică, dar practic, ea este efectul deciziilor luate de un număr mic de oameni, uneori chiar de un singur om.

Cum se realizează această conjuncție între o doctrină a necesității istorice și rolul excepțional al voințelor individuale? La origine, doctrina marxistă impune primatul economiei și al forțelor colective, trasează o schemă a istoriei potrivit căreia istoria parcurge în mod inevitabil drumul de la regimul capitalist la regimul socialist pe măsura dezvoltării forțelor de producție și a agravării contradicțiilor.

Această viziune asupra istoriei a aparținut celei de-a II-a Internaționale și, în special, social-democraților germani care dominau Internaționala a II-a. Această viziune era deterministă în asemenea măsură încât anumiți social-democrați erau tentați să lase să acționeze dialectica obiectivă și să se refugieze în așteptarea, interesată și pasivă, a revoluției inevitabile, în funcție de coacerea contradicțiilor. Îmi amintesc că am auzit încă în 1932, în Germania, un orator social-democrat strigând: noi, social-democrații, putem aștepta pentru că noi reprezentăm o clasă, noi suntem un partid omogen, dialectica istoriei este de partea noastră. Câteva săptămâni mai târziu, Hitler era la putere și, în ciuda dialecticii istoriei, oratorul social-democrat se afla într-un lagăr de concentrare.

Internaționala a III-a a rupt cu această viziune obiectivă a derulării istorice. Lenin și bolșevicii s-au definit prin refuzul acceptării pasive a determinismului istoric, prin afirmarea voinței. Când Lenin trebuia să aleagă între litera doctrinei și acțiunea care sugera conjunctura, el nu ezita niciodată, el sacrifica doctrina sau, cel puțin, o plia la necesitățile momentului și găsea o justificare unei acțiuni pe care o condamnase teoretic cu câțiva ani înainte. Înainte de 1917, Lenin s-a declarat cu violență împotriva celor care credeau într-o revoluție socialistă în Rusia, într-o țară care nu a cunoscut dezvoltarea capitalistă. În 1917, Lenin a preluat puterea în Rusia. S-a plecat de la ideea misiunii proletariatului, misiunea proletariatului a devenit misiunea partidului, partidul a fost de fapt personificarea proletariatului. Tot ceea ce face partidul este expresia misiunii proletariatului și a legii istoriei. Ori, ceea ce face partidul în Uniunea Sovietică este, într-o mare măsură, arbitrar. Doctrina nu preciza care ar fi statul de tranziție între capitalism și socialism. Aceste idei din cadrul lucrării *Capitalul* au exercitat o anumită influență asupra gestiunii economiei. Dar comunismul de război, NEP-ul, planurile cincinale au

fost răspunsurile bolșevicilor la unele conjuncturi neprevăzute, răspunsuri mai mult sau mai puțin influențate de marxism și de interpretarea pe care bolșevicii au acceptat-o, dar care nu au fost care nu sunt determinate de o teorie sau de legile istoriei. De unde această contradicție fundamentală: doctrina invocă determinismul istoric și practica lasă decizia pe seama câtorva oameni sau a unui singur om. Una dintre expresiile acestui voluntarism este însăși transformarea ideologiei marxiste.

Doctrina marxistă tolerează interpretări multiple. Marxismul sovietic comportă o serie de elemente care nu au fost nicicând concepute de Marx. Potrivit împrejurărilor, această doctrină se extinde sau se comprimă.

Doctrina se extinde atunci când ea proclamă o ortodoxie în materie de pictură, de muzică, de științe umaniste, de istorie și în cele din urmă de biologie. Decretele ideologice, referitoare la pictură sau la muzică nu au nimic a face cu ceea ce Marx și Engels au scris despre pictură sau muzică: aceștia și-au exprimat diferite opinii, dar mai degrabă cu titlu personal decât cu titlu de profeți ai socialismului. Ei au afirmat că există o relație între mediul social și artă (ceea ce fiecare, marxist și nemarxist, acceptă), ei nu au spus niciodată ce ar trebui să fie muzica sau pictura unui stat socialist. În urma diverselor împrejurări, la care nu am timp să mă refer în detaliu, muzica formalistă a fost catalogată drept burgheză și reacționară. În ceea ce privește pictura abstractă, ea a fost considerată, o perioadă îndelungată, drept o expresie a decadenței burgheze. Național-socialiștii au judecat și ei foarte aspru pictura abstractă.

Cât despre științele umaniste, ortodoxia răspunde unei necesități. Statul sovietic se întemeiază pe o interpretare a istoriei și a societății, iar noi sociologii am putea să fim mândri de faptul că sociologia, în epoca noastră, servește drept religie unei treimi din umanitate. Această mândrie are și ea dezavantajele ei, într-un regim în care sociologia se confundă cu ideologia oficială a statului. Dar, și în această situație, subzistă o marjă de manevră care se micșorează și se mărește în funcție de epoci.

Rusia țaristă a făcut, în secolul al XIX-lea, o serie de cuceriri. Acestea puteau fi interpretate, în cadrul doctrinei oficiale, în două sensuri diferite: fie cucerirea Asiei centrale de către Rusia țaristă era o expresie a imperialismului țarist, confundat într-un același fenomen de reprobare cu imperialismul occidental – formulă adoptată în primii ani ai regimului; fie cucerirea Asiei centrale de către trupele țariste, deși reprezenta o

formă de imperialism, avea și o semnificație progresistă, pentru că trupele țariste aduceau cu ele o civilizație superioară și pentru că marele popor rus era destinat să devină agentul revoluției salvatoare. Tot ceea ce pregătea inserarea unui popor în statul socialist se conforma legii progresiste a istoriei. Între aceste două formule, condamnarea imperialismului țarist sau aprobarea progresismului, sunt concepute și se observă multe formule intermediare. Interpretările oficiale au oscilat între aceste două extreme; singura obligație permanentă, pentru individ, era aceea de a nu alege o interpretare greșită pentru a nu fi nici înaintea, nici în urma curentului.

Forma extremă de extindere este aplicarea unei viziuni ortodoxe unei științe naturale. Cel mai adesea, de altfel, se evită să se meargă atât de departe, dintr-un motiv de bun simț; spiritul de ortodoxie este puțin favorabil dezvoltării unei discipline științifice. Ori, științele naturale sunt prea utile statului și puterii sale pentru a risca să li se frâneze dezvoltarea. Un fenomen uimitor a fost condamnarea mendelismului[1] în ultima fază a regimului stalinist, considerându-se că mendelismul contravine adevărului socialist. Interpreți subtili au găsit o explicație pentru această condamnare: doctrina societății omogene este cu atât mai probatoare cu cât se reduce importanța diferențelor înnăscute între indivizi. Ceea ce adevărul socialist, din epoca lui Stalin, ar fi reproșat geneticii, era negarea ereditații caracterelor dobândite și afirmarea unei relative stabilități a patrimoniului ereditar.

Doctrina poate fi mai mult sau mai puțin îngustă sau mai mult sau mai puțin cuprinzătoare fără ca formulele generale ale marxismului să se schimbe. Se pot menține principiile generale ale evoluției istorice de la capitalism la socialism, rolul partidului, fără să se schimbe asemeni semnificației cutărui sau cutărui eveniment din trecutul istoric. Dar una dintre consecințele formei îmbrăcate de doctrină este faptul că încetul cu încetul se introduce în viziunea istorică acțiunea indivizilor, în locul determinismului sau al forțelor obiective. Istoria sacră a doctrinei sovietice este din ce în ce mai puțin cea a dezvoltării forțelor de producție și din ce în ce mai mult istoria partidului însuși. Istoria sacră care conduce la

[1] Mendelism, concepție a cărei denominație derivă de la numele lui Johann (Gregor) Mendel, botanist și canonic austriac, fondatorul geneticii. Mendelismul susține că transmiterea caracterelor ereditare se face potrivit principiilor dominației, segregării și combinării independente a caracterelor. (n. trad.)

revoluție este cea a partidului bolșevic, a conflictelor din interiorul partidului, adică istoria partidelor satelit.

Am cunoscut un francez care a fost ținut prizonier în Coreea de Nord timp de câțiva ani și care a trecut prin experiența reeducării. A fost frapat înainte de toate de importanța dată, în cadrul educației sovietice, de istoria partidelor comuniste, chiar de istoria conflictelor facțiunilor din interiorul diferitelor partide. Acest ziarist francez a aflat importanța pe care trebuia să o atribuie rolului pe care l-au jucat unii militanți obscuri din cadrul partidelor comuniste bulgar și român, care au fost, în cutare sau cutare epocă, în perioada 1917-1945, fie în tabăra celor buni, fie în tabăra celor răi.

Potrivit fazelor pe care le-a parcurs Uniunea Sovietică, marja de discuție și de interpretare variază. Una dintre principalele probleme este aceea de a ști în ce măsură o anumită practică a regimului sovietic este sau nu consacrată de doctrină.

Să luăm două exemple. În timpul regimului lui Stalin, rata de 25% acumulare era considerată parte integrantă din doctrina oficială; acest procent este și astăzi încă în vigoare, deși a fost pus în discuție acum câțiva ani în timpul etapei Malenkov. O altă instituție consacrată era cea a stațiunilor de tractoare. Până în prezent, tractoarele erau proprietatea stațiunilor de tractoare și acestea puneau mașinile lor motorizate la dispoziția colhozurilor în schimbul unei sume de bani. S-a pus de mai multe ori problema de a vinde tractoarele colhozurilor. Stalin a declarat, în ultima sa lucrare, că vânzarea tractoarelor către colhozuri ar constitui o acțiune contrarevoluționară și ar reprezenta un regres în raport cu dezvoltarea economiei socialiste. Acum câteva săptămâni, Hrușciov a decretat că stațiunile de tractoare și-au pierdut rolul și că de acum înainte tractoarele vor fi proprietatea colhozurilor care vor avea libertatea de a le cumpăra. O formulă care este considerată un adevăr doctrinar la un moment dat iese din dogmă pentru a deveni simplă problemă de oportunitate.

În acest moment, există tentația de a răsturna ideea pe care v-am sugerat-o până în prezent în privința relațiilor între partid și ideologie și de a spune că la urma urmei orice ideologie este poate un instrument al guvernării. Suntem tentați, dacă pot spune așa, să aplicăm regimului sovietic metodele marxiste de interpretare. Ce anume ne-a sugerat Marx? Că burghezii foloseau formule sublime pentru a disimula o exploatare

sordidă a poporului. A întoarce metoda marxistă împotriva regimului sovietic ar însemna să spunem: partidul sau câțiva oameni care conduc partidul se folosesc, potrivit nevoilor, de cutare sau cutare formulă doctrinară pentru a-și menține puterea și pentru a crea o societate în care ei ocupă funcții de prim rang.

Ideologia marxistă este, cu siguranță, un instrument al guvernării, tot astfel cum ideologia democratică este un astfel de instrument în cadrul regimurilor constituționale-pluraliste. Dar ne-am înșela crezând că doctrina este numai un instrument al puterii, că guvernanții sovietici nu cred în propria lor doctrină. Bolșevicii nu sunt niște oportuniști care folosesc orice idee pentru a obține puterea. Ei se definesc printr-o combinație de fanatism doctrinar și de extraordinară flexibilitate în ceea ce privește tactica sau practica.

Un partid care deține monopolul activității politice domină statul și impune propria ideologie tuturor organizațiilor. Prin intermediul statului, el își rezervă monopolul mijloacelor de constrângere, de publicitate și de propagandă. Ideologia nu este nici unicul scop, nici mijlocul exclusiv; există o permanentă interacțiune sau chiar o dialectică: uneori ideologia este folosită ca mijloc pentru a atinge un scop, alteori se folosesc mijloace de constrângere pentru a modela societatea potrivit ideologiei.

Teroarea este una dintre consecințele cele mai frapante ale acestui regim ideologic. Pentru a înțelege anumite aspecte ale regimului cu partid monopolist, trebuie să evocăm fenomenul terorist care a uluit întreaga lume o perioadă îndelungată de timp și care simultan i-a respins și i-a atras pe străini.

Din punct de vedere formal, în cadrul regimului sovietic se remarcă trei forme de teroare.

Teroarea poate fi legală, codificată. Codul sovietic enumeră acțiuni criminale care nu ar fi considerate ca atare într-un regim constituțional-pluralist. Codul sovietic este mai preocupat să prevină nepedepsirea unui vinovat decât condamnarea unui nevinovat. Astfel el tinde să considere drept un act criminal pregătirea de acțiuni criminale, chiar și atunci când acestea nu au fost puse în practică. Formula activității contrarevoluționare este suficient de vastă și de vagă pentru a se preta la tot felul de interpretări. Formula „act periculos din punct de vedere social" poate fi interpretată de tribunale în mod foarte variat. În fine, se

folosește faimosul principiu de analogie care se reduce aproximativ la această constatare: dacă un act nu este considerat, potrivit termenilor codului, un act criminal pentru că nici un articol nu i se aplică cu exactitate, atunci este prevăzut dreptul de a proceda prin analogie și de a condamna acest act pentru că seamănă mai mult sau mai puțin cu un altul care este considerat criminal, potrivit termenilor codului.

Această represiune legală nu este aspectul esențial al fenomenului terorist. Din 1934, în codul penal sovietic figurau articole, care sunt poate abrogate astăzi, care acordau poliției secrete sau Ministerului de Interne (ceea ce înseamnă de fapt același lucru) dreptul de a aresta indivizii care reprezentau un pericol social sau desfășurau activități contrarevoluționare, de a-i condamna la ani de detenție în lagărele de concentrare, uneori în absența acuzatului și în orice caz în lipsa unui apărător și fără posibilitatea de a face apel.

Tribunalele administrative reprezentau un al doilea aspect formal al terorii, mai redutabil decât cel dintâi. Aplicarea Codului penal reduce garanțiile de care beneficiază indivizii în Occident. Un alt text juridic din 1937 prevedea, în cazul desfășurării de activități contrarevoluționare, o represiune sumară: totul trebuia să se încheie în câteva zile, fără nici o posibilitate de apărare, iar condamnările erau fără drept de apel. Totuși, chiar și această legislație nu implică încă teroarea din perioada stalinistă.

Cel de-al treilea aspect al terorii, care nu se confundă cu primele două, este cel al deportării unor întregi populații. Pentru a nu fi acuzat de parțialitate, vă voi citi câteva rânduri din raportul lui Hrușciov referitor la fenomenul transferului de populații:

De la sfârșitul anului 1943, atunci când au fost de fapt străpunse toate fronturile în favoarea trupelor sovietice, s-a luat hotărârea și s-a trecut la deportarea tuturor karaceanilor de pe pământurile pe care trăiau; în aceeași perioadă, la sfârșitul lui decembrie 1943, de aceeași soartă a avut parte întreaga populație a Republicii autonome a kalmucilor; în martie 1944 toți cecenii și toți ingușii au fost deportați, iar Republica ceceno-ingușă a fost desființată; în aprilie 1944, toți balkarii au fost deportați în zone foarte îndepărtate de teritoriul Republicii autonome kabardo-balkară, iar republica a fost rebotezată republica autonomă kabardă. Ucrainenii nu au avut aceeași soartă doar pentru că erau foarte mulți și niciodată nu s-ar fi găsit destul loc

pentru a-i deporta pe toți. Altfel, cu siguranță, soarta lor ar fi fost aceeași.[1]

Numărul ucrainenilor este de peste patruzeci de milioane.

Acest text este extraordinar; el demonstrează că imaginația cea mai delirantă dintr-o piesă care se joacă în prezent la Teatrul Național Popular[2] își poate găsi echivalentul în realitatea istorică. Fragmentul, extras dintr-un discurs real, confirmă ceea ce se știa în exterior, practica transferului de populații pe scară amplă. Acest transfer a fost practicat în egală măsură în Polonia ocupată de către armatele sovietice în perioada 1939-1940. Numărul persoanelor care au fost deportate în acea perioadă se ridică la 1 milion.

În afară de această clasificare formală, cred că ar fi bine să procedăm la o clasificare concretă sau materială a celor trei tipuri de teroare.

Există o primă formă de teroare pe care aș numi-o, dacă pot îndrăzni să folosesc acest termen, normală, cea care repetă experiența Revoluției franceze; teroarea practicată de un partid sau de o facțiune împotriva partidelor sau facțiunilor care îi sunt inamice. Acesta este un tip de război civil. Pe parcursul perioadelor revoluționare, grupul care a pus mâna pe putere se îndoiește de durata guvernării sale și vede pretutindeni dușmani. Nu se înșeală întotdeauna dat fiind că, prin definiție, guvernarea sa este nouă, iar numărul de adversari, dintre cei care speră într-o răsturnare a situației, trebuie să fie mare.

Acest prim tip de teroare a fost observat în timpul războiului civil, să spunem în perioada 1917-1921. Acesta este momentul în care militanții și conducătorii partidelor socialiste rivale, socialiste-revoluționare și menșevice au fost eliminați, aruncați în închisori. Tot acesta este momentul în care reprezentanții fostelor clase privilegiate s-au apărat împotriva bolșevicilor victorioși. Nu a existat o mare revoluție care să nu fi inclus și fenomene analoge. Teroarea instaurată de Cromwell, teroarea instaurată de Robespierre, teroarea instaurată de Lenin; istoria se repetă.

---

[1] Citatul este preluat din textul pe care îl redă A. Rossi în cartea sa *Autopsie du stalinisme*, Paris, 1957, p. 119.

[2] *Ubu roi*, de Alfred Jarry.

Cel de-al doilea tip de teroare este cel care s-a declanșat la începutul colectivizării agriculturii, în perioada 1929-1930, care a vizat eliminarea celor care au fost numiți dușmani de clasă, în esență kulacii. Și în acest caz, este vorba despre o formă de teroare, nu spun legitimă sau ilegitimă, ci din punct de vedere rațional explicabilă. Din ziua în care s-a hotărât să se treacă la colectivizarea agriculturii, kulacii au devenit adversarii ireductibili ai statului sovietic; țăranii ruși au ucis cel puțin jumătate din vitele pe care le aveau. Deportarea a sute de mii de kulaci a reprezentat pedepsirea, combaterea unor dușmani nu închipuiți, ci reali ai regimului. Avem tot dreptul să credem că ar fi fost preferabil să se recurgă la alte metode. Hrușciov, în discursul său, a sugerat că s-ar fi putut realiza colectivizarea agriculturii cu cheltuieli mult mai mici. În acest caz avem de-a face însă cu considerații de ordin retrospectiv și economic; dacă suntem de acord cu obiectivul colectivizării, teroarea este explicabilă din punct de vedere rațional, dacă nu chiar scuzabilă.

Cel de-al treilea tip de teroare, cea pe care a condamnat-o Hrușciov, este revenirea la teroarea practicată până atunci împotriva adversarilor politici sau a adversarilor de clasă, împotriva oponenților sau a disidenților, reali sau virtuali, chiar în interiorul partidului comunist. Citez din nou câteva rânduri pentru a vă face o idee despre amploarea terorii căreia i-au căzut victime militanții partidului.

Care era compoziția celui de-al XVII-lea Congres al partidului comunist? Se știe că 80% dintre votanții celui de-al XVII-lea Congres au aderat la partidul comunist în timpul anilor de ilegalitate care au precedat revoluția și în timpul războiului civil, adică înainte de 1921; din punctul de vedere al originii sociale, delegații la Congres erau în marea lor majoritate muncitori (60% din votanți). Din acest motiv ar fi fost de neconceput ca un Congres cu o asemenea compoziție să aleagă un Comitet Central din care să facă parte în majoritate persoane care să se dovedească a fi dușmani ai partidului. Singurul motiv pentru care 70% dintre candidați aleși la cel de-al XVII-lea Congres au fost denunțați drept dușmani ai partidului și ai poporului a fost acela că unii comuniști cinstiți au fost calomniați, că acuzațiile care li s-au adus au fost false și că legalitatea revoluționară a fost cu adevărat încălcată. Aceeași soartă le-a fost rezervată nu numai membrilor Comitetului Central, ci și majorității delegaților la cel de-al XVII-lea Congres. Din cei 1966 delegați, fie cu drept de vot, fie cu vot consultativ, 1108

persoane, adică în mod clar majoritatea, au fost arestați sub acuzația de crime contrarevoluționare.[1]

Această majoritate însemna 70% dintre membrii Comitetului Central, între 50 și 60% dintre toți delegații la Congresul partidului comunist. Acesta este cel de-al treilea aspect, aspectul cel mai surprinzător, cel mai anormal dacă pot spune așa, al terorii. Totul s-a petrecut ca și cum, din 1917 până în 1938, teroarea revoluționară, în loc să se diminueze progresiv, s-a intensificat pe măsura stalinizării regimului.

Ea s-a agravat mai întâi în timpul celei de-a doua revoluții sovietice, adică în perioada colectivizării agriculturii; s-a agravat apoi începând din 1934, în momentul eliminării celei mari părți din vechii membri ai partidului comunist. Această teroare s-a concretizat sub forma a două instituții care au jucat un rol considerabil în discuțiile care s-au purtat în favoarea sau împotriva regimului sovietic: pe de o parte lagărele de concentrare și pe de altă parte faimoasele procese de la Moscova. Las deoparte lagărele de concentrare și voi spune câteva cuvinte despre procesele de la Moscova pentru că ele reprezintă ca să spunem așa punctul culminant, „katiușa" acestei terori ideologice, unul dintre aspectele esențiale ale acestui regim extraordinar.

Acuzații se autoacuzau de crime despre care în prezent ni se spune că nu le comiseseră și pe care orice om cu judecată nu a putut vreodată să creadă că aceștia le-ar fi comis. De unde o serie de probleme care au fost confundate adesea, dar pe care trebuie să le separăm în mod riguros. Mai întâi problema care privește *logica acestor mărturisiri*; apoi, cea care privește *psihologia acuzaților*. Și apoi cea care privește psihologia acuzatorilor. În fine, cea care privește rolul proceselor și epurărilor într-un regim de acest tip.

Logica mărturisirilor. Răspunsul este simplu: este de ajuns să ne închipuim care erau consecințele formulei „cine nu este cu mine este împotriva mea" și să adăugăm că Comitetul Central sau Politburo-ul partidului comunist este partidul comunist, care este proletariatul, care este sensul istoriei. Prin urmare, oricine nu este cu Comitetul Central al partidului comunist este un dușman al misiunii sacre a proletariatului, deci se face vinovat de cea mai periculoasă crimă și trebuie să suporte

[1] A. Rossi, *op. cit.*, p. 82.

cele mai severe pedepse. Pe parcursul tuturor perioadelor revoluționare, militanții au tendința să-i confunde pe oponenți cu criminali sau cu trădători. Nu este nevoie de un efort de imaginație extraordinar: în ultimii douăzeci de ani din istoria Franței s-a folosit cu foarte multă generozitate epitetul de „trădător" pentru a-l proiecta, în funcție de împrejurări, asupra cutărui sau cutărui grup, răsturnările de calificări ilustrând oscilația evenimentelor și relativitatea judecăților istorice.

Sistemul mărturisirilor este aproximativ următorul: cel care nu este de acord cu Comitetul Central sau cu Secretariatul partidului comunist *se comportă* ca un dușman al comunismului. Ori, am decis să nu ținem cont de intenții și să judecăm doar faptele. Cineva care se află în opoziție slăbește Comitetul Central, deci slăbește proletariatul. Acesta se comportă ca un dușman, deci ca un trădător și, de vreme ce noi nu ținem seama de intenții, îl vom considera *în mod obiectiv* un trădător. Pentru a-i face pe cei mai mulți să înțeleagă că nu există nici o deosebire între *a se comporta ca un trădător și a fi un trădător*, este de ajuns să ne imaginăm că Zinoviev, Kamenev, Buharin sau Troțki aveau relații cu Gestapoul. În acest moment am ajuns la semnificația termenului. S-a plecat de la semnificația politică a unui comportament dar, dat fiind că acțiunile care ar simboliza acest comportament nu existau, au fost inventate pentru a confirma semnificația dată atitudinii opoziției.

În discursul său, Hrușciov spune cam ceea ce încerc să vă explic. El spune:

Stalin a fost la originea noțiunii de „dușman al poporului". Acest termen a făcut posibilă utilizarea represiunii celei mai cumplite împotriva oricui care, indiferent în ce manieră, era în dezacord cu Stalin.

În cartea lui Merleau-Ponty *Humanisme et terreur*, sunt sugerate formule mai subtile ale acestei identificări în lanț, care dezvoltă într-un limbaj semi-hegelian, semi-existențialist, această logică a mărturisirilor. Logică ce nu mi s-a părut niciodată că ar reprezenta un mister din momentul în care acceptăm, potrivit unui demers paranoic, să nu facem nici o diferență între oponentul care acționează ca și cum... și trădător.

Cea de-a doua problemă este cea a psihologiei acuzaților. Sunt posibile trei răspunsuri și, în pofida tonelor de cerneală consumate, totul se reduce în cele din urmă la trei răspunsuri.

Cel dintâi, cel mai mulțumitor pentru idealiști, este cel al devotamentului față de partid. Militantul nu e de bună credință, fie pentru că a fost învins în lupta dintre facțiuni, fie pentru că dă dreptate învingătorului său. Simțind că viața sa se apropie de sfârșit, vrea să găsească o ultimă semnificație zilelor care îi mai rămân de trăit. Pentru a consolida partidul în momentul în care acesta este amenințat de agresiuni din afară, el decide să declare cu solemnitate că Comitetul Central sau Politburo-ul aveau dreptate și că el s-a înșelat.

Această interpretare prin devotamentul față de partid a condus adesea la a face comparația cu kamikaze japonezi. Kamikaze erau piloți ai aviației care se implicau într-o misiune unică, misiune din care nu puteau reveni pentru că ea consta în a-și lansa aparatul pe puntea navelor dușmane. Tot astfel, militanții care se autoacuzau în fața lumii întregi și se dezonorau public erau, în fond, slujitorii supremi ai cauzei. Ei se înjoseau pentru a-și preamări dușmanul pentru că acesta reprezenta personificarea partidului și a proletariatului.

Cea de-a doua teorie, mai puțin grandioasă, privește un posibil acord secret între poliție și acuzați, potrivit căreia aceștia din urmă ar fi scăpat cu fața curată cu condiția să recurgă la ceremonia mărturisirilor. Potrivit tuturor informațiilor, acuzații au fost de fapt executați; majoritatea dintre ei știau care a fost soarta rezervată predecesorilor lor. Ei voiau poate să salveze nu propria lor viață, ci pe cea a celor apropiați lor. Este posibil să fi fost încheiate astfel de acorduri.

O a treia teorie, poate cea mai simplă, este cea referitore la tortură. Voi cita încă un fragment dintr-un text al lui Hrușciov pentru că mi se pare a fi unul dintre cele mai rezonabile pe care le-a scris vreodată pe această temă.

Când Stalin spunea că cutare sau cutare trebuie arestat, trebuia să se admită pe bază de vorbe că este vorba despre un dușman al poporului, iar clica lui Beria, care răspundea de organele securității statului, se întrecea pe sine pentru a demonstra vinovăția persoanei arestate și cât de întemeiate sunt documentele pe care le falsifica. Ce dovezi erau furnizate? Mărturiile deținuților, iar judecătorii anchetatori luau aceste mărturii în serios. Și cum se pot mărturisi crime care nu au fost comise? Într-un singur mod, în urma aplicării unor metode fizice de presiune, de

torturi care să conducă la o stare de inconștiență, de derută intelectuală, de privare de demnitatea umană. Astfel erau obținute mărturisirile.[1]

Cea de-a treia teorie conține cu siguranță cea mai mare parte de adevăr, ea nu exclude în întregime nici una dintre cele două teorii anterioare.

Psihologia acuzatorilor era stranie. Judecătorii de instrucție știau că mărturisirile erau inventate, ei nu puteau să creadă afirmațiile cuprinse în mărturisirile pe care le luau în serios. Cei care făceau aceste mărturisiri știau că anchetatorii lor nu îi cred. Cel care regiza aceste procese nu putea să nu știe că el însuși a dat ordinul de a se crea această lume supranaturală. Și totuși, puterea unui stat și a unei poliții făcea ca lumea întreagă să se întrebe dacă această lume ireală este reală. Nimeni nu era păcălit în totalitate, dar puțini aveau curajul să spună în engleză *nonsense* sau în franceză „mensonge! mensonge! mensonge!". Și, ceea ce este și mai surprinzător, această lume de ficțiuni macabre nu era considerată numai mârșavă sau odioasă. Într-o anumită măsură, ea atrăgea sau în orice caz fascina pentru că totul avea în cadrul ei o semnificație, nimic nu se petrecea întâmplător. Forțele profunde ale istoriei se îmbinau cu conflictele de clasă și cu conspirațiile puse la cale de tot felul de indivizi. Dialectica lui Hegel culmina cu un delir polițienesc și fiecare se întreba care sunt rațiunile acestei bufonerii tragice. Nimeni nu îndrăznea să spună, precum Hrușciov: secretarul general al partidului comunist rus a fost victima unei psihoze create de bănuieli și a sfârșit prin a vedea chiar în persoana mareșalului Vorošilov un agent al Intelligence Service.

[1] A. Rossi, *op. cit.*, p. 10.

XV

DESPRE TOTALITARISM

Capitolul precedent se încheia cu analiza unuia dintre fenomenele cele mai tulburătoare ale regimului sovietic, adică împletirea, în anumite perioade, a frenezieiideologice și a terorii polițienești. Cele două perioade cele mai perfecte, dacă mă pot exprima astfel, în această privință sunt cele două perioade 1934-1938 și 1949-1952. Știm astăzi și știm acest lucru prin intermediul declarațiilor lui Hrușciov, că în anul care a precedat moartea sa, Stalin pregătea o mare epurare care ar fi fost probabil comparabilă cu cea din anii 1936-1937. Ar fi nedrept să judecăm regimul sovietic în ansamblu și opera acestuia în funcție de teroarea polițienească, dar aceasta mi s-a părut a avea, în sine, o foarte mare influență.

Raportul secret al lui Hrușciov oferă o ilustrare singulară teoriei lui Montesquieu asupra despotismului, teoria potrivit căreia principiul despotismului este teama – teama insidioasă care pune stăpânire progresiv pe toți indivizii din cadrul unei colectivități, chiar dacă Hrușciov, la un moment dat, își pune întrebarea: de ce nu am făcut nimic? Și răspunde cu sinceritate și naivitate: ne era imposibil să întreprindem ceva. Când eram convocați de conducătorul suprem, nu știam niciodată dacă voia să ne consulte în privința unei decizii importante sau să ne azvârle în închisoarea Lubianka. Acest fenomen al unei frici generalizate s-a răspândit în cadrul unui regim născut ca rod al aspirațiilor celor mai nobile ale umanității.

Această teroare care, în calitatea ei de teroare revoluționară, a fost banală s-a declanșat la douăzeci de ani după preluarea puterii; ea nu îi afecta numai pe adversari, reali sau potențiali, ai regimului, ci și pe

oamenii care îi erau fideli. În fine, această teroare se camufla în ceremonii de mărturisire, extraordinare în sine, deoarece ele dezonorau, oricum, regimul însuși. Într-adevăr, dacă mărturiile foștilor tovarăși ai lui Lenin sau acuzațiile împotriva generalilor care comandau Armata Roșie ar fi fost luate ca atare, lumea ar fi obligată să creadă că acest regim a fost guvernat, sau mai era încă, de oameni care conspirau împotriva lui și care trădau regimul în favoarea unei puteri străine. Dacă aceste mărturisiri ar fi fost crezute, rechizitoriul împotriva regimului ar fi fost teribil. Dacă aceste mărturisiri nu ar fi fost crezute, cum să fi putut fi judecat un regim care obliga oamenii să recunoască crime pe care nu le-au comis? În fine, erau greu să nu ne întrebăm: unde este realitatea? unde este ideologia? În ce cred conducătorii, conducătorul suprem, conducătorii intermediari și masele? O persoană, și numai o singură persoană, decidea soarta tuturor celorlalți, îi acoperea de glorie sau îi sortea rușinii, transforma slujitorii regimului în fideli sau în trădători. Dar tocmai pentru că acest om era stăpân al vieții și al morții tuturor, el însuși nu putea să creadă în suprarealitatea pe care voia să o impună celorlalți, iar aceștia cu atât mai puțin puteau crede în așa ceva. Ca o concluzie trebuie să spunem că lumea trăia într-o lume stranie care dădea un sens fiecărui eveniment, dar care în ansamblu era absurdă.

Am fi tentați, în acest moment, să respingem ideologia ca pe un simplu exercițiu formal și să tragem concluzia: nu exista decât o realitate, cea a despotismului, eventual chiar a despotismului unei singure persoane, restul fiind camuflaj care nu înșela pe nimeni.

Personal, cred că ne-am înșela, chiar în această privință extremă, dacă am îndepărta ideologia. Cert este că aceste forme patologice de despotism nu sunt de conceput în afara unei frenezii ideologice, chiar dacă aceasta inspiră majorității mai mult scepticism decât credință.

În ce constă fenomenul totalitar? Acest fenomen, ca și toate celelalte fenomene sociale, se pretează la numeroase definiții, în funcție de aspectul pe care îl reține observatorul. Mi se pare că cele cinci elemente principale sunt următoarele:

1. Fenomenul totalitar intervine într-un regim care acordă unui partid monopolul activității politice. partidul unic

2. Partidul monopolist este animat sau este înarmat cu o ideologie căreia îi conferă o autoritate absolută și care, prin urmare, devine adevărul oficial al statului.

3. Pentru a răspândi acest adevăr oficial, statul își rezervă la rândul său un dublu monopol, monopolul mijloacelor de constrângere și pe cel al mijloacelor de convingere. Ansamblul mijloacelor de comunicare, radio, televiziune, presă este condus, comandat de stat și de cei care îl reprezintă.

4. Majoritatea activităților economice și profesionale sunt controlate de stat și devin, într-o oarecare măsură, parte integrantă a statului. Dat fiind că statul este inseparabil de ideologia sa, majoritatea activităților economice și profesionale poartă amprenta adevărului oficial.

5. Dat fiind că orice activitate va deveni de acum activitate de stat și dat fiind că orice activitate va fi supusă ideologiei, o greșeală comisă în cadrul unei activități economice sau profesionale este simultan o greșeală ideologică. De unde rezultă desigur o politizare, o transfigurare ideologică a tuturor greșelilor posibile ale indivizilor și, în concluzie, o teroare care este în egală măsură polițienească și ideologică.

Este de la sine înțeles că putem considera ca fiind esențial, în cadrul definiției totalitarismului, fie monopolul partidului, fie etatizarea vieții economice, fie teroarea ideologică. Fenomenul este perfect atunci când aceste elemente sunt reunite și realizate deplin.

Aceste cinci elemente pe care tocmai le-am enumerat au fost legate pe parcursul anilor '30, în perioada 1934-1938; acest lucru s-a petrecut și pe parcursul anilor '40, în perioada 1948-1952. Putem înțelege de ce aceste elemente au putut fi reunite. În cazul regimului sovietic, monopolul partidului, monopolul ideologiei ține de esența însăși a bolșevismului și de voința sa revoluționară. Centralizarea mijloacelor de constrângere și de convingere este legată de ideea monopolului unui partid în interiorul statului. Etatizarea activităților economice este expresia doctrinei comuniste. Legăturile sunt ușor inteligibile între elementele pe care le-am enumerat. În ceea ce privește rezultatul, teroarea ideologică, ea poate fi înțeleasă tocmai în funcție de alte elemente, adică de monopolul partidului, de ideologie, de mijloacele de convingere și de etatizarea activităților individuale.

Ar fi total nedrept să confundăm *inteligibilitatea* și *necesitatea* combinării. Înțelegem că aceste elemente diferite sunt reunite, dar faptul

că au fost reunite în numeroase cazuri nu dovedește că ele trebuie să fie reunite întotdeauna și că orice regim cu partid monopolist trebuie să ajungă la acest tip extrem de teroare. În realitate, apropo de totalitarism se pun trei probleme fundamentale:

1. Până la ce punct este vorba despre un fenomen singular din punct de vedere istoric sau de repetarea unor fenomene istorice deja cunoscute?

2. Până la ce punct totalitarismul sovietic este comparabil sau nu cu cel al altor regimuri, în special cu cel al regimului național-socialist?

3. Până la ce punct regimul cu partid unic sau cu planificare totală este destinat totalitarismului?

Să analizăm mai întâi această ultimă întrebare.

Există regimuri autoritare, în secolul XX, care nu sunt regimuri cu partid unic și există regimuri cu partid unic care nu devin totalitare, care nu dezvoltă o ideologie oficială, care nu vor să își modeleze prin ideologia lor toate activitățile. Există regimuri cu partid unic în care statul nu absoarbe societatea și în care ideologia nu atinge această expansiune demențială pe care am întâlnit-o în cadrul regimului sovietic. Ceea ce este adevărat este faptul că orice regim cu partid unic din societățile industriale comportă un *risc* în ceea ce privește evoluția spre totalitarism. Societățile industriale sunt societăți urbane. Guvernanții trebuie să se adreseze celor guvernați și să își justifice autoritatea. Ei nu se revendică de la legitimitatea tradițională, nu au nici o rațiune, care să nu facă obiectul unei discuții, de a fi la putere, sunt obligați să explice de ce și în numele a ce ei sunt cei care conduc.

Ori, orice guvernant, într-un regim cu partid unic, este constrâns să oprească discuția la un anumit punct și aș spune tocmai în punctul în care discuția devine interesantă. Se discută tot felul de probleme, mai puțin întrebarea: de ce nu este permisă regruparea în cadrul unui alt partid decât partidul unic? De unde rezultă în mod inevitabil tentația, pe care o încearcă conducătorii partidului unic, de a-și justifica monopolul. În acest scop, este de ajuns ca o ideologie oarecare (oamenii nu au fost niciodată suspicioși în ceea ce privește calitatea ideologiilor), dar este nevoie de o ideologie, care să fie elaborată, impusă și care să invadeze încetul cu încetul totul.

Cu toate acestea, Italia fascistă, regim cu partid unic, nu a cunoscut nici proliferarea ideologică, nici fenomenul totalitar comparabil cu marea epurare sovietică sau cu excesele ultimilor ani ai regimului hitlerist. În

cele două cazuri în care se vorbește despre totalitarism, fenomenul esențial, cauza originară îmi pare a fi chiar partidul revoluționar. Regimurile nu au devenit totalitare printr-un soi de antrenare progresivă, ci plecând de la intenția originară, voința de a transforma fundamental ordinea existentă în funcție de o ideologie. Trăsăturile comune partidelor revoluționare care au sfârșit prin a deveni totalitariste sunt amploarea ambițiilor, radicalismul atitudinilor și extremismul mijloacelor.

Aceste asemănări permit oare o apropiere a celor două tipuri de totalitarism și putința de a vedea în ele două aspecte ale aceluiași tip?

S-au înregistrat două tipuri de argumentare contradictorii, unul care neagă, celălalt care afirmă înrudirea celor două regimuri. Și unul și celălalt îmi par, în majoritatea cazurilor, nesatisfăcătoare sau, cel puțin, neconvingătoare.

Care sunt argumentele celor care neagă înrudirea celor două tipuri de totalitarism?

Cel dintîi este diferența între modurile de recrutare practicate de partidul comunist și de partidul național-socialist. Argumentul ca atare este incontestabil. În Germania, recrutarea la nivel social a celor două partide era într-adevăr foarte diferită; numeroși muncitori votau pentru partidul național-socialist, dar în cele din urmă, marea majoritate a muncitorilor din întreprinderi au votat fie pentru partidul socialist, fie pentru partidul comunist.

Se impune totuși o rezervă. În Germania s-au înregistrat, în anii care au precedat preluarea puterii de către Hitler, treceri destul de frecvente de la un partid la celălalt. Dacă originea socială a militanților este diferită, temperamentul psihologic nu este întotdeauna diferit. Există o comunitate de atitudine care nu este contradictorie cu diferența de origine socială. Dar nu acesta este aspectul esențial. Să admitem că recrutarea era diferită. Ceea ce ne interesează este de a ști dacă, plecând de la alte clase sociale, nu pot fi provocate fenomene asemănătoare. Faptul că modalitatea de recrutare socială este diferită nu răspunde la problema noastră. Cei care susțin înrudirea celor două regimuri pretind că în ciuda mediului social diferit din care provin militanții lor, aceste două partide, o dată ajunse la putere, oferă observatorului numeroase trăsături similare în exercitarea autorității.

Potrivit celui de-al doilea argument, național-socialismul și capitalismul sunt în profunzime solidare, național-socialismul nefiind decât

un regim creat de capitaliști sau monopoliști pentru a-și menține propria putere.

Argumentul este fals, plecând de la fapte reale. În Germania prehitleristă, este adevărat, numeroși capitaliști, industriași și bancheri, au subvenționat partidul național-socialist, ei s-au crezut capabili să îl manipuleze și au văzut în el un mijloc de apărare împotriva unei revoluții socialiste sau comuniste. Dar, în epoca în care regimul a devenit totalitar, el nu era controlat sau comandat de monopoliști. Industriași, bancheri, reprezentanți ai fostelor clase conducătoare erau în marea lor majoritate, pe parcursul ultimei faze a regimului hitlerist, în opoziție; după iulie 1944, ei fost victimele unei epurări, diferită în esență de epurările sovietice, dar care a fost suficientă pentru a demonstra că politica adoptată de partidul hitlerist aflat la putere nu a fost expresia voinței proprii clasei capitaliste.

Potrivit celui de-al treilea argument, comuniștii și fasciștii s-au luptat între ei pe viață și pe moarte. Din nou, argumentul este incontestabil. Dar nu este prima oară când frații ajung să se încaiere. Problema nu este totuși clară: până la ce punct fenomenele totalitare sunt comune acestor două tipuri de partide, o dată ajunse la putere?

Partidele, în pofida luptei lor necurmate, și-au recunoscut uneori înrudirea. Von Ribbentrop, sosind la Moscova în 1939, a vorbit despre întâlnirea a două revoluții, iar Stalin a răspuns acestui gest de politețe ridicând paharul în cinstea cancelarului Hitler, atât de mult iubit de poporul german. Aceste declarații nu demonstrează nimic, poate doar faptul că și unele și celelalte pot folosi fără nici o problemă un limbaj sau altul. Cel de-al patrulea argument, de același tip ca și primele trei, invocă incompatibilitatea radicală a ideologiilor. Nu pun la îndoială veridicitatea argumentului dar, o dată în plus, el nu elucidează problema. Este adevărat că, potrivit ideologiei comuniste, fascismul este întruchiparea a tot ceea ce este mai rău în istorie și mai josnic în natura umană. Este adevărat că, potrivit ideologiei fasciste, comunismul este răul în sine, dușmanul absolut. Dar faptul că, pe de o parte, ideologia este universalistă și umanitară și pe de altă parte națională, rasială și orice altceva decât umanitară nu demonstrează că acești oameni, în numele unor idei opuse, nu recurg la practici asemănătoare. A invoca opoziția

dintre idei atunci când se analizează asemănarea sau lipsa de asemănare a practicilor folosite, înseamnă a rămâne în afara adevăratei probleme. Cei care recunosc înrudirea vor să demonstreze în mod clar faptul că ideologiile sau nobilele aspirații cântăresc puțin în balanța istoriei și că oamenii acționează în funcție de anumite mobiluri care nu depind de ideologii. Ajunși aici, a răspunde: nu poate exista o înrudire profundă deoarece ideologiile se opun punct cu punct înseamnă a considera rezolvată problema pe care o discutăm: oare ideologiile determină practicile?

Adaug, din nevoia nu de simetrie ci de adevăr, cred, că majoritatea argumentelor în favoarea înrudirii a două forme de totalitarism nu mă conving deloc, din motive opuse dar asemănătoare celor pentru care am îndepărtat și argumentele precedente.

Anumite fenomene totalitare pot fi regăsite având caracteristici asemănătoare în perioade date ale regimului sovietic și în perioade date ale istoriei regimului național-socialist. Partid unic, ideologie oficială, putere absolută a persoanei denumite numărul 1, poliție invadatoare, ideologie care, din aproape în aproape, pune stăpânire pe ansamblul activităților, teroare polițienească, prezența tuturor acestora a fost constatată atât în Germania național-socialistă, cât și în Rusia sovietică. Forma extremă a terorii naziste a intervenit în timpul războiului, la ani buni după preluarea puterii, tot așa cum teroarea extremă în Uniunea Sovietică nu a urmat îndeaproape preluarea puterii de către bolșevici, ci a intervenit la douăzeci de ani după aceea.

Cel de-al doilea argument avansat pentru a afirma înrudirea celor două tipuri de totalitarism este cel pe care l-am respins deja, și anume cel potrivit căruia numai puterea contează, ideile nu au o semnificație, nu sunt eficiente. Ori, refuz în egală măsură să accept argumentul incompatibilității ideologiilor ca pe un argument decisiv, după cum resping și argumentul potrivit căruia credința comuniștilor în valorile universale și umanitare ar fi lipsită de semnificație.

Lucrarea care pus în modul cel mai convingător bazele tezei înrudirii celor două tipuri de totalitarism se intitulează *Origins of totalitarianism*, care aparține autoarei Hannah Arendt, care compară în esență Rusia sovietică între 1934 și 1937 și Germania hitleristă între 1941 și 1945. Dar ar fi nedrept să confundăm comparația dintre aceste două perioade, dintre aceste două tipuri de teroare cu o comparație a ansamblului regimurilor.

Deosebirile și înrudirea dintre aceste două tipuri de totalitarism sunt incontestabile. Asemănările sunt mult prea puternic marcate pentru a putea vedea în ele un simplu accident. Pe de altă parte, deosebirile în ceea ce privește inspirația, ideile, obiectivele sunt mult prea evidente pentru a putea admite fără rezerve înrudirea esențială a celor două regimuri. Accentuarea înrudirii sau a opoziției depinde de considerente multiple. Nu vom ajunge niciodată la un răspuns foarte cert pentru că regimul național-socialist nu a avut suficient timp să se dezvolte precum regimul sovietic. Acesta are deja o istorie, a trecut prin faze multiple, putem înțelege sensul fazelor succesive. În schimb, regimul național-socialist nu a beneficiat decât de șase ani de pace. Începând din 1939, acest regim s-a angajat într-o aventură militară care i-a influențat viitorul ulterior.

Pentru a aprecia importanța relativă a înrudirii și a opoziției dintre cele două regimuri nu trebuie să ne mulțumim cu analiza comparativă, sociologică, trebuie să ținem seama de alte două căi de înțelegere, istoria și ideologia.

Din punct de vedere istoric, regimul sovietic, știm deja acest lucru, a fost rezultatul unei voințe revoluționare, inspirată de un ideal umanitar. Scopul era acela de a crea regimul cel mai uman pe care istoria l-a cunoscut vreodată, cel dintâi regim în care toți oamenii ar putea avea acces la umanitate, în care clasele ar dispărea, în care omogenitatea societății ar permite recunoașterea reciprocă a cetățenilor. Dar această mișcare îndreptată spre un scop absolut nu a ezitat să recurgă la orice mijloace, pentru că, potrivit doctrinei sale, numai violența putea crea această societate în esență bună și pentru că proletariatul era implicat într-un război necruțător cu capitalismul.

Din această combinație între un obiectiv sublim și o tehnică nemiloasă au rezultat diferitele faze ale regimului sovietic. Cea dintâi fază, banală: războiul civil și teroarea politică ce însoțește războiul civil. Apoi, o a doua fază, în care teroarea se atenuează, iar în același timp inițiativa privată începe să ocupe și ea un anumit loc în societate, faza N.E.P.-ului. Dar în 1929, începe o a treia fază, noua revoluție în sensul propriu al termenului, adică transformarea fundamentală a structurilor sociale, dar această revoluție a fost realizată de stat de sus în jos. Regimul a întreprins, la zece ani după victoria sa, o a doua revoluție, care, într-un anumit sens, potrivit mărturiilor conducătorilor înșiși ai revoluției, a fost mai violentă, mai patetică decât cea dintâi. Această a doua revoluție,

colectivizarea agriculturii, a presupus, potrivit declarațiilor lui Hrușciov însuși, noi modalități de teroare pe care actualul secretar general al partidului nu le condamnă; el se limitează la a spune, în faimosul său raport, că ar fi fost poate posibil ca această revoluție să fie realizată cu eforturi reduse, dar așa cum admite folosirea terorii contra dușmanilor partidului, tot astfel admite teroarea împotriva posesorilor de pământ, împotriva țăranilor și a kulacilor care nu erau de acord cu colectivizarea.

Ceea ce rămâne însă surprinzător, ceea ce constituie chiar obiectul analizei noastre, este faza următoare. De ce începând din 1936 asistăm la declanșarea amplului fenomen de epurare, la o nouă fază de terorism, în momentul în care revoluția din agricultură era încununată de succes, atunci când regimul nu mai era amenințat? Întrebarea care domină interpretarea terorismului sovietic este următoarea: de ce a mai fost nevoie de epurări atunci când bătălia era câștigată? Această întrebare nu și-au pus-o numai analiștii occidentali, ci și Hrușciov însuși. După părerea lui, începutul cultului personalității este marcat de terorismul anilor 1934-1938, terorismul reorientat împotriva membrilor de partid, mai întâi pentru a curma viața adversarilor deja învinși ai lui Stalin – ceea ce Hrușciov consideră inutil –, apoi pentru a lovi chiar pe staliniștii cei mai fideli. De ce terorism în detrimentul militanților partidului comunist înșiși care nu au deviat de la linia partidului?

La această întrebare, Hrușciov oferă un singur răspuns, o unică interpretare, cultul personalității. Ori, nu putem spune altceva decât că acest răspuns nu oferă nici o explicație de fapt. După spusele unui foarte distins marxist, Togliatti, secretarul general al partidului comunist italian, explicația furnizată de Hrușciov, și anume cultul personalității, nu este o explicație marxistă. A explica fenomene atât de importante prin recurgerea la *o* persoană este tipul de explicație pe care doctrina, prin definiție, nu îl admite.

Putem înțelege, nu amplul fenomen de epurări în sine sau terorismul în detrimentul membrilor de partid, ci *posibilitatea ca aceste fenomene să existe* plecând de la tehnica de acțiune a partidului comunist. Atunci când un partid își recunoaște dreptul de a recurge la violență împotriva dușmanilor săi, într-o țară în care, inițial, el reprezintă majoritatea, el se autocondamnă la o folosire pe lungă durată a violenței.

Teoretic, partidul este democratic, dar centralismul democratic constă în a transfera esența puterii statului major. Acesta este în măsură să

manipuleze alegerile, să asigure desemnarea electorilor de către cei aleși; de aceea este lesne de conceput că în cadrul acestui sistem cineva poate merge până la capăt și că în locul unei întregi oligarhii, numai un singur om devine conducătorul suprem al partidului. În această privință, Hrușciov este de acord cu sociologii occidentali: de la un moment dat, centralismul democratic a degenerat în puterea absolută a unui singur individ. Este limpede că acest fenomen este ușor de înțeles de vreme ce a fost prevăzut, în mod uimitor, de Trotki. Când în 1903, Lenin a dezvoltat pentru prima oară, în lucrarea sa *Ce-i de făcut?*, teoria centralismului democratic, Trotki i-a reproșat următoarele: veți pune partidul în locul proletariatului, apoi Comitetul Central în locul partidului, și în cele din urmă secretariatul general al partidului în locul Comitetului Central și, în numele proletariatului, veți ajunge la puterea absolută a unui singur individ. Trotki însuși nu a recunoscut niciodată deplin justețea previziunii sale.

Altfel spus, ceea ce a făcut posibile fenomenele numite „cultul personalității", nu sunt numai particularitățile unui om, ci și tehnica de organizare și de acțiune a unui partid, așa cum exista ea de la apariția mișcării.

Cum a fost posibilă trecerea de la potențial la actual? Pentru ce s-a recurs la epurări? Care erau obiectivele acestor epurări sau ce anume le-a provocat?

Amplul proces de epurări are numeroase explicații. Toate acestea pot fi găsite într-o carte excelentă intitulată *Russian purge and the extraction of confession* (New York, 1951) scrisă de un fizician elvețian, F. Beck și de un istoric rus, W. Godin, care s-au întâlnit în aceeași celulă în epoca marilor epurări (*la grande purge*) din 1936-1937 și care au discutat despre motivele nesansei lor. Aceștia doi, care au reușit ulterior să părăsească teritoriul Rusiei sovietice, povestesc că subiectul de discuție preferat al prizonierilor, în perioada 1936-1938, era chiar amplul proces al marilor epurări. Ei au reușit să reunească, pe parcursul acestor conversații, șaptesprezece teorii. Vă voi scuti de enumerarea tuturor acestor teorii, dar vă voi prezenta funcțiile principale care erau atribuite acestor epurări, în Rusia sovietică, în unicul loc unde domnea o libertate absolută a cuvântului, adică în închisori.

Potrivit primei interpretări, principala cauză era lupta din interiorul partidului. Acesta, aflat la putere, continuă să aibă o viață politică comparabilă cu cea a tuturor partidelor, și anume cu grupuri, facțiuni,

rivalități, opoziții. Facțiunea care obține victoria finală vrea să își pecetluiască victoria prin eliminarea facțiunilor învinse.

Cea de-a doua interpretare pune accentul pe voința de ortodoxie care îi animă pe deținătorii puterii. Oamenii care guvernează într-un regim ideocratic vor să-i elimine nu numai pe dușmanii actuali ai partidului și ai regimului, ci și pe dușmanii potențiali. Toți care sunt susceptibili, în anumite împrejurări, de a se ridica împotriva regimului, devin dușmani și sunt tratați ca atare. Supraviețuitorii trecutului, cei care păstrează legături cu lumea exterioară, cum sunt de pildă israeliții, cei care au fost, la un moment dat, ostili facțiunii care a pus mâna pe putere, sunt în cele din urmă tratați ca dușmani actuali. Epurarea ar fi o tehnică de profilaxie socială; ea ar viza eliminarea dinainte a oricui ar putea trece în opoziție, în împrejurări imprevizibile. Această tehnică, dusă la paroxism, degenerează în fenomene nesăbuite, dar i se poate găsi totuși o explicație inteligibilă.

Potrivit unei alte interpretări, una dintre funcțiile importante ale epurărilor ar fi recrutarea mâinii de lucru pentru lagărele de muncă.

Potrivit unei alte interpretări, societatea sovietică este simultan birocratică și revoluționară, ea presupune existența unei ierarhii unice, care este și ierarhia statului. Dar statul vrea să transforme în permanență modalitățile de organizare. Totul conduce societatea sovietică spre stabilitatea formelor birocratice; totul, în cadrul ideologiei, interzice societății sovietice să accepte ca definitivă o formă oarecare. Epurările sunt o modalitate de a menține dinamismul revoluționar într-o societate în care încetineala conduce spre o cristalizare birocratică.

Dacă ținem cont de toate acestea și am putea adăuga încă multe alte ipoteze, reiese că epurarea, așa cum s-a practicat în perioada 1936-1938, este absolut irațională sau, dacă preferați, nesăbuită. Potrivit chiar unor mărturii sovietice, epurarea a dezorganizat armata și administrația. Numărul ofițerilor care au fost aruncați în închisori sau executați se situează între 20 000 și 30 000; mareșalul Rokossovski, care a fost ministru al apărării în Polonia, a fost aruncat în închisoare, în epoca epurărilor; numeroși conducători ai armatei sovietice, printre care mareșalul Tukacevski, au fost executați. O epurare pe scară atât de amplă contravine interesului suprem al partidului, pentru simplul motiv că acesta din urmă are nevoie ca regimul să funcționeze și ca armata să fie puternică.

De aceea, mi se pare absolut necesar să adaug interpretărilor precedente intervenția, nu a cultului personalității, ci intervenția personalității. Pentru a trece de la potențial la actual, de la funcțiile inteligibile ale epurării la lipsa de măsură a amplului proces al epurărilor, era nevoie de ceva unic, de un om, de Stalin însuși.

Oricare ar fi teoria istoriei care este adoptată la un moment dat, trebuie să ținem seama de indivizi. Este foarte posibil ca în absența lui Napoleon Bonaparte, un alt general ar fi fost încoronat, dar este aproape imposibil de demonstrat și foarte improbabil că, dacă generalul încoronat ar fi fost altcineva decât Bonaparte, lucrurile s-ar mai fi desfășurat aidoma. Acest lucru este valabil și în cazul Uniunii Sovietice. Putem înțelege prin ce proces s-a putut degrada regimul pentru a degenera în fenomenele pe care eu le studiez, dar, în absența lui Stalin, formele extreme ale delirului ideologic, ale terorii polițienești și ale ceremoniei mărturisirilor nu ar mai fi apărut poate. Nu pot afirma cu certitudine acest lucru, și nimeni nu o poate face, dar ceea ce mi se pare adevărat în interpretarea pe care sovieticii înșiși o dau acestor fenomene este faptul că, în afară de ceea ce poate fi explicat prin partid, prin ambițiile sale, prin tehnica acestuia, prin rolul epurărilor în cadrul unui regim birocratic a intervenit un fapt imprevizibil: o persoană, și rolul pe care aceasta l-a jucat, datorită puterii absolute pe care a deținut-o.

Inițial, din punct de vedere istoric, regimul nazist a apărut ca rezultat al unei voințe diferite decât cea care a determinat apariția regimului comunist; el a apărut ca rezultat al voinței de a se reface unitatea morală a Germaniei și, dincolo de asta, de a mări teritoriul deschis poporului german, adică de a declanșa un război și de a face cuceriri. Nimic din toate acestea nu este original, ci reprezintă doar reluarea, în secolul XX, a ambițiilor și iluziilor cezarilor.

După venirea la putere, „hitlerizarea" vieții germane este un proces progresiv, marea teroare nu se produce decât pe parcursul ultimilor ani ai războiului. Am putea fi tentați să spunem că războiul însuși explică fenomenele teroriste, dar faptele nu concordă defel cu această explicație. Fenomenul terorist pe care regimul hitlerist ni-l oferă ca exemplu este exterminarea a șase milioane de evrei, în plin război, în perioada 1941-1944. Acest proces de exterminare a fost rezultatul deciziei unei singure persoane, sfătuit de una sau alte două persoane; acțiunea însăși

este la fel de irațională în raport cu obiectivele războiului cum este amplul proces de epurare în raport cu obiectivele regimului sovietic. Atunci când Germania lupta pe două fronturi, conducătorii regimului au decis să aloce mijloace de transport și importante resurse materiale procesului de ucidere în serie, cu milioanele, a unor ființe umane.

Acest fenomen terorist este fără precedent în istoria modernă, aproape fără precedent în istoria omenirii. Nu putem afirma că în alte epoci nu au avut loc ample masacre. Dar, în istoria modernă, niciodată un șef de stat nu a decis cu sânge rece să organizeze exterminarea industrială a șase milioane dintre semenii săi. El a sacrificat resurse care i-ar fi fost de folos în dirijarea războiului pentru a-și satisface ura, pentru ca în orice caz, oricare ar fi fost rezultatul, cei pe care îi detesta să nu poată supraviețui.

Obiectivul pe care și-l propunea partidul național-socialist era acela de a reface harta rasială a Europei, de a elimina anumite popoare considerate inferioare, de a asigura triumful unui anumit popor, considerat superior. Din acel moment a făcut ravagii o altă teroare și mai imprevizibilă decât cea care îi putea afecta pe cetățenii sovietici și al cărei obiectiv a fost cu totul altul. Obiectivul pe care îl urmărește teroarea sovietică este acela de a crea o societate care să corespundă în întregime unui ideal, în timp ce, în cazul terorii hitleriste, obiectivul este pur și simplu exterminarea.

De aceea, trecând acum de la istorie la ideologie, voi afirma, în concluzie, că diferența între aceste două fenomene este esențială, indiferent de asemănările dintre ele. Deosebirea este esențială datorită ideii care animă una sau alta dintre acțiuni, într-un caz rezultatul este lagărul de muncă, în celălalt camera de gazare. Într-un caz este vorba de voința de a construi un regim nou și poate un om nou, prin orice mijloace; în celălalt caz este vorba despre o voință demonică de a distruge o pseudorasă.

Dacă ar fi să rezum sensul fiecăreia dintre aceste întreprinderi, iată care ar fi, după părerea mea, formulele pe care le-aș sugera: apropo de întreprinderea pe care o au în vedere sovieticii, aș aminti formula banală „cine vrea să fie înger, sfârșește prin a fi o fiară"; iar apropo de întreprinderea pe care o au în vedere hitleriștii aș spune: omul nu ar face bine să își propună să semene cu un animal de pradă pentru că acest lucru i-ar reuși prea bine.

XVI

TEORIILE REGIMULUI SOVIETIC

În capitolul precedent, am formulat trei probleme referitoare la fenomenul totalitar. Cea dintâi se referea la natura legăturilor între diferitele elemente care alcătuiesc împreună totalitarismul. Cea de-a doua era cea referitoare la înrudirea sau opoziția dintre diversele tipuri de totalitarism.

Nu ne rămâne acum decât să ne ocupăm de cea de-a treia problemă, cea referitoare la originalitatea totalitarismului în raport cu precedentele existente de-a lungul istoriei. Voi răspunde trecând în revistă teoriile care au fost enunțate în privința regimului comunist. Dat fiind că regimul comunist se revendică de la marxism, voi analiza mai întâi teoriile marxiste ale regimului sovietic.

Să începem cu teoria marxistă a regimului sovietic pe care o formulează înșiși conducătorii sovietici, interpretarea Uniunii Sovietice de către ea însăși. Cunoaștem, în mare, această teorie: revoluția a fost o revoluție proletară, partidul a fost interpretul și avangarda proletariatului, regimul sovietic este pe cale să edifice comunismul potrivit concepțiilor lui Marx, el se află încă în faza socialistă, în care venitul fiecăruia este proporțional cu munca depusă, iar la orizontul istoriei, se întrezărește faza comunistă în care repartizarea venitului se va face în funcție de nevoi.

Această autointerpretare refuză însă să țină cont de elementul major care impune o reinterpretare, faptul că revoluția denumită a proletariatului a izbucnit într-o țară în care proletariatul era în minoritate, în care dezvoltarea capitalistă era încă într-una din fazele sale inițiale. Toată

lumea este de acord în această privință, inclus sovieticii. Acest fapt nu vine însă în contradicție cu un marxism rezonabil; putem înțelege astfel cum a putut ieși victorioasă o revoluție care se recomanda a fi a proletariatului într-o țară în care dezvoltarea capitalistă nu străbătuse toate etapele. Lenin, Troțki, Stalin, toți au explicat acest fapt, dar aceasta implică în mod inevitabil o serie de consecințe. În prezent, nu mai putem aprecia drept evidentă sau chiar credibilă schema istorică a marxismului clasic potrivit căreia evoluția istorică își are mersul firesc de la feudalism la capitalism și de la capitalism la socialism. În urma experienței sovietice, trebuie să ajungem măcar la concluzia că istoria poate trece peste faza capitalismului. Principala realizare a regimului sovietic a fost creșterea economică, edificarea unei industrii grele, sarcină atribuită de Marx capitalismului. O teorie științifică ar trebui cel puțin să demonstreze că regimul instaurat în Uniunea Sovietică răspunzător de dezvoltarea forțelor de producție îl anunță pe cel care s-ar instaura în țările occidentale în calitate de moștenitor al regimului capitalist. Altfel spus, am putea susține, în cel mai rău caz, în limitele unui marxism flexibil, caracterul proletar al unei revoluții dintr-o țară în care proletariatul este minoritar, dar nu am putea afirma că formele instituționale pe care le-a abordat revoluția proletară pentru a edifica o industrie grea s-ar putea regăsi în țările care au cunoscut faza de edificare caracteristică experienței sovietice. De aceea, atunci când conducătorii Uniunii Sovietice consideră că regimul este echivalentul socialismului conceput de Marx, respectiv cel care trebuie să urmeze după capitalismul occidental, ei ajung să fie în contradicție cu marxismul însuși.

Cea de-a doua slăbiciune pe care o prezintă modul în care se autointerpretează regimul sovietic, este aceea că această autointerpretare nu comportă o teorie a regimului politic așa cum există el în Uniunea Sovietică. A spune că puterea este exercitată de proletariat este o afirmație lipsită de sens. Puterea nu este exercitată niciodată de milioane de muncitori din uzine, puterea este exercitată în mod evident de o minoritate de oameni, în carne și oase, care sunt membrii partidului comunist și printre care se află elita militanților. Este posibil ca acești conducători ai partidului să guverneze în interesul maselor de proletari și țărani, dar regimul nu este cel în care proletariatul însuși se află la putere, dacă nu cumva, repet acest lucru, într-un sens mitologic, este comparabil cu cel în care, prin intermediul lui Ludovic al XIV-lea, Dumnezeu însuși

domnea în Franța în 1700. Substituirea de către oamenii care exercită puterea autorității supreme, transcendente sau imanente, în numele căreia este exercitată puterea, are un caracter mitologic.

În lipsa acestei teorii a statului, autointerpretarea regimului oscilează între mai multe formule. Potrivit uneia dintre aceste formule, nu există mai multe partide și mai multe idei pentru că societatea este omogenă. Potrivit unei alte formule, lupta de clasă se intensifică pe măsură ce se edifică socialismul. Este absolut necesar să alegem una dintre aceste formule; dacă societatea este omogenă, lupta de clasă nu se intensifică, iar dacă lupta de clasă se intensifică pe măsură ce se edifică socialismul, atunci societatea nu este omogenă, iar monopolul deținut de partid și de propagandă reprezintă o formă de despotism.[1]

Cea de-a treia scădere fundamentală a autointerpretării, este aceea de a nu comporta o explicație marxistă a fenomenelor totalitare, mărturisite în prezent de însuși secretarul general al partidului. Nikita Hrușciov a prezentat, în detaliu, adăugând uneori și unele formule fanteziste, ceea ce s-a petrecut în ultima fază a guvernării lui Stalin. El a denunțat teroarea polițienească îndreptată împotriva militanților partidului comunist în epoca cultului personalității. A relata despre fenomene cum ar fi marile epurări staliniste sau teroarea polițienească atribuindu-le intervenției unui om este un fapt greu compatibil cu filosofia marxistă a istoriei. Aceasta nu elimină rolul persoanelor, dar nu admite că fenomenele de amploare ca teroarea polițienească din anii '30 se pot datora unei singure persoane.

O ultimă slăbiciune a acestei autointerpretări ține chiar de îndoielile autorilor autointerpretării. Nu se știe niciodată cu certitudine ce anume consideră autorii unei doctrine ca fiind tranzitoriu și ce anume consideră a fi definitiv. Partidul unic este oare un fenomen limitat la perioada de edificare a socialismului? Sau democrația sovietică se definește oare prin monopolul unui partid unic? Ideologia oficială este oare legată de necesitățile construcției socialiste? Sau poate monopolul ideologic se explică prin adevărul absolut al doctrinei? Doctrinarii sovietici ezită între aceste două teze. Este lesne de înțeles de ce stau așa lucrurile. Am asistat la transformarea unui partid politic care, în 1916, număra câteva mii de membri și ai cărui conducători se aflau în exil, al unei secte de

[1] O altă formulă, la modă în 1965, este cea a statului întregului popor.

conspiratori într-un stat stăpân pe cel mai mare imperiu din lume. Doctrina acestui partid a devenit profesiunea de credință a 40% din omenire. Toate acestea s-au petrecut într-un interval de patruzeci de ani. De la răspândirea islamismului încoace, nu a mai existat probabil, din punct de vedere istoric, o cucerire semi-spirituală semi-politică atât de rapidă și impresionantă.

Cum să nu fie atunci nesiguri în privința adevăratului sens al propriei aventuri teoreticienii acestei cruciade, atât de diferită de visele lor?

Cea de-a doua interpretare marxistă este cea a social-democraților și, în special, a menșevicilor.

În timpul revoluției din 1917, în perioada dintre prăbușirea țarismului din februarie și preluarea puterii de către partidul comunist din noiembrie, menșevicii și bolșevicii au discutat pe următoarea temă: este oare posibil să se înfăptuiască o revoluție socialistă înainte de dezvoltarea capitalismului? La această întrebare, bolșevicii au răspuns fără să ezite: da; și, dacă putem spune așa, și-au demonstrat teza prin succesul repurtat. Menșevicii erau poate niște mai buni marxiști sau, măcar, luau marxismul mai în serios. Bazându-se pe texte, au demonstrat că este imposibil de înfăptuit o revoluție socialistă într-o țară care nu a cunoscut experiența capitalismului. Lenin, cu câțiva ani înainte de război, a afirmat că este de neconceput înfăptuirea unei revoluții socialiste într-o țară care nu a cunoscut dezvoltarea capitalismului. Trotki, la rându-i, considera că faza capitalistă nu este deloc indispensabilă. Deci, menșevicii au afirmat imposibilitatea înfăptuirii unei revoluții socialiste și au adăugat: dacă printr-o întâmplare nefericită partidele muncitorești s-ar strădui să pună mâna pe putere și să înfăptuiască o revoluție socialistă, s-ar condamna ele însele la o jumătate de secol de despotism.

Cel care a formulat această critică cu deosebită forță era pe vremea aceea marele doctrinar al marxismului, părintele Internaționalei a II-a, socialistul Karl Kautski. După preluarea puterii de către partidul bolșevic, el a afirmat că instituirea unei puteri absolute de către un partid minoritar în numele proletariatului reprezintă negarea speranței socialiste; socialismul fără democrație nu este socialism. Kautski a scris încă de atunci fraze care au rămas celebre: „Nu este vorba despre dictatura *proletariatului*, ci de dictatura partidului *impusă* proletariatului." Acestor argumente le-a răspuns Lenin în mica sa carte despre *Renegatul Kautski*.

La începutul secolului, opoziția dintre menșevici și bolșevici părea a avea un caracter secundar; bolșevicii și menșevicii alcătuiau două facțiuni în interiorul partidului social-democrat rus. În realitate, rivalitatea dintre bolșevici și menșevici a devenit neexpiabilă și este lesne de înțeles de ce. Fiecare dintre aceste două concepții a generat, o jumătate de secol mai târziu, un anumit tip de regim, iar cele două tipuri se opun în esență. Bolșevicii au înfăptuit revoluția, au preluat puterea, au edificat un regim cu partid unic pe care menșevicii l-au denunțat ca un regim care contravine principiilor democrației. În ceea ce-i privește pe menșevici sau social-democrați, ei nu au înfăptuit niciodată o revoluție, dar au înfăptuit reforme, mai mult sau mai puțin importante în funcție de țara în care au acționat, în cadrul a ceea ce partidul comunist numește capitalism.

Suntem deci confruntați, cred, din punct de vedere istoric, cu o alternativă: fie este vizată preluarea puterii prin violență și se ajunge la un tip de regim care nu se confundă în mod necesar cu regimul rus concret, așa cum îl putem observa, dar care, însă, exclude libertățile fundamentale și parlamentare; fie este refuzată recurgerea la violență și se acceptă să se joace jocul pluripartidismului în cadrul unui regim parlamentar și, dacă îi credem pe comuniști, nu se mai iese din capitalism. Într-unul din cazuri se instaurează democrația mai mult sau mai puțin socializantă pe care am analizat-o în prima parte a acestei cărți, regimul cu mai multe partide, în celălalt caz, după o revoluție care se revendică de la marxism și de la proletariat, se instaurează un regim cu partid unic.

Există oare un al treilea termen? Așa cum se întâmplă întotdeauna visăm la un al treilea termen, o revoluție care ar fi la fel de radicală din punct de vedere economic ca cea a comuniștilor, fiind în același timp la fel de liberală din punct de vedere politic ca cea a laburiștilor englezi. Din punct de vedere istoric, social-democrații europeni au descoperit două căi și nu trei. De ce oare această a treia cale nu există provizoriu decât în imaginație? Dacă rămânem în cadrul jocului pluripartidismului, se pot opera reforme importante, dar nu și naționalizarea totală a mijloacelor de producție și planificarea integrală a economiei care implică să se rupă orice legătură cu un stil de viață, să fie disprețuite interesele legitime ale indivizilor și ale grupurilor. În prezent, între bolșevici și menșevici, nu mai există o comuniune de interese: unii reprezintă un tip de regim autoritar, dacă nu chiar totalitar, iar ceilalți, chiar atunci când

se revendică mai mult sau mai puțin de la doctrina marxistă, sunt incluși în ceea ce numim regimuri constituționale-pluraliste.

Cea de-a treia teorie marxistă a regimului sovietic, cea a lui Troțki, ține în egală măsură de autointerpretarea sovietică și de critica social-democrată; ea împrumută elemente teoretice și de la una și de la cealaltă fără a se confunda cu nici una dintre ele. Troțki a început prin a justifica preluarea puterii din 1917, prin a afirma caracterul proletar al revoluției comuniste. El susținea că revoluția poate fi proletară înainte de ajungerea capitalismului la maturitate. Troțki s-a raliat târziu concepției centralismului democratic, dictaturii partidului bolșevic, dar, după ce s-a raliat acestei concepții, adică în 1917, a acceptat fără rezerve legitimitatea mijloacelor folosite.

Spre deosebire de reprezentanții ortodocși, el critică ceea ce el numește degenerescența birocratică. Dar, dornic să își explice propria înfrângere, Troțki a fost un prea bun marxist pentru a-l imita pe Hrușciov și pentru a adopta teoria cultului personalității. Cauzele victoriei lui Stalin trebuiau să fie compatibile cu un anumit marxism. Teoria pe care el a propus-o este aproximativ următoarea: după victoria revoluției, clasa muncitoare era epuizată, s-a impus crearea unei birocrații pentru a gestiona economia planificată, această birocrație s-a recunoscut mai degrabă în Stalin decât în Troțki pentru că Stalin era modelul de om pe care acest aparat birocratic spera să îl aibă drept conducător. Troțki, cu doctrina sa despre revoluția permanentă, îi neliniștea pe foștii militanți instalați într-un soi de Thermidor[1].

Explicația pe care a dat-o Troțki comportă două scheme, schema marxistă a unei birocrații a cărei existență a fost impusă de gestionarea economiei planificate, schema unei revoluții care, după faza violentă și teroristă, se atenuează în stalinism, oarecum la fel cum Thermidor a urmat după criza iacobinismului.

În ciuda acestei critici formulate la adresa stalinismului și a birocrației, Troțki a susținut, cel puțin până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, că regimul sovietic este socialist, pentru că se întemeiază pe proprietatea colectivă și pe planificare. Statul sovietic, spunea el, este un stat socialist și proletar, care suferă în prezent fenomene de

[1] Thermidor – referire la zilele de 27 și 28 iulie 1794, care prefigurează căderea lui Robespierre și sfârșitul Terorii iacobine. (n. trad.)

degenerescență birocratică. În cadrul luptei dintre democrația burgheză și regimul sovietic, Troțki l-a ales pe acesta din urmă ca fiind mai apropiat de idealul socialist. Către sfârșitul vieții, Troțki a avut totuși unele îndoieli asupra schemei marxiste înseși; și nu a exclus ideea că ipoteza marxistă a fost falsă. Ipoteza marxistă este aceea potrivit căreia o revoluție înfăptuită de proletariat, un regim instaurat pe baza proprietății colective și a planificării antrenează eliberarea umanității. El a evocat riscul instaurării unui regim caracterizat prin proprietate colectivă și planificare, fără democrație, fără eliberarea ființei umane. Dacă proletariatul nu va deveni conștient de propriul destin, dacă internaționalismul nu va birui asupra cristalizării naționaliste în Uniunea Sovietică, va trebui să spunem că ipoteza marxistă însăși este dezmințită de evenimente.

În cadrul teoriei lui Troțki avem de-a face cu cel puțin două puncte slabe. Cel dintâi este utilizarea noțiunii de Thermidor. Troțki era de părere că regimul stalinist este echivalent, după faza frenetică a revoluției din 1917, cu Thermidorul francez după iacobinism. Ori, această comparație nu poate fi făcută. Începând din 1929-1930 a avut loc o a doua revoluție, în perioada colectivizării agriculturii și a edificării industriei grele. A numi Thermidor faza cuprinsă între 1929 și 1939 mi se pare o sfidare la adresa bunului simț. După Thermidor s-a înregistrat o perioadă de exultare generală, în timp ce în faza cuprinsă între 1929 și 1934, dimpotrivă, a fost impusă o austeritate exagerată în vederea edificării unei industrii grele.

Mi se va răspunde că revoluționarii, membrii partidului au fost domici de securitate și bunăstare. Dar amplul proces de epurări și terorismul au contrazis aceste aspirații. Perioada sovietică ce corespunde terorii iacobine nu este numai faza cuprinsă între 1917 și 1921, ci și faza cuprinsă între 1934 și 1938.

Troțki nu a explicat niciodată foarte clar de ce un regim instaurat pe baza proprietății colective asupra mijloacelor de producție, planificare și partid unic trebuia să fie în același timp democratic sau liberal. El a fost șocat de dominația birocratică pe care a remarcat-o în Rusia sovietică. Privilegiile pe care și le arogau oamenii aflați la putere contraveneau, după părerea lui, esenței socialismului. Acest lucru poate fi real în cazul socialismului la care visau teoreticienii săi. Dar, într-un astfel de regim, ansamblul clasei superioare este alcătuit din reprezentanții statului, adică,

dacă vreți, din birocrați. Pentru ce o clasă care deține puterea să nu își aroge avantaje materiale și morale? Niciodată, de-a lungul istoriei, o clasă atotputernică nu a refuzat să beneficieze de anumite avantaje de pe urma poziției pe care o deținea.

Un regim cu economie planificată este bun sau rău, superior sau inferior regimului capitalist; putem discuta pe această temă. Nu cred că există nici o motivație, în afară de ideologiile marxiste, pentru ca în acest regim conducătorii economiei, care sunt în același timp și funcționari ai statului, să nu își rezerve avantaje comparabile cu cele pe care și le asigură conducătorii de întreprinderi private din Occident; cu alte cuvinte: „exploatează masele".

Mă voi referi acum la alte interpretări marxiste, dar mai categoric anticomuniste decât interpretarea menșevică.

Cea mai interesantă dintre interpretările marxiste heterodoxe este cea a sociologului american Karl Wittfogel care a publicat recent o carte importantă intitulată *Despotismul oriental*. Teza enunțată în această carte, rezumată în mare, este aproximativ următoarea:

Marx însuși, în prefața lucrării *Contribuții la critica economiei politice*, a enumerat diferitele moduri de producție posibile. În afară de modurile de producție antic, feudal, capitalist, el distinge și un alt mod de producție pe care îl numește *asiatic*. Acest mod de producție asiatic a fost considerat, nu numai de Marx, ci și de Lenin, total diferit de toate celelalte moduri de producție care au existat în societățile occidentale.

În cadrul acestui mod de producție, statul absoarbe ca să spunem așa societatea sau, în tot cazul, este mai puternic decât societatea, pentru că gestionarii muncii colective sunt niște funcționari. Agricultura impune o folosire regulată a apei fluviilor. De aceea, în Egipt sau în China, s-a instaurat un regim economic și social, în care statul este dacă nu proprietarul mijloacelor de producție, măcar organizatorul muncii colective. Privilegiații sunt cei care, într-un fel sau altul, se unesc cu statul sau îl reprezintă.

Lenin, înainte de revoluția din 1917, a fost conștient de pericolul ca socialismul, în loc să conducă la eliberarea totală la care el visa, să conducă umanitatea în ceea ce el numea modul de producție asiatic. Desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și asupra mecanismelor pieței ar conduce la absorbirea societății de către stat și la transformarea gestionarilor muncii colective în funcționari ai statului.

Modul de producție asiatic nu presupune existența claselor în înțelesul occidental al termenului, ci o ierarhie birocratică și de stat.

Puterea politică este absolută, ca să spunem așa sacralizată. Suveranul se revendică de la religie și se sprijină în același timp pe forța birocratică. Un ambasador al Marii Britanii din secolul trecut a refuzat să se prosterneze în fața împăratului Chinei. Formalismul de la curtea împăratului Chinei impunea prosternarea, considerată de un occidental drept o umilință insuportabilă; ea simboliza distanța care exista între un conducător sacru și supușii săi.

Teoria despotismului oriental și a societății hidraulice poate fi denumită o teorie marxistă. Infrastructura este creată de necesitățile impuse de regularizarea apelor și de centralizarea funcțiilor administrative. Potrivit acestei concepții, societatea rusă era o societate semiasiatică înainte de revoluție, idee pe care Lenin însuși era dispus să accepte.

Potrivit acestei ipoteze, trebuia să se renunțe la o schemă unică a dezvoltării istorice. Teoria marxistă clasică prezintă un proces care evoluează de la feudalism la capitalism și la socialism, eventual sărind peste etapa capitalistă. Dacă am fi de acord că există într-adevăr un mod de producție asiatic, ar trebui să acceptăm că există două tipuri de societate, total diferite și două tipuri de evoluție.

Marile imperii din Asia sau din Orientul Apropiat, întemeiate pe acest mod de producție, au fost extrem de stabile. O astfel de structură socială este în egală măsură simplă și solidă. Statul absoarbe în sine toate funcțiile de conducere ale societății eliminând centrele de forță independente. Atunci când gestionarea muncii revine statului și numai statului, societatea este în mod simultan omogenă și ierarhică. Grupurile sociale sunt distincte prin modul lor de viață, stilul de existență, dar nici unul nu beneficiază de o putere proprie, pentru că toate sunt integrate în structura de stat.

Anumite trăsături caracteristice acestor imperii birocratice se regăsesc în mod evident în cadrul unei societăți de tip sovietic: statul, unic gestionar al muncii colective, birocrația de stat, clasa privilegiată unică, antagonismele fără lupta de clasă în sensul occidental al termenului. În cadrul cursului de anul trecut[1], am arătat că lupta de clasă, în sensul occidental al termenului, impune nu numai existența mai multor grupuri sociale pe

[1] *La lutte de classes.*

plan orizontal, ci și capacitatea acestor grupuri de a se organiza și de a își revendica drepturile. Într-o societate de tip sovietic, modul de a trăi și nivelul veniturilor sunt diferite în funcție de grupuri, dar nici unul dintre aceste grupuri nu poate avea un caracter autonom, nici unul nu se poate opune altor grupuri aflate pe același plan, toate aparțin unei ierarhii unice. Acest mod de organizare socială nu ar fi un fenomen tranzitoriu sau surprinzător, ci rezultatul inevitabil al desființării oricărui tip de proprietate privată, a oricărui mecanism de piață. Aceste două transformări radicale sunt posibile numai în măsura în care conducătorul de întreprindere este funcționar al statului și individul de rând nu beneficiază de putere și bogăție decât în măsura în care face parte din clasa privilegiată de stat.

Referitor la această teorie pe care mă limitez să v-o prezint foarte rapid, apar două întrebări.

Societățile despotice asiatice care au existat în trecut erau legate de societăți staționare din punct de vedere economic. Este oare posibil ca aceleași fenomene să se regăsească și să dureze într-o societate industrială progresivă?

Fanatismul ideologic, teroarea polițienească sunt fenomene mai degrabă revoluționare decât birocratice. Oare anumite trăsături caracteristice regimului sovietic pe care le-am analizat în ultimele lecții pot fi explicate prin precedentul creat de societatea asiatică?

Ajungem la o ultimă teorie marxistă sau mai curând neomarxistă.

Aceasta este reprezentată de pildă în cărțile lui Isaac Deutscher, care este, datorită sursei de inspirație, un trotkist. Trotki este eroul său, iar Isaac Deutscher este de acord, ca și eroul său, că revoluția de tip comunist răspundea situației istorice a Rusiei. Apoi, el justifică în termeni marxiști industrializarea; aceasta era necesară Rusiei anului 1930, înconjurată de dușmani, amenințată de agresiune. Regimul trebuia să accelereze cât mai mult posibil procesul de edificare a industriei grele pentru a para pericolele externe, dar și pentru a răspunde în același timp nevoilor unei societăți moderne.

Iată de ce Stalin a fost omul conjuncturii. Deutscher, după cum nici Trotki însuși, nu vrea să explice înfrângerea eroului său prin rațiuni accidentale. El scrie undeva că Trotki îi era superior lui Stalin din toate punctele de vedere, era un mai bun orator, era mai inteligent, era un mai bun marxist, un general mai bun. Dacă ar fi să comparăm fie și numai

meritele acestora doi, Trotki ar fi avantajat. Stalin, în ciuda tuturor defectelor sale, a fost însă avantajat pentru că istoria, în acel moment, avea nevoie de un Stalin și nu de un Trotki.

Această interpretare nu mă convinge defel. Stalin a beneficiat de anumite avantaje care au avut poate un rol decisiv: superioritate ca poziție, dat fiind că era secretar general al partidului comunist și superioritate tactică. El știa să manipuleze partidul comunist mai bine decât era Trotki capabil să facă acest lucru. În cadrul unui partid sau al unui stat birocratic, cei care reușesc nu sunt neapărat cei mai buni doctrinari sau cei mai inteligenți, ci cei care obțin sprijinul militanților sau pe cel al conducătorilor partidului. Nu cred că este neapărată nevoie să invocăm legea istoriei pentru a explica faptul că în cele din urmă partidul l-a preferat pe Stalin lui Trotki.

În orice caz, interpretarea neomarxistă prezintă ceea ce s-a petrecut în Rusia sovietică ca o consecință a situației istorice și, înainte de toate, ca o consecință a fazei de industrializare pe care o traversa Rusia. Dar, în loc să spună, în maniera sovieticilor ortodocși, „am edificat socialismul" – ceea ce contravine marxismului pentru că socialismul nu poate apărea decât după dezvoltarea forțelor de producție – neomarxiștii spun „Rusia a construit o mare industrie", ceea ce Occidentul făcuse deja dar, pentru a realiza acest lucru rapid, ea a fost constrânsă să folosească mijloace terifiante. Stalin, pentru a smulge Rusia din starea de barbarie care o caracteriza, ar fi folosit mijloace barbare. Un vechi fond de barbarie a revenit la suprafață, ca să spunem așa, în conjunctura tragică a industrializării. Datorită dezvoltării mijloacelor de producție, speranțele socialiste ale lui Marx aveau tot mai multe șanse să se realizeze. Sau, altfel spus, într-un mod mult mai direct, democratizarea regimului sovietic era cu atât mai probabilă cu cât progresul forțelor de producție era de mai mare amploare.

Această teorie neomarxistă încearcă să explice caracterul despotic sau tiranic al regimului sovietic, pe de o parte prin necesitățile industrializării, pe de altă parte prin influența mediului cultural rus. În paralel, ea menține speranța socialistă amânând realizarea democrației pentru momentul în care forțele de producție vor fi îndeajuns de dezvoltate pentru ca nivelul de trai să fie ridicat.

Această teorie explică în mod riguros fenomenele contemporane din primul plan cincinal și ale colectivizării agriculturii; ea nu dă nici

o explicație amplului proces de epurări, terorismului ideologic și polițienesc, deși primul plan cincinal s-a bucurat de succes și în mod logic, potrivit acestui mod de interpretare, Rusia ar fi trebuit să intre într-o perioadă de stabilizare.

Mai mult, ea ignoră în totalitate legătura dintre tehnica de acțiune aplicată de partidul comunist încă de la început și fenomenele caracteristice regimului. Prin tehnica de acțiune înțelegem preluarea puterii de către un partid, centralismul democratic din interiorul acestuia. Există o relație, inteligibilă, între tehnica violentă adoptată de partidul comunist și instaurarea unui regim cu partid unic.

Deutscher explică amplul fenomen al epurărilor, procesele, mărturisirile prin vechile tradiții ale Rusiei; el nu ține însă cont de un aspect important al regimului, legătura dintre voința de ortodoxie ideologică și perpetuarea terorii.

În fine, nu mi se pare a fi fost demonstrată solidaritatea între progresul economic și democrație. Regimul sovietic va fi probabil mai puțin nemilos în ceea ce privește fenomenul de disidență și controversele aferente atunci când va fi atins un înalt nivel de dezvoltare a forțelor de producție. Este imprudent să afirmăm că progresul economic este prin el însuși suficient pentru a promova un regim democratic din punct de vedere politic. Avem de-a face în acest caz cu o reprezentare simplistă potrivit căreia o evoluție economică dată este suficientă pentru a crea în mod automat un anumit tip de regim politic.

Ce concluzie putem trage după ce am trecut în revistă aceste teorii?

O teorie a regimului sovietic trebuie să fie complexă; diferitele aspecte ale acestui regim nu pot fi explicate nici printr-o schemă unică, nici printr-o cauză unică. Bolșevicii au avut meritul de a fi descoperit o tehnică de industrializare, necunoscută de nimeni înaintea lor, despre care nu au fost însă conștienți dinainte. Această tehnică a fost pusă în aplicare de către un regim politic care reprezintă o combinație între puterea absolută a unui singur om sau a câtorva oameni și un aparat birocratic numeros care exercită împreună funcțiile de conducere tehnică, economică, administrativă și ideologică în societate.

Acest absolutism birocratic este imposibil să nu amintească de absolutismele birocratice specifice trecutului. Numeroase imperii asiatice au cunoscut instituții similare. Dar acest regim este caracterizat și de supraviețuirea caracteristicilor sale revoluționare. Ceea ce îi conferă un

caracter contradictoriu și pasionant este faptul că absolutismul birocratic nu exclude voința revoluționară. El continuă să fie animat de voința de expansiune, de ideologie și de putere, el își menține un monopol ideologic, el impune o ortodoxie tuturor cetățenilor.

Formele de despotism specifice trecutului se revendicau de la o religie, despotismul sovietic se revendică de la o ideologie, de origine occidentală, care se vrea rațională și care are influență asupra realității înseși. Astfel putem descoperi originalitatea sintezei: trăsăturilor obișnuite ale tipurilor de despotism birocratic li se adaugă voința de schimbare a partidului revoluționar și o ideologie de inspirație rațională care constituie ea însăși o critică a realității.

În fine, societatea industrială modernă a oferit regimului sovietic mijloace de acțiune de care nu a dispus nici unul dintre tipurile de despotism din trecut, monopolul mijloacelor de convingere și tehnici noi de acțiune psihologică.

Despotismul asiatic nu presupunea crearea unui om nou și speranța că se ajunge la sfârșitul preistoriei.

XVII

DEVENIREA REGIMULUI SOVIETIC

Interpretările marxiste sau neomarxiste nu sunt singurele posibile. Regimul sovietic poate fi explicat și prin intermediul istoriei bolșevicilor sau a Rusiei înseși.

Partidul bolșevic era alcătuit, la începutul secolului, dintr-un mic grup de revoluționari de profesie. În prezent, el a devenit stăpânul unui imperiu imens, dar oamenii care au trăit experiența acestei aventuri extraordinare păstrează un mod de a gândi care datează din tinerețea lor. Un exemplu în acest sens este obsesia polițienească. De ce oare un important demnitar al regimului, căzut în dizgrație, este calificat drept agent al *Intelligence Service* sau al *Gestapoului*? Poate că răspunsul este că de fapt unul dintre cei cinci membri ai Comitetului Central clandestin al partidului comunist, înainte de revoluția din 1917, era într-adevăr un agent al Ohrana, adică al poliției ruse; demascat după preluarea puterii de către bolșevici, el a fost executat. Lenin a garantat de mai multe ori pentru loialitatea acestui om. Acest episod face posibilă ideea că un opozant trebuie să meargă până la capăt și să se pună în slujba poliției dușmane. Lumea istorică pe care ne-o prezintă procesele de la Moscova este încă și astăzi, patruzeci de ani mai târziu, așa cum a fost dispus un partid de conspiratori să și-o imagineze.

Există o întreagă literatură pe tema relațiilor dintre regimul actual și tradițiile ruse. Regimul caracterizat printr-o ierarhie birocratică a fost din punct de vedere istoric cel al imperiului țarist, legăturile dintre stat și religie sunt tradiționale, rușii au avut întotdeauna față de Occident o atitudine ambivalentă, așa cum se întâmplă și în cazul bolșevicilor astăzi,

care vor să ajungă din urmă Statele Unite și nu încetează să critice Occidentul. Această dublă atitudine, în același timp prooccidentală și slavofilă, pentru a relua formulele clasice, prelungește marea controversă a secolului trecut. Acestea sunt câteva dintre temele dezbătute adesea.

Regimul comunist este original datorită a trei dintre aspectele sale caracteristice:

1. El dispune de tehnici polițienești și de convingere de care nu a beneficiat nici un regim despotic din trecut. Populația, mai concentrată decât în societățile vechi, din ce în ce mai urbanizată, este și mult mai supusă îndoctrinării.

2. El permite o stranie combinație între o birocrație autoritară și voința de edificare a socialismului. Gestionarea unei economii de către o birocrație nu este un fenomen original, dar gestionarea birocratică a economiei în vederea unei dezvoltări rapide a mijloacelor de producție este un fenomen original.

3. Absolutismul birocratic este supus unui partid, într-un sens revoluționar; de unde îmbinarea, din nou stranie, a unei birocrații autoritare și a unor fenomene revoluționare. Acest partid, comparabil cu iacobinii, s-a instalat într-un stat birocratic, aparent stabilizat.

Aceste elemente originale ale regimului sovietic ne furnizează punctul de plecare al câtorva remarci asupra perspectivelor de viitor. Am vorbit despre posibila corupere a unui regim constituțional-pluralist, trebuie să evoc în egală măsură și posibila corupere a unui regim cu partid monopolist. Ori, coruperea unui astfel de regim ar fi *desovietizarea* acestui regim. Coruperea, într-un sens obiectiv, înseamnă renunțarea la anumite practici, caracteristice regimului.

Cel mai simplu mod de a pune problema mi se pare a fi acela de a opune una celeilalte două versiuni ale marxismului, versiunea optimistă și versiunea pesimistă.

Versiunea optimistă este cea a lui Isaac Deutscher, care leagă fenomenele deplorabile ale regimului sovietic de faza dezvoltării economice. El explică ortodoxia ideologică, terorismul, procesele, excesele partidului unic, prin necesitatea edificării industriale. După depășirea acestei faze, ceea ce nouă, occidentalilor, nu ne place în cadrul regimului sovietic va tinde să dispară, deoarece aceste trăsături patologice erau imputabile fie personalității lui Stalin care a murit, fie necesităților impuse de industrializare care se atenuează progresiv.

Marxismul pesimist este cel care reia concepția referitoare la modul de producția asiatic, explică regimul sovietic prin birocratizarea totală a existenței și afirmă că fenomenele, luate în calcul de optimiștii patologici, sunt inseparabile de absolutismul birocratic, de partidul unic și de ortodoxia ideologică.

Sunt posibile orice alte versiuni intermediare între versiunea optimistă și versiunea pesimistă. Căutarea unei teorii intermediare ne îndeamnă să punem problema în felul următor: care sunt fenomenele specifice regimului sovietic care trebuie să fie atribuite necesităților industrializării? Care sunt cele care pot fi explicate prin structura permanentă a unui regim sovietic?

Să începem prin a aminti principalele transformări care s-au produs după 1953.

1. Au intervenit schimbări importante în ceea ce privește terorismul sau libertățile individuale. Nu mai este vorba despre amplul proces de epurări de tipul celui din 1936, nu mai au loc procese spectaculoase cu mărturisiri inventate, au fost amnistiați mulți dintre foștii condamnați, lagărele de concentrare sunt pe cale de dispariție, rigoarea legislației și a practicii judiciare s-a atenuat. S-a renunțat în mod oficial la principiul analogiei, principiu potrivit căruia un delict care nu era prevăzut în mod expres de codul penal putea fi catalogat prin analogie cu un delict prevăzut de codul penal. Comisia specială a poliției care avea dreptul să judece cu ușile închise și să expedieze în lagărele de concentrare pe toți cei care erau suspectați că desfășoară activități contrarevoluționare a fost, se spune, desființată în mod oficial. Articolele din codul penal care prevedeau că în cazul persoanelor care sunt suspecte că desfășoară activități contrarevoluționare, procesul putea fi judecat în douăzeci și patru de ore, fără garanție pentru acuzați, au fost și ele abrogate.

Amenințarea sau constrângerea care îl viza pe cetățeanul sovietic a fost diminuată; relațiile între cetățenii sovietici și cetățenii străini au devenit în sfârșit posibile. Pe plan intelectual, s-a asistat la un „dezgheț", s-a înregistrat o creștere a numărului de dezbateri, ortodoxia în materie de reconstrucție istorică sau de artă nu mai este la fel de dogmatică sau imperativă. Actualul stil al regimului s-a schimbat în raport cu cel care se înregistra în 1953.

Aceste schimbări reale, substanțiale nu constituie încă o revoluție

Stilul destalinizării a rămas cel mai adesea stalinist. Hrușciov, după eliminarea mareșalului Beria, nu s-a putut abține să nu îl numească pe acesta trădător sau agent al agenturilor străine, exact la fel cum mareșalul Beria îi numea agenți ai străinătății pe cei pe care voia să îi elimine. Numeroase fapte prezentate în faimosul său discurs de către actualul secretar general al partidului comunist nu erau mai reale decât cele prezentate în discursurile oficiale anterioare. Stalin nu a fost acea ființa grotească descrisă de Hrușciov, el nu a fost incapabil să urmărească și să conducă operațiunile militare. Ceea ce a urmărit de fapt Hrușciov a fost să creeze o nouă mitologie și nu să îl reducă pe cel care era divinizat de mase cu câțiva ani în urmă la nivelul unei ființe subumane.

2. Poliția nu mai joacă același rol, în special ea nu își mai exercită activitatea în defavoarea membrilor de partid așa cum făcea cu câțiva ani în urmă, dar ea rămâne disponibilă și va acționa potrivit deciziilor guvernanților. Aparatul polițienesc este pentru moment în semirepaos, dar acesta nu este încă un fapt cu caracter definitiv.

3. Nu mai au loc amplele fenomene de epurări în stilul spectaculos al anului 1936, dar un soi de epurare permanentă funcționează încă. Acest lucru poate fi constatat analizând comparativ componența Comitetului Central de la o sesiune la alta. Ceea ce sociologul italian Pareto ar fi numit circulația elitei este încă un proces foarte rapid; din timp în timp dispar importanți demnitari. Ei nu sunt executați așa cum se întâmpla cu omologii lor în faza precedentă. Deținătorii pozițiilor importante sunt înlocuiți frecvent, ceea ce sugerează permanența luptei dintre facțiuni sau dintre personalități.

4. În fine, și acesta este punctul esențial, teoria monopolului partidului, a rolului conducător al partidului, atât în economie, în stat cât și în viața intelectuală, este menținută în întregime. Amploarea ce este dată teoriei în practica efectivă a variat și poate varia fără ca regimul să se transforme în ceea ce privește trăsăturile sale esențiale. Regimul de ortodoxie ideologică și de monopol politic al partidului este încă prezent. Au fost eliminate doar bizareriile sau excesele imputabile secretarului general al partidului de mai ieri la bătrânețe.

Din punct de vedere politic, o știm, s-a produs o schimbare spectaculoasă. Nu am asistat la ascensiunea unui individ catalogat drept numărul 1. Ziariștii afirmă deja că Nikita Hrușciov a depășit recordul lui Stalin și a obținut victoria totală într-un răstimp mai scurt decât

predecesorul său, dar nu cred că aceste afirmații sunt justificate. Hrușciov este în prezent cel mai puternic om din Uniunea Sovietică, dar puterea lui nu se aseamănă cu cea de care a beneficiat Stalin începând din 1934. Actualul secretar general al partidului nu este divinizat, așa cum era divinizat Stalin. Nimic din activitatea sa nu vădește că și-ar teroriza colaboratorii. Ori, specificul ultimei faze a regimului stalinist a fost, după părerea lui Hrușciov însuși, teroarea în care trăiau cei mai apropiați colaboratori ai celui care era numărul 1 în stat. Nici unul dintre observatorii prezenți în Rusia nu are sentimentul și nici un simptom nu evidențiază faptul că membrii Biroului politic denumit prezidiu, sau membrii Comitetului Central al partidului sunt terorizați de secretarul general al partidului și se tem de fiecare dată când îi fac o vizită că nu vor mai pleca de acolo liberi. Partidul continuă să dețină rolul principal, dar structura partidului nu este cea pe care am întâlnit-o în perioada stalinistă. Comitetul Central pare să își fi recăpătat o parte din importanța de care se bucura la un moment dat; Hrușciov, se pare, a fost în minoritate în cadrul prezidiului din 1957 și a câștigat în fața „grupului care s-a declarat împotriva partidului" reunind Comitetul Central.

În paralel, relațiile cu democrațiile populare sunt mai puțin rigide decât au fost până acum. Nici în acest domeniu nu au avut loc schimbări esențiale, dominația Uniunii Sovietice asupra țărilor din estul Europei s-a menținut, dar a fost lăsată o anumită libertate guvernelor naționale în punerea în practică a directivelor comune.

Se remarcă unele schimbări și din punct de vedere economic. Conducătorii actuali țin mai mult cont de nivelul de viață, ei se străduiesc să producă mai multe bunuri de consum, și mai ales sunt mai puțini rigizi în ceea ce privește tehnica lor. Ei nu ezită, pentru a obține creșterea producției agricole, să recurgă la mecanismul prețurilor, să folosească mecanismele stimulative de retribuire pe care le folosesc toate țările cu economie occidentală și care sunt, de fapt, normale îndată ce se scapă de nesăbuința doctrinară.

Un exemplu de astfel de relaxare îl constituie desființarea stațiunilor de tractoare. Exemplul evidențiază modul în care o instituție, care nu are nimic comun cu doctrina marxistă sau leninistă, poate fi ridicată la nivelul doctrinei, pentru a redeveni apoi un simplu mijloc. În ceea ce-l privește pe Stalin, acesta era de părere că stațiunile de tractoare sunt o parte componentă a doctrinei socialiste; el a spus în repetate rânduri că

desființarea stațiunilor de tractoare, vinderea tractoarelor colhozurilor va însemna o întoarcere în trecut. Hrușciov a apreciat că stațiunile de tractoare au încetat să mai fie de un real folos. Colhozurile sunt mai bogate datorită creșterii prețurilor produselor agricole, sunt în măsură să își cumpere tractoare, probabil că autoritățile de la Kremlin au apreciat că tractoarele vor fi mai bine întreținute dacă sunt proprietatea colhozurilor; poate că s-a avut în vedere eliminarea unei puteri de cumpărare care risca să determine apariția inflației.

Aceste schimbări, atât la nivel economic cât și la nivel politic, nu afectează ceea ce, acum doi ani, am apreciat a fi esențial la nivelul sistemului economic. În această perioadă s-a afirmat mai mult ca oricând întâietatea industriei grele; acum, mai mult ca oricând, se fixează obiective prioritare și, la nevoie, se sacrifică totul în favoarea acestora, acum, mai mult ca oricând se operează planificarea prin decrete, lăsând însă totodată mai multă libertate de mișcare, mai multă inițiativă întreprinderilor, autorizându-se în mai mare măsură adaptarea la condițiile reale.

Concluzia la care vreau să ajung se rezumă în următoarea formulă: până în prezent au avut loc schimbări *în cadrul* regimului, nu s-au înregistrat schimbări fundamentale *ale* regimului însuși. Acesta, asemeni tuturor regimurilor politice și economice, comportă versiuni mai mult sau mai puțin diferite, el nu exclude introducerea unor reforme cu condiția ca acestea să nu afecteze elementele fundamentale. Datele fundamentale ale regimului au rămas și în prezent intacte, dar s-au produs transformări în interiorul cadrului definit de regim. Ce anume ar trebui să se schimbe pentru a putea spune că regimul însuși a fost modificat în structura sa esențială?

După părerea mea, trăsăturile constitutive sunt următoarele:

1. Dominația partidului unic și menținerea unei ortodoxii ideologice al cărei interpret, și unicul interpret, este partidul;

2. O planificare centralizată, posibilă datorită existenței unui aparat birocratic;

3. Existența unei ierarhii birocratice care constituie principiul de discriminare în interiorul societății înseși.

În afara statului, nu există, nu pot exista și nu trebuie să existe forțe autonome. O societate occidentală este, în esență, o societate alcătuită din clase sau grupuri care se deosebesc, sunt în opoziție și rivalizează. O

societate sovietică comportă existența unor grupuri distincte, toate incluse într-o ierarhie birocratică, într-o ierarhie de stat. Această structură este intactă și la cinci ani după moartea lui Stalin și, pentru moment, nimic nu sugerează că urmașii acestuia ar vrea să o schimbe.

Care sunt perspectivele mai îndepărtate ale corupției sau ale transformării regimului sovietic? Voi recurge acum la anumite scheme relativ abstracte. Care sunt schemele ce pot fi schițate pentru a susține teza optimistă a transformării sistemului însuși?

Cea dintâi schemă pe care o cunoaștem, am menționat-o deja în capitolul precedent, este schema pe care am numit-o neomarxistă, cea care explică cruzimea regimului sovietic prin faza economică traversată în perioada 1917-1940 precum și în ultimii ani. Această schemă neomarxistă demonstrează: 1. că nivelul de trai crește și nu va înceta să crească; 2. că nivelul cultural al populației nu va înceta nici el să crească. Aceste două elemente sunt reale. Teoria pauperizării în regimul sovietic este la fel de falsă ca teoria pauperizării în regimul capitalist. Nici un regim caracterizat printr-o economie industrială, indiferent de aberațiile guvernelor, nu împiedică traducerea creșterii productivității în creșterea nivelului de trai. Această traducere este mai mult sau mai puțin rapidă, dar ea intervine în toate societățile industriale.

Creșterea nivelului de trai și a nivelului cultural este ca atare *favorabilă* unei liberalizări a regimului sovietic. O populație urbană de muncitori și de angajați care sunt de formație tehnică nu poate fi guvernată folosind aceleași procedee ca în cazul unei mase de țărani.

Îndată ce depășim faza acestor afirmații banale, ne confruntăm cu o dificultate. Schema neomarxistă implică o legătură directă între nivelul de trai, nivelul cultural și instituțiile democratice sau liberale. Această legătură directă nu este demonstrată, și cunoaștem deja din nefericire o experiență tragică, cea a Germaniei hiteriste. Populația germană avea un înalt nivel de pregătire tehnică, un înalt nivel cultural, dar a acceptat totuși un regim cu partid monopolist și o ideologie extrem de rudimentară. Experiența regimurilor cu partid unic și a țărilor democratice confirmă faptul că oamenii, chiar și oamenii cultivați, acceptă cu ușurință ideologii mai mult sau mai puțin absurde. La urma urmelor, oricine, în anumite împrejurări, este dispus să creadă orice.

Admițând că rușii cred din ce în ce mai puțin în ideologia lor, ceea ce este posibil, de aici nu rezultă că ideologia va înceta să joace un rol

important. De-a lungul istoriei, majoritatea doctrinelor oficiale au fost menținute ca mijloc de guvernare, mai multe zeci de ani și uneori timp mai multe secole după ce nimeni nu mai crezut în ele, cel puțin în mediile cultivate.

În fine, de ce oare singurul regim social și politic adaptat la o societate industrială ar fi un regim pluralist de tip occidental? Un regim de ierarhie birocratică, de planificare autoritară se poate pune de acord cu o societate industrială dezvoltată. Mi se pare imposibil să afirm dinainte că o societate industrială dezvoltată va ajunge cu necesitate la un regim social și politic analog cu cel pe care îl cunoaștem în Occident.

Cea de-a doua schemă de transformare pe care o folosesc sociologii de factură optimistă este cea a devenirii revoluțiilor. Acestea par a avea în comun următoarea caracteristică: ele nu durează la infinit. Pe termen lung, nimeni nu mai crede, cu înflăcărare, că vor fi zdruncinate condițiile de existență ale omenirii. Înflăcărarea se atenuează și, pe măsură ce timpul trece, intervine ceea ce Max Weber numea *die Veralltäglichung der Revolution*, ceea ce ar putea fi tradus aproximativ prin revenirea la viața cotidiană a revoluționarilor. Partidul comunist, în Uniunea Sovietică, va avea aceeași soartă ca a tuturor revoluționarilor, puritani, iacobini și alții, care au sfârșit, datorită eșecului sau datorită succesului, prin a accepta faptul că oamenii sunt ceea ce sunt. În cele din urmă, ei înșiși se vor resemna și vor accepta o ordine stabilizată.

Argumentarea pune accentul fie pe dispariția progresivă a credinței revoluționare, fie pe stabilizarea progresivă a unei clase privilegiate. Bolșevicii erau la origine un partid de revoluționari de profesie, devotați în întregime sarcinii lor subversive; în prezent, acești revoluționari de profesie, din țările Europei de Est, au devenit clasa de privilegiați ai regimului. Djilas își denunță foștii tovarăși pentru că s-au îmburghezit. Ori, ceea ce în ochii unui revoluționar este o corupere a revoluției, în ochii unui sociolog mai puțin optimist este o îmburghezire necesară, revenirea la o practică normală.

Această schemă a epuizării progresive a înflăcărării revoluționare mi se pare valabilă; este probabil ca, pe termen lung, revoluționarii, sau poate fiii lor, să devină burghezi. Se pare că un astfel de proces este pe cale să aibă loc de cealaltă parte a Cortinei de fier. Mi se pare probabil ca în același timp credința marxistă să își piardă din intensitate pe măsură ce se vor experimenta preceptele ei. Nu vreau să spun că cetățenii

sovietici încetează definitiv să fie marxiști, ei păstrează vocabularul marxist, acceptă o serie de idei marxiste, dar marxismul în sine va influența din ce în ce mai puțin gândirea conducătorilor și a cetățenilor. Ei vor continua să se prosterneze în fața doctrinei, dar aceasta va înceta să le mai dicteze acțiunile.

Pentru moment, această evoluție nu pare a fi atât de avansată, iar Hrușciov însuși este de părere că ea nu se va produce niciodată.

Presupunând că această evoluție va avea loc, ea nu va avea în mod necesar ca rezultat o răsturnare a regimului așa cum îl cunoaștem. În cel mai bun caz vor dispărea anumite trăsături legate de permanența înflăcărării revoluționare, cum ar fi terorismul ideologic, dar nu și monopolul pe care îl deține partidul, ortodoxia ideologică sau absolutismul birocratic. Regimul ar putea încă supraviețui prin trăsăturile sale structurale.

Cea de-a treia schemă pe care o invocă sociologii care cred în transformarea regimului este cea a raționalizării.

Sociologul american Barrington-Moore, care a scris cărți extrem de interesante despre Uniunea Sovietică, constată că în cadrul regimului sovietic se combină trei principii: tradițional, rațional și terorist. Pe măsură ce timpul trece, în mod normal regimul trebuie să fie din ce în ce mai tradițional și mai rațional. Tradițional, în sensul că pe tărâmul sovietic se înrădăcinează anumite obiceiuri; rațional, în sensul că conducătorii societății se vor strădui să producă cât mai mult posibil cât mai ieftin, ei vor fi mai puțin preocupați de ideologie și, în același timp, mai puțin înclinați să apeleze la mijloace extreme.

Personal, aș fi înclinat să cred că, pe termen lung, considerațiile de ordin economic trebuie să devină predominante, în cadrul regimului sovietic precum și în majoritatea celorlalte regimuri. Rămâne însă o obiecție importantă față de consecințele optimiste pe care unii le remarcă din această perspectivă: faptul că în viitorul apropiat conducătorii economiei sovietice vor fi mai puțin preocupați de doctrină și mult mai preocupați de eficiență mi se pare verosimil și putem constata anumite indicii în acest sens încă din prezent. Dar, atunci când vorbim despre raționalizarea regimului sovietic, nu putem să nu ne punem o întrebare poate scandaloasă, dar după părerea mea, necesară: libertatea intelectuală, existența mai multor partide sunt oare fenomene raționale? Oare guvernanții, animați de dorința de a gestiona economia și societatea în

vederea obținerii unei producții maximale, păstrându-și însă și anumite privilegii, se vor strădui oare să acorde tuturor cetățenilor dreptul de a le comenta deciziile? Vor tolera ei oare creșterea numărului de partide, care vor concura pentru obținerea și exercitarea puterii? Raționalizarea regimului economic și politic, eliminarea exceselor patologice ca de pildă rigiditatea planificării sau epurările înseamnă ceva, ce pare a fi probabil, iar instaurarea unui regim asemănător cu cele pe care le cunoaștem în Occident înseamnă deja cu totul altceva. Oare în numele raționalității ne dorim să existe mai multe partide și să beneficieze fiecare cetățean de dreptul de a se amesteca în ceea ce nu-l privește? A vorbi despre raționalizarea regimului sovietic și despre democratizare presupune a fi de acord cu afirmația, cel puțin contestabilă, că un regim cu mai multe partide este unica politică rațională ce poate fi suprapusă unei economii industriale.

Care este concluzia la care vreau să ajung în urma acestui examen rapid?

Sunt de acord cu o parte din argumentele optimiștilor, în materie de regim totalitar, cred efectiv că modul de viață va deveni tot mai asemănător de o parte și de cealaltă a Cortinei de fier; chiar și în prezent acest mod de viață a început să semene. Este de ajuns să faci o vizită, chiar și de scurtă durată, pentru a constata că multe probleme de care suntem îngrijorați și multe considerații care se fac aici în Occident se regăsesc, într-o formă analogă, de cealaltă parte a Cortinei de fier, în funcție de aceleași date, edificarea unei societăți industriale. Sunt de acord că gestionarea economiei va deveni mai rațională și, în consecință, va ameliora modul de viață al tuturor. Sunt de acord că este mai probabilă destinderea ideologică decât menținerea formelor extreme de ortodoxie sau de teroare ideologică, cred că reprezentarea universului din 1984 de către George Orwell se aplică mai degrabă anilor 1951-1952 decât anului 1984. Aceste fenomene extreme sunt contemporane mai degrabă cu fazele inițiale ale industrializării decât cu fazele de maturitate economică. Sunt de acord în fine că există o tendință spre stabilizarea unei ierarhii birocratice. Dar după toate aceste afirmații, nu pot să îmi reprim o umbră de îndoială.

Aceste transformări nu sunt deloc incompatibile cu menținerea celor două elemente esențiale ale regimului însuși. Mai întâi *monopolul Partidului*; ori, monopolul Partidului nu exclude sau, cel puțin, face

anevoioase fie constituționalitatea luptei pentru exercitarea puterii, fie pluralismul ideologic. În al doilea rând, *absolutismul birocratic*; clasa privilegiată fiind în ansamblu solidară cu statul, crearea de centre ale unor forțe independente devine aproape imposibilă. Menținerea acestor două elemente are o influență considerabilă. Esenței unui astfel de regim îi este specifică limitarea libertății intelectuale într-un cadrul restrâns, pentru că nu trebuie pusă sub semnul întrebării ideologia de justificare. Trebuie să se mențină posibilitatea ca, în caz de nevoie, să se facă apel la violență sau teroare. În fine, și poate acesta este aspectul esențial, omul care decide în cadrul acestui regim este omul de partid, omul aparatului. Majoritatea perspectivelor optimiste asupra transformării regimului sovietic se bazează pe ideea că, pe termen lung, tehnicienii, managerii trebuie să ia locul oamenilor de partid.

Cel care a învins, în lupta dintre urmașii regimului stalinist, pare să fi fost în primul rând omul de partid. În prezent, asistăm nu la o restaurare, ci la o confirmare a rolului decisiv al partidului, al aparatului, în gestionarea societății sovietice.

Clasa privilegiaților regimului nu se împarte în facțiuni comparabile cu partidele occidentale, este absurd să ne imaginăm un partid al tehnicienilor împotriva unui partid al ideologilor, sau un partid al militarilor sau al polițiștilor. Mulți tehnicieni sunt membri ai Partidului. Ceea ce este adevărat este faptul că diferitele categorii de conducători pe care le-am enumerat reprezintă preferințe sau obiceiuri specifice, dar nu în mod necesar doctrine opuse. Oamenii de partid reprezintă un procent major în cadrul administrației, precum și în cadrul aparatului de propagandă, ei alcătuiesc în esență personalul politic, iar acesta determină în mare măsură caracteristicile regimului. La urma urmei, avem și noi, în Occident, personal politic. În Statele Unite, personalul politic este simbolizat de oameni ca Truman sau Nixon; în Marea Britanie, de McMillan sau de Gaitskell. De ce să fim surprinși că în Uniunea Sovieitcă, oamenii aparatului continuă să modeleze regimul de vreme ce ni se pare normal ca în cadrul regimurilor occidentale, personalul politic să își pună amprenta, să imprime o anumită direcție regimului respectiv? Știu foarte bine că în Occident multă lume consideră personalul politic niște marionete mânuite de oligarhi sau monopoliști. Această reprezentare potrivit căreia oligarhii capitaliști sunt mai importanți decât oamenii politici ne îndeamnă să credem că,

tot astfel, în Uniunea Sovietică, anumiți oameni ar fi mai puternici decât personalul politic.

Să luăm faptele așa cum ni se relevă, în Occident: oamenii politic au obiceiul să rezolve problemele guvernării într-o anumită manieră, să folosească o anumită metodă pentru a ajunge la putere, o modalitate proprie pentru a-și asigura loialitatea cetățenilor. Regimurile constituționale-pluraliste funcționează atunci când un personal politic reușește să mențină aceste proceduri constituționale și acționează eficient în conformitate cu stilul de conflicte și de compromis caracteristice acestor regimuri. În Uniunea Sovietică, echivalentul acestui personal politic îl reprezintă oamenii aparatului.

Toate societățile industriale posedă gestionari ai muncii comune, proprietari sau manageri ai uzinelor. Acești oameni prezintă, de la o țară la alta, asemănări pentru că au același gen de probleme de rezolvat, pentru că se află în condiții comparabile. Atunci când este vorba despre personalul politic, lucrurile nu mai stau la fel. Bineînțeles că anumite probleme cu care se confruntă personalul politic din diverse țări sunt universale: să se mențină la putere, să guverneze țara, să își domine propriile conflicte. Dar aceste probleme sunt rezolvate în diverse moduri. Un astfel de personal se poate organiza într-un partid unic, având un stil particular de competiție, în cadrul partidului. Partidul unic prezintă numeroase avantaje. El își asigură în permanență propria justificare, profesează o ideologie care proclamă legitimitatea puterii instaurate și a oamenilor care o exercită. Exclude recunoașterea oficială a conflictelor. În principiu domnește omogenitatea; este lesne de înțeles că un personal politic obișnuit cu un regim caracterizat prin existența unui partid unic vrea să mențină această structură. Schimbările previzibile, legate de edificarea industriei, creșterea nivelului de trai și de cultură, nu presupun eliminarea partidului unic și a ortodoxiei ideologice, ba mai mult nu implică dispariția ierarhiei birocratice, comună societății și statului.

Există perspective de stabilizare burgheză? De ce nu? De raționalizare economică? De ce nu? De atenuare a terorii? Probabil. De renunțare la formele patologice de violență? Foarte posibil. De introducere a pluripartidismului și a instituțiilor liberale ca în Occident? Este posibil, dar nu putem demonstra că este necesar sau măcar probabil ca evoluția societății industriale să impună aceste consecințe care ar fi de dorit.

Deutscher avansează argumentul că clasa muncitoare, pe măsură ce îi va crește nivelul de trai, va deveni mai activă și mai dinamică din punct de vedere politic. În ceea ce mă privește, consider că clasa muncitoare sovietică trebuie să fie din ce în ce mai mulțumită; condițiile de viață se îmbunătățesc, presiunea puterii se atenuează. De ce atunci, într-un regim în permanent progres, masele populare ar fi din ce în ce mai nemulțumite, de ce ar cere transformări fundamentale?

Am lăsat special de-o parte o ipoteză despre care voiam să spun câteva cuvinte pentru a încheia, cea a revoluției. Știm că au existat revoluții împotriva regimurilor pluraliste; de ce nu ar exista atunci și revoluții împotriva regimurilor cu partid monopolist? Până în prezent, în estul Europei, au avut loc două revoluții împotriva regimurilor cu partid monopolist sau mai degrabă a unor pseudoregimuri cu partid monopolist. Într-adevăr, atât în Polonia cât și în Ungaria, lipsea esențialul: caracterul național al regimului însuși. Atât în Polonia cât și în Ungaria, regimul nu s-ar fi putut nici instaura, nici menține fără ajutorul Uniunii Sovietice. Chiar și în prezent, regimul polonez condus de Gomulka reprezintă un compromis între sentimentele poporului și necesitățile geografice. Toți polonezii îi sunt favorabili lui Gomulka, iar la Varșovia se spune că unii sunt de acord cu el pentru că este comunist, iar ceilalți în pofida faptului că este comunist. În Ungaria, regimul nu s-a bucurat de un minimum de adeziune națională indispensabilă oricărui regim autoritar de acest tip.

Pentru ca în cadrul unui regim cu partid monopolist, atât de puternic înrădăcinat ca cel din Uniunea Sovietică, să se poată produce o revoluție ar trebui să se producă o scindare la nivelul minorității privilegiate. Atâta timp cât personalul politic și aparatul birocratic rămân solidare, este greu de presupus că cei guvernați ar avea posibilitatea să se revolte. Nimic nu ne îndreptățește deocamdată să credem că aceștia doresc să se revolte. Nu pot spune nici măcar că dacă ar avea loc alegeri libere, ar vota pentru un astfel de regim, dar, prin definiție, un regim de acest tip nu s-a instaurat prin alegeri libere, în sensul occidental al termenului, iar soarta unui astfel de regim nu depinde de alegeri. Regimul sovietic se bazează pe convingerea celor guvernați că nu vor fi niciodată întrebați ce părere au despre meritele statului. Uniunea Sovietică datorează acestui regim măreția, puterea, progresele economice de an de an și trebuie să fii

animat de un foarte straniu optimism sau de un foarte curios pesimism ca să îți închipui că acest regim ar putea fi răsturnat de vreme ce poporul rus este în prezent mândru de a fi a doua țară din lume și are convingerea că în viitor va deveni cea dintâi țară din lume.

Rămâne totuși valabilă ipoteza că libertatea este dorința cea mai arzătoare și cea mai constantă a tuturor oamenilor, dar cuvântul libertate este îndeajuns de echivoc pentru a impune un studiu ulterior pe această temă.

Concluzie

XVIII

DESPRE IMPERFECȚIUNEA REGIMURILOR

Iată-mă ajuns la ultimele două capitole. Voi încerca mai întâi să evidențiez sensul opoziției dintre cele două tipuri de regimuri, apoi voi încerca să plasez această opoziție în context istoric; altfel spus, analiza va fi mai întâi statică, apoi dinamică.

Antiteza dintre regimul constituțional-pluralist și regimul monopolist poate fi exprimată în patru moduri diferite: antiteza dintre *concurență* și *monopol*, dintre *constituție* și *revoluție*, dintre *pluralismul grupurilor sociale* și *absolutismul birocratic*, și în fine, dintre *statul de partide* [*l'Etat de partis*] și *statul partizan* (această din urmă antiteză poate fi exprimată și prin opoziția stat laic-stat ideologic).

Opoziția dintre concurență și monopol este împrumutată din vocabularul economiei politice. Această transpunere mi se pare legitimă, dar impune anumite rezerve.

Atât în plan politic cât și în plan economic se pune problema repartizării bunurilor rare. Nu toată lumea poate deveni deputat sau ministru. Concurența pentru dobândirea bunurilor de ordin politic poate fi comparată cu concurența pentru dobândirea bogățiilor.

Cu toate acestea, această comparație nu este în mod foarte riguros valabilă. În sensul strict al termenului, în politică nu există concurență liberală. Un economist ar spune că concurența la nivel politic are un cert caracter oligopolist. Un număr mic de indivizi sau de grupuri concurează pentru a obține bunuri, principalul bun fiind participarea la putere. Politica cel mai bine organizată conduce oligopolul la duopol, la rivalitatea dintre două partide. Cu cât concurența este mai bine organizată, cu atât este

mai puțin democratică, într-o anumită măsură, cu atât mai puține variante i se oferă simplului cetățean. În cazul în care avem de-a face cu un duopol, cetățeanul trebuie să voteze pentru unul sau celălalt dintre partide. Concurența cel mai puțin organizată, cea specifică regimului francez, este, într-un anumit sens, o perfecțiune a democrației, dacă aceasta constă în a da majorității cetățenilor posibilitatea de a alege între un număr cât mai mare de partide. Există atât de multe posibilități încât nu se mai poate ajunge la o decizie colectivă.

Concurența la nivel politic, oricare ar fi numărul de grupuri sau de partide, îmbracă un sens diferit în funcție de organizarea partidelor. Din nou, în interiorul partidelor, se observă o concurență, duopolă sau oligopolă, iar structura internă a partidelor completează și adesea rectifică structura regimului definită prin relațiile dintre partide. La o extremitate, partidul este personificat de un om atotputernic, la cealaltă extremitate funcționează o concurență cât mai liberă posibil.

Cele două concepte care urmează, *constituție* și *revoluție*, sunt împrumutate nu din economia politică, ci din limbajul juridic.

Noțiunea de constituționalitate are mai multe sensuri. Organizarea concurenței pentru exercitarea puterii, precum și faptul că această concurență se supune unor reguli precise au un caracter constituțional. O altă formă, probabil mai importantă, de constituționalitate o constituie faptul că deciziile guvernamentale trebuie să respecte anumite reguli. Într-un regim constituțional, pentru a promulga o lege, guvernanții au nevoie de intervenția altor organe. Într-un regim autoritar o decizie luată de guvernanți devine în mod automat lege. Altfel spus, voința unui anumit individ devine literă de lege. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituie reprimarea, la 30 iunie 1934, de către Hitler, a unui complot sau a unui pesudocomplot; Hitler a ordonat ca toți participanții la conspirație sau pseudoconspirație să fie executați. După aceea, a fost votată o lege potrivit căreia aceste execuții sumare au respectat litera legii. Acestor execuții sumare li s-a conferit retrospectiv un caracter constituțional, combinând astfel arbitrarul acțiunii în sine cu comedia legii (retroactive).

Statul constituțional nu este, în relațiile cu indivizii, judecător și parte; o persoană arestată și maltrată are sau ar trebui să aibă posibilitatea să se adreseze unor tribunale imparțiale pentru pedepsirea funcționarilor care s-au făcut vinovați de cutare sau cutare încălcare a regulilor; ba

chiar mai mult, un individ ale cărui interese au fost afectate de un decret al administrației se poate adresa unei instanțe judecătorești, unui tribunal obișnuit sau administrativ. Organismele, independente de guvern, abilitate să rezolve problemele care se ivesc în cadrul relațiilor dintre stat și indivizi reprezintă o a treia formă de constituționalitate.

În schimb, revoluția îmi pare a fi, în esență, o negare a legalității. Bineînțeles, în acest caz, avem de-a face cu o definiție. Un om politic francez a vorbit despre „revoluția prin intermediul legii". De fapt, în acest caz nu a fost vorba despre o revoluție, dar există posibilitatea operării unor transformări prin intermediul legii, îndeajuns de importante pentru a fi numite, într-un sens larg, revoluționare. Mi se pare că este preferabil ca noțiunea de revoluție să își păstreze sensul autentic, acela al unei fracturi a legalității. În acest sens, regimurile cu partide monopoliste sunt, la origine, niște regimuri în esență revoluționare, pentru că ele se instaurează prin violență. Ele rămân, pe o durată mai mult sau mai puțin prelungită, revoluționare. Guvernanții nu acceptă ca libertatea lor de mișcare să fie legată de constituție sau de legi. În Uniunea Sovietică, partidul aflat la putere a promulgat o constituție sau mai bine zis trei constituții, dar nu a avut niciodată senzația că depinde de anumite reguli constituționale. Regimurile cu partid monopolist, în special regimurile comuniste, au tendința să fie regimuri caracterizate printr-o revoluție permanentă. Ele își fac un titlu de glorie din faptul că sunt caracterizate printr-o revoluție permanentă până în momentul în care și-au atins obiectivele.

Următoarea antiteză, cea dintre pluralismul grupurilor sociale și absolutismul birocratic nu este nimic altceva decât o reluare a analizei făcute anul trecut[1], a structurii sociale a țărilor de tip sovietic și a țărilor de tip occidental. Toate societățile sunt eterogene, ele comportă nivele inegale de trai, un mod de viață diferit. Pe de o parte, grupurile au dreptul să se organizeze și să devină conștiente de ele însele, să se opună în mod public unele celorlalte; pe de altă parte, indivizii și grupurile sunt dispuși în cadrul unei ierarhii unice care reprezintă în cele din urmă o ierarhie birocratică.

Un birocrat, în sensul sociologic al termenului, nu este un individ aflat în spatele unui ghișeu sau care poartă mânecuțe de lustrin. El este

[1] Cf. *La lutte de classes.*

reprezentantul unui ordin anonim, acționează nu atât în calitate de persoană concretă cât în calitate de individ definit prin funcția sa, într-o poziție determinată a ierarhiei. Fiecare are un rol specific și toți trebuie să respecte regulile. Marile societăți americane au un aparat birocratic exact la fel ca și întreprinderile publice din Uniunea Sovietică. Epoca în care trăim a fost adesea denumită epoca administrativă. Clădirile administrative reprezintă ca și fabricile o caracteristică a civilizației industriale. Din acest punct de vedere regimurile de tip sovietic nu se remarcă prin originalitate.

Elementul care ne îndreptățește să vorbim de absolutism birocratic este faptul că cei care gestionează munca, ingineri, manageri, sunt cu toții integrați într-o administrație unică, în loc să fie dispersați în întreprinderi autonome, fiecare dintre acestea având un aparat birocratic propriu. Într-un regim de tip monopolist, toți conducătorii muncii colective aparțin unei ierarhii de stat. Aceiași oameni fac carieră în întreprinderi și ministere. De altfel, aceste fenomene sunt întâlnite și în Occident; în toate sectoarele economiei naționalizate, se constată o suprapunere a carierei de conducător de întreprindere cu cea de funcționar. Caracteristica regimurilor cu partid monopolist o constituie în egală măsură această unificare și etatizare a aparatului birocratic, împinsă până la limită. În acest moment, nu mai există decât o clasă privilegiată, alcătuită din oameni care datorează totul statului, munca lor și veniturile lor, și care pierd totul atunci când sunt revocați din funcții sau „epurați". Nu mai rămâne decât o singură cale de acces spre funcțiile importante, spre onoruri deosebite, iar această cale trece prin aparatul birocratic de stat, cu servituțile pe care le presupune această filieră.

Cea de-a patra antiteză este cea dintre *statul de partide* [*État de partis*] și *statul partizan*. Într-un caz, pluralitatea partidelor aflate în concurență, fiecare având o proprie reprezentare în ceea ce privește binele comun, iar în celălalt, partidul unic a cărui concepție despre binele comun este obligatorie pentru toți. Am folosit o altă expresie aproximativ echivalentă, cea a statului laic și a statului ideologic, o transpunere, în epoca luptelor politice, a opoziției dintre statul legat de o religie și statul separat de orice religie.

Opoziția nu este însă atât de simplă. Orice colectivitate trebuie să aibă valori comune, fără de care nu ar putea exista ca atare. În statele laice, ideea de stat tinde să se reducă la însuși modul constituțional.

Ideea călăuzitoare a regimului constituțional-pluralist o constituie caracterul sacru al constituției: toți cetățenii trebuie să consimtă să își rezolve disputele potrivit regulilor constituționale. Renunțarea la violență devine ca să spunem așa ideologia regimului neideocratic. În același timp, se pare că statul nepartizan, statul de partide, pentru a tolera pluralismul partidelor și al doctrinelor nu este totuși vid, căci renunțarea la violență este însoțită de o filosofie. Aceasta implică încredere în dezbatere, în posibilitatea de a avea loc transformări progresive. Orice regim politic se definește printr-un mod particular de reglementare a conflictelor sociale și de reînnoire a echipelor aflate la putere. Regimul constituțional-pluralist tinde către o reglementare pașnică a conflictelor și către o reînnoire periodică a echipelor aflate la putere.

Care este concluzia la care putem ajunge în urma acestei analize comparative?

Ar fi o nesăbuință din partea noastră să afirmăm că unul dintre aceste regimuri este bun și celălalt este rău, că unul reprezintă binele, iar celălalt răul. Ambele regimuri sunt ca atare imperfecte. Dar imperfecțiunea acestor regimuri nu este de aceeași natură. Regimurile constituționale-pluraliste presupun imperfecțiuni de fapt, imperfecțiunea regimului cu partid monopolist este esențială.

Regimurile constituționale-pluraliste sunt imperfecte fie datorită excesului de oligarhie, fie datorită excesului de demagogie și aproape întotdeauna datorită limitării eficienței.

Imperfecte datorită excesului de oligarhie atunci când în spatele jocului partidelor se disimulează atotputernicia unei minorități; imperfecte datorită excesului de demagogie atunci când, în cadrul luptei partizane, grupurile uită necesitățile colective și sensul binelui comun. Imperfecte datorită limitării eficienței pentru că în mod inevitabil un regim în care toate grupurile au dreptul să își apere interesele poate arareori lua măsuri radicale.

Imperfecțiunea regimului cu partid monopolist este de altă natură și este fundamentală. Dacă luăm cazul unei societăți omogene, potrivit reprezentării ideologice, fără conflicte de interese între grupuri, în interiorul unei economii planificate cu proprietate colectivă, monopolul partidului nu mai este indispensabil. Dar dacă există o interdicție în ceea ce privește libertatea de expresie, dacă se menține o ortodoxie de gândire, în acest caz avem de-a face cu o societate care nu este omogenă.

Începând din momentul în care societatea nu este omogenă, grupul care își impune voința prin violență poate îndeplini o sarcină, admirabilă în sine, dar nu poate pretinde simultan că instaurează democrația. El acționează, eventual, în vederea creării unei societăți perfecte, dar se contrazice singur atunci când prezintă regimul cu partid monopolist ca pe o realizare a democrației.

Un al doilea argument ne este furnizat de Constituția sovietică și de alegeri. Dacă alegerile nu au o semnificație în sine, dacă formele constituționale sunt goale de sens, atunci de ce regimul sovietic menține ceremonii care se numesc alegeri sau convocarea unei adunări? Alegerile constituie un omagiu adus virtuții acestei proceduri. Dacă pornim de la ideea că în principiu Puterea nu emană de la cei guvernați, la ce mai folosesc alegerile? Faptul că în Uniunea Sovietică există alegeri și un Parlament demonstrează că intenția sau speranța de a reînvia într-o bună zi aceste proceduri democratice nu a dispărut. Suprimarea acestor proceduri sau manipularea lor este dictată de împrejurări: societatea nu este încă îndeajuns de omogenă. Atunci când societatea va fi omogenă, se va putea proceda altminteri. De aici rezultă că regimul cu partid monopolist, datorită modului în care acționează și a ideilor de la care se revendică, nu este decât o fază de tranziție, poate prelungită și necesară. El nu se justifică însă ca atare.

Acest regim presupune adesea multiple justificări de ordin pragmatic.

Uneori, este imposibil ca oligarhiile să fie eliminate fără să se recurgă la violență. Există însă posibilitatea de a putea alege între un conservatorism steril și violență. A recurge însă la violență nu este însă un lucru condamnabil în sine. Regimurile constituționale-pluraliste din Occident care se declarau în mod categoric ostile violenței se vor declara în același timp ostile strămoșilor lor. În Anglia și în Franța, au fost ghilotinați regi. Englezii se întreabă adesea dacă au avut dreptate să facă acest lucru, francezii discută mai puțin pe această temă; în ambele cazuri printr-o revoluție a fost răsturnată puterea tradițională. În Statele Unite, revoluția – războiul de eliberare – se află de asemenea la originea regimului constituțional-pluralist. Din punct de vedere istoric, regimurile din Occident nu sunt ostile oricărui tip de violență, în orice împrejurări. Dar violența trebuie să se stabilizeze în reguli constituționale. O violență care se întreține singură se și condamnă în același timp.

Monopolul unui partid, dincolo de faza revoluționară, poate fi util edificării statului. Justificarea oscilează între cele două formule, cea privind avangarda și cea privind dascălul. Partidul monopolist reprezintă avangarda maselor populare, el le dirijează în vederea cuceririi viitorului, operează selecția în rândul celor mai buni, iar cei mai buni alcătuiesc o elită care încadrează și instruiește masele. Partidul monopolist este ca să spunem așa dascălul, el este cel care deține adevărul istoric, pe care îl comunică maselor însă needucate, așa cum profesorul transmite adevărurile dobândite copiilor. Adevărata problemă este aceea de a ști în ce situații concrete sunt valabile aceste justificări dar, în acest sens, nu există o doctrină generală, nici filosofică, nici sociologică. Dacă se pune problema de a decide în ce împrejurări este justificată recurgerea la violență, se va ajunge cu dificultate la o opinie comună. Celor care sunt victimele acestei violențe le vine greu să recunoască necesitatea recurgerii la violență. Ba chiar mai mult, contemporanilor le vine mult mai greu să accepte legitimitatea recurgerii la violență decât moștenitorilor. Dar acestea sunt de fapt afirmații mult prea evidente. Singura idee importantă este aceea că nu există o teorie generală care să ne permită să determinăm situațiile în care recurgerea la violență este întemeiată din punct de vedere istoric. Putem fi de acord cu Kant și putem afirma o dată pentru totdeauna că violența este, ca atare, condamnabilă din punct de vedere moral, dar cu condiția să adăugăm imediat, așa cum face Kant, faptul că această violență condamnabilă din punct de vedere moral a fost indispensabilă de-a lungul istoriei pentru crearea statelor și pentru a-i face pe oameni să raționeze.

S-ar putea oare justifica un regim cu partid monopolist cu titlu definitiv? ca idee?

Am putea împrumuta această justificare de la Spengler. Omul, animal de pradă, este prin esență violent, iar regimurile care pretind că elimină această violență sunt, de fapt, regimuri decadente. Această argumentare se subîmparte în două propoziții: o argumentare metafizică potrivit căreia violența în sine dacă nu este bună, este cel puțin legată de esența umană; o argumentare istorică potrivit căreia regimurile, constituționale, egalitare anunță decadența.

Oamenii nu împărtășesc pesimismul lui Spengler, ei nu se consideră animale de pradă și nu vor să fie așa ceva. La aceasta Spengler ar răspunde probabil că acest refuz demonstrează numai că sunt ipocriți.

Acest răspuns, care nu este lipsit de importanță, nu este însă deloc convingător. Oamenii nu acceptă că sunt în exclusivitate violenți; judecățile morale pe care le emit asupra ceea ce este bine sau ceea ce este rău le determină în parte comportamentul. Nimeni nu ar putea guverna revendicându-se de la o asemenea filosofie. Spengler, devenit om politic, ar fi condamnat la ipocrizie, pentru că oamenii nu acceptă destinația care li se propune.

Doctrina omului violent, în epoca bombelor termonucleare, ar avea drept concluzie probabilă autodistrugerea umanității. Obiecție de fapt, dar o obiecție puternică: o umanitate dedicată războiului, cu mijloacele tehnice de care dispune, ar fi în mod inevitabil condamnată la moarte, pe termen lung sau pe termen scurt. Filosofia lui Spengler, pretins realistă, este respinsă de însăși realitatea istorică.

Societățile moderne sunt raționalizate și pacifiste. Concepția antropologică a lui Spengler este în mod straniu neadaptată la natura societăților industriale, definite prin munca în comun, care impune o egalizare a șanselor pentru indivizi sau, cel puțin, un minimum de educație pentru toți. Tendința socialistă și egalitară care reprezenta, pentru Spengler; poate și pentru Nietzsche, semnul decadenței este astăzi rezultatul mai puțin al unei voințe umane cât al unei necesități sociale.

Concluzia provizorie este aceea că imperfecțiunea celor două regimuri este de natură diferită. Există multiple obiecții față de această concluzie și aș vrea să comentez aceste obiecții.

Principalele două obiecții sunt următoarele:

1. Putem oare considera un stat de partide ca fiind conform vocației societății moderne? Atunci când constatăm mediocritățile sau mârșăviile regimurilor de partide, așa cum sunt descrise în mod obișnuit, am putea oare afirma, în 1958, în Franța, că aceste regimuri sunt, ca atare, conforme esenței societăților în care trăim?

2. Statul cu partid monopolist, statul partizan, nu tinde oare să creeze valori originale, total diferite de valorile statului cu mai multe partide?

1. Statul cu mai multe partide nu este ca atare la fel de imperfect, în raport cu ideile, ca și statul partizan?

Am aici în vedere un studiu al lui Simone Weil despre partidele politice. Ea recomanda interzicerea tuturor partidelor cu scopul de a reda democrației puritatea. Jean-Jacques Rousseau condamna fără rezerve facțiunile, organizațiile parțiale și partizane ale cetățenilor, din interiorul Republicii. Adevărata democrație nu putea presupune, după părerea lui,

existența unor grupuri rivale, stabilizate în opoziția lor. Ori, eu am prezentat partidele ca pe unul dintre elementele fundamentale ale regimurilor constituționale-pluraliste. Nu vreau să neg defectele partidelor; sunt dispus să pledez cauza partidelor numai pentru că nu fac parte din nici unul dintre aceste partide. Sunt sensibil la legitimitatea lor abstractă fără a fi orb la defectele de fapt. Să ne imaginăm oamenii altfel decât sunt și vom putea accepta ideea că există un regim cu alegeri libere și cu dispute, fără ca cetățenii să fie manipulați de mecanismele electorale, neplăcute întotdeauna și deplorabile cel mai adesea. Partidele secretă ca să spunem așa demagogia, ele își obligă adepții să gândească în anumite limite, să apere anumite interese. Orice om politic știe că nu poți fi simultan om de partid și om de știință, ceea ce reprezintă o modalitate de a mărturisi că nu poți fi om de partid și să spui întotdeauna adevărul. Cine este intransigent în stilul lui Simone Weil, cine consideră că orice abatere de la adevărul absolut reprezintă un rău absolut va condamna fără drept de apel aceste dispute confuze denumite luptă de partid. Este însă necesar să înțelegem ceea ce este în conformitate cu esența societăților moderne în pluralitatea partidelor.

Mai întâi este esențială organizarea competiției. Am vorbit despre concurență și monopol. Folosindu-mă de această apropiere cu economia, aș sugera că societățile economice moderne presupun o competiție organizată în majoritatea domeniilor de activitate. Jocul politic al regimurilor constituționale-pluraliste este organizarea unei competiții, competiție și organizare inevitabile în societățile noastre. Competiția este inevitabilă pentru că nu mai există guvernanți desemnați de Dumnezeu sau prin tradiție. Începând din acest moment în care nu mai există guvernanți legitimi prin naștere, cum pot fi aleși guvernanții legitimi dacă nu prin organizarea unei competiții? Dacă această competiție nu este organizată, ea este lăsată în voia arbitrarului și a violenței.

În al doilea rând este esențială participarea potențială a tuturor cetățenilor la viața politică. În prezent, alegerile nu sunt poate decât o formă degradată a acestei participări universale a cetățenilor statului, dar ele sunt simbolul acestei participări, care poate deveni realitate.

Tot esențială, în cadrul regimului cu partide multiple, este legitimitatea discuțiilor purtate pe tema a ceea ce trebuie făcut și pe tema celei mai bune constituții pentru cetate. Și din nou mi se pare că este conform cu esența societăților noastre și cu vocația umană ca toți oamenii

care doresc acest lucru să poată participa la dezbatere. Nu pot să fac abstracție de obiecția de ordin spiritual a lui Paul Valéry: politica a fost vreme îndelungată arta de a împiedica oamenii să se amestece în ceea ce-i privește, ea a devenit arta de a-i întreba despre ceea ce nu știu. Formula este strălucită, dar, dacă oamenii nu sunt consultați, ei nu vor ști niciodată. Acest tip de regim creează speranța că fiind consultați, li se va oferi într-o bună zi șansa de a nu mai atât de neștiutori.

Dezbaterea în interiorul acestor regimuri privește mai multe teme amestecate. Se discută despre repartizarea resurselor colective, despre organizarea muncii, despre structura regimului politic, și în fine despre interesele colectivității în raport cu celelalte colectivități.

Dezbaterea pe tema repartizării resurselor colective sau organizarea muncii poate avea loc în mod rezonabil și public între cetățeni. Dezbaterea pe tema orientării politicii externe este din nefericire dificilă.

Aceste regimuri ar corespunde și mai mult esenței lor dacă modul de alegere a guvernanților și constituția ar fi acceptate de toți. Conflictele pe tema regimului însuși ar fi eliminate, iar dezbaterea rezonabilă între grupuri ar privi repartizarea justă a resurselor și o mai bună organizare a muncii.

Dezbaterea politică pe tema gestionării regimului economic nu numai că este rezonabilă, dar poate contribui la eficiență. În schimb, în perioadele frământate în care interesele colectivității se opun celor ale altor colectivități, există riscul, dacă fiecare decizie este supusă dezbaterii publice, să fie paralizată orice acțiune.

Aceste fapte, și am mai putea cita și altele, nu ies din cadrul imperfecțiunilor, legate de natura umană și de datele sociale actuale, ele nu îmi pare că ar susține afirmațiile pe care vreau să le fac. În societățile din epoca noastră, nu văd cum se poate elimina organizarea competiției, participarea potențială a tuturor la alegeri și la dezbateri fără a încălca principiile civilizației noastre.

2. Să trecem acum la cea de-a doua obiecție, cea care privește valorile specifice ale regimurilor cu partid monopolist.

Valorile specifice cel mai adesea invocate sunt pe de o parte libertatea reală, în opoziție cu libertatea formală, pe de altă parte crearea unui om nou, care ar fi rezultatul edificării societății socialiste.

Cuvântul libertate este echivoc și presupune multiple sensuri. Libertatea semnifică mai întâi, în vocabularul lui Montesquieu, securitate,

garanția că cetățenii nu pot fi hărțuiți atunci când au respectat legea. Libertatea semnifică apoi dreptul pe care îl au cetățenii de a avea păreri în privința tuturor subiectelor, sau în privința majorității subiectelor, păreri care le convin fără ca statul să le dicteze ceea ce trebuie să gândească. Potrivit părerii lui Jean-Jacques Rousseau, libertatea semnifică participarea la afacerile publice, la desemnarea guvernanților, astfel încât individul, dând ascultare statului, să aibă sentimentul că nu își dă ascultare decât sie însuși.

Aceste trei noțiuni de libertate sunt clasice în filosofia politică; voi mai adăuga alte două noțiuni.

Un individ care are sentimentul, de la o vârstă fragedă, că este închis în propria condiție, fără speranța de a putea depăși această condiție și de a promova, nu se poate considera liber. În epoca noastră, libertatea implică un minimum de mobilitate socială.

În fine, individul în cadrul muncii sale trebuie să aibă sentimentul că este tratat echitabil, că nu este supus unei autorități arbitrare, că primește o retribuție proporțională cu eforturile sale.

Sentimentul de libertate, care diferă de noțiunea abstractă, depinde în mod evident de împrejurările multiple.

Îmi imaginez că un cetățean sovietic care a primit o bursă pentru învățământul secundar, apoi superior, care a promovat în ierarhia socială, care astăzi are o profesie ce îi oferă satisfacții, se simte liber deși poate nu beneficiază de o securitate absolută, nici de dreptul de a gândi ceea ce vrea despre filosofia marxistă. Șansele de promovare socială pot procura un sentiment de libertate, în absența celorlalte tipuri de libertate.

Sentimentul de libertate este determinat și de ideea pe care omul și-o face despre ceea ce este drept sau nedrept. Atunci când un muncitor consideră că proprietatea privată este ca atare un rău, că profiturile marilor întreprinderi sunt rezultatul exploatării muncitorilor, oricât va beneficia el de securitate, de dreptul de a citi în fiecare dimineață *L'Humanité*, de a vorbi de rău guvernul țării, va fi probabil convins că nu beneficiază de o libertate esențială. Sentimentul de libertate nu este proporțional cu garanțiile obiective de libertate, în primele trei înțelesuri ale cuvântului.

Am adăugat ultimele două sensuri ale cuvântului libertate pentru a recunoaște o parte de adevăr obiecțiilor care se aduc adeseori regimurilor constituționale-pluraliste. Acestora li se reproșează că acordă libertăți care privesc mai mult clasele privilegiate decât pe simplii cetățeni, că nu

acordă maselor populare ultimele două forme de libertate concretă care sunt sentimentul de a obține un loc just și o retribuție echitabilă în muncă și de a avea o șansă de promovare în ierarhia socială.

Siguranța, libertatea de gândire, participarea la suveranitate nu sunt suficiente. Dar, faptul că regimurile constituționale-pluraliste nu asigură *toate* libertățile nu înseamnă că regimurile cu partid monopolist dau un alt sens libertății. Acestea din urmă nu asigură întotdeauna muncitorilor nici măcar sentimentul de libertate în muncă și de echitate în ceea ce privește retribuția. Nu cred că vreunul dintre creatorii doctrinei partidului comunist a considerat vreodată că siguranța cetățeanului, libertatea de gândire și participarea la suveranitate nu sunt forme valabile ale libertății. Ceea ce au spus acești doctrinari, și de multe ori au avut dreptate, este faptul că alte aspecte ale libertății nu sunt întotdeauna garantate de către regimurile constituționale-pluraliste.

Din această analiză rezultă că libertatea nu are sensuri diferite pentru regimurile cu partid monopolist și pentru regimurile constituționale-pluraliste. Nu este adevărat că acestor cuvinte li se dau sensuri diferite de-o parte și de cealaltă a Cortinei de fier. Este adevărat că toate libertățile nu au fost niciodată, până în prezent, garantate simultan tuturor cetățenilor. Fiecare doctrinar pledează pentru credința sa evidențiind ceea ce regimul său oferă oamenilor și ceea ce celălalt refuză cetățenilor. Aproape imediat se impune dezbaterea inteligibilă, rezonabilă pe tema meritelor și lipsurilor diferitelor tipuri de regimuri.

Există oare o concepție filosofică despre libertate care ar putea justifica alegerea unui regim, în particular a regimului cu partid monopolist? Nu cred. Filosofii explică de bună voie faptul că libertatea supremă se confundă cu rațiunea. Ca ființă rezonabilă, individul se ridică deasupra particularității și atinge într-un anumit fel universalitatea. Dar această educare a rațiunii trece în mod necesar, după cum au spus Kant și Auguste Comte, prin supunerea față de muncă și în fața legii, supunere impusă în egală măsură și în cadrul unui regim și în celălalt.

Personal, nu cred că vreunul dintre regimurile politice din societățile industriale creează cu adevărat un om nou. Societățile industriale, dat fiind că sunt societăți ale profitului [*sociétés de jouissance*], nu pot să nu trezească tuturor sensul interesului individual și, cum ar fi spus moraliștii din trecut, egoismul. După o perioadă scurtă, s-a renunțat la limitarea veniturilor membrilor partidului comunist. Lenin a impus mai întâi

regula că un membru al partidului comunist, aristocrat al regimului, nu trebuie să primească un salariu mai mare decât cel al unui muncitor. A fost restabilită, ca și în țările denumite burgheze, ierarhia salariilor, pentru că s-a considerat că această inegalitate în ceea ce privește retribuția este indispensabilă din punct de vedere tehnic funcționării unei economii industriale. Oare putem spune că un regim cu partid monopolist creează un om nou datorită concepției pe care o promovează? Nu sunt deloc convins că aceste tipuri de regim pot propovădui pe termen lung concepția materialistă cu scopul de a elimina credința religioasă.

Acest om, care nu poate să nu fie la fel de egoist ca omul din societățile burgheze, ar trebui să fie oare nou datorită aderării la doctrina statului? Această adeziune, permanentă și totală, este imposibilă pe termen lung. Ceea ce face doctrina să fie atrăgătoare, ceea ce stârnește entuziasmul sunt speranțele ce îi animă pe militanți. Începând din momentul în care doctrina a devenit ideologia justificatoare a unui stat instaurat, dezacordul între așteptările grandioase și realitate nu impun renunțarea la doctrină – s-ar putea crede că regimul cu pricina, între diferitele tipuri de regimuri posibile, este cel mai bun –, dar acest dezacord are în vedere și folosește în mod inevitabil credința. Omul creat de regimul comunist nu este un om unic, confundat cu o credință și o societate, ci este un om dublu, care admite principii generale cu mai multă sau mai puțină convingere și știe ce trebuie să spună, lumea fiind ceea ce este. Om uman; om al societăților industriale, având în plus o doctrină la care aderă cu un amestec de fanatism și de scepticism.

Iată care sunt motivele pentru care nu cred că opoziția dintre cele două tipuri de regimuri este cea dintre două idei fundamental diferite. Nu suntem obligați să admitem că lumea modernă este sfâșiată între ideologii puse în slujba unei lupte inexpiabile. Se poate face o distincție între imperfecțiunile *evidente* ale regimurilor constituționale-pluraliste și imperfecțiunea *esențială* a regimurilor cu partid monopolist. Dar este imposibil ca, în împrejurările date, acest regim în esență imperfect să fie preferabil regimului care este efectiv imperfect. Altfel spus, este posibil să nu punem toate regimurile pe același plan din punctul de vedere al valorilor, fără ca această discriminare să permită să se dicteze, în numele științei sau al filosofiei, ceea ce trebuie făcut la un moment dat. Oamenii politici sunt îndreptățiți să spună că nu există un adevăr de acțiune, ceea ce nu înseamnă că filosofii greșesc amintindu-ne că regimul pașnic, ca atare, este preferabil regimului violent.

XIX

SCHEME ISTORICE

Cu condiția să nu fie preferată violența în defavoarea dezbaterii și războiul în defavoarea păcii, un regim constituțional este, ca atare, preferabil unui regim cu partid monopolist. Această teză presupune, am încercat să demonstrez acest lucru, că regimul cu partid monopolist nu are o funcție proprie, cum ar fi înfăptuirea adevăratei libertăți sau crearea unui om nou. Aș vrea, pentru a încheia acest excurs, să evoc schemele istorice care constituie *puneri în perspectivă* ale diferitelor tipuri de regimuri. Voi trece în revistă patru scheme principale.

Cea dintâi, cea mai la modă astăzi, este cea a unei evoluții unilaterale spre un regim dat. Această schemă este cea a progresului, înțelegându-se că, potrivit marxiștilor, rezultatul este un regim de tip sovietic și, potrivit democraților occidentali, rezultatul este un regim comparabil cu cel pe care îl cunoaștem în Occident. Doctrinarii celor două regimuri opuse afirmă și unii și ceilalți că istoria tinde să realizeze regimul pe care aceștia îl preferă: după părerea sovieticilor viitorul aparține comunismului, după părerea occidentalilor, uneori chiar după părerea marxiștilor occidentali ca Isaac Deutscher, pe măsură ce se dezvoltă forțele de producție și pe măsură ce se acumulează capitalul, regimurile politice vor tinde să se apropie de modelul occidental. După părerea mea, nici una dintre aceste două teze nu a fost demonstrată.

Regimul cu partid monopolist poate fi uneori necesar, în împrejurările date, de exemplu pentru a trece la procesul de industrializare primară, dar regimului cu partid monopolist nu i se poate atribui nici o funcție universală. Toate funcțiile pe care are pretenția că le poate îndeplini pot fi îndeplinite de regimuri de alt tip.

Cea dintâi funcție care îi este atribuită de bunăvoie este aceea a dezvoltării inițiale a forțelor de producție. După cum știți, dezvoltarea

forțelor de producție era sarcina pe care Marx o atribuia capitalismului. Experiența demonstrează că acumularea de capital sau industrializarea se pot realiza efectiv fără a se trece prin etapa capitalistă.

Cea de-a doua funcție care i se atribuie este cea a desființării claselor, a creării unei societăți omogene. Dacă acceptăm faptul că nu există clase decât în cazul proprietății private asupra mijloacelor de producție, dacă acceptăm faptul că nu mai există clase din ziua în care proprietatea privată asupra mijloacelor de producție a dispărut, este de la sine înțeles că desființarea proprietății private este necesară pentru desființarea claselor, dar această afirmație are un caracter strict tautologic, ea derivă din definiția însăși. Dacă luăm noțiunea de clasă sau de eterogenitate în sensul obișnuit al termenului, atunci desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție permite existența unor diferențe considerabile ceea ce privește modul de viață și de a gândi al diferitelor grupuri. O societate în care modalitățile de a trăi și de a gândi ar deveni omogene o poate apuca în egală măsură pe calea regimurilor cu proprietate privată sau pe calea regimurilor cu partid monopolist. Condiția fundamentală, pentru a atinge acest obiectiv, este dezvoltarea mijloacelor de producție; ba chiar mai mult, condiția indispensabilă este o economie de abundență la care poate ajunge atât un regim de tip occidental cât și un regim de tip oriental.

În fine, potrivit unei a treia justificări, proletariatul și numai proletariatul ar putea crea, în istorie, o societate fără clase. Această argumentare mi se pare lipsită de valoare pentru simplul motiv că nu proletariatul este cel care îndeplinește acest rol în societățile sovietice, ci partidul, care este purtătorul de cuvânt al proletariatului. În consecință, ar trebui să demonstrăm că partidul îndeplinește o funcție universală și revenim la ceea ce era de demonstrat, dar nu s-a demonstrat încă, că un regim cu partid monopolist este absolut necesar pentru a se urma cursul istoriei. Să presupunem că am ajuns la ceea ce s-a denumit starea finală și societatea omogenă. Într-o societate omogenă și o economie a belșugului, oare politica ar mai avea vreun sens? Pentru ca politica să dispară, ar trebui în orice caz să nu mai existe decât *un* stat universal și nu o multitudine de colectivități. Chiar și într-o colectivitate unică, ar continua să existe probabil o rivalitate a cărei miză ar fi bunurile pe care nu le poate deține toată lumea în același timp, de exemplu principalul rol în gestionarea afacerilor publice. Lupta pentru pozițiile conducătoare, pentru

putere și glorie se va prelungi probabil la nesfârșit. Politica, în cadrul societății omogene, va semăna mai degrabă cu cea din regimurile constituționale-pluraliste decât cu cea din regimurile monopoliste, deoarece, mi se pare, o politică pașnică este preferabilă ca atare unei politici de violență, este mai normală într-o perioadă de liniște.

În ceea ce privește cealaltă teză, potrivit căreia constituționalitatea ar fi moștenitoarea partidului monopolist, ea presupune, cu un extrem optimism, că *toate* societățile industriale trebuie să comporte aceeași suprastructură politică, că, având în vedere civilizația industrială, un regim și numai un singur regim s-a adaptat exact la această formulă. Cred că această teză este neîntemeiată. Regimurile politice ale societăților industriale vor comporta trăsături comune, extinderea sferei administrative, creșterea birocrației, dar ce oare toate societățile industriale trebuie să aleagă între centralizarea birocratică extremă, de tip sovietic, și pluralismul extrem al forțelor autonome de tip occidental?

Să lăsăm de-o parte aceste două versiuni ale schemei evoluției unilaterale spre un rezultat unic și să ne referim la o a doua schemă, cea care ar corespunde sociologiei lui Max Weber.

Fiecare tip de economie, fiecare fază a unei dezvoltări economice favorizează mai mult sau mai puțin un anumit regim. Se poate stabili o relație între faza dezvoltării economice și probabilitatea unui regim dat. Cunoaștem toate împrejurările care favorizează un regim cu partid monopolist, perioadele de acumulare rapidă sau de tranziție între societatea tradițională și societatea industrială. Aceste faze de tranziție erau considerate de Aristotel favorabile tiraniei. Tirania antică, după părerea lui, este un regim care apare de obicei în momentul în care societatea patriarhală se transformă în societate comercială. Pe durata perioadelor de tulburări sociale, tensiunile între grupuri sunt violente; este dificil să îi faci să coopereze în mod pașnic pe reprezentanții diferitelor clase, este și mai dificil ca statul să fie neutru și ca cetățenii să accepte o autoritate anonimă și rațională. În astfel de împrejurări, regimul monopolist are multiple funcții, este un substitut al întreprinzătorilor privați, comportă o justificare ideologică, impune sacrificii și anunță belșugul (nu există o manieră mai potrivită de a face suportabile sacrificiile decât aceea de a anunța momentul în care sărăcia va face loc bogăției absolute), creează un cadru moral și social pentru o societate dezarticulată, este un organ de integrare temporară, într-o epocă în care indivizii nu sunt capabili

nici să trăiască în cadrul vechilor structuri, nici să accepte formalismul lent al procedurilor parlamentare.

Până în prezent, nici o țară dezvoltată din punct de vedere industrial nu a acceptat de bună voie instaurarea unui regim cu partid monopolist de tip comunist. Dar ar fi imprudent să tragem de aici concluzii pentru viitor. Există cel puțin două posibilități: aceste tipuri de regimuri, în special în lumea de azi, pot apărea din exterior, prin contagiere ideologică, chiar dacă nu este vorba de cucerire. Regimurile cu partid monopolist au fost rezultatul unor societăți industriale dezvoltate, regimul hitlerist a fost moștenitorul Republicii de la Weimar. Regimurile constituționale sunt vulnerabile în două momente și nu într-unul singur. Sunt vulnerabile într-o fază inițială de industrializare și sunt vulnerabile și în orice perioadă de criză. În perioada dintre cele două războaie mondiale, am trăit experiența unor crize de ordin economic; după cel de-al doilea război mondial am avut de-a face cu crize de alt tip. Un regim constituțional-pluralist ca cel din Franța de astăzi nu este la adăpost de un accident.

Cea de-a treia schemă este cea a diversității regimurilor, diversitate pur și simplu în funcție de împrejurări multiple. Mai multe țări, după dobândirea independenței, au trăit experiența unui regim care era, în mare măsură, constituțional, dar care nu era pluralist, în sensul pluralității partidelor; un regim constituțional cu partid unic de fapt, dar nu de drept. Am în vedere Tunisia, guvernată potrivit unei constituții, dar în care nu există decât un partid politic, pentru că acesta a fost înainte de dobândirea independenței reprezentantul, întruchiparea voinței naționale. Un tunisian care îmi audiază cursul m-a întrebat recent dacă un regim cu partid unic de fapt trebuie să dezvolte în mod necesar fenomenele patologice pe care le-am imputat regimurilor cu partid monopolist. I-am răspuns că nu cred că acest lucru este absolut necesar; un partid unic de fapt, în faza care urmează imediat după lupta pentru independență, este aproape normal. După revoluția lui Atatürk, un regim de acest tip a existat în Turcia.

Există o a doua categorie de țări la care aș vrea să mă refer, fără nici o intenție critică, cele în care nu a fost instaurat nici pluralismul constituțional, nici monopolul ideologic. Mă gândesc la Spania și la Portugalia, care nu sunt țări foarte dezvoltate din punct de vedere industrial, care reprezintă o excepție în raport cu cursul general al evoluției politice din Europa, care nu sunt în nici un caz nici regimuri cu partid

monopolist, nici regimuri fasciste, nici regimuri comuniste, care se revendică de la o filosofie catolică și care tolerează pluralitatea forțelor, dar nu și pluralismul partidelor. În ce măsură poate oare coabita pluralismul organizațiilor familiale, regionale și profesionale cu refuzul de a admite pluralitatea partidelor? Problema nu este rezolvată definitiv; constatăm acest lucru de pildă în cadrul alegerilor din Portugalia. Nu avem de-a face în acest caz cu un regim cu partid monopolist în care oponenții să fie obligați să își manifeste în permanență entuziasmul; Portugalia acceptă un candidat al opoziției ale cărui șanse de a fi ales sunt nule. Acesta nu este un regim al competiției deschise, și nu este nici un regim cu partid monopolist în care toată lumea este obligată să jure credință față de ceva în care nu crede.

Cel de-al treilea caz este cel al mișcărilor și regimurilor revoluționare neideologice sau chiar mai mult, al mișcărilor cu ideologie naționalistă. Am în vedere în acest caz țările din Orientul Apropiat, în special Egiptul, care nu aparțin categoriei regimurilor cu partid monopolist. Aceste țări nu au un regim constituțional-pluralist; statul nu tolerează existența unei opoziții organizate, el se revendică de la o idee și, în acest sens, nu este neutru sau laic în maniera statelor de partide. Dar concepțiile pe care le susțin deținătorii puterii nu au caracterul unei ideologii sistematice impuse tuturor, esențială este o voință, un obiectiv național – ceea ce exclude competiția constituțională între partide, dar nu implică extinderea progresivă a terorii și a dogmatismului ideologic. Mi se pare că aceste țări prezintă un amestec de tradiție și revoluție. Ele se situează într-o fază de transformări revoluționare care nu trebuie confundată cu faza de tranziție a societăților tradiționale la societățile industriale pe care am trăit-o în Occident. Aceste țări traversează o dublă revoluție: industrializarea, dar și constituirea unei națiuni. Îmbinarea acestor două revoluții este tipică și singulară.

Cea de-a patra schemă este cea pe care au prezentat-o în mod frecvent autorii clasici, adică aceea a ciclului.

Să pornim de la pluralismul constituțional. Acest regim s-ar descompune în anarhie din care ar rezulta, printr-un proces revoluționar, un regim cu partid unic, însuflețit de o ideologie dogmatică. O dată ce acest partid a ajuns la putere, uzura va lipsi treptat de fervoare credința ideologică, iar regimul, continuând să rămână un regim cu partid unic, se va apropia de o autoritate birocratică, o autocrație din ce în ce mai

puțin dogmatică. Această birocrație rațională, acest partid unic vor considera într-o bună zi că fundamentele societății sunt îndeajuns de bine asigurate, vor da frâu liber unei competiții reglementate de partide și astfel se va reveni mai mult sau mai puțin la punctul de plecare.

Acest ciclu este de conceput. Îl puteți găsi schițat într-o notă din lucrarea *Philosophie politique* a lui Éric Weil. Până în prezent nu am asistat la realizarea unui ciclu complet. A avut loc descompunerea Republicii de la Weimar în anarhie, dacă suntem de acord să numim anarhie ultimii ani ai Republicii de la Weimar, apoi puterea a fost preluată de un partid ideologic și a fost instaurat un regim cu partid unic monopolist, înarmat cu o doctrină, dar faza următoare, adică birocratizarea și raționalizarea regimului cu partid unic, nu mai fost dusă la bun sfârșit. În ceea ce privește Rusia, în acest caz nu s-aplecat de la un pluralism constituțional, ci de la un regim autocratic tradițional, care a fost răsturnat pe parcursul fazei în care acesta încerca o evoluție constituțională. Regimul cu partid unic ideologic din Uniunea Sovietică este poate pe cale să se transforme în birocrație rațională, dar, pentru moment, nimic nu demonstrează că el a renunțat la dogmatismul său ideologic, și nici faptul că renunțarea la acest dogmatism ar fi inevitabilă.

Din nefericire, liberalizarea regimurilor cu partid monopolist nu este prevăzută dinainte în cartea Istoriei. Din fericire sau din nefericire, descompunerea în anarhie a regimurilor constituționale-pluraliste nu este nici ea inevitabilă. Ciclul este posibil, dar nu necesar.

Analiza acestor patru tipuri de scheme conduce la două idei esențiale.

Diferitele faze ale creșterii economice favorizează mai mult sau mai puțin cutare sau cutare regim, dar, în măsura în care ne gândim la belșugul absolut (și chiar mai mult) nu s-a demonstrat că societățile industriale nu comportă decât un singur tip de suprastructură politică. Ne putem imagina o civilizație industrială dezvoltată cu diverse regimuri politice.

În prezent, economiile și națiunile au vârste atât de diferite încât diversitatea situațiilor se reflectă într-o diversitate extremă a instituțiilor politice. Țările care acced numai la stadiul național nu pot probabil să își permită luxul unei competiții între partide pe care țările cu vechime o suportă deja cu greutate. Țările care traversează fazele inițiale ale industrializării își permit probabil cu greu, la rândul lor, luxul unor regimuri constituționale-pluraliste, adică competiția dintre partidele rivale.

Nici un ciclu pe care ni-l putem imagina nu ni se pare a fi nici regulat, nici inevitabil.

Pentru a încheia acest capitol și această carte, aș vrea să fac unele considerații mai întâi de ordin general, apoi foarte particulare, să revin la autorii mei favoriți, Alexis de Tocqueville și Marx, iar apoi să completez analiza conjuncturii franceze.

Să ne referim mai întâi la Tocqueville și la Marx care mi-au oferit punctul de plecare al acestei sociologii a civilizației industriale. Este destul de ușor, după părerea mea, să evidențiem ceea ce unul și celălalt au remarcat și ceea ce unul și celălalt nu au observat sau au subestimat.

Tocqueville a recunoscut, cu luciditate, tendința tuturor societăților moderne către democratizare, dispariția treptată a deosebirilor de statut, dar a subestimat și poate chiar a ignorat esența civilizației industriale în care nu vedea decât o modalitate a societăților comerciale. Modul său de a gândi este încă cu desăvârșire politic. Ceea ce îl uimește este dispariția ordinelor din vechea Franță. Dispariția aristocrației antrenează instaurarea unei societăți în care activitățile de ordin economic vor fi de primă importanță, vor aduce bogăție și prestigiu. Nici o clipă, el nu a desprins în mod limpede originalitatea societăților moderne, vreau să spun capacitatea de a produce, datorită căreia aceste societăți pot atenua în mod progresiv nu numai deosebirile de condiție în sensul vechi al termenului, ci și deosebirile în ceea ce privește veniturile și modul de a trăi.

Marx a recunoscut foarte ușor ceea ce este specific societăților noastre. El a avut meritul de a remarca faptul că societățile moderne nu au o măsură comună cu cele din trecut, datorită dezvoltării prodigioase a forțelor de producție. În lucrarea sa *Manifestul Partidului Comunist*, Marx scrie că în câteva zeci de ani modul de trai și mijloacele de producție ale umanității s-au modificat mai profund decât au făcut-o timp de milenii în trecut. În mod curios, Marx nu a evidențiat toate consecințele în urma acestei analize a societății industriale pentru că era în același timp un pamfletar, un om politic și un savant. A procedat în maniera pamfletarilor, a pus pe seama a ceea ce nu îi plăcea, vreau să spun capitalismul, toate aspectele societății contemporane pe care le considera supărătoare. El a făcut capitalismul răspunzător de ceea ce este imputabil

industriei moderne, de ceea ce este imputabil sărăciei, de ceea ce este imputabil fazelor inițiale ale industrializării, și a imaginat în gând un regim care ar suprima tot ceea ce i se părea odios în societățile epocii sale. Printr-o simplificare extremă, a sugerat că ar fi de ajuns să fie naționalizate mijloacele de producție și să se treacă la planificare pentru ca trăsăturile neplăcute sau oribile ale societății industriale să dispară.

Procedeul a fost eficient din punctul de vedere al propagandei, dar era greu de apărat din punctul de vedere al analizei științifice. În termeni mai exacți, el a subestimat importanța conflictelor dintre clase. Considerând că societatea capitalistă este incapabilă să repartizeze tuturor beneficiile progresului tehnic, a anunțat răsturnări apocaliptice și a sperat că aceste răsturnări vor conduce la eliminarea în egală măsură a deosebirilor dintre clase și a nedreptăților societății capitaliste.

Lumea actuală, analizată în mod obiectiv, nu se potrivește în mod clar cu nici una dintre scheme. Am putea repeta, la rigoare, că societățile industriale pot alege între o democrație liberală și o democrație tiranică. Am relua astfel alternativa lui Tocqueville, în funcție de opoziția dintre cele două tipuri de regimuri, caracteristice vremurilor noastre.

Am putea spune de asemenea că societățile industriale au posibilitatea să aleagă între două tipuri de organizare economică, regimul de piață și al proprietății private, regimul proprietății publice și al planificării. Dar aceste două alternative sumare nu acoperă diversitatea fenomenelor actuale. Singura concluzie, conformă faptelor, este că provizoriu nimic nu este tranșat, nu poate fi tranșat, pentru că suntem într-o fază de inegalitate de dezvoltare, atât economică cât și națională.

În interiorul țărilor dezvoltate există un conflict de ideologii, dar acest conflict este parțial anacronic, el este determinat de moștenirea mitologiilor din secolul al XIX-lea. Societățile care se consideră în mod clar inamice, adică societatea sovietică și societățile occidentale, sunt mai puțin diferite unele de altele, în măsura în care ele sunt dezvoltate din punct de vedere industrial, decât diferă aceste două tipuri de societăți de societățile care abia acum pășesc pe calea industrializării. De aceea, mi se pare inutil să facem previziuni despre viitor. În orice caz, viitorul regimurilor economice și politice depinde de prea mulți factori pentru a putea ști care va fi tipul de regim care se va instaura în viitor. Presupunând chiar că există o schemă ideală a dezvoltării societății industriale și că se anunță victoria regimurilor pașnice, lucrurile tot nu se pot lămuri. Regimul

care se va instaura va fi poate acela care, în bătălia dintre state, va fi cel mai puternic. Nu este un lucru demonstrat faptul că regimul cel mai conform cu vocația umanității este în același timp cel care posedă cele mai bune arme pentru un război, rece sau cald.

Să lăsăm previziunile, să ne limităm la a constata că alternativele subzistă, că inegalitățile dezvoltării economice și sociale condamnă lumea actuală la diversitate, că, în cadrul acestei diversități, conflictele ideologice sunt în parte conflicte între mituri și că miturile se pot opune vreme îndelungată lecției faptelor.

Să trecem, pentru a încheia, la situația Franței în prezent.

Atunci când am analizat, acum câteva luni, coruperea regimului francez, am pus accentul pe ceea ce, după părerea mea, domina conjunctura: o fracțiune a colectivității franceze refuza să fie de acord cu o eventuală schimbare a politicii franceze în Algeria.

De doi ani încoace, are loc o campanie neîncetată cu scopul de a convinge opinia publică franceză că responsabilitatea esențială pentru nenorocirile prin care trece țara îi revine modului de funcționare a Republicii. Războiul din Algeria se prelungește pentru că guvernanții francezi sunt incapabili și pentru că statul este fragil. Regimul, vă spuneam atunci, este pe punctul de a se destrăma, lipsit de prestigiu, slăbit de erori flagrante.

Nici un regim francez, de aproape două secole încoace, nu a fost înrădăcinat vreodată în solul și în conștiința Franței atât de mult încât să reziste unei crize naționale. Incertitudinea opiniei franceze în ceea ce privește regimul legitim are drept consecință inevitabilă, de fiecare dată când țara trebuie să rezolve o problemă dificilă, repunerea în discuție a problemei organizării puterilor publice. Franța traversează, mai ales de zece ani încoace, o criză gravă, și, ca de obicei, este profund divizată, așa cum s-a întâmplat în foarte multe cazuri, în ce privește ce este bine și ce este rău, în ce privește ceea ce trebuie să fie o colectivitate. O parte din francezi consideră că în Algeria Franța luptă pentru a-și apăra ultima șansă de grandoare. Aceștia sunt prizonierii a ceea ce eu numesc *complexul spaniol*, convingerea că o dată cu pierderea imperiului însuși viitorul Franței va fi compromis. Alți francezi sunt de părere că a interzice popoarelor, coloniilor de mai ieri, să își dobândească independența este în contradicție cu vocația Franței. Tot acești francezi consideră că atașamentul față de colonii reprezintă, în lumea secolului XX, un

anacronism; dominația colonială, care a fost poate o sursă de profit în secolul trecut, a devenit o povară în secolul XX. Aceștia din urmă au scăpat de complexul spaniol și sunt convinși de *exemplul olandez*. Și unii și ceilalți sunt ferm convinși că au dreptate.

Acestei crize a conștiinței naționale i se adaugă, pentru prima oară de multă vreme încoace, o criză a conștiinței a armatei. După 18 Brumar[1], armata franceză a fost loialistă. În pofida numărului mare de lovituri de stat și de revoluții, ea nu a fost răspunzătoare în mod direct de nici o încălcare a legalității; nu armata este cea care a făcut revoluția din 1830, nici pe cea din 1848, nici măcar lovitura de stat a lui Napoleon III. Acesta din urmă a trebuit să caute generali care să fie de acord să îi execute ordinele. Pe parcursul întregii istorii a celei de-a III-a Republici, armata a fost disciplinată; niciodată șefii militari nu au fost niște susținători ai regimului republican (lucru ce îi aseamănă cu mulți dintre francezi). Niciodată ei nu s-au ridicat împotriva puterii legale.

Pe parcursul ultimilor ani, Constituția a fost apărată, dar cu prețul supunerii guvernanților parizieni în fața voinței minorității franceze din Algeria. Toți oamenii politici, de la reprezentanții stângii necomuniste până la cei ai extremei drepte, au căzut de acord cu o politică ce corespundea într-o oarecare măsură cu dorința francezilor din Algeria și care susținea toate partidele așa-zis naționale, în ciuda îndoielilor și incertitudinilor pe care le aveau numeroși oameni politici și pe care și le exprimau în particular.

De mai bine de un an, o minoritate, din cadrul majorității parlamentare, lansa celorlalți membri ai majorității o dublă provocare. Această minoritate îi sfida obligându-i să guverneze fără ei, deoarece, datorită a 50 sau 60 de voturi lipsă, majoritatea trebuia să îi includă și pe comuniști. Și, o a doua provocare, această minoritate anunța că orice schimbare a politicii din Algeria ar provoca revolta francezilor din Algeria – revoltă la care se va asocia și armata.

Evoluția evenimentelor a confirmat amenințarea. Poate că a confirmat-o într-o asemenea măsură încât ne întrebăm dacă nu cumva cei care au vehiculat această amenințare nu au contribuit la a o transforma

---

[1] 18 Brumar anul VIII (9-10 noiembrie 1799) – lovitura de stat prin care Napoleon Bonaparte a răsturnat Directoratul și a instituit Consulatul, primul pas spre preluarea puterii absolute. (n. trad.)

în realitate. Să lăsăm rezolvarea acestei dileme pe seama istoricilor. Este un lucru cert că alegerea unui om care a făcut declarații și a redactat articole care dădeau de înțeles intenția de a devia puțin această politică a fost de ajuns pentru a declanșa evenimentele de care, de doi ani încoace, fiecare se temea.

Se impun două întrebări, fundamentale pentru viitorul regimului constituțional-pluralist francez, care amintesc condițiile indispensabile funcționării unui regim constituțional. Este oare posibil, este oare norma ca o minoritate din cadrul națiunii să își impună voința întregii națiuni?

Va supraviețui oare legalitatea constituțională? Oare tranziția de la acest regim la un altul va fi legală? În secolul XX, Franța s-a remarcat prin arta loviturilor de stat legale sau, ca să zic așa, prin arta de a oferi o aparență legală loviturilor de stat.

Situația actuală este caracterizată printr-un amestec încâlcit de legalitate și de ilegalitate.[1] Situația este complicată de existența unei personalități unice, căreia i se atribuie, în funcție de momentele și preferințele fiecăruia, semnificații contradictorii. Republica romană avea o instituție care corespunde nevoilor francezilor, *dictatura*. Dictatura romană era opusul tiraniei, în acest caz un om era atotputernic, dar în conformitate cu legea și pe o durată limitată. Am putea crede că cel pe care îl am în vedere dă impresia și deține funcția, pentru scurt timp, de dictator roman. Acest candidat la dictatură, adică la atotputernicia legală, nu ar vrea să prelungească regimul actual ci să îl transforme; ar trebui deci să fie nu numai un dictator, ci, pentru a folosi din nou conceptele antice, un legiuitor.

Până nu demult, acest om era speranța în egală măsură pentru unii dintre extremiști [*ultras*] și pentru mulți dintre cei care se declară liberali. De câteva zile încoace, el este aclamat în Algeria de cei care mai ieri îl detestau și încep să se teamă de el cei care își puneau toate speranțele în el. Cum se înconjoară de un mister indispensabil, dacă e să dăm crezare oamenilor de acțiune, nimeni nu știe, în cazul în care acest personaj ar accede la magistratura supremă, cine ar fi înșelat sau cine ar fi satisfăcut. Este greu să ne imaginăm că reprezentanții unor partide opuse pot fi mulțumiți deopotrivă, în ziua în care acest om nu va mai trebui doar să tacă sau doar să vorbească, ci să acționeze.

---

[1] 19 mai 1958.

Să revenim la generalități. Într-o societate industrială, loviturile de stat și încălcările legalității sunt cel mai adesea adevărate catastrofe naționale. Atunci când un guvern civil nu mai poate lua decizii și nu își mai poate impune voința în fața celor care îl slujesc, unitatea patriei este în pericol. Cei care se opun astăzi, oricât ar fi de sinceri în opoziția lor, procedurilor constituționale reprezintă mai degrabă atașamentul față de valorile tradiționale decât înfăptuirea viitorului Franței. Criza pe care o traversăm era probabil inevitabilă. Era imposibil ca politica anterioară să fie continuată, deși era susținută oficial de toți și combătută de fiecare în particular. Poate că răul de azi va deveni bine.

Totuși, evenimentele pe care le traversăm demonstrează un adevăr redutabil: regimul constituțional-pluralist, pe care îl consider singurul potrivit, în Franța, civilizației industriale, nu este încă înrădăcinat; francezii, la fel de dezbinați în profunzime cum erau și în secolul trecut, nu au decât o singură formă de protecție împotriva amenințării violențelor civile. Această unică formă de protecție am numit-o, acum câțiva ani, firul de mătase al legalității. Acest fir de mătase nu s-a rupt încă; să dea Dumnezeu ca el să nu se rupă niciodată!

CUPRINS

INTRODUCERE 7

PARTEA ÎNTÂI: CONCEPTE ȘI VARIABILE
I. Despre politică 17
II. De la filosofie la sociologia politică 28
III. Dimensiunile ordinii politice 40
IV. Partide pluraliste și partid unic 54
V. Principala variabilă 67

PARTEA A DOUA: REGIMURILE CONSTITUȚIONALE-PLURALISTE
VI. Analiza principalelor variabile 81
VII. Despre caracterul oligarhic al regimurilor constituționale-pluraliste 95
VIII. În căutarea stabilității și eficienței 110
IX. Despre coruperea regimurilor constituționale-pluraliste .. 123
X. Coruperea este oare inevitabilă? 136
XI. Coruperea regimului francez 150

PARTEA A TREIA: UN REGIM CU PARTID MONOPOLIST
XII. Firul de mătase și tăișul sabiei 167
XIII. Ficțiunile constituționale și realitatea sovietică 180
XIV. Ideologie și teroare 196
XV. Despre totalitarism 211
XVI. Teoriile regimului sovietic 224
XVII. Devenirea regimului sovietic 237

CONCLUZIE
XVIII. Despre imperfecțiunea regimurilor 253
XIX. Scheme istorice 266

ideea europeană

Raymond Aron, Démocratie et totalitarisme
Bertrand de Jouvenel, Du pouvoir
Pompiliu Eliade, De l'influence française sur l'esprit publique en Roumanie
François Guizot, Une histoire de la civilisation en Europe
G. Levi, J.C. Schmitt, Histoire des jeunes, 2 vol.
Pierre Riché, Éducation et culture dans l'Occident barbare VIe-VIIe siècles
Blandine Kriegel, La philosophie de la République
Claude Lefort, Écrire à l'épreuve du politique
Beatrice von Hirschausen, Les nouvelles campagnes roumaines. Paradoxes d'un retour paysan
Bernard Manin, Principes du gouvernement représentatif
Raymond Aron, Démocratie et révolution
Antoine Compagnon, Jacques Seebacher, L'esprit de l'Europe, 3 vol.
Jacques le Rider, Journaux intimes viennois
Dominique Schnapper, La communauté des citoyens
Serge Cordellier, La mondialization au-delà des mythes
Thomas de Koninck, La nouvelle ignorance et le problème de la culture
Pascal Bruckner, L'euphorie perpétuelle
Stéphane Rials, La déclaration des droits de l'homme et du citoyen
Dominique Barthélémy, L'an Mil et la paix de Dieu
Claude Lefort, La complication
Paul Ricoeur, La mémoire, l'histoire et l'oubli
Dominique Schnapper, Qu'est-ce que la citoyenneté?
Tzvetan Todorov, Le jardin imparfait. La pensée humaniste en France
Pierre Bourdieu, Méditations Pascaliennes
Ezra Suleiman, Henri Mendras, Le recrutement des élites en Europe

ISBN 973-684-358-0
9 789736 843587